BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI Yavuz Aslan

501

KAYNAK YAYINLARI

Yavuz Aslan

BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI

(1-7 Eylül 1920 - Bakû)

KAYNAK YAYINLARI

Yavuz Aslan

BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI

(1-7 Eylül 1920 - Bakû)

© Bu kitabın yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir.

Birinci Basım: Ekim 2007
Teknik Hazırlık: Analiz Basım Yayın
Baskı: Analiz Basım Yayın

ISBN: 978-975-343-514-7

KAYNAK YAYINLARI: 501

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA
TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Cad. Kardeşler Han No: 12/3
34430 Galatasaray-İstanbul
web adresi: www.kaynakyayinlari.com
e-posta: iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: (0212) 252 21 56-99 Faks: (0212) 249 28 92

Yavuz Aslan

BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI

(1-7 Eylül 1920 - Bakû)

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 9

ÖNSÖZ 13

GİRİŞ 17

BİRİNCİ BÖLÜM 23
BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI
(BAKÛ- 1-7 EYLÜL 1920) 23

A. DOĞU HALKLARI KURULTAYI'NIN
KARARLAŞTIRILMASI VE HAZIRLILARI 25
1- Kurultayın Kararlaştırılması 25
2- Doğu Halkları Kurultayı Teşkilât Bürosu'nun
Kurulması ve Kurultay ile İlgili Aldığı Kararlar 30
3- Kurultayın Toplanma Tarihi 34
4- Kurultayın Türkiye, Ermenistan ve İran'ın
Köleleştirilmiş Halk Kitlelerine Çağrısı 36
5- Kurultaya Katılım Meselesi 43
6- Kurultay ile İlgili "Komünist Fraksiyası" Toplantısı 48
B. KURULTAY'IN AÇILIŞI VE GÖRÜŞÜLEN
KONULAR (1-7 EYLÜL 1920) 48
1- Kurultayın Açılışı ve Yönetim Organlarının Seçimi 48
2- Kurultay Görüşmelerinde Uyulması Gereken Kurallar 51
3- Kurultayda Görüşülen Konular ve Alınan Kararlar 52
a) Doğu Halkları Kurultayı'nın Amacı ve Hedefleri
Raportör: Zinoviyev 53

b) Milletlerarası Durum ve Doğu'nun Emekçi Kitlelerinin Görevleri-Raportör: Karl Radek 71
c) Milliyetler ve Sömürgeler Sorunu-Raportör: Pavloviç 90
d) Pavloviç'in, Sömürgecilik ve Milliyetler Sorunu Hakkındaki Tezleri 115
e) Doğu'da Sovyetler Kurulması Hakkında-Raportör: Bela-Kun 116
f) Kurultayda Kabul Edilen Doğu'da Sovyet İktidarının Kuruluşu Üzerine Tezler 120
g) Doğu'da Zirâât (Tarım) Sorunu-Raportör: Skaçko 123
h) Kurultayın "Doğu'da Ziraat Sorunu" Üzerine Kabul Ettiği Tezler 135
4- Kurultaya Sunulan Bildiriler 141
a) Ermenistan İşçi ve Köylüleri Vekillerinin Beyannamesi 142
b) Delican Vekillerinin Maruzası 146
c) Kars ve Batum Vilayetleri Vekillerinin Maruzası 148
d) Ermenistan Ahvaline Dair Doğu Halkaları Kurultayı'na Verilen Maruza 149
e) Avrupa, Amerika ve Japonya İşçi ve Köylülerine Selam 155

C. KURULTAY'IN KAPANIŞI (7 EYLÜL 1920) 163

D. DOĞU HALKLARI KURULTAYI PROPAGANDA VE HAREKET SOYVETİ (ŞARK ŞÛRÂSI)'NİN KURULUŞU VE AMAÇLARI 174

E. DOĞU HALKLARI BİRİNCİ KURULTAYI'NIN DOĞU HALKLARINA BİLDİRİSİ 179

F. KURULTAYA TEPKİLER 193

İKİNCİ BÖLÜM 200
BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI VE TÜRKİYE 200

A. BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI ÖNCESİ TÜRK- SOVYET İLİŞKİLERİ 201

B. BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI VE TBMM HÜKÜMETİ 214

1- TBMM Hükümeti'nin Kurultaya Verdiği Önem ve Beklentileri 214
2-Kurultaya Türkiye Adına Katılanlar ve TBMM Hükümeti 216
a) Kurultaya Türkiye Adına Katılanların Listesi 227
b)Türkiye'den Kurultaya Gönderilen Delegelere Verilen Talimat 231
3- TBMM Hükümeti Adına Gözlemci Olarak Kurultaya Katılan İbrahim Tali Bey ve Bildirisi 232
4- Kurultayın Türkiye'deki Milli Mücadele Hareketi İle İlgili Aldığı Kararlar 239
5-Kurultay Sonrası TBMM Hükümeti'ne Gelen Raporlar ve Sonuçları 240

C. BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI VE İTTİHAT VE TERAKKİ LİDERLERİ 246
1- Enver Paşa'nın Kurultaya Katılması ve TBMM Hükümeti 246
a) Enver Paşa'nın Bildirisi 257
b) Enver Paşa'nın Kurultay Sonuçları Hakkındaki Düşünceleri, Faaliyetleri ve TBMM Hükümeti 265
2- Kurultayla İlgili Cemal Paşa'nın Düşünceleri 273
3- Kurultayda İttihatçı Gruptan Dr. Bahaeddin Şakir Ön Plana Çıkıyor 279

4- Küçük Talat ve Nail Beylerin Kurultayla İlgili Raporları 284
5- Hafız Mehmet Bey'in Kurultayla İlgili Verdiği Bilgiler 296

D. BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI VE TÜRKİYE KOMÜNİST TEŞKİLÂTI 304

SONUÇ 311

I.Genel Değerlendirme 311
II. Kurultay'ın Türkiye Açısından Sonuçları 314
1-Kurultayın TBMM Hükümeti Açısından Sonuçları 314
2- Kurultayın Enver Paşa ve Arkadaşları Açısından Sonuçları 318
3-Kurultayın Türkiye Komünist Teşkilatı Açısından Sonuçla 322
III. Kurultaydan Bugüne Yönelik Çıkarımlar 324

EKLER 327

FOTOĞRAFLAR 391

KAYNAKÇA 409

DİZİN 417

YAŞAMÖYKÜSÜ 437

KISALTMALAR

A.	: Arşiv No.
ATASE	: Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi.
ATTB	: Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannâmeleri.
Azerb.Cum. EYTA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi.
Azerb.Cum. SPİHA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Partiyalar ve İçtimâî Hareketler Arşivi.
C. A	: Çankaya Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi.
C.	: Cilt
D.	: Delo (Rusça Arşiv Dipnotlarında)
D.	: Dosya No.
F.	: Fihrist
F.	: Fond (Rusça Arşiv Dipnotlarında)
Kl.	: Klasör No.
Komintern	: Komünist Enternasyonal (Üçüncü Enternasyonal)
L.	: list (Rusça Arşiv Dipnotlarında)
Op.	: Opis (Rusça Arşiv Dipnotlarında)
Politbüro	: Politik Büro
RKP MK	: Rus Komünist Partisi Merkezi Komitesi.
RKP	: Rus Komünist Partisi.

RSFSR	: Rossiskaya Sotsialistiçeskaya Federativnaya Sovyetskaya Respublika (Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti)
s.	: sayfa
S.	: Sayı
Sovnarkom	Halk Komiserleri Sovyeti
TBMM GCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları.
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Celse Zabıtları.
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
TİTE	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TKF	: Türkiye Komünist Fırkası
TKT	: Türkiye Komünist Teşkilatı.

Değerli Hocam
Prof. Dr. D. Ali AKBULUT'a

ÖNSÖZ

Yüzyıllardır emperyalist güçler, Doğu'nun gelişmemiş ve azgelişmiş toplumlarını sömürge veya yarısömürge halinde elinde tutmakta, Doğu'nun kaynaklarını ve emeğini insafsızca sömürmeye devam etmektedirler. Doğu'nun kaynakları ile Batı toplumları her geçen gün refah ve hayat standartlarını yükseltirken, Doğu toplumları giderek fakirleşmekte, geri kalmışlığın, anarşinin, açlığın ve sefaletin pençesinde kıvranmaya mahkûm edilmektedirler. Bu süreç içerisinde Batı'nın emperyalist tutku ve istekleri artarken, ne yazık ki Doğu halklarının geleceğine ve doğal kaynaklarına sahip çıkmak ve kendisini sömüren Batı emperyalistlerine karşı mücadele etmek azmi zayıflamaktadır.

Bununla beraber Batı toplumları kendi aralarında ekonomik, siyasi ve askeri birliktelikler oluşturarak güç ve etkinliklerini artırırlarken, Doğu toplumları her geçen gün daha fazla bölünmekte, parçalanmakta ve güç kaybına uğramaktadırlar.

Bu gerçekler karşısında; Batı emperyalizmine karşı durmanın en önemli yolu: Doğu uluslarının birlikteliğinden, yani Batı emperyalizmine karşı hareket ve siyaset birlikteliği yapmasından geçmektedir. Tarihte bu yolda atılmış en ciddi adım, hiç şüphesiz *"Birinci Doğu Halkları Kurultayı"*dır.

1-7 Eylül 1920'de Bakû'de, 2 bine yakın çeşitli Doğu halklarının temsilcilerini bir araya getiren bu kurultay, Doğu halklarının tarihindeki en kapsamlı ilk toplantıdır. Doğu halklarının farklı kesimlerinin temsilcilerini, ideolojik fark gözetmeksizin bir araya getirerek,

sorunlarını tartışıp, sömürülmeye ve sömürücülere karşı hareket birlikteliği oluşturmayı amaçlayan bu kurultay; bazı samimi olmayan ve ideolojik yaklaşımlar nedeniyle arzu edilen sonuçları doğurmasa da, Doğu'nun Batı emperyalizminden kurtulmasının yegâne yolunun birlik olmaktan geçtiğini göstermesi ve yapıldığı günlerde emperyalist güçleri tedirgin etmesi açısından çok önemlidir.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın, o günlerde ölüm kalım mücadelesi veren Türkiye için ayrı bir yeri vardı. Batı emperyalizmine karşı verdiği bağımsızlık savaşında Sovyet Rusya'nın ve bu çerçevede bütün Doğu uluslarının yardım ve desteğini almaya çalışan Türkiye, kurultaya büyük önem vermişti. Özellikle TBMM Hükümeti, kurultayı; Sovyet Rusya'ya, komünizm rejimine, Türkiye'deki sosyalist ve komünist hareketlere ve Rusya'da faaliyet gösteren İttihatçılara karşı uygulayacağı siyaseti belirlemede çok önemli görmüştür. Gerçekten de Doğu Halkları Kurultayı, Türkiye için bir dönüm noktası olmuştur. Diğer taraftan kurultay, Enver Paşa'nın sahneye çıktığı ve Bolşevik liderlerin Doğu'ya yönelik politikalarında ondan yararlanma siyasetini tecrübe ettikleri bir arena olmuştur.

Bu çalışmanın ilk bölümünde; Doğu Halkları Kurultayı'nın kararlaştırılması, hazırlıkları, kurultaya katılım meselesi, yapılan görüşmeler ve alınan kararlar, kurultayın yayımladığı bildiriler üzerinde durularak, kurultaya yönelik tepkiler ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde ise; "Doğu Halkları Kurultayı ve Türkiye" konusu işlenmiştir. Bu konu ele alınırken; TBMM Hükümeti, İttihatçılar ve Mustafa Suphi teşkilatı olmak üzere üç temel faktör göz önüne alınmıştır. Bu üç çevrenin kurultayla ilgili faaliyetleri, düşünceleri ve uyguladıkları siyaset açıklanmaya çalışılmıştır.

Konunun asıl kaynaklarını; Türkiye ve Azerbaycan Arşivlerinde tespit ettiğimiz belgeler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, devrin basını, hatıralar ve konu ile ilgili araştırma eserlerinden de yararlanılmıştır. Daha önce Türkiye'de Birinci Doğu Halkları Kurultayı ile ilgili yayımlanmış eserler; daha çok belge yayını şeklinde

olup, kurultayın tutanağı mahiyetindeki, 1920'de Rusça ve Fransızca yayımlanan *"Perviy Siyezd Narodov Vastoka- L'International Communiste et la Liberation de I'Orient, Le Primer Cangres Des Peuples De L'Orient Bakov 1920"* adlı eserlerin Türkçeye tercüme edilmesi şeklindedir. Bu çalışmada da, bu eserden geniş olarak faydalanıldığı gibi, asıl olarak kurultayda sunulan raporları ve bildirileri; kurultay tarafından kurulan Doğu Halkları Kurultayı Hareket ve Propaganda Sovyeti (Şark Şûrası)'nin yayın organı olan ve ilk sayısı kurultaya özel çıkarılan *Şark İli* dergisinden vermeyi daha uygun bulduk.

Bu eseri hazırlarken destek ve yardımlarını esirgemeyen herkese, özellikle en büyük moral kaynağım olan sevgili eşim Doç. Dr. Betül Aslan'a, kızım İdil Göksu ve oğlum Oğuz Alp'e, eserin basılmasını büyük içtenlikle kabul eden başta İsmet Öğütücü olmak üzere Kaynak Yayınları yönetici ve çalışanlarına teşekkür ediyorum.

Yavuz Aslan
Erzurum, 2007

GİRİŞ

"Doğu Sorunu"nun, emperyalist güçlerin Asya'yı ve Afrika'yı bölüşmek ve paylaşmak sorunu olduğu, tarihin açık delillerle ortaya koyduğu bir gerçektir. Yüzyıllar boyunca Batılı sömürgecilerin bu amaçlarına ulaşmalarındaki en büyük engel Türk milleti olmuş ve Doğu'yu ele geçirme mücadelesinde Türklerin kurmuş olduğu devletlerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Uzun süren bu süreç sonucunda Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile birlikte Batılı emperyalist güçler Doğu'da yayılma imkânı buldular ve Doğu dünyasında sömürgeler oluşturdukları gibi, Doğu'nun zengin kaynaklarını ele geçirmek için birbirleriyle de mücadeleye giriştiler.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Asya, Avrupalı devletler tarafından büyük ölçüde paylaşılmaya başlanmıştı. Hindistan ve Birmanya İngiltere'nin, Hindiçini Fransa'nın, Kuzey Asya da Rusya'nın eline geçmiş bulunuyordu. Bu devletlerin amaçları, ele geçirdikleri çıkarları daha da genişletmekti. Bu nedenle bir taraftan kıtada yeni sömürgeler elde etmek için çabalarken, diğer taraftan birbirleriyle çatışmaktaydılar.

Avrupa'nın sömürgeci devletleri ise Afrika'ya çok erken tarihlerde el atmışlardı. İngiltere, Fransa, Danimarka, Hollanda, Belçika, İspanya ve Portekiz Afrika'yı sömürgeleştirmek için birbirleriyle yarışmaktaydı.[1] Yakın tarihte ise Almanya ve İtalya da bu yarışa dahil olmuştu.

1 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul, 2000, s.299-300.

19. yüzyılda şiddetlenen ve 20. yüzyılın başlarında dünya savaşına sebep olan sömürgecilik yarışında İngiltere rakiplerine üstünlük sağladı ve savaştan en kazançlı ülke olarak çıktı. Almanya ve Osmanlı Devletlerinin yenilgisi İngiltere'ye yeni sömürge bölgeleri elde etme imkânını sunmuştu. İngiltere Ortadoğu, Afrika ve Pasifik'te yeni sömürgeler elde ederken, çıkarlarını kalıcı bir hale getirmek ve nüfuz alanını genişletmek istiyordu.[2]

Savaş sonucunda İngiltere'nin yayılmacı siyaseti için Almanya ve Osmanlı Devleti bir tehdit unsuru olmaktan çıkıyor, Rusya ise içinde bulunduğu belirsizlik ve karışıklıklardan dolayı büyük bir tehlike olarak algılanmıyordu. Türkiye, Kafkasya ve Ortadoğu bir anda İngiltere'nin egemenlik alanına dahil olmuş görünüyordu. Nitekim Osmanlı Devleti'nin yalnız Arap toplumların yaşadığı Filistin, Arabistan, Suriye ve Irak gibi bölgeleri değil, başkent İstanbul dahil Türkiye'nin önemli bir kısmı da İtilaf işgali altına giriyordu. Rusya'nın içindeki kaostan faydalanan İngiltere Kafkas ötesinde de işgallerine devam ediyor, Mondros Mütarekesi gereği Kafkasya'dan Osmanlı Ordusu çekilirken İngilizler bölgenin yeni egemeni oluyordu. 1918-1919 yıllarında Doğu dünyasının büyük bir bölümünde açık bir İngiliz hâkimiyeti görünüyordu. Karışıklık içerisinde bulunan Rusya, İran ve Türkiye'nin İngiliz hegemonyasına ciddi bir rakip olacağı ise pek düşünülmüyordu.

İngiltere, yüzyılların vermiş olduğu emperyalist tecrübelerle sömürge ve nüfuz alanlarını genişletmek, eski sömürgelerindeki durumunu sağlamlaştırmak çabası içerisine girdi. Bunun için de her yolu deniyordu. Rusya'da Bolşevik yönetimi yıkmak için Çarlık generalleri komutasındaki kuvvetlere büyük para ve silah yardımı yaparken, Anadolu'da yeşermekte olan ulusal hareketi söndürmek için Yunanlıları Anadolu'ya sokarak destekliyordu. Kafkasya'yı işgal eden ve Bakû petrol bölgesini eline geçiren İngiliz Generali Willi-

2 Bülent Gökay, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye,* Türkçesi: Sermet Yalçın, İstanbul, 2006, s.XII.

am M. Thomson komutasındaki İngiliz Ordusu ise çoğunlukla Hintli subay ve askerlerden oluşmaktaydı. Yani İngiltere Doğu'nun insan ve doğal kaynaklarını kullanarak Doğu'da kendi egemenliğini sürdürmeye çalışıyordu.

Bu görüntü 1920 yılı başlarından itibaren dağılmaya başladı. Rusya'da Bolşevik iktidar, bir bir Çarlık generallerine karşı zaferler kazanarak, bu kalıntıları ortadan kaldırmaya başlarken, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Milli Kuvvetler, İngiltere'nin çıkarlarını tehdit edecek şekilde gelişme gösteriyordu. Özellikle Kızıl Ordu'nun Kafkasya'da ilerlemesi ve tüm çabalara karşın Mustafa Kemal Hareketinin çökertilememesi ve üstelik Anadolu'da ve Kafkasya'da Türk-Sovyet işbirliğinin kurulması yönünde faaliyetlerin artması İngiltere'yi endişeye düşürdü. Bununla birlikte İngiltere bölgedeki uzun vadeli hedeflerinden kolayca vazgeçmek niyetinde değildi.

Ancak İngilizlerin bölgeyi uzun süre ellerinde tutmaları, egemenlik kurup bölgede düzeni sağlamaları mümkün görünmüyordu. Bunun başarılabilmesi için, çok büyük askeri ve mali güç gerekli idi. Birinci Dünya Savaşı yorgunu İngiltere ve diğer İtilaf devletleri, artık bu imkânlara sahip değillerdi. Bu nedenle, kendi gücüyle uzun süre Anadolu'da ve Kafkasya'da emperyalist siyasetini sürdüremeyeceğini çok iyi kavrayan İngiltere, diplomatik bazı oyunlarla yerel güçleri elde ederek kullanmaya çalışacak ve böylece onlar sayesinde bölgedeki statü ve emperyalist çıkarlarını korumaya çaba gösterecektir. Bu siyasetin başarı şansı oldukça azdı. Nitekim bir süre sonra Bolşevik kuvvetlerin önünü alamayacağını anlayan İngiltere, Kafkasya'dan çekilmek zorunda kalacaktır. Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde başlayan Türk Ulusal Hareketini, Yunanlılar vasıtasıyla ortadan kaldırma siyaseti de bir sonuç vermediği gibi Türk Ulusal Hareketinin Sovyet Rusya ile yakınlaşmasına da neden olacaktı.[3]

3 Betül Aslan, *Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov*, İstanbul, 2004, s.21-22.

1920 yılı birçok açıdan Doğu'nun tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Emperyalist güçlerin yüzyıllardır Doğu'yu sömürge haline getirme politikasına yönelik en önemli direncin bu dönemde başlaması da bir tesadüf değildir.

1917 Bolşevik İhtilali, Batı emperyalistlerinin Doğu siyasetlerinde karşılarına Sovyet Rusya'yı bir rakip olarak çıkarmıştır. Doğu'da İngiltere-Sovyet Rusya rekabeti, özellikle Bolşeviklerin büyük ölçüde iç hâkimiyeti sağladıkları 1920 yılında en üst seviyeye çıkmıştır. Bu iki güç arasındaki çatışma; bölgedeki diğer halkların hareket sahasını genişletmiş ve emperyalizme karşı başlayan ulusal hareketler bu rekabetten kendi açılarından olumlu yararlar elde etmişlerdir.

Kendi iç savaşında Batı emperyalistlerinin desteklediği güçlere karşı başarı sağlayan Sovyet Rusya, Batı emperyalizminin Doğu'daki egemenliğine son vermek için Doğu halklarına yönelik yeni politikalar üretmeye başlamıştır.

Doğu halkları arasında emperyalist güçlere karşı yapılacak propagandalar, Bolşevik siyasetinin en önemli yönünü oluşturmaktaydı. Üçüncü Enternasyonal'in 1919'da Moskova'da kurulması bu yönde atılmış adımlardan biriydi. 1919 yılı Mart ayı başlarında Moskova'da Kremlin Sarayı'nda açılan Üçüncü Enternasyonal'in ilk kongresinde, Lenin'in "Proletarya diktatörlüğü ve burjuva demokrasisi" hakkındaki tezleri kabul edilmiş, dünyanın her yanında Sovyetler'in galibiyeti ve proleter iktidarını kurmak için bir bildiri ile bütün dünya proletaryası kararlı mücadeleye davet edilmişti.[4] Ancak Doğu'ya yönelik asıl adımlar Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi'nde atıldı.[5] 17 Temmuz 1920'de Petrograd'da açılan,

4 *İstoriya Kommunistiçeskoy Parti Sovyetskogo Soyuza,* Moskova, 1960, s.289; *Sovyetskaya Rossiya i Kapitaliçeskiy Mir v 1917-1923,* Moskova, 1957, s.446; Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi,* Ankara, 1997, s.73; *Marxist Düşünce Sözlüğü,* Türkçeye Çeviriyi Derleyen: Mete Tunçay, İstanbul, 1993, s.200-201. Bu kongre için bkz. *Protokoli Kongresov Kommunistiçeskogo İnternatsionala, Perviy Kongress Kominterna (Mart 1919),* Moskova, 1933.

5 *Yeni Dünya,* 19 Temmuz 1920.

daha sonra Moskova'da devam eden ve 37 ülkeden 200'den fazla delegenin katıldığı bu kongrede Bolşeviklerin Doğu'da izleyecekleri siyasetin ana hatları belirlendi.[6] Kongrede kabul edilen Lenin'in "Milliyet ve sömürgeler sorunu üzerine tezleri"nde ifadesini bulan ilkeler, Doğu'daki Bolşevik siyasetinin yol haritası olacaktır.

Lenin'in bu tezlerinde;

Demokratik anayasalarına rağmen tüm kapitalist ülkelerde milletlerin eşitliğine ve milli azınlık haklarına tasallut edildiği ve "sahte Milletler Cemiyeti"nin, savaşın galipleri arasında karşılıklı olarak ganimetleri güvence altına alan basit bir araç olduğu belirtilerek, siyasi bakımdan bağımsız devletler görünümü altında mali ve askeri açıdan tamamıyla kendilerine bağımlı devletler kuran emperyalist devletlerin sistemli olarak uyguladıkları hilelerin geri kalmış ülkelerin emekçi yığınlarına anlatılmasının gerekliliği vurgulanıyor,

- Kurtuluşlarının Sovyet iktidarının dünya emperyalizmine karşı zafer kazanmasına bağlı olduğunu acı tecrübeler sonucunda öğrenen tek tek tüm sömürgeler ve mazlum milletler arasındaki milli kurtuluş hareketleri zorunlu olarak Rus Sovyet Cumhuriyeti çevresinde toplanmakta oldukları değerlendirmesi yapılıyor,
- Bugünkü uluslararası koşullarda bağımlı ve güçsüz milletler için Sovyet cumhuriyetleriyle birleşmekten başka kurtuluş yolu olmadığı ortaya konuluyor,
- Birliğe geçiş formatı federasyon olarak gösteriliyor,
- Emperyalist ve kapitalist işgalcilere karşı Komünist Enternasyonal'in sömürge ve geri kalmış ülkelerdeki burjuva demokrasisiyle geçici bir ittifaka girmesi, bütün komünist partilerin bu ülkelerdeki burjuva demokratik kurtuluş hareketlerine yardımcı olmaları ve çeşitli milletlerin emekçi hakları arasında daha sıkı bir birlik kurulması gerekşinimini yalnızca tanımakla ya da ilan etmekle yetinmeden bütün milli ve sömürge kurtuluş hareketlerinin Sovyet Rusya ile en sıkı ittifakını gerçekleştirecek bir siyaset izlenmesi öneriliyor,

6 *Yeni Dünya,* 19 Temmuz 1920.

- Ancak bununla birlikte geri kalmış ülkelerde gerçek komünist olmayan burjuva demokratik kurtuluş hareketlerini komünist olarak sunan girişimlere de karşı durulması ifade ediliyordu.[7]

Lenin'in tezleri, Sovyet Rusya'nın Doğu siyasetinin teorik zeminini oluşturmuş ve bu ilkeler doğrultusunda politika takip edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın konusunu teşkil eden Birinci Doğu Halkları Kurultayı da bu düşüncelerin ürünüdür. Bu düşüncelerin teorikten pratiğe geçişi esnasında bazı kırılmalar ve sapmalar olduğu, Sovyet Rusya'nın Doğu siyasetinin, Batı'ya yönelik siyasetini oluşturmada bir araç olarak kullanıldığı da görülecektir.

***

Birinci Dünya Savaşı sonrası emperyalist işgalcilere karşı mücadele veren uluslar için Sovyet Rusya doğal müttefik olarak görülüyordu. Nitekim Mondros Mütarekesi sonrası işgalci emperyalistlere karşı gelişen Türk bağımsızlık mücadelesini yürüten bütün çevrelerin yönelimi de Sovyet Rusya'ya doğru olmuştur. Çünkü işgalcilere karşı başlatılan bağımsızlık mücadelesinde; Batı emperyalizmine karşı tehditkâr bir güç olarak ortaya çıkan Sovyet Rusya, dış destek ve yardım alınabilecek tek alternatifti. Bu nedenle başlangıçtan itibaren Türkiye adına faaliyet gösteren çevreler, Sovyet Rusya ile bir şekilde ilişkiler kurmak gereksinimini duymuşlar ve bunu gerçekleştirmek için çeşitli girişimler başlatmışlardır.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde bu konular ele alınmış ve Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın Türk-Sovyet ilişkilerinin oluşması ve gelişmesi üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

7 *Şark İli,* Bakû, 1920, s.50-53; *Gün Doğumunu Görmek Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakû-1920,* Türkçeye çeviren ve derleyen: Derviş Okan, İstanbul, 2006, s.197-202.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI (BAKÛ, 1-7 EYLÜL 1920)

1920 yazına doğru Rusya içerisinde duruma tamamen hâkim olmaya başlayan Bolşevikler için artık dış dünyaya da inkılabı ihraç etme zamanı gelmişti. Bu nedenle Bolşevikler propaganda ve teşkilatlanmalarını Batı ülkeleri ve Doğu ülkelerine yönlendirme çabasına girişeceklerdir.

Ancak Batı ve Doğu'nun yapısı birbirinden çok farklı idi. Dünya pazarlarına hâkim ve sanayileşmiş olan Batı'da büyük bir işçi kadrosu vardı. Sosyalist Partiler Batı'nın her tarafında mevcuttu ve bunların mücadele, bilgi, nazariye ve örgütleri güçlüydü. Bu durumda, Sovyetler'in Batı'ya yönelişleri; bu partileri demokratik, evrimci ve pasif cephelerinden koparark, ihtilalci bir cephede birleştirmeye çalışmak şeklinde olacaktı. Bunun için 1919'da Moskova'da Üçüncü Enternasyonal Merkezi kuruldu ve Batı'ya el atıldı.[1]

Doğu'da ise bunların hiçbiri mevcut değildi. Yani burada ne sanayi, ne proletarya, ne sendika, ne parti, ne örgüt, ne de sosyal bilinç vardı. Sovyetler'in güçlük çektiği taraf buydu. Bu yüzden yeni yaklaşım ve politikalara ihtiyaç vardı. İşte bu yeni politikaları belirlemek için, Doğu halklarının temsilcilerini bir araya getirecek ve onlara Sovyet Hükümeti'nin emperyalistlere karşı verilen savaşta yanlarında olacağını gösterecek bir kurultay düzenlemek isteği Mosko-

1 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, III, İstanbul, 1972, s.541.

va'da konuşulmaya başlamıştı.[2] Böyle bir girişimle Sovyet Hükümeti, Batılı devletlerin en zayıf oldukları, Doğu'dan gelecek tehditlerle onları korkutmayı ve Batı'ya karşı Doğu dünyasını kendisine müttefik yapmayı planlıyordu.[3] Sovyet Rusya, artık yalnız Doğu halklarının Batı emperyalizmine karşı başkaldırma girişimlerini tebrik etmekle kalmayıp, bu hareketleri bizzat teşvik etmek istiyordu.[4] Bunun ilk adımı da bir kurultay düzenlemekle atılabilirdi.

Böyle bir kurultay düzenlemekle Sovyetler neyi amaçlıyorlardı?

A.F. Cebesoy *Moskova Hatıraları* adlı eserinde, Komünist Enternasyonal'in Doğu Halkları Kurultayı'nı çağırmakla neleri amaçladığını şu şekilde özetlemektedir:[5]

> "1- Cepheden ve garp hudutlarından Avrupa'ya sirayet ettirilemeyen inkılâp hareketini Şark'tan ve müstemlekelerden sokmak.
>
> "2- Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Enternasyonal'e mukabil köylü ve amale hukukunu tanıdığını cihana ilân etmek.

2 18 Haziran 1920 tarihli Komünist Enternasyonal İcra Komitesi toplantısında, Karl Radek, "*Moskova mahfillerinde bir süredir Doğu halklarının temsilcilerinin katılacağı bir kongrenin yapılmasının konuşulduğunu*" belirtmektedir (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op:1, D.1, L.67). Zinovyev, Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda yaptığı konuşmada bu durumu doğrulamaktadır. (*Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, Bakû, 1-8 Sentiyabır (Eylül) 1920, (Stenoğrafiçeski otçeti), Petrograd, 1920, s.36). Kongre tutanaklarının yer aldığı bu eser 1920'de Petrograd'da Rusça olarak basılmıştır. 1921 yılında, yine Petrograd'da Fransızcaya çevrilerek yayınlanmıştır. (*L'Internationale Communiste et la Liberation de l'Orient, Le Premier Cangres Des Peuples De L'Orient Bakov 1920*, Petrodrad, 1921); Bakû Kongresi tutanakları Fransızcasından ilk olarak 1975'te Türkçeye çevrilmiş ve 1990 yılında ikinci baskısı yapılmıştır. (*Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakû, 1920*, Türkçesi: Ali Alev, İstanbul, 1990.) Ancak bu çeviride, Rusça aslı ile karşılaştırıldığında bazı küçük hatalar olduğu görülmektedir.

3 Cosroe Chaqueri (Hüsrev Çakeri), *Bakû Kongresi*, Çeviri: Yuluğ Tekin Kurat, Ankara, 1984, s.1.

4 Komintern İcra Komitesi toplantısında Radek bu durumu açıklıkla dile getirmiştir. (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.69.)

5 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Ankara, 1982, s.39-40.

"3- Şark Milletlerinin kendileriyle beraber olduğunu Avrupalılara göstermek.

"4- Şark Milletlerini ihtilâle, kıyama davet veya mecbur etmek.

"5- Enver Paşa ve arkadaşlarının kendileriyle müşterek çalıştığını göstererek, İslâm milletleri arasında emniyet ve nüfuz kazanmak.

"6- İnkılâpçı Türkiye'nin kendileriyle dost ve siyasetlerine zahir olduğunu İslâm âlemine göstermek suretiyle Türkiye'nin İslâm âlemi üzerindeki nüfuzundan faydalanarak Avrupalıların aleyhine ihtilâller çıkartılmasını teşvik, mazlum ve mağdurlara yardım maskesi altında İslâm memleketlerine hulûl ve nüfuz etmek."

Bolşevikler, bütün bu istek ve planlarına işlerlik kazandırmak için bir kurultay düzenlemek ve burada Doğu politikalarını açıklamak gereğini düşündüler. İşte bu kurultay; 1-7 Eylül 1920 tarihlerinde Bakû'de yapılacak olan Birinci Doğu Halkları Kurultayı'dır. Üçüncü Enternasyonal tarafından çağrılan Doğu Halkları Kurultayı, aslında 19 Temmuz-7 Ağustos tarihleri arasında yapılan Komintemin İkinci Kongresi'ne bir ilavedir.[6]

A. DOĞU HALKLARI KURULTAYI'NIN KARARLAŞTIRILMASI VE HAZIRLIKLARI

1) Kurultayın Kararlaştırılması

Doğu halklarının temsilcilerini bir araya getirecek bir kurultayın yapılmasının ne zaman ve nasıl kararlaştırıldığı konusuna açıklık getirmekte büyük yarar vardır. Şimdiye kadar bu konu ile ilgili verilen bilgiler iki noktada toplanmaktadır.

6 *Şark İli*, sayı 1, 19 Teşrin-i sani 1920, Bakû, s.4; Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Ankara, 1997, s.132.

Birincisi genellikle A.F. Cebesoy'un *Moskova Hatıraları* adlı eserine dayanılarak ileri sürülen, *"Doğu Halkları Kongresi'nin Üçüncü Enternasyonalin İkinci Kongresi'nde kararlaştırıldığı"*[7] şeklindeki bilgilerdir.[8] Diğeri ise Cosroe Chaqueri tarafından ileri sürülmüştür. Chaqueri, *"Kongrenin yapılması 29 Haziran 1920'de Halk Komiserleri Konseyi toplantısında kararlaştırılmıştır"* demektedir.[9] Ancak Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki eski Komünist Partisi Arşivinde tarafımızdan yapılan araştırmalarda; Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın Üçüncü Enternasyonalin İkinci Kongresi'nden[10] ve 29 Haziran 1920'de yapıldığı belirtilen Halk Komiserleri Konseyi toplantısından daha önce kararlaştırıldığı anlaşılmıştır.

Doğu Halkları Kurultayı'nı toplama düşüncesi, Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi hazırlıklarının yapıldığı ve çeşitli yerlerden bu kongre için delegelerin Moskova'ya geldiği sıralarda ortaya atılmıştır.[11] Moskova siyasi platformlarında olgunlaşmaya başlayan bu düşünce, ilk olarak Komünist Enternasyonal İcra Komitesi'nin 18 Haziran 1920 tarihinde yapılan toplantısında[12] ele alınmış ve Bakû'de Doğu halklarının temsilcilerini bir araya getirecek bir kurultay yapılması kararlaştırılmıştır. Bu toplantıya ait tutanaklardan durumu tespit etmek mümkündür. Konunun daha iyi kavranabilmesi için bu toplantı tutanaklarından bilgiler vermek gereklidir.

Komintern İcra Komitesi'nin 18 Haziran tarihli toplantısında ilk sözü alan Karl Radek, *"Komintern Beynelmilel Kongresi"*nden sonra, Yakındoğu, Kafkas, Türkiye, Ermenistan ve İran'ın inkılapçı teşkilatlarından Bakû'de bir kurultay toplanmasını teklif etmiş ve Moskova'da bulunan İngiliz, Fransız yoldaşların da bu toplantıya katılmalarının çok olumlu olacağı görüşünü ileri sürmüştür. Ona

7 Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.21.

8 Aclan Sayılgan, *Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972)*, İstanbul, 1972, s.124; *Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakû, 1920*, s.5.

9 Chaqueri, *Bakû Kongresi*, s.2

10 *Sovyetskaya Rossiya i Kapitaliçeskiy Mir v 1917-1923*, Moskova, 1957, s.448.

11 Doğu Halklarının Kongresi esnasında Zinovyev yaptığı konuşmada, bu durumu açıkça ifade etmiştir. (*Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.36).

12 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.67-71.

göre; Fransız ve İngiliz yoldaşların Ruslarla birlikte Doğu halkları temsilcilerinin toplanacağı bir kurultaya katılmalarının çok büyük önemi vardır ve böyle bir hareket onlar üzerinde büyük bir tesir bırakacaktır.[13]

"Dünya emperyalizmi ile isyancı Doğu kitleleri arasında başlayan mücadelede, yalnız telgrafla selam ve tebrik gönderen değil, aynı zamanda teşvikat merkezi olmalıyız" diyen Radek, şimdiki zamanda nasıl bir yol izleneceği konusunda bir teklif ileri sürmeyeceklerini, bunu tespit etmenin kongrenin bir vazifesi olacağını vurguladı. Acilen bir komisyon oluşturularak, kurultay için hazırlıklara başlanmasını teklif eden Radek, kurultayı Moskova'da değil de, Bakû'de toplamayı teklif etmelerinin sebebini de şöyle açıklıyordu:[14]

> "Biz kurultay için Moskova'yı değil, Bakû'yü teklif ediyoruz. Çünkü Doğu temsilcilerinin Moskova'ya gelmesine nispeten, bizim Bakû'ye gitmemiz daha kolaydır. Ayrıca Bakû Doğu'nun asıl merkezidir."

Radek'ten sonra söz alan Dışişleri Komiseri Çiçerin'in Yardımcısı Karahan, Radek'in tekliflerini olumlu karşıladığını, bir an önce komisyonun oluşturularak çalışmalara başlamasının gerektiğini belirterek, kurulacak komisyonun kurultayın zamanını, kurallarını ve hangi ülkelerin davet edileceği gibi konularda çalışmalar yapmasını istemiştir.[15]

Tutanaklardan Komintern İcra Komitesi Başkanı Zinovyev'in biraz kararsız olduğu anlaşılmaktadır. Zinovyev, *"bazı arkadaşların önce Lenin'in tezleri ile tanış olmak istediklerini ileri sürerek, bu konuda kesin bir karar çıkarılmasını talep etmediklerini"* söyler.[16] Ancak Radek, teklifinde kararlıdır. Zinovyev'den sonra tekrar söz alarak, bazı hususları açıklamak ihtiyacını duyar:[17]

13 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.67.
14 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.69.
15 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.69.
16 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.69.
17 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.70-71.

"Doğu'daki bu ve diğer meselelerin formülleştirilmesinde mukavele olmaması mümkündür. Ancak esas hazırlansın. Eski sosyal demokraside böyle işlerin esası vardır. Şöyle ki, eski enternasyonal kongre çağırdığında, ne yapmak lâzım olduğunu biliyordu. Türkiye ve diğer meseleler üzerinde kararlar kabul ediliyordu. Hatta bu ülkelerin bağımsızlık uğrunda verdikleri mücadele hakkında önceden fikrini söylüyorlardı. Kurulacak komisyonun vazifesi prensip hazırlanması hakkında değildir. Prensipler daimidir. (Halkların dünya emperyalizmi aleyhine mücadele yapması vs.) Öyle ki Serotti, Kvelç, Kaşen gibi adamlar, bizim İtalyan, İngiliz, Fransız emperyalistleri aleyhine Türkiye'de, İran'da ve Mezopotamya'daki emekçileri desteklememizden şüphe etmiyorlar. Onların bağımsızlık hukukunu, onların elde silah Avrupa kapitalistleri aleyhine mücadelesini tanımak birinci meseledir."

Komisyonun vazifesinin *"hattı izah etmek değil, bilgi toplamak olacağını"* vurgulayan Radek, kurultayın gündeliği hakkında, şimdiki zamanda ancak şunları söyleyebileceğini belirtir:[18]

"İlk olarak; Doğu halklarının Avrupa Kapitalizmine karşı mücadelesi, ikinci olarak, bu halklara, 'birbirinizi öldürmeyin, kendi zulümkâr feodallerinizi, Avrupa kapitalistlerini öldürün' diyebiliriz. Kurultayın üzerinde durabileceği diğer bir konu da tarım meselesidir. Bütün Doğu ülkelerinin temsilcilerine gelin bu mesele hakkında oturup konuşalım deriz. Bunun için hiçbir karar kabul etmek lazım değildir. Çünkü bizim ezilen halklara ilişkilerimizde küçük de olsa hiçbir fikir ayrılığı olabilmez."

Radek'in bu açıklamalarından sonra Başkan Zinovyev ikna olmuş olacak ki, kurultay hazırlıklarına hemen şimdiden başlanması gerektiğini belirterek şunları söylemiştir:[19]

18 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.71.
19 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.71.

"Prensip olarak kongreyi çağırmayı kabul etmemizi teklif ediyorum. Bizim büroya Moskova'da bir müşavere çağırması için emir verelim. Moskova'da Doğu halklarının çoğunun temsilcisi vard:r. Bu meselelerle ilgili olarak, bizim büroyu İngiliz, Fransız, İtalyan temsilcileri ile Yoldaş Marhlevski ve Karahan'ı dahil etmekle genişletebiliriz. Bu komisyonun işi yürütebileceğini düşünüyorum. İtiraz yoktur. Demek ki, kabul ediliyor."

Görüldüğü gibi Komintern İcra Komitesi'nin 18 Haziran 1920 tarihli toplantısında, Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın Bakû'de yapılması kararlaştırılmış ve bir de komisyon oluşturulmuştur.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın Komintern İcra Komitesi tarafından kararlaştırıldığı, Komintern İcra Komitesi tarafından sık sık vurgulanacaktır. 25 Ağustos 1920 tarihinde, Komintern İcra Komitesi adına Başkan Zinovyev, Stasova'ya çektiği telgrafta şöyle demektedir:[20]

"Kurultay, Komintern İcra Komitesi tarafından çağrılmıştır ve onu başka kimse açabilmez."

Yine kurultaya çağrı bildirilerinde bu durum açıkça ifade edilirken,[21] 1 Ağustos 1920 tarihli *Komünist* gazetesi de Doğu Halkları Kurultayı'ndan *"Komintern İcra Komitesi tarafından çağrılan kurultay"* diye söz etmektedir.[22]

Bütün belgeler bu durumu açıkça ortaya koyarken bir hususu gözden kaçırmamak gerekir. O da; Sovyet Rusya'daki bütün kuruluşların olduğu gibi, Komintern İcra Komitesi'nin de Rus Komünist Partisi Merkezi Komitesi tarafından yönlendirildiği gerçeğidir. Nitekim Zinovyev, Stasova'ya gönderdiği 25 Ağustos 1920 tarihli telgrafta,[23] verdiği emirlerde RKP Merkezi Komitesi ile anlaştığını belirtmek gereğini hissedecektir.

20 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.126.
21 *Kommunistiçeskii İnternatsional*, No.12, 1920, s.2259.
22 *Kommunist* (Bakû), 1 Ağustos 1920.
23 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.126.

Komintern İcra Komitesi, kurultayın yapılmasının kararlaştırılmasından sonra hemen çalışmalara başlamış ve kurultay hazırlıklarını yapmak üzere bir "Teşkilat Bürosu" oluşturmuştur.

2) Doğu Halkları Kurultayı Teşkilat Bürosu'nun Kurulması ve Kurultay ile İlgili Aldığı Kararlar

Komintern İcra Komitesi, kurultay hazırlıklarını yapmak üzere bir Teşkilat Bürosu kurulması için harekete geçerek, bu işle Stasova ve Ordjenikidze'yi görevlendirdi. Bu konuda Komintern İcra Komitesi adına Karl Radek, Moskova'dan 6 Temmuz 1920'de, Stasova'ya aşağıdaki direktifleri vermektedir:[24]

"Yoldaş Stosova'ya,

"Komintern İcra Komitesi, sizi Yakındoğu'nun işçi ve köylü teşkilatlarının kurultayının teşkili için kendi vekili tayin ediyor. Komintern İcra Komitesi, Yoldaş Ordjenikidze ile birlikte Doğu teşkilatlarının nüfuzlu temsilcilerinden (Türk, Ermeni, Gürcü, Tatar, İranlı) ibaret bir organ meydana getirmenizi sizden rica ediyor. Kurulacak bu organ Yakındoğu'nun halk kitleleri ile irtibat kursun ki, kurultaya, yalnız tanınmış komünist teşkilatlarının temsilcilerini değil, Doğu'nun bütün teşkilatlarını ve Antanta ve kendi istismarcıları aleyhine mücadele veren bütün tarafsız işçi ve köylü kitlelerinin temsilcilerinin iştirakini temin etsin. Bu amaç için aşağıdaki hususları rica ediyoruz:

"1- Bütün Yakındoğu dillerinde Komünist Enternasyonal'in Yakındoğu'nun işçi ve köylülerine müracaatını neşredin ve kendi agentleriniz vasıtasıyla her tarafa yayın.

24 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.64, Op.1, D.20, L.99.

"2- Buralarda (Yakındoğu'da) milli komünist teşkilatlarının neşir faaliyetlerini destekleyin. Bunlar kurultayın görevlerinin izah edilmesine yardımcı olacaktır.

"3- Yakın zamanda size göndereceğimiz broşürleri Yakındoğu dillerinde neşredin.

"Biz size bu ülkeleri çok iyi bilen yoldaşlardan bir grup oluşturmanızı teklif ediyoruz ki, bu arkadaşlar Komünist Enternasyonal için aşağıdaki konularda bildiriler hazırlasın:

"1- İran'ın ziraî durumu ve onun vergi ve idare sistemi.

"2- Muharebe zamanı ve İngiliz-İran mukavelesi imzalandığı zamanda İran'daki partilerin mücadelesi.

"3- Ermenilerin sosyal vaziyeti, Taşnak Partisi'nin işçilere, köylülere, Antanta ve Sovyet Hükümeti'ne karşı münasebeti.

"4- Anadolu'daki ziraî vaziyet. Şimdiki zamanda Anadolu'da mülkiyet sahipleri ile köylüler arasındaki anlaşmazlıkların azaldığına dair haberler alınıyor. Bu durum ne kadar doğrudur. Tasdik edin.

"Kemal Paşa'nın hükümeti kime güveniyor. Bu hükümet köylülere münasebette, Genç Türkler hükümetinden ne derece farklıdır. Anadolu'da herhangi bir müstakil köylü hareketi var mıdır?

"5- Komünist Partileri adıyla meydana gelen inkılapçı teşkilatların, teşkilat gücü nasıldır?

"6- Mezopotamya'da İngiliz işgalcileri aleyhine Arapların partizan mücadelesi hakkında hangi bilgiler vardır.

"Siz ve Yoldaş Ordjenikidze'nin kongrenin hazırlıkları için nüfuzlu bir teşkilat meydana getireceğinizi Komintern İcra

Komitesi ümit ediyor ve size bu teşkilatın terkibini istediğiniz şekilde değiştirmeniz için her türlü yetkiyi veriyor.

Komünist Selamıyla
Komintern İcra Komitesi Sekreteri
K. Radek"

Yukarıdaki belgeden anlaşılacağı gibi, Komintern İcra Komitesi, kurultay hazırlıklarını yapmak için Stasova ve Ordjenikidze'yi Doğu Komünist Teşkilatları elemanlarından, bir teşkilat oluşturması için görevlendirmiştir. Bu teşkilat kurultay için hazırlıklar yapacak ve yukarıda istenilen bilgileri toplayarak, Komintern İcra Komitesi'ne sunacaktır. Bu emirler doğrultusunda Doğu Halkları Kurultayı hazırlıklarını yapmak üzere, aşağıdaki şahıslardan oluşan Teşkilat Bürosu kuruldu:[25]

Stasova
Ordjenikidze
Nerimanov
Sait Gabiyev
Mikoyan

Daha sonraları bu teşkilatın bazı toplantılarına Mustafa Suphi, Eminov, Hüseyinov, Karayev ve Midivani'nin de katıldığı, bu teşkilatın toplantılarının tutanaklarında görülmektedir.[26]

Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın hazırlıklarını yapmakla görevli Teşkilat Bürosu derhal çalışmalara başlayarak, ilk toplantısını 19 Temmuz 1920'de yapmış ve bu toplantıda, kurultayın tarihi, kurultaya hangi ülkelerin davet edileceği, ne kadar delege ile temsil edilecekleri ve diğer bazı konular hakkında kararlar almıştır. Bu toplantının tutanakları oldukça önemlidir ve şimdiye kadar bilinmeyen ve üzerinde fikir yürütülen birçok konuya açıklık getirmek-

25 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.1.2.
26 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.1.1.

tedir. Bu nedenle 19 Temmuz 1920 tarihli Teşkilat Bürosu toplantısının protokolü aynen aşağıda verilmiştir:[27]

"Doğu Halkları Kurultayı Teşkilat Bürosunun I. Toplantısının Protokolü 19 Temmuz 1920

"Toplantıya katılanlar: Stasova, Ordjenikidze, Narimanov, Sait Gabiyev, Mikoyan.

"Stosova'nın kurultayın yapılma amacı, kurultayda çözümlenecek sorunlar, kurultayın yapılış tarihi hakkında verdiği bilgiler dinlenildi ve aşağıdaki kararlar alındı:

"1- Kurultayın çağrılış tarihi hakkında;
Karar: Kurultayın toplanma zamanını 15 Ağustos olarak muhafaza etmeli ve bu süre içerisinde Komintern Merkezi Komitesi'ne, kurultayın işi ve onun 25 Ağustos'ta yapılmasının amaca daha uygun olacağı hakkında bilgi verilsin.

"2- Kurultaya katılım hakkında;
Karar: Kurultaya aşağıdaki ülke ve halklar davet edilsin: İran, Türkiye, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Sovyet Türkistan, Hive, Buhara, Afganistan, Çin Türkistanı, Şimali Kafkas Dağlıları, Kazan Tatarları, Başkırtlar, Kalmıklar, Kırgızlar, Kırım Tatarları ve Hintliler.

"3- Temsilcilik normları hakkında;
Karar: 25 bin ahaliden bir temsilci.

"4- Her bir ülkeden ve halktan ne kadar temsilci katılacağı hakkında;
Karar: Türkiye 400, İran 300, Ermenistan 100, Gürcistan 150, Sovyet Türkistanı 400, Azerbaycan 450, Hive 200, Buhara 200, Afganistan 200, Çin 100, Dağlılar 450, Kazanlılar 20, Başkırtlar 20, Kırgızlar 100, Kırım Tatarları 20, Hintliler 50.
Toplam: 3280 delege.

27 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.1.2.

"5- Gençler Teşkilatlarının Temsilciliği hakkında;
Karar: Gençler Birliği olan ülkelerde delegelerin onda biri gençlerden teşkil edilsin.

"6- Büro üyeleri ile Doğu halklarının Dış teşkilâtları arasındaki iş bölümü hakkında;
Karar:
Mikoyan: Gürcistan ve Ermenistan ile,
Stasova ve Orjenikidze: Türkistan ve komşu devletlerle,
Sait Gabiyev: Kuzey Kafkas Dağlıları ve Kalmıklarla,
Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi (şahsen Naneyşvili): Azerbaycan'la,
İran Bürosu: İran'la,
Türkiye Bürosu: Türkiye ile,
Doğu halklarının Merkezi Bürosu: Tatarlar, Başkırtlar ve Kırgızlarla,
Stasova: Teşkilat Bürosunun Mali İşleriyle,
Ordjenikidze ve Karayev: Teşkilat Bürosunun tasarrufat konusuyla ilgilenecektir."

3) Kurultayın Toplanma Tarihi

18 Haziran 1920 tarihli Komintern İcra Komitesi toplantısında, Doğu Halkları Kurultayı'nın Bakû'de yapılması kararlaştırılırken, kongrenin hangi tarihte yapılacağı hazırlık çalışmalarını yapmak için kurulacak Teşkilat Bürosu'na bırakılmıştı.[28]

Teşkilat Bürosu 19 Temmuz 1920'de yaptığı ilk toplantısında, kurultay açılış tarihini 15 Ağustos olarak muhafaza etmeyi ve bu müddet içerisinde Komintern İcra Komitesi'ne kurultayın 25 Ağustos'ta yapılmasının amaca daha uygun olacağını önermeyi kararlaştırmıştır.[29]

28 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495; Op.1, D.1, L.71.
29 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.2

Kurultayın 15 Ağustos 1920'de açılmasının kararlaştırıldığı kesindir. Bu konuda daha birçok belge mevcuttur. İran, Türkiye ve Ermenistan'ın ezilen halk kitlelerine yapılan kurultaya çağrı bildirisinde, *"Komintern İcra Komitesi 1920 yılının 15 Ağustos'unda, Bakû'de İran, Ermenistan ve Türkiye işçi ve köylülerinin kurultayını geçirecektir"* denilmekte ve bu halkların temsilcileri Bakû'ye davet edilmektedir.[30]

Yine Sultan Galiyev'in, 20 Temmuz 1920'de Nerimanov, Mustafa Suphi ve Sultan Efendiyev'e gönderdiği telgrafta; Yakındoğu'nun inkılapçı partilerinin 15 Ağustos'ta Bakû'de bir kurultay toplayacağı belirtilerek, yapacakları çalışmalar hakkında onlara bilgi verilmektedir.[31]

Bu sırada gazetelerde de, kurultayın 15 Ağustos'ta yapılacağı hakkında haberler çıkmıştır. 1 Ağustos 1920 tarihli *Kommunist* gazetesi bu haberi, *"kongreye hazırlanın"* başlığı altında şöyle duyurmaktadır:[32]

> "15 Ağustos'ta, Bakû'de, Üçüncü Enternasyonal İcra Komitesi'nin çağırdığı halk temsilcilerinin kurultayı olacaktır."

Ancak Birinci Doğu Halkları Kurultayı 15 Ağustos tarihinde toplanamayacaktır. Gerekli hazırlıkların zamanında tamamlanamamasından dolayı, yukarıda belirtildiği gibi, teşkilat bürosu, kongrenin 15 Ağustos'tan, 25 Ağustos tarihine ertelenmesini Komintern İcra Komitesi'ne teklif etmeyi kararlaştırmıştı. Bu durumun Komintern İcra Komitesi ile Teşkilat Bürosu arasında görüşülerek bir karara bağlandığı anlaşılmaktadır. Komintern İcra Komitesi Ağustos ayının ilk haftasında Stosova ve Ordjenikidze ile görüşerek, tekliflerini ele almış ve bu görüşmede kurultayın 1 Eylül 1920'de

30 *Kommunistiçeskii İnternatsional*, Moskova, 1920, No.12, s.2259; *Yeni Dünya* (Bakû), 22 Temmuz 1920.
31 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.11.
32 *Kommunist* (Bakû), 1 Ağustos 1920.

açılması kararlaştırılmış[33] ve Birinci Doğu Halkları Kurultayı, 1 Eylül 1920'de Bakû'de açılmıştır.[34]

4) Kurultayın "Türkiye, Ermenistan ve İran'ın Köleleştirilmiş Halk Kitlelerine Çağrısı"

Türkiye, İran ve Ermeni halklarının temsilcilerinin kurultayda bulunmasına özel önem verildiği ve çalışmaların bu yolda yoğunlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Üçüncü Enternasyonal İcra Komitesi'nin, kurultaya delege gönderilmesi için bu ülkelerdeki hükümetlere değil, bizzat halklara müracaat ettiği görülmektedir. Bu durum her üç ülkedeki egemen çevrelerin tepkisine sebep olmuş, İran ve Ermenistan hükümetleri ülkelerinden kurultaya temsilciler gitmemesi yönünde tedbirler alırlarken, bu dönemde Bolşeviklerle iyi ilişkiler kurmak için çabalayan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti de resmî temsilci göndermemiş, Moskova'da bulunan İbrahim Tali Bey'i gözlemci sıfatıyla görevlendirmiştir. Resmî bir davet olmaması ve doğrudan halka çağrı yapılması TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın şiddetli tepkisine sebep olmasına rağmen, TBMM Hükümeti resmî olmasa da Türkiye'den kendi kontrol ve yönlendirmesi ile birçok kişinin kurultayda bulunmasını sağlamış

33 Kongrenin 1 Eylül 1920'de açılmasının Ağustos ayının ilk haftasında Komintern İcra Komitesi ile Stasova ve Ordjenikidze arasında yapılan görüşmede kesinleştiği, 25 Ağustos 1920'de Komintern İcra Komitesi Başkanı Zinovyev'in Stasova'ya çektiği aşağıdaki telgraftan açıkça anlaşılmaktadır.
"Stasova'ya,
Kurultay Komintern tarafından çağrılmıştır ve onu başka hiç kimse açabilmez. Komintern İcra Komitesi daha 3 hafta evvel Orjenikidze ve Stasova ile görüşmesinde Kurultayın 1 Eylül'de açılmasını kararlaştırmıştı. 1 Eylül'de Komintern temsilcileri Bakû'da olacaktır. Zinovyev, Buharin, Kun, İngilizler, Fransızlar 26 Ağustos'ta Trenle Moskova'dan hareket edecektir. Rus Komünist Partisi Merkezi Komitesi bu direktifle razılaşmıştır. Zinovyev"
(*Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.126.)

34 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.27.

ve Türkiye'den diğer çevrelerden kurultaya gitmek isteyenleri engellemeye çalışmıştır.[35] Kurultay için Türkiye, Ermenistan ve İran halklarına doğrudan yapılan çağrı aşağıda verilmiştir:[36]

"Türkiye, Ermenistan ve İran'ın Köleleştirilmiş Halk Kitlelerine

"Komünist Enternasyonal İcra Komitesi, 15 Ağustos 1920'de Bakû'de İran, Ermenistan ve Türkiye işçi ve köylülerin kurultayını gerçekleştirecektir.

"Komünist Enternasyonal nedir? Bu, Dünya Savaşı'nın sebep olduğu felaketlerle uyanan, sefalet içerisinde bulunan, zenginler için değil, artık kendileri için çalışan, silahlarını kardeşlerine değil, onlara zulmeden vahşilere yönelten Rusya, Polonya, Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika'daki inkılapçı halk kitlelerinin oluşturduğu bir örgüttür. Bu halk kitleleri anlamışlardır ki, onların gücü yalnız oluşturdukları birliktedir ve bu birlik onların gelecek zaferinin zeminidir. Bu nedenle geçen yıl Üçüncü Enternasyonal adında güçlü bir teşkilat kurmuşlardır. Üçüncü Enternasyonal, Kapitalist hükümetlerin uyguladığı baskılara rağmen 1,5 yıl içerisinde bütün dünyada bağımsızlık için mücadele eden işçi ve köylülerin mabedi haline gelmiştir.

"Niçin böyle bir zamanda Komünist Enternasyonal İran, Ermeni ve Türk işçi ve köylülerinin kurultayını topluyor? Bu kurultay ile onlara ne sunuyor ve onlardan ne istiyor? Kapitalizm ile mücadele eden Avrupa ve Amerika'nın işçi ve köylüleri size müracaat ediyorlar ki, siz de onlar gibi dünya kapitalizminin zulmü altında inliyorsunuz, onlar gibi bu zulümkârlara karşı mücadele ediyorsunuz. Eğer Avrupa ve Amerika işçi ve köylüleri ile birleşirseniz, dünya kapitalizminin ölümü çabuklaşacak, bütün dünyada işçi ve köylülerin özgürlüğe kavuşması gerçekleşecektir.

35 Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.143-146.

36 *Kommunistiçeski İnternasyonal*, No:12, Moskova, 1920, s.2259-2263. Rusça aslı ekte verilmiştir. Bkz. Ek-2

"İran işçi ve köylüleri! Tahran Kaçar Hükümeti ve onun yerel birimleri olan hanlar yüzyıllardır sizi soydu ve sömürdüler. Topraklarınız Tahran Hükümeti'nin uşakları tarafından ele geçirilmişti. Onlar bu topraklardan istedikleri gibi istifade ettiler ve sizlere kendi şartlarında çeşitli vergiler koydular. Onlar, ülkenin bütün servetlerini ele geçirip sömürdükten ve ülkeyi sefil bir duruma düşürdükten sonra geçen yıl İran'ı 2 milyon sterline İngiliz kapitalistlere sattılar. İngilizler, İran ordusunu yeniden düzenleyecek ve bu ordu vasıtasıyla öncesinden daha fazla sizi sömürecek ve siz hem hanlara ve hem de Tahran Hükümeti'ne daha fazla vergi ve haraç vermek zorunda kalacaksınız. Onlar Güney İran'ın zengin petrol kaynaklarını İngilizlere sattılar ve böylece sizin ülkenizin talan edilmesine sebep oldular.

"Mezopotamyalı köylüler! İngilizler sizin ülkenizi bağımsız bir devlet olarak ilan etti. Ancak 80.000 İngiliz askeri sizin topraklarınızda bulunuyor, sizin topraklarınızı talan ederek sizi öldürüyor ve kadınlarınıza tecavüz ediyorlar.

"Anadolu köylüleri! İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetleri İstanbul'u kendi namluları altında tutuyorlar. Onlar sultanı esir ederek, altı yıl süren savaş esnasında fakirleşmiş Türk halkını daha rahat soyabilmek için O'nu (sultanı) Türkiye'nin maliyesini yabancı bankerlerin eline vermeye ve Türkiye topraklarının parçalanmasını kabul etmeye mecbur ettiler. Onlar kendi ordularını sizin ülkenize göndererek Ereğli kömür madenlerini ve limanlarınızı işgal ettiler. Sizin tarlalarınızı mahvederek Türk köylüsüne yabancı olan kendi kanunlarını zorla kabul ettiriyorlar ve sizi kendi bütün ağırlıklarını taşıtabilecekleri yük hayvanına dönüştürmek için çabalıyorlar. Sizin beyleriniz ve efendilerinizden bir kısmı yabancı kapitalistlere satılmışlar, diğer kısmı ise silaha sarılarak yabancı işgalcilere karşı sizi mücadeleye çağırıyorlar. Ancak onlar da hiçbir zaman kendi ülkenizde egemenliği elinize almanıza ve sultanın çeşitli parazitlerine hediye

ettikleri sizin kendi tarlalarınızı ekip biçmenize razı olmadılar. Ve yarın sizi ezenler yabancı kapitalistlerle daha uygun koşullarda bir antlaşma imzalarlarsa, aynı yabancı askerlerin işgali altında bulunan yerlerdeki eski memurlar ve toprak ağalarının yaptığı gibi, şimdiki liderleriniz de bundan sizi daha çok istismar etmek amacıyla istifade edeceklerdir.

"Ermeni işçi ve köylüleri! Uzun yıllardır yabancı kapitalistlerin, Ermenileri Kürtlerin kırdığına dair söylemlerinin kurbanı olan sizler, onlar tarafından Sultan'a karşı mücadeleye teşvik edildiniz ve onunla sizin mücadelenizden kendilerine yeni avantajlar elde ettiler. Yabancı kapitalistler, savaş boyunca size yalnız bağımsızlık vaat etmediler, aynı zamanda sizin öğretmen, din adamı ve tüccarlarınızı kullanarak Türk köylüsüne ait toprakları almanız için sizi tahrik ettiler. Bu sayede Türk ve Ermeni halkları arasında bitip tükenmeyen mücadelelerin devam etmesini sağlayarak ve Türkleri Ermeni isyanıyla, Ermenileri ise Kürt katliamları ile korkutarak kendileri için sürekli menfaatler elde ettiler.

"Suriye ve Arabistan köylüleri! İngilizler ve Fransızlar size bağımsızlık vaat ettiler. Şimdi ise onların orduları sizin ülkelerinizi işgal etti ve kendi kanunlarını size dikte ettirdi. Türk Sultan ve hükümetinden kurtulan sizler, şimdi Londra ve Paris Hükümetlerinin kölesi oldunuz. Ancak Sultan'dan onların farkı, sizi ellerinde daha sıkı tutmaları ve daha fazla yağmalamalarıdır.

"Siz bunları çok iyi anlıyorsunuz. İran işçi ve köylüleri hain Tahran Hükümeti'ne karşı ayaklandı. Mezopotamya köylüleri işgalci İngiliz ordularına karşı isyan ettiler ve İngiliz basını Bağdat yakınlarında İngiliz ordusunun asilerle mücadele ederken verdiği kayıplar hakkında bilgi veriyor.

"Anadolu köylüleri! Yabancı işgalcilerle mücadele etmeniz için sürekli olarak Kemal Paşa'nın bayrağı altına çağrılıyorsunuz,

ama aynı zamanda biz biliyoruz ki, siz kendi halk partinizi, köylü partinizi kurmak istiyorsunuz. Bu öyle bir parti olmalıdır ki, paşalar Antanta ile barış antlaşması yapsalar bile mücadele etmeye devam etsin.

"Suriye'de sükûneti sağlamak mümkün değildir. Ermenistan köylüleri, verdiği bütün vaatlere rağmen Antanta, sizleri açlıktan ölmeye mahkûm etti ve böylece sizi kendi elinde daha iyi tutmayı başardı. Siz, Antanta kapitalistlerinin yardımı ile bu durumdan kurtulmayı ümit etmenin akılsızlık olduğunu çok daha iyi anlıyorsunuz. Hatta sizin Antanta'nın uşağı Taşnaksutyun Partisi Burjuva Hükümeti, Rusya İşçi ve Köylü Hükümeti'ne barış antlaşması ve yardım için rica ile müracaat etmek zorunda kalmıştır. Biz şimdi sizin kendi ihtiyaçlarınızı anlamaya başladığınızı görüyoruz. Bundan dolayı Avrupa proletaryasının temsilcileri olarak kendi mücadelemizde kazandığımız büyük tecrübelerden istifade ederek, kurtuluş mücadelenize yardımcı olmak amacıyla size sesleniyoruz. Biz size diyoruz ki: Avrupalı ve Amerikalı kapitalistlerin sizi silah gücüyle ezmek dönemi tamamen kapanmıştır. Avrupa ve Amerika'nın her yerinde işçiler isyan ediyor, elde silah kapitalistlere karşı ayaklanıyor ve kanlı savaşlar yapıyor.

"Henüz biz dünya kapitalizmini mağlup edememişsek de, artık kapitalistler de kendi halklarını kanla yönetmek gücünde değillerdir. İki buçuk yıldır Rus inkılabı bütün dünyaya karşı mücadele vermektedir. Fransız, İngiliz ve Amerikalı kapitalistler, ilmeği boynuna geçirip köleleştirmek amacıyla, silah ve açlık dahil her türlü aracı kullanarak Rus işçi ve köylüsüne galip gelmek için çaba gösterdiler. Ancak bunda başarılı olamadılar. Rus işçi ve köylüleri azimle kendi egemenliklerini korudular ve kendi ordularını kurarak; Antanta kapitalistlerinin desteklediği gerici orduları darmadağın ettiler.

"Yakındoğu'nun işçi ve köylüleri! Eğer siz teşkilatlanırsanız,

kendi işçi ve köylü hâkimiyetini kurarsanız, eğer siz silahlanarak Rus işçi ve köylü ordusu ile birleşirseniz, işte o zaman İngiliz, Fransız ve Amerikalı kapitalistlere galip gelerek tüm zalimlerden kurtulur, bağımsızlığınıza kavuşur ve emekçilerin hür evrensel cumhuriyetini kurabilirsiniz. Kendi ülkenizin servetlerini özünüze ve ürettiklerini sizinle mübadele etmekten mutluluk duyacak, gerektiğinde yardımınıza şevkle koşacak tüm emekçi insanların yararına kullanabilirsiniz. İşte biz bütün bu konular hakkında sizinle kurultayda konuşmak istiyoruz.

"Komünist Enternasyonal İcra Komitesi, İngiliz, Fransız, Amerikan, Alman ve İtalyan işçilerinin temsilcisi gibi, ortak düşmanla mücadele etmek için bizimle Avrupa proletaryasının güçlerini nasıl birleştirebileceğimiz meselelerini sizlerle tartışmak amacıyla Bakû'ye geliyor.

"Sizler de, 1 Eylül'de elden geldiğince kalabalık olarak Bakû'de olmak için kuvvetinizi esirgemeyiniz. Önceleri siz kutsal yerlere ulaşmak için çölleri aştınız, şimdi de dağları, nehirleri, ormanları, çölleri geçerek gelin ki; birbirinizle görüşebilesiniz, eşit, hür, kardeş hayatı yaşayabilmek için kardeş ittifakında birleşerek, kölelik zincirinden nasıl kurtulacağınızı tartışabilesiniz.

"Biz ilk olarak Yakındoğu'nun işçi ve köylülerine müracaat ediyoruz. Ama Sovyet Rusya ile birlikte hür ilişkiler geliştiren Müslüman halkların temsilcileri kadar, daha uzaklarda yaşayan ezilen halk kitlelerinin –Hindistan temsilcileri gibi– temsilcileri ve delegelerini de sevinçle aramızda görmek istiyoruz. Binlerce Türk, Ermeni ve İranlı işçi ve köylüleri Yakındoğu'nun kurtuluşu için 1 Eylül'de barışçıl amaçlar doğrultusunda birleşmelidir.

"Kurultay; Avrupa, Amerika ve bizim ülkemizdeki sizin düş-

manlarınıza; kölelik çağının geçmişte kaldığını, sizin ayağa kalktığınızı ve muzaffer olacağınızı haykıracaktır.

"Bu kurultay; bütün dünya işçilerine, sizin kendi haklarınızı savunduğunuzu, şu anda her türlü adaletsizliğe ve vahşiliğe karşı savaşan güçlü inkılap ordusuna katıldığınızı söylesin.

"Kurultayınız; bütün dünyada milyonlarca ezilmiş insana güç ve iman versin, kendi öz güçlerine güven uyandırsın, kesin zafer ve kurtuluş gününü yakınlaştırsın.

"Komünist Enternasyonal İcra Komitesi
Başkan: G. Zinovyev
Sekreter: K. Radek
Britanya Sosyalist Partisi adına: W. Mcleyn, Tom Kvelç
İngiliz Fabrika Komiteleri adına: D. Tenner, G.T. Merfi
Komünist Enternasyonal Kongresi Fransız Delegasyonu adına: A. Rosmer, Deliner, J. Sadul
Komünist Enternasyonal Kongresi İtalyan Delegasyonu adına: Bombaççı, A. Gradeadey
Amerika Komünist Partisi adına: L. Rayona, A. Stoklinski
Amerika Komünist İşçi Partisi adına: A. Bilan
İspanya Emek Federasyonu adına: Angel Postana
Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi adına: N. Buharin, V. Vorovski, A. Balabanova, G. Klinger
V. TS. S. P. S. adına: S.A. Lozovski
Polonya Komünist Partisi adına: Yu. Marhlevski (Karski)
Bulgaristan Komünist Partisi ve Balkan komünist Federasyonu adına: N. Şablin
Avusturya Komünist Partisi adına: Reisler
Macaristan Komünist partisi adına: Rakoçi, Rudnyanski
Hollanda Komünist Partisi adına: D. Veynkop"

5) Kurultaya Katılım Meselesi

Doğu Halkları Kurultayı hazırlıklarını yapmak için kurulan Teşkilât Bürosu, 19 Temmuz 1920'de yaptığı toplantıda[37] kurultaya, hangi ülke ve halkların davet edileceği ve bu ülke ve halklardan ne kadar delegenin kurultaya katılabileceği hakkında kararlar almıştır. Bu toplantı da aşağıdaki ülke ve halkların kurultaya davet edilmesi kararlaştırılmıştır:

> "İran, Türkiye, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Sovyet Türkistanı, Hive, Buhara, Afganistan, Çin Türkistanı, Kuzey Kafkas Dağlıları, Kazan Tatarları, Başkırtlar, Kalmıklar, Kırgızlar, Kırım Tatarları ve Hintliler."

Burada açıklığa kavuşturulması gereken önemli konu, bu ülke ve halkların kongrede kaçar delege ile temsil edilecekleri ve bu delegelerin nasıl tespit edileceğidir. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda bu durum bir sonuca bağlanamamıştır. Örneğin, Cosroe Chaqueri şöyle demektedir:[38]

> "... Milletlerin kaç delege ile temsil olunacaklarına karar verildiği belli değildir. Ölçüt olarak nüfus mu alınıyordu? Kesinlikle hayır."

Chaqueri'nin, bu fikirleri ileri sürerken kurultaya katılan delegeleri göz önüne alarak yorum yaptığı anlaşılmaktadır. Halbuki gerçek böyle değildir. 19 Temmuz 1920 tarihli yukarıda belirtilen toplantıda, bu konuyla ilgili de karar alınmıştır. Yani hangi ülke ve halkın ne kadar delege ile temsil edilecekleri kararlaştırılmıştır. Cosroe Chaqueri'nin dediğinin aksine bu sayı belirlenirken nüfus ölçüt

37 Teşkilat Bürosu'nun 19 Temmuz 1920 tarihli toplantısına, Stasova, Ordjenikidze, Nerimanov, Sait Gabiyev ve Mikoyen katılmışlardır. Toplantı protokolü için bakınız. (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.1.2.)

38 Chaqueri, *Bakû Kongresi*, s.4.

alınmış ve 25 bin ahaliden bir delegenin kurultayda temsil edilmesi kabul edilmiştir.[39] 19 Temmuz tarihli Teşkilat Bürosu tutanaklarına göre, hangi ülke ve halkın ne kadar delege ile temsil edilecekleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:[40]

Türkiye	400	Delege
İran	300	"
Ermenistan	100	
Gürcistan	150	
Sovyet Türkistanı	400	
Azerbaycan	450	
Hive	200	
Buhara	200	
Afganistan	200	
Çin	100	
Dağlılar	450	
Kazanlılar	20	
Başkırtlar	20	
Kırgızlar	100	
Kırım Tatarları	20	
İnduslar	50	
Toplam	3280 delege[41]	

Görüldüğü gibi Doğu halklarından kurultaya toplam 3280 delegenin katılması öngörülmüştür. Fakat kararlaştırılan sayıda delegenin kurultaya katılımı sağlanamamıştır. Zamanın darlığı ve Doğu'nun o günkü vaziyeti göz önüne alındığında, bu durum gayet normaldir.

Acaba kurultayda yalnız doğu ülkelerinin komünist parti ve grup-

39 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.2.

40 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.2.

41 Yukarıdaki rakamlar toplandığında 3160 etmektedir. Ancak yukarıda adı geçen Kalmıklar'ın burada adı geçmemektedir. Belgeye unutularak dahil edilmemiş olması büyük ihtimaldir. Kalmıkların 120 delege ile temsil edilecekleri şeklinde listeye eklendiğinde, 3280 rakamına ulaşabiliriz. Ancak bu düşünceyi doğrulayacak bir belge elimizde mevcut değildir.

larından temsilciler mi bulunacaktı? Bu soruya Radek'in Stasova'ya çektiği 6 Temmuz 1920 tarihli telgrafta cevap verilmektedir:[42]

> "Kurultaya yalnız tanınmış komünist teşkilâtlarının değil, Doğu'nun bütün teşkilâtlarının, Antanta ve kendi istismarcılarına karşı mücadele veren bütün tarafsız işçi ve köylü kitlelerinin katılımını temin edin."

Kurultay resmî tutanaklarına göre, kongreye 1891 delege iştirak etmiştir. Bunların 1273'ü komünist, diğerleri ise partisizdir. 266 delege milliyetini bildirmemiş, 100'den fazlası da soru kâğıdı doldurmamıştır.[43] Bu tutanaklarda kurultaya katılanların milliyetlerine göre dağılımı ise şöyledir:

Polonyalı-5
Macar-3
Alman-3
Rus-104
Ukraynalı-1
Letonyalı-1
Çek-1
Yahudi-41
Gürcü-100
Ermeni-157
Özbek-15
Türkmen-35
Türk-235
İranlı ve Fars-192
Başkırt-1
Arap-3
Kalmık-3
Hazarlı-11
Kürt-8
Lezgi-25
Cemşit-12
Kaçar-10
Sart-10
Kırgız-47
Tacik-61
Hintli-14
Hırvat-1
Kumık-33
Oset (Rusya-Gürcistan)-12
Abaza-2
Çinli-8
Koreli-3
Avar-7
Tekelili (Kazakistan)-2
Çeçen (Doğu Kafkasya)-82
Kabartay (Kuzey Kafkasya)-9
İnguş (Kafkasya)-13

42 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.64, Op.1, D.20, L.99.
43 *Perviy Siyezd Naradov Vastoka*, s.5.

Kommunist gazetesi 1 Eylül 1920 tarihli nüshasında *"Kurultayın açılışında 1891 delege vardı"* haberi ile resmî tutanakları doğrulamaktadır.[44] Sorkin ise, kurultayın basılı olmayan belgelerine dayanarak, 2050 delegenin listede adı olduğunu yazmaktadır.[45] Kurultay sonuçları ile ilgili bilgiler veren 10 Eylül 1920 tarihli *Kommunist* gazetesi[46] ve Pavloviç'in kurultaydan sonra yazdığı bir raporda[47] da kurultaya 1891 delegenin katıldığı belirtilmiştir. Kurultaydan hemen sonra, Doğu Halkları Kurultayı Hareket ve Propaganda Sovyeti tarafından çıkarılan *Şark İli* adlı dergide ise bu kurultayda Doğu halklarının 1902 vekil ile temsil edildiği kaydedilmiştir.[48] Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na, Sovyet Rus Hükümeti çok büyük önem vermiştir. Doğu halklarının emperyalizme kaşı mücadelesini desteklediklerini göstermek için Komintern İcra Komitesi Başkanı Zinovyev ve sekreteri Karl Radek kurultay için Bakû'ye gelirken, 18 Haziran 1920 tarihli Komintern İcra Komitesi kararına uygun olarak,[49] Kominternin İkinci Kongresi için Moskova'ya gelmiş bulunan Avrupalı ve diğer birçok ülke temsilcisinin kurultaya katılımı sağlanmıştır. Zinovyev ve Radek'le birlikte, 1 Eylül 1920'de, Bakû'ye gelerek kurultaya iştirak eden bu kişilerin listesi aşağıdadır:[50]

44 *Kommunist* (Bakû), 1 Eylül 1920.

45 G.Z. Sorkin, *Pervıy Siyezd Narodov Vastoka*, Maskova, 1961, s.21. Azerbaycan eski Komparti Arşivinde Kurultay kayıt defterlerini inceleme imkânını bulduk. Oldukça karışık ve birçok defterden oluşan bu kayıtlardan hangi ülkeden ne kadar delegenin kurultaya katıldığını tespit etmek oldukça zordur. Çünkü bazı delegelerin adı ile birlikte ülkesi de yazılırken birçoğu yalnız isim olarak kayıtlara geçmiştir.

46 *Kommunist* (Bakû), 10 Eylül 1920.

47 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.14, L.67.

48 *Şark İli*, s.4.

49 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.71.

50 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.7, Op.1, D.31, L.153; *Azerb.Cum.SPİHA*, F.7, Op.1, D.12, L.78-79.

Şablin İvan Petroviç (Bulgaristan)
Skot Çarl Yansen (Amerika-Şikago)
Rid Con (Jhon Reed) (Amerika-New York)
Grasio Romen Merino (İspanya-Madrid)
Kvelç Tom (İngiltere-Londra)
Yansen Y. (Hollanda)
Şteyngart Karl (Avusturya-Viyana)
Rossmer Alfred (Fransa-Paris)
Toro Yaşihara (Japonya-Tokyo)
Merejits Abram (Moskova Yahudi Şubesi

Ayrıca şu hususu da ifade etmekte yarar vardır. Kurultay hazırlıklarını yapmakla görevli Teşkilat Bürosu, kurultaya gelecek delegeler için harcırah ayırdığı gibi, Bakû'ye gelecek delegelerin geride kalan ailelerinin bakımlarını da düşünmüştü. Bu amaç ve delegelerin seyahati için 2.420.000 ruble ayrılmıştır.[51] Bu paranın delegelere nasıl dağıtıldığı hakkında bir belgeye sahip değiliz. Ancak Trabzon'dan kurultay için Bakû'ye giden delegelere bir miktar paranın verildiği Tarakçıoğlu tarafından bildirilirken,[52] Erzurum'dan kurultaya katılan Salim Cimilli; *"Ruslar, Doğu Cephesi Komutanlığından 1 Eylül 1920'de toplanacak Bakû kongresine delege gönderilmesini rica etmişler ve her delege için 10 lira yollamışlardı"* demektedir.[53] Kâzım Karabekir Paşa tarafından kurultaya gönderilen Erzurumlu İsmail Bey ise Bakû'ye kendi parasıyla gittiğini, hiçbir harcırah almadığını 1926 yılında İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken ifade etmiştir.[54]

51 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.554, Op.2, D.5, L.1.
52 Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon, 1986, s.62.
53 Süreyya H. Şehitoğlu, *Eylül 1920 Bakû Kurultayı ve Milli Mücadele'ye Sağdan ve Soldan El Koyma Çabaları*, 1975, s.6.
54 *Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926*, Hazırlayan: Ahmed Nedim, İstanbul, 1993, s.208

6) Kurultay ile İlgili "Komünist Fraksiyası" Toplantısı

Kurultayın açılışına geçmeden, kurultaydan hemen önce yapılan Komünist Fraksiyası toplantısından söz etmek gerekir. Çünkü 1 Eylül 1920 sabahı yapılan Doğu Halkları Kurultayı Komünist Fraksiyası toplantısında,[55] kurultay ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Bu toplantıda alınan kararların kurultay açıldığında aynen kabul edilmesi de oldukça ilginçtir. Bu durum daha kurultay açılmadan, kurultaya komünist olmayan, yani tarafsız olarak katılanların hiçbir söz hakları olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Şöyle ki, bu toplantıda, kurultaya kimin başkan seçileceğinden gündem maddelerine kadar bütün işler, daha kurultay açılmadan kararlaştırılmıştı. 400'den fazla delegenin katıldığı Komünist Fraksiyası toplantısında; kurultay başkanlığına Zinovyev, kurultay şeref başkanlığına Lenin, başkanlık divanı şeref üyeliğine Zinovyev, Kvelç, Rosmer, Şablin, Yansen, Rid, Bela-kun, Radek, Toro Yaşihara, Troçki, kurultay sekreterliğine de Ostrovski'nin getirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Doğu Halkları Kurultayı Başkanlık Divanına Komünist Fraksiyası adına teklif edilecek adaylar belirlenmiştir.[56]

B. KURULTAYIN AÇILIŞI VE GÖRÜŞÜLEN KONULAR (1-7 EYLÜL 1920)

1) Kurultayın Açılışı ve Yönetim Organlarının Seçimi

Birinci Doğu Halkları Kurultayı 1 Eylül 1920'de akşam saat 9.40'ta Neriman Nerimanov'un konuşması ile açıldı.[57] Nerimanov,

55 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.14, L.117-118.

56 Bu adaylar kurultayda aynen kabul edildiği için tekrar olmaması dolayısıyla burada verilmemiştir.

57 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.27.

"Komünist Enternasyonalin Merkezi Komitesi adına, Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın açıldığını ilan ediyorum" sözleriyle başladığı kısa konuşmasında şöyle diyordu:[58]

"Yoldaşlar! Dünyada örneği görülmeyen büyük kurultayı açmakla kendimi bahtiyar sayıyorum. Bütün dünya halkına medeniyet veren Koca Doğu bugün birinci defa bu yerde, bu kurultayda gözyaşlarını dökecek ve altınperestlerden gördüğü zulüm ve hakaretlere ve göğsündeki derin yaralara dair şikâyetleri söyleyecektir. Bu zamana kadar birbirinden habersiz yaşayan Şark milletleri altınperestlerin haklarında yaptığı zulmü bilmiyorlardı. Bunun için, bütün felaketleri her millet yalnız kendi başında sanıyordu da başka yerlerde yaşayan milletleri rahat ve bahtiyar sanıyordu. İşte bugün bu kurultayda bütün Doğulular anladı ki, Doğu'nun her yerinde insanoğlunun tahammül edemeyeceği zulümler var imiş: Doğu halkı her yerde altınperestlerin pençesi altında eziliyor, çürüyormuş! İşte bunun için, Doğu ülkeleri aralarında bir ittifaka gelip, sermayeperestlerin gölgesinden çıkmak yolunu aramaya mecburiyet gördüler.

"Kurultayın bundan başka bir önemi daha vardır: Burada birbirlerine muhalif iki zümre var: Ezenler, bir de ezilenler. Eğer işçiler burjuvazi zümresinin vekili olarak gelmiş olsalardı koca Doğu'nun şikâyetleri, iniltileri ve gözyaşları boşuna giderdi. Ancak şükürler olsun ki zenginlerin hükümran olduğu yerlerden gelen vekiller de hep işçi ve rençperlerdir ve işçi, rençper taraftarlarıdır. Onun için diyebiliriz ki uyanık işçiler Doğu'nun başına gelen belaları biliyorlar ve bitip tükenmeyen faciaların önünü almak için birlikte iş görüp bizimle birlikte bütün dünyada Üçüncü Enternasyonal Devleti teşkil ediyorlar."

58 *Şark İli*, s.4-5; *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.27.

Nerimanov'un bu kısa ve anlamlı konuşmasından sonra, kurultay yönetim organlarının seçimine geçilmiştir.

Kurultay Başkanlığı'na, bütün grupların tek adayı olarak önerilen Zinovyev; Şeref Başkanlığı'na Lenin, Zinovyev ve Troçki; Başkanlık Divanı Şeref üyeliklerine Kvelç (İngiltere), Rosmer (Fransa), Şablin (Bulgaristan), Yansen (Hollanda), Rid (Amerika), Bela-Kun (Macaristan), Togo Yaşihara (Japonya), Steyngardt (Avusturya), Stalin, Radek seçilmişlerdir.[59] Kurultay Sekreterliği'ne Komünistlerden Ostrovski, partisizlerden Abdülhamit Yumusov, Melikov, Mahmut Han ve Ahmet Han seçilirken,[60] Doğu Halkları Kurultayı Başkanlık Divanı şu kişilerden oluşturulmuştur:[61]

Komünistler:

1- Rıskulov, Abdürreşidov, Karayev (Türkistan)
2- Mustafa Suphi (Türkiye)
3- Van (Çin)
4- Agariya (Hindistan)
5- Mollabekcan Rahmanov (Hive)
6- Muhammedov (Buhara)
7- Korkmazov (Dağıstan)
8- Digurov (Terek)
9- Aliyev (Kuzey Kafkasya)
10- Kastanyan (Ermenistan)
11- Nerimanov (Azerbaycan)
12- Yenikiyev (Tatar Cumhuriyeti)
13- Amur Sanan (Kalmık Cumhuriyeti)
14- Filip Maharadze (Gürcistan)
15- Haydarhan (İran)
16- Ağazade (Afganistan)

59 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.29.
60 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.29.
61 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.28-29.

Partisizler:

1- Narbutabekov (Taşkent)
2- Mahmudov (Fergana)
3- Tahsin Bahri (Anadolu)
4- Hafız Mehmet (Anadolu)
5- Van (Doğu Türkistan)
6- Kubeyev (Mangışlak Bölgesi)
7- Niyaz Kuli (Türkmenistan)
8- Kara Taci (Semerkant)
9- Nazir Sediki (Hindistan)
10- Sidaceddin Kardaşoğlu (Dağıstan)
11- Elçiyev (Azerbaycan)
12- Musayev (Azerbaycan)
13- Azim (Afganistan)
14- Abdullayev (Kive-Özbekistan)

Kurultay işlerinin daha hızlı yürümesini sağlamak için, kurultayın dördüncü oturumunda Nerimanov ve Narbutabekov başkan yardımcılıklarına seçilmişlerdir.[62] Ayrıca kurultayın kadınlara ve kadınların kurtuluşuna ne kadar önem verdiğini göstermek için kurultay başkanlık kuruluna 3 kadın üye daha ilave edilmiştir. Bunlar Bulaç (Bulak Tatu) (Dağıstan), Naciye Hanım (Türkiye), Şabanova (Azerbaycan)'dır.[63]

2) Kurultay Görüşmelerinde Uyulması Gereken Kurallar

Kurultay toplantılarının belirli bir düzen içerisinde yürütülmesi ve zaman kaybını önlemek maksadıyla aşağıdaki kurallar belirlenmişti. Buna göre, kurultayda gündem hakkında konuşacak raportörler için zaman sınırı konmamıştı.[64] Ancak zamanın darlığı göz

62 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.100.
63 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.155.
64 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.264.

önüne alınarak, dördüncü otürumda raportörlerin konuşması bir saatle sınırlandırılmıştı.[65] Rapor hakkında, raportörün konuşmasına ek olarak yapılacak konuşmalara 30 dakika süre ayrılırken, raporla ilgili konuşmak isteyenler ancak 10 dakika konuşabilecekti. Her konuşmacı en fazla iki defa söz hakkı alabilecek, teklifler hakkında biri lehinde, diğeri aleyhinde olmak üzere iki kişiye söz verilecekti. Konuşmacı sorulan sorulara anında cevap verecek, şahsî meseleler hakkında söz, ancak toplantının sonunda alınabilecekti. Konuşma hakkı isteyenler yazılı olarak ricada bulunacaklar, bildiriler de yazılı olarak kurultay başkanlığına sunulacaktı. Ayrıca kurultay toplantılarının Rusça ve Türkçe olmak üzere iki dilde yapılması kararlaştırılmıştı.[66]

3) Kurultayda Görüşülen Konular ve Alınan Kararlar

Doğu Halkları Kurultayı yönetim organları seçilip, uyulması gereken kurallar belirlendikten sonra, görüşmelere geçilmiştir. Kurultayda görüşülecek gündem maddeleri şöylece tespit edilmişti:

1- Doğu Halkları Kurultayı'nın amacı ve hedefleri-Raportör: Zinovyev.

2- Milletlerarası durum ve Doğu'nun emekçi kitlelerinin görevleri-Raportör: Radek.

3- Milliyetler ve sömürgeler sorunu-Raportör: Pavloviç.

4- Doğu'da Sovyetler kurulması hakkında-Raportör: Bela-Kun

5- Doğu'da Toprak (Ziraat) Sorunu-Raportör: Skaçko.

Bunlardan başka kurultayın Doğu halklarına bildirisinin hazırlanması, Doğu Halkları Kurultayı Hareket ve Propaganda Sovyeti'nin kurulması konuları ele alınmış ve birçok kişi de kurultaya bildiriler sunmuştur.

65 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.100-101.
66 *Azerb.Cum.SPİHA,* F.544, Op.2, D.6, L.264.

a) Doğu Halkları Kurultayı'nın Amacı ve Hedefleri- Raportör: Zinovyev.

Üçüncü Enternasyonal Yürütme Kurulu Başkanı olan Zinovyev, kurultayda başkan seçildikten sonra oldukça uzun başlangıç konuşması yapmıştır. Doğu Halkları Kurultayı'nın amacı ve hedefleri konusunu içeren bu konuşmanın ilk bölümünde Zinovyev, İkinci Enternasyonal'i eleştirmekte ve daha sonra Doğu Halkları Kurultayı'nın amaç ve hedeflerini ortaya koymaktaydı. Zinovyev konuşmasının önemli bir bölümünü de Türkiye'ye ve Türkiye'deki "Mustafa Kemal Hareketi"ne ayırmıştı. O'nun Türkiye hakkındaki görüşleri, aslında Kominternin İkinci Kongresi'nde kabul edilen Türkiye'yi de ilgilendiren Lenin'in tezinin ifadesiydi. Zinovyev'in, kurultaya katılan delegelerin coşku dolu alkışları arasında yaptığı ve bütün Doğu halklarını "Kutsal Savaşa" davet ederek sonlandırdığı bu konuşma aşağıdadır:[67]

"Yoldaşlar! Komünist Enternasyonal, bu Doğu Milletleri Kurultayı'nın maksat ve vazifelerine acaba ne nazarla bakıyor? Benim vazifem bunu size beyan etmektir.

"Komünist Enternasyonal, ikinci kongre hazırlandığı ve azalarının büyük kısmı Moskova'da toplandıkları zaman böyle büyük kurultaya lüzum görülmüştü. Bu azalar Enternasyonal İcra Komitesi'yle birlikte birtakım memleketler namına size müracaat etti ve bu kurultayı Bakû'de vücuda getirmemizi diledi. Şimdi hepimiz böyle büyük mecliste bulunmaktan memnun ve şerefliyiz.

"Enternasyonal İkinci Kongre'ye Avrupa ve Amerika'nın 37 memleketine mensup komünist köylü ve işçi vekilleri iştirak ettiler. Moskova'daki toplantıda Doğu'nun ayrı ayrı temsilcileri de var idi. Fakat bugün biz, bütün Doğu emekçilerinin vekâletini, daha büyük bir külliyetle bir yere toplamış bulunuyoruz ve inanıyoruz ki, bu günlerde Moskova'daki işlerini bitirmiş olan

67 *Şark İli*, s.17-25; *Pervıy Syezd Narodov Vastoka*, s.30-48.

kongre, kurtuluş mücadelesi tarihinde faaliyetinin ikinci kısmına başlamış oluyor.

"Bugün 'Enternasyonal', dünya tarihinde birinci defa olarak Doğu'nun yirmiden fazla milletlerinin vekillerini bu tavan altına topluyor ve biz bundan dolayı büyük bir iftihar ediyoruz. Nasıl duymayalım ki bu milletlerin bir kısmı, şimdiye kadar, birbirine karşı kin ve düşmanlıkla yaşıyordular, bir kısmı da birbirini pek az tanıyordular ve insanlığı yakıp kavuran meseleleri birlikte göz önüne alıp birlikte danışmaya ve çareler düşünmeye mecal bulamıyorlardı. Bunun içindir ki biz bu kurultayı en büyük tarihi bir olay kaydediyoruz.

"Bugün, yalnız Avrupa ve Amerika'daki gelişmiş işçi ve köylüsünün gözleri açılmış değildir; biz öyle bir zamanda yaşıyoruz ki Doğu'nun adamları birer birer değil, işçi ve köylüleri yüz yirmi milyonlarla uyanıyorlar, bütün dünya halkının büyük bir kısmını oluşturan bunlar, ancak bu Doğululardır ki emek ile sermaye arasındaki dava ve muhakemeyi kati surette sonlandıracaklardır.

"Yoldaşlar! Biliyorsunuz ki bu kurultayı, bir parti teşkilatı olan Komünist Enternasyonal davet etti. Bununla beraber burada yalnız komünistler değil, komünist partileriyle hiç alakaları olmayan, partisiz belki yüzlerce vekiller vardır. Bundan başka, içimizde başka partilere mensup kitlelerle de olabilir. İlk bakışta bu, usulsüz bir iş gibi görünebilir ve denebilir ki, nasıl oluyor da parti teşkilatı partisizlerin de girecekleri bir kurultayı toplayıp; hususiyle bundan ekseriyetinin partisizlerden teşekkül etmesi ihtimali de vardır. Bu kaidesizlik, bu zıddiyet ancak şekildedir. Hakikatte ise bu Komünist Enternasyonal'in arzusuna, düşüncesine ve faaliyetine tamamıyla uygundur. Doğu milletlerinin ve toplanmış vekillerinden birer birer 'Komünist Partisi'ne ve Enternasyonal'e dahil misin, değil misin?' diye sormak için değildir. Sizden sormuyoruz ki, 'Hangi partiye mensupsunuz?' Biz yalnız soruyoruz ki, 'Sen emekçi misin? İşleyenler sınıfında

mısın? Sen dahili harbin bitmesini istiyor musun? Zalimlerin pençesini kırmayı diliyor musun?' Bize bu kâfidir: Bundan ziyadesi lazım değildir, sizden parti pasaportu istemiyorlar. Bizim şimdi toplanmamız bütün dünyanın önünde duran meseleleri konuşmak ve danışmak içindir.

"Yoldaşlar! Ölmüş İkinci Enternasyonal'le her gün büyüyen Üçüncü Enternasyonal arasındaki dava dar bir parti davası değildir. Bu yalnız bir partiye mensup adamların endişe edeceği bir mesele değil, emek ile sermaye arasında büyük bir tartışmadır ki, işleyen her adama aittir. Rusya'da da okuyup yazmak bilmeyen, karanlık ve akıl faaliyetinden mahrum köylüler var ki, siyasi hayata ancak şimdi göz açıyorlar. Kasaba ve köylerde Üçüncü Enternasyonal'i ve onun emekçi halkı zenginler boyunduruğundan kurtarmak için çabaladığını istememiş köylü yoktur. Biz inanıyoruz ki, Doğu âleminde de vakit yaklaşmıştır: Dünyada Üçüncü Enternasyonal'in adını duymamış ve yoksul Doğu işçilerinin kurtulması için çalıştığını işitmemiş hiçbir kasaba, hiçbir büyük köy ve fikir sahibi hiçbir köylü bulunmayacaktır. Yoldaşlar, buna sebep şudur; şimdiki hayat emek ve işçinin hür olmasını istiyor ve her işçi ve köylüyü, bunu araştırıp soruşturmak için zorluyor.

"Ben size açık bir örnek gösterebilirim: İkinci Enternasyonal'in ne olduğunu bilmek istiyor musunuz? Cümlenizin yeteri derecede tanıdığınız 'mamut Gürcistan'a bakınız; Gürcistan somut olarak İkinci Enternasyonal'dir. Bu memleketin hükümetçileri İkinci Enternasyonal'in göze çarpan mümessilleri Menşeviklerdir. Gürcistan köylüsü Menşevik Hükümeti'nin manasını tamamıyla hissediyor ve toprağa asla sahip olamıyor. Bunun manası şudur ki, 'zincirli muti köpekler gibi, zenginlerin ağalıklarını koruyan haydut çetesi' hükümetin başındadır. Bunun manası şudur ki; Gürcistan'ı tepsi üzerinde İngiliz kapitaline peşkeş etmeye her dakika hazırlanmış herifler idare etmektedir. (alkışlar)

Bunun manası şudur ki; Gürcistan'ı idare eden adamlar iktidar sahibi, bir Fransız, bir İngiliz, bir İtalyan generali önünde karınları üstünde sürünmeye hazırdırlar ve Çar Hükümeti'ne de muhabbet ve itaat göstermeleri için bir göz işareti yeterlidir. Nasıl ki, Denikin çok kuvvetli göründüğü ve Sovyet Hükümeti mahvolacak sanıldığı zaman Denikin'e de meyil gösterdiler: İkinci Enternasyonal'in en önde elebaşısı Almanya'da işçi, köylü binlerce fakir öldüren cellat Noske'dir. Gürcistan'da ise Jordanya ve onun adamlarıdır ki, fukara derilerinden kendilerine kayış ve kamçı yapmaya hazırdırlar. (şiddeti alkışlar).

"Gürcü işçi ve köylülerine, Jordanya siyasetini Gürcistan'ın istiklali ve milli menfaatlerinin müdafaası namı altında takdim ediyorlar; fakat bu köylülere bundan ne fayda var. Gegeçkori takımı Gürcistan'ın istiklalinden konuşurken bülbül gibi okuyorlar. Halbuki, toprak yine ülke gibi zenginler elinde kalıyor. Halbuki zulüm ve haksızlık eskisi gibi şimdi de devam ediyor. Halbuki her İngiliz generalinin çizmesi, her dakika Gürcü işçi ve köylülerinin boğazına ve yatağına basılıyor.

"İşte yoldaşlar, İkinci ve Üçüncü Enternasyonal arasındaki tartışma budur.

"İkinci Enternasyonal varlığının en iyi zamanında bile şu akılda idi. 'Medeni Avrupa' 'vahşi (barbar) Asya'ya vasi ve efendi olabilir ve olmalıdır. Hele 1907 yılından Stuttgart'taki uluslararası kongrede resmi Sosyal Demokratlar (yani Menşevikler) çoklukla beyan ettiler ki; 'uygarlaşma' adını verdikleri sömürge politikası lazımdır. Akıllarınca bu insaniyetperver medeni adama yakışan bir politika oluyor. Hakikatte ise maksatları zenginlere arka ve politikalarına müdafaacı olmaktı. O politika ki sömürgelere (frengi) hastalığı ve ahlaksız subaylar hediye ediyordu. O politika ki, emperyalistlere tabi olan memleketleri kendilerini sayan ve kanlarını emen burjuvazinin ahirine döndürüyordu.

"İkinci Enternasyonal daha 1907 senesinde sözünü saklamadan söylüyordu ki, renkleri sarı ve siyah olan işçileri soymak için renkleri beyaz olan burjuvaziye yardım etmelidir. 1914 muharebesi başladığı zaman, baştan başa vücudu çürümüş olan bu İkinci Enternasyonal kendini burjuvaziye sattı, kendisi ise oyun kâğıdından yapılan evcik gibi yığılıp yok oldu. Komünist Enternasyonal daha varlığının ilk gününde dedi ki: 'Asya'da Avrupa'dan dört kat fazla, 800 milyon insan yaşıyor. Biz rengi beyazdır, sarıdır, yahut siyahtır demeden bütün insanları hürriyete kavuşturmak isteriz. Bir adamın kazancını başka adamın zoraki hilelerle istismarını ortadan kaldırmak istiyoruz. Bunu anlamayanları sosyalist saymıyoruz. Biz burjuvaziye yardım edenlere yahut mazlum milletlere yardım etmek fırsatı gelince meydandan kaçanlara savaş ilan ediyoruz. Biz o yoldayız ki, bütün dünyayı ezip boğan sermayedarlarla pençeleşmek için zenci (Nağarlara), bütün emekçi insanlara, zulümden ve sefaletten canı dudağa gelmiş insanlığa nizam vermeli, onları büyütüp yetiştirmeli, teşkilata sokmalıdır. Biz bunu yapacağız!' İşte bunun için, Üçüncü Komünist Enternasyonal İkinci Kongresi'nde işlerimizi bitirdiğimiz zaman biz yemin ettik. 37 memleketin komünistleri namına manifesto yayınladık.

"Bütün dünyanın işçi ve köylülerine hitaben yazdığımız bu manifestoda şu sözleri söyledik:

"Hangi sosyalist ki doğrudan doğruya veyahut dolayısıyla bazı milletlerin muhtar vaziyetine başka milletlerin zararına olarak arka veriyor, yardım ediyor, sömürgeler esaretiyle birleşiyor, ona tahammül ediyoruz, cinsçe, deri ve renkçe çeşitli milletler arasına, kan gibi haksız alçakça bir zıddiyet koyuyor, ona memleketin burjuvazisine sömürgelerin mahkûmiyetini devam ettirmek için yardım ediyor ve sömürgelerin silahlı kıyamına yardımdan onları men ediyor, Londra'nın zengin hükümetçilerinin aleyhine İrlanda, Mısır ve Hindistan kıyamlarına arka çıkmıyor,

öyle sosyalist idama değilse de, rezil damgasına müstahaktır. Ve hiçbir halde ne 'mandat'a ve ne 'proletarya'nın itimadına layık değildir.

"Bizim sözümüz ve ayinli yeminimiz işte budur. Biz böylece Avrupa ve Amerika işçi ve köylüleri karşısında yemin ettiğimiz gibi Doğu emekçilerinin buradaki vekilleri huzurunda da bunu tekrar ediyoruz: Biz kapitalin soyduğu ve istismar ettiği memleketlerin işçi yığınlarına ve bütün mazlum milletlere borçlarını ve vazifelerini bir an bile unutan adamlarla, ölünceye kadar dövüşeceğiz ve çarpışacağız.

"Yoldaşlar! Komünist Enternasyonal'in bütün Doğu milletleriyle ve zulüm gören yığınların cümlesiyle kardeş olmak istediğini size söyledim, böyle bir ittifakı, zannederim ki sizde istersiniz, bunu istemek sizin elinizden gelmez. Şimdi Avrupa proletaryası her adımda görüyor ki, tarihin cereyanı Doğu ve Batı işçisini birbirine bağlamıştır. Her iki taraf ya birlikte galip gelir, ya birlikte mahvolur.

"Almanya'nın ve başka memleketlerin işçileri her adımda görüyorlar ki, burjuvazi sıkıntıya düşer düşmez, Avrupa işçilerinin üstüne renkli askerleri saldırıyor. Bu saatte İtalya burjuvazisi kendi işçilerini şöyle korkutuyor: Eğer kıyam ederlerse, İtalya sermayedarlığı üzerlerine, renkli asker sevk edecektir.

"Avrupa işçisi İkinci Enternasyonal'e inandıkları zaman onu anlamıyorlardı: Şimdi, ağır tecrübelerle şunu öğrendiler: Her ne suretle olursa olsun, Doğu'nun ve bütün dünyanın çalışan halkıyla sıkı bir ittifak yapmaya muhtaçtırlar; Doğu'nun milyonlarca işçisi de, bu gerçeği anlamalıdır. Evlerinize gittiğinizde birinci vazifeniz şudur: Her rençpere ve ailesine, her çobana, her işçiye, her köylüye ve sizi dinleyecek her adama anlatınız ki, biz birbirimizden ayrı bir adım bile atmayız ve proletarya kuvvetleri, hâlâ kuvvetli olan düşmanı çiğneyip yenmek için Doğu'nun bütün çalışan kuvvetleriyle birleşmelidir.

"Bu kurultayımızın birinci vazifesi milyonlarca köylüyü uyandırmaktır ve onlara anlatmak gerektir ki, yeni köylü sınıfları vücuda getirmek için onları kuvvetlendirmek ihtiyacı var ve dünyanın muntazam, ilerici ve teşkilatlı işçi sınıfıyla dostluk ve kardeşlik ittifakı yapmadan, şimdiki felaketten kurtulmanın yolları bulunamaz. Bu ittifakın bulunmadığı yerde ancak felaket bulunur, bu ittifakın bulunduğu yerde ise, dünyanın zalim soyguncularına, yıllardan ve asırlardan beri sizi ezen ve alçaltan İngiliz ve Fransızlara katiyen galip gelmek var, bu şüphesizdir.

"Yoldaşlar! Üçüncü Enternasyonal birinci beyanatıyla gösterdi ki, şimdiki dünya halkı ikiye bölünür: "Hâkim ve mahkûm; mahkûm ve maznun." Bu gerçeği mahkûm milletlere söylemekten İkinci Enternasyonal çekiniyordu. Ve genel eşitlikten, birlik ve beraberlikten dem vuruyordu. Hayat meydanında işin gerçeğini düşünmüyordu. Bu gerçeği, Moskova'daki Komünist Enternasyonal İkinci Kongresi'nde bir kere daha göz önüne getirdi ve dünyanın 'zalim ve mazlum' diye ikiye ayrıldığını bir kere daha yâd etti.

"Yoldaşlar! Daha savaştan önce ve savaş içinde bu noktaya dikkati celp edecek fırsatlar bulduk. Eserlerimizin birisinde (meseleye merakı olan bunu 'Muharebe ve Sosyalist Buhranı' adlı kitabımda okuyabilir) adetlerle gösteriyorduk: Savaştan önce dünya böyle taksim olunuyordu. 'Büyük devletler' denilen altı devlet, nüfusları 437 milyon olduğu halde 1 milyar 220 milyonluk büyük bir kısım dünya halkını esaret altında bulunduruyordular. Bu durum savaş sonuna kadar devam etti, şimdi ise daha çok fenalaştı. Bu büyük devletlerden bazısının layık olduğu mevkiye düştüğünü siz biliyorsunuz. Şimdi büyük soyguncu devletlerin sayısı azdır: İngiltere, Amerika, Fransa, Japonya. Bu dört büyük soyguncu, Lenin yoldaşın kongremizde yaptığı hesaba göre, çeyrek milyar nüfuslarıyla 1 milyar 250 milyon insanı zulümlerinin pençesi içinde boğuyorlar. Ben de

söz ettiğim kitabımda hesap ettim ki, İngiliz kavminin ancak yüzde 5'i büyük servet sahibidir. Bu yüzde 5, kalan yüzde 95'i bundan başka, her İngiliz diğer milletlerden Hintli, Çinli, İranlı vs. 890 adamı zulüm ve tahakküm altında ezip inletiyor. Her sermayedar İngiliz ferdi, 100'e yakın İngiliz işçisini ve zulüm çekerek sömürgelerde yaşamaya mahkûm birkaç 100 ameleyi kendine su taşımaya mecbur ediyor. Savaşa kadar hal böyle idi, şimdi de böyledir. Öyle ise bizim kurultayımızın vazifesi budur: Bu hesabı göz önüne alın ve her bir emekçiye anlatın. Her İngiliz sermayedarının yalnız yüzlerce İngiliz amelesini değil, belki binlerce İran, Türk... ve bütün Doğu köylüsünü kendisi için su taşımaya mecbur etmesinden şu netice çıkar: Zulüm altında inleyen bir buçuk milyar insan oğluna her şeyden önce birleşmek vazifesi düşer. O zaman dünyada hiçbir kuvvet olamaz ki, sizi İngiliz yağmacılarının eli altında yaşamaya mecbur edebilsin. Bütün dünya komünistlerinin vekilleri yüzlerini size çevirip bu doğru ve zorunlu mücadelede size kardeşçe yardım elini, işte bu maksatla uzatıyorlar ve biz hararetle iman ediyoruz ki, Avrupa ve Amerika işçisinin uzattığı bu eli sizler sadakatle kabul edecek ve bize dostça el sıkmakla cevap vereceksiniz! (alkışlar).

"Biz Doğu milletlerinin bazı yerlerde, kendi kusurlarından ileri gelmeyerek ve pek masum olarak çok geride kaldıklarını biliyoruz. Onlar marifet ziyasından uzakta ve karanlıktadırlar. Yanlış ve boş şeylere inanmak zihniyetiyle yaşlanmıştırlar; cinlere, şeytanlara inandılar; gazete okumadıklarından dünyada ne olup bittiğinden haberleri yoktur. En basit sağlık kurallarını yararlarını anlamıyorlar. Buna yalnız emperyalizmin vicdansız uşakları gülebilirler. Halbuki bu acınacak halleri, okuyup yazmak bilmeyişleri bedbaht Türkiye ve İran işçi halkının suçu, günahı değildir. Bu şüphesiz, onların felaketlerinin belası ve neticesidir. Cahil olması zulüm altında ezilen ve ezdirilen Hintlinin kabahati değil-

dir. Paris ve Londra burjuvazisi rençper Hintliyi, Türkiye ve İran'ın yoksul halkını cehalet karanlığında yaşatmak için her an çareler, melanetler, şeytanlıklar düşünür.

"Avrupa ve Amerika'nın çok uygar, pek aydın ve teşkilatlı işçilerinin vazifesi Doğu'nun geride kalmış emekçilerine yardım etmektir. Onlara gülmemeli, kendi üstünlükleri ile gururlanıp, büyüklenip de efendilik satmamalıdırlar. Mağrurluğun yeri değildir: Bugün gerekli olan şudur: Onların geride ve karanlık içinde bulunmalarından dolayı ruhunla gam çekmelisin, onlara imdat elini uzatmalısın ve elden gelen yardımlarının hepsini yapmalısın! Onlara silah kullanmayı öğretmelidir ki, bununla, Londra, Paris saraylarında ve bankalarında oturan uygar ve beyaz canavarlara hamle edebilsinler. Toprağı ellerine almaları için Rus emekçilerinin yaşadığı büyük inkılabı devam ettirebilmeleri için, onlara yardım etmeli, arka vermelidir.

"Doğu'nun bazı yerlerinde Ruhanilerin, mülkdarların ve eski usul idareci derebeylerinin hile yapmakta hünerli olduklarını biz biliyoruz. Onlar rençperin ağzına öyle bir parmak bal sürerler ki, rençper 'toprağı aldım' sanır. Halbuki hiçbir şey almamıştır. Biz bu hile perdesini yırtmalı ve Doğu rençperlerinin de Rus rençperleri tarafından yapılan işçi-ekinci inkılabı gibi bir inkılap yapmalarına meydan açmalıyız.

"Rus rençperleri bundan yarım asır evvel satın alma köle idiler. Şimdi bile büyük bir kısmı cahil ve satın alma Rus rençperinin yaptığını İran, Türkiye, Çin, Hindistan, Ermenistan ve başka memleket rençperleri yapmasınlar? Bu mümkün değildir.

"Biz iman ediyoruz ki, bütün Doğu rençperleri Batı'nın gelişmiş işçilerinin hünerli idaresi altında 10 milyon, 100 milyon rençperi uyandırıp ayağa kaldırabilirler. Bunun neticesinde, hakiki toprak inkılabı vücuda gelir; büyük mülk sahipleri yok olup meydan temizlenir. Vergilerden, borçlardan ve zenginlerin yok-

sul işçileri soymak için çevirdikleri manevralardan, hilelerden kalmaz ve toprak işleyenlerin eline geçer.

"İşte Komünist Enternasyonal size bu maksatla müracaat etmiştir...

"Proletarya size, toprağı hükmünüze geçirip bütün dünya milletlerinin hür mesud ittifakını vücuda getirmeniz için yardım etmek istiyor. İşte ideali sağlam her Avrupa işçisinin yüreğine yazdığı ve sizin de bugünden itibaren oğullarınız olan Doğu rençper halkının yüreklerine yazacağınız program:

"Yoldaşlar! Bizim kongremiz Moskova'da şöyle bir meseleyi müzakere etti. Sosyal inkılap, daha sermayedarlık devrini geçirmemiş olan Uzakdoğu'da vücuda gelebilir mi? Öteden beri böyle bir düşünce vardır, bunu siz bilirsiniz, sosyalizm meselesini meydana koymak için zemini hazırlanmış olmalı. Bunun için de, önce her memleket kapitalizmden geçmeli, büyük fabrikalar ve büyük servet sahipleri vücut bulmalı ve işçiler mutlaka şehirlerde toplanmış olmalıdır.

"Biz böyle düşünmüyoruz. Rusya gibi bir memleketin sermayedarlığın pençesinden kurtulduğu, işçilerin proletarya inkılabı meselesini halletmek devresine girdikleri zamandan beri bu düşüncede değiliz. Biz diyebiliriz ki, Çin, Hindistan, Türkiye, İran, Ermenistan doğrudan doğruya Sovyet Hükümet usulü için mücadeleye başlayabilirler ve başlamaları zaruridir. Burada bir açık nokta var: Avrupa işçisi iktidarı ellerine, Türkiye'yi, İran'ı ve başka memleketleri soymak için almıyorlar; onlara yardım etmek için alıyorlar. Mademki bu böyledir; bu memleketler sovyet inkılabına şimdi hazırlanabilirler ve esasen buna, yani zengin-fakir bölümü kaidesini dünyadan kaldırıp işleyenler devleti vücuda getirmek ve bütün dünyanın olgunlaşmış teşkilatlı işçileriyle sıkı bir ittifaka girmek için hazırlanmaya mecbur ve muhtaçtırlar.

"Bu mesele münasebetiyle sizin önünüze şu soruyu getiriyoruz: Doğu'da devletin ve teşkilatın tarzı ne olacaktır? Biz o neticeye geldik ki, şehir işçileri olmayan yerlerde de sovyetler teşkil edilmelidir. Böyle cemiyetlerde Türkiye'nin ara sıra önümüze attığı benzetme sovyetlerden değil, seçki hakkına sahip, gerçek rençperler sovyetinden devlet vücuda getirebiliriz. Ben 'Kızıl Dağıstan'da Dağıstanlıların seçki kanununun nasıl olduğunu gördüm ve kanunda deniliyor ki; seçki hakkı, ancak hayvanlarının miktarı filan adedi geçmeyen, sözü işi düzgün köylünün olmalıdır. Ben bu adetlerin doğru olup olmadığını tetkik etmeyeceğim. Ancak muhakemenin esası doğrudur. Her kimin boynuzlu vesair hayvanının miktarı kendi ziraatına ve ailesinin iaşesine lazım olan adedi geçerse ve her kim başkasının sıkıntısından istifade ederse, o bizim köylü sovyetlerimize girmeye yol bulamaz. Bu sovyetler hakikaten işleyenler sovyeti olmalı ve onlar tarafından teşkil edilmeli, bunda bulunanlar ticaret ve vurguncu oyunlarından ve endişelerinden uzak olmalı, ancak genelin yararı için çalışmalıdır.

"Biz böyle çalışan kitlenin iradesini hakiki surette tatbik edebilecek sovyetler kurmalıyız. Biz yalnız komünizm akidesini taşıyanlara değil, fırkasızlara da müracaat ediyoruz. Bizim iki akımımız var. Biri çok büyük, taşkın ve gayet zorludur. Bu Rusya, Almanya, Fransa ve İtalya'da bulunan işçi, proleter ve komünist savaşının akımıdır. Bu akım günden güne genişlemekte ve kuvvetlenmektedir. Fakat bir akım daha var ki, yeterli derecede kuvvetli değildir ve bazı yerlerde o yana bu yana sapıyor. Bu akım zulüm çektirilen milletlerin hareketidir. Bu, daha kendi yollarını seçmemişlerdir ve ne istediklerini açıkça bilmiyorlar. Lakin böylelerinin şiddetle sürtüldüğünü duyuyorlar, boyunlarına Fransız ve İngiliz sermayedarlarının bindiğini anlıyorlar ve görüyorlar. Bizim istediğimiz, bu iki akımın birbirine yakınlaşmasıdır. Bizim istediğimiz, ikinci akımın yanlış düşüncelerden te-

miz kalmasıdır. Bizim istediğimiz, her iki hareketin yolundaki engelleri silip götürecek ve bize bu kadar cefa etmiş olan şerden ve zulümden memleketleri temizleyebilecek geniş ve taşkın deniz gibi birleşmesidir.

"Bunun için biz daha bizimle bir düşünmeyen kitlelere sabır ile arka veriyoruz. Hatta bunlar düşüncede bize karşıdırlar bile. Örneğin: Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'de Kemal'e arka ve koruyucu olduğunu biliyorsunuz. Biz başında Kemal bulunan hareketin 'Komünist' hareketi olmadığını bir dakika unutmuyoruz. Ankara'daki Halk Hükümeti'nin birinci toplantısının setenograf sureti gözümün önünde. Kemal kendisi söylüyor: 'Halife'nin ve Sultan'ın şahsı mukaddestir. Ona dokunulamaz.'

"Kemal'in başında bulunduğu hareket, Halife'nin mukaddes zatını düşmandan kurtarmak istiyor: İşte bu partinin bakış açısı budur. Bu komünist prensibi midir? Hayır! Asla! Cemaatin dini hislerine biz riayet ediyoruz. Bütün terbiyesini değiştirmek bizim elimizden gelmez. Çünkü bu iş pek çok yıl çalışmak ister. Doğu'nun ve başka memleketlerin dini akidelerine biz ihtiyatla yaklaşıyoruz. Bununla beraber Kemal Hükümeti'nin Türkiye'de ne yaptığını size söylemek bizim borcumuzdur.

"Sultanın iktidarı ve ihtiyarına Türkiye'de siz arka çıkmamalısınız. Bunu dini akide her ne kadar istese de, siz ileri yürümeli ve sizi geri çekmeye izin vermemelisiniz. Bizim hesabımıza göre, sultanların da son saatleri yaklaşıyor. Sultan'a olan imanı siz kırıp dağıtmalısınız. Kendi kendine kaim olan iktidar ve ihtiyara siz tahammül etmemeli ve hakiki sovyetler kurmalısınız.

"Rus köylüsünün de Çar'a büyük imanları vardı. Fakat gerçek halk inkılabı alevlendikten sonra pek az zamanda bu imandan eser kalmadı. Aynı hal Türkiye'de ve bütün Doğu milletlerinde de olabilir. Gerçek kara toprak köylüsünün inkılabı parladığı zaman halk, sultan ve hükümdarlara imanı vicdanından pek çabuk siler atar. Bu görüşe dayanarak biz tekrar ediyoruz:

"Şimdiki Halk Hükümeti'nin Türkiye'de yürüttüğü siyaset Komünist Enternasyonal'in siyaseti, bizim siyasetimiz değildir. Bununla beraber biz söylüyoruz ki, İngiliz Hükümeti'nin aleyhine yürüyen her inkılap mücadelesine destek vermeye biz hazırız. Bu saatte Türkiye'de terazinin gözü kim zengin ise onun tarafına eğilmektedir. Lakin bunun başka türlü olacağı bir zaman gelecektir.

"Türkiye'de, İran'da ve her yerde yaşamakta olan köylüler Bolşevizmin ne olduğunu anlamaya başladılar. Bu günlerde ben, tanınmış ve hür düşünceli bir Türk halk işgüzarından Bolşevizm kavramından Türk köylüsünün ne anladığını sordum; o şöyle dedi: 'Bizde Bolşevik, İngilizlerle muharebe eden ve aynı işi yapmak için yardım etmek isteyen adama derler.' Ben ikinci sualimi sordum: Sizin köylünüz anlıyor mu ki, 'Bolşevizm, yalnız İngilizlerin değil, bütün zenginlerin aleyhine yürüyor: Bu zenginler ister Rus olsunlar, ister Türk.' Türk işgüzarı bu suale cevap vermedi. Fakat öyle bir düşünceye meyletti ki, köylüler bunu anlamıyorlar.

"Benim bildiğime göre; o kanatteyim ki, Bolşevik'in manasını herkes biliyor ve bu kelimeyi Fransızcaya veya başka dillere tercüme etmek lazım değildir. (alkışlar) İnancıma göre, bu isim hür işleyen halka yalnız İngilizlerle yapacakları mücadelede değil, bütün zenginlerin aleyhine mücadelelerinde de lazım olacaktır.

"Evet, biz burjuva İngiltere'nin aleyhine gidiyoruz: Boğazını boğmalı ve dizimizle göğsüne basmalıyız ve en kuvvetli yumruğu İngiliz sermayedarlığının ta yüreğine vurmalıyız. Bu doğrudur. Bununla beraber biz Doğu'nun çalışan yığınlarını, Rus, Yahudi, Alman, Fransız vs. bütün zenginlere kin ve intikam ve bunlarla çarpışmak ihtiyacıyla terbiye etmeliyiz. Doğu'da başlayan inkılabın büyük manası: İngiliz emperyalistlerinden ayaklarını masanın altından çekmelerini dilemek ve ondan sonra Türkiye

zenginlerinden de kendi ayaklarını masa üstüne canları istediği gibi koymalarını rica etmek değildir. Biz, dünya zenginlerinden kirli ayaklarını masadan çekmelerini diliyoruz. Bizim arzumuz şudur: Bizi lüks, şarlatanlık, halkla alay, boşboğazlık sürüklemesin: Dünyayı çalışan adamın nasırlı elleri idare etsin! (alkış tufanı ve şiddetli el çarpmalar)

"Buna göre, burada partisizlere açık olarak yüz yüze söylüyoruz. İslam ittihatçılığı, Müsavatçılık... bütün bu akıntılar bizim akıntımız değildir: Bizim siyasetimiz başkadır. Şimdi Türkiye'de gördüğümüz ve sonra başka yerlerde göreceğimiz şekilde, demokrat siyasetine biz arkacılık edebiliriz. Türkiye'nin, hatta İran'ın, Hindistan'ın, Çin'in hareketleri gibi hareketlere biz arkacılık ediyoruz, edeceğiz.

"Bu öz menfaatimiz endişesiyle değildir; şunun içindir ki, bugün bilinçli düşünceli köylü kendi kendine şöyle diyor: 'Türkler bugün kendi menfaatlerini tamamıyla anlamamışlarsa yarın mutlaka anlarlar. Onlara biz arka olmalıyız, yardım etmeliyiz. Türkiye'de gerçek inkılabın başkaldırmasını beklemeliyiz. O zaman Türk'ün vicdanından Sultan'a tapınmak ve eski asırlardan artakalan manasız inanışlar derhal silinir.' İlericilikte önayak olan işçi diyor ki: 'Büyük kardeş sıfatıyla bu harekete hız vermek benim borcumdur.'

"Komünist işçi şöyle düşünüyor: 'Türkiye'deki milli ve demokrat harekete ben arkacılık ediyorum. Bundan başka: Mazlum Türkiye, mazlum İran, bütün mazlum Doğu köylülerini bütün zenginlere, bütün zulüm çektiren gaddarlara karşı canı gönülden düşmanlığa ve intikama davet etmeyi ben kendime borç biliyorum. Bize bütün insanların iktisatça gerçek beraberliği lazımdır; bütün işleyen insanların kardeşçe, yürekten birleşmeleri lazımdır. Bu açık gerçeği onlara öğretmeyi ben kendime borç biliyorum...'

"İşte yoldaşlar, bizim açık sözümüz ve özümüz budur. Doğu Milletleri Vekilleri Kurultayı'nın huzuruna hiç kimsenin diplomat gibi çıkmasını istemeyiz. Rezil diplomat hilelerini bu saatte reddetmeliyiz. Bu saat öyle bir saat ki, adetleri yüzlerce milyonluk milletler herkesten fazla zul'im görmüş ve felaket çekmiş ve bütün dünya halkının geleceği neticede kendilerine bağlanmış milletler bir yere toplanmış bulunuyor.

"Yoldaşlar! Doğu asıl hareketiyle yürüdüğü zaman, bu azametli levhada, değil bir Rusya, bütün Avrupa ufacık bir yer gibi görünecektir. Gerçek inkılap ancak o zaman yanıp parlayacak, Asya'nın 800 milyon insanı bize katılacak, Afrika kıtası bize katılacak ve biz yüzlerce milyonun yürüdüğünü göreceğiz. Burada bu tarihi sahnede hiç kimse diplomatlık ve kanaatlerini tamamıyla söylemezlik etmemelidir. Burada hazır olanların hepsi yüreklerini açmalı ve hakiki zaferin yolunu seçinceye kadar birbirlerinden temiz ve doğru söz işitmelidir.

"Biz sizden hiçbir şey gizlemiyoruz, şimdiki milli hareketin temsilcileriyle biz ne hemfikir ne de ayrı fikirde olmadığımızı size açıkça söyledik. Milli hareketin maksadı Doğu'nun İngiliz emperyalizminden kurtulmasına yardım etmektir. Fakat bizim bundan çok büyük vazifemiz var: Zenginler aleyhine mücadelede Doğu emekçilerine yardım etmek, kendi komünist teşkilatlarını bir bir çoğaltmak için destek vermek, komünizmin ne olduğunu onlara iyice tanıtmak. Onları, gerçek işçi inkılabına, gerçek birliğe ve beraberliğe ve insanlığın her bir sıkıntıdan, her bir zulümden kurtulmasına hazırlamak.

"Yoldaşlar! Zor ve nazik meselelerde nasıl düşündüğümüzü, bizim ve sizin birbirimizden nerede ayrıldığımızı gösteren şu madde sanıyorum ki, bizi bizden başka yolda düşünenlere bile yakınlaştıracaktır. Çünkü belirli uyuşmalar ve anlaşmalarla birbirimize bağlanmak, taşı arkada tutarak yakınlaşmaktan elbette iyidir. Size diyorum ki, şimdi önümüzdeki vazifemiz Fransa ve

İngiliz sermayedarlarının aleyhine gerçek 'cihat' açmaktır. Yoldaşlar! Bu saatte bile bu haydutlar, ki kuzeyde ne yaptıklarını hatıra getiriniz. Burada tamamıyla temsil olunan milletlerden bahsetmeyeceğim. Fransız ve İngiliz sermayesinin Türkiye için nasıl bir felaket doğurduğunu, İran'da İngiliz sermayedarlığının neler yaptığını, dün bütün devletler müdafaa ettiği halde, bugün kimsenin düşünmediği Ermenistan'ın ne halde bulunduğunu siz biliyorsunuz.

"Ben burada az temsil olunan milletler hakkında, Çin ve Hindistan hususunda söyleyeceğim.

"Yoldaşlar! İngiliz sermayesinin bu kadar merhametsizce soyduğu Hindistan'da kaç yüz milyonun yaşadığını bilirsiniz. Son olayı belki işitmişsinizdir. Bundan pek az zaman önce, biz, Hindistan'da en küçük bir karşı durmadan dolayı Hintlilerin kurşunlarla öldürüldüğünü gördük. 'Dyer' olayı; silahsız insan yığınlarını, tatlı dil ile aldatıp şarapnel ve makineli tüfekler altına getirdiler ve yaylım ateşiyle yerlere serdiler. Parlamento soruşturması yapıldığı zaman Londra gazeteleri, fotoğrafla tespit edilen bu levhalardan bahsetmeye mecbur oldular. İngilizler koydukları yeni düzenden zevk alıyorlar, İngiliz askerleri Hintlileri karnı üstünde şehrin sokaklarında sürünmeye mecbur ediyorlar.

"Medeni İngiliz sermayedarlarının ve onların birkaç üniversite bitirmiş oğulcuklarının sömürgeler ahalisine karşı zihniyeti ve muamelesi işte budur: Sermayedarlar tarafından gönderilen jandarmalar revolverlerinin ağzını Hintlinin kulağına tutup karnı üzerinde süründürüyorlar. Bundan da maksat İngiliz subayını bu türlü gösterilerle eğlendirmek ve nazarlarını zevk ile okşamak!

"Çin'den küçük bir levha: Bir İtalyan muhabiri 'Güney Çin Sabahı' gazetesinden alarak haber veriyor: 'Bir köylü karısı açlıktan ölmüş çocuğunu sokağa attı. İngilizler bu kadını on beş gün hapse koydu. Ve sonra biçarenin mahpusta çalışarak kazandığı parayı nakdi ceza namıyla elinden aldı.'

"Yoldaşlar, son günlerde elde ettiğim bir ecnebi gazetesinden alınmış olan bu küçük levha Hindistan'da, Çin'de çalışan halkın çektikleri acıklı felaketleri ve belaları tasvir ediyor. Yoldaşlar, şunu da unutmayınız ki, Hint ahalisine bu kadar hayâsız ve vicdansızca zulmeden İngiliz sermayedar canavarları on binlerce Hintliyi kendilerine asker etmekte ve bunları proletarya hareketini yatıştırmak için kullanmaktadırlar. Şimdi bu saatte Hint mazlum halkı İngiliz generallerinin baskıcı eli altında tam yedi cephede İngiliz kapitali için savaşmaktadırlar: İstanbul'da, Arabistan'da, Elcezire'de; Mısır'da, Filistin'de, Kuzeydoğu İran'da ve Batı İran'da Yoldaşlar! Bizim mazur ve mazlum sınıfımızın felaketi, belası, yani bundadır. İngilizler Hintliyi boğazından tutuyorlar, subaylarını eğlendirmek için karnı üstünde süründürüyorlar. Bununla beraber bizim mazlum Hintli rençper kardeşlerimiz o kadar cahildirler ki, yine İngiliz onları silahaltına yığıyor ve birkaç İngiliz asilzadesinin kumandası altında milli hareketleri bastırıp yatırmak için Türkiye'ye, Mısır'a, İran'a gönderiyor. Onlar da gidiyor! Yoldaşlar! Bizim halimizin dehşeti buradadır. Biz ki mazlum ve ezilmiş sınıfız, kendi cellatlarımız olan İngiliz ve Fransızlara kendi elimizle yardım ediyoruz. Artık bu hale nihayet vermeliyiz.

"Melun mazinin kitabını bir daha açmamak şartıyla kapamalıyız ve bizim tarihimizden yeni bir sayfa, yeni bir devir açmalıyız ki, bu devrede Doğu'nun mazlum milletleri artık kul, köle olmayacaklardır: Bu Hintlileri, İranlıları, İngiliz subaylarının istediği gibi öldürmelerine ve bu hal ile genele karşı hayasızca ve alaycı gülmelerine müsaade etmeyeceklerdir.

"Yoldaşlar! Son senelerde 'cihat'tan çok söylendi. Sermayedarlar lanetleme emperyalist savaşını yaptıkları zaman bu cellat kırgınını 'mukaddes cihat' olarak gösterdiler ve buna çok adamları inanmaya mecbur ettiler ve başarılı oldular.

"1914-1916 yıllarında bahsedilen 'mukaddes cihat' acayip ve tuhaf bir yalandı. Fakat şimdi siz ilk defa Doğu Milletlerinin Kurul-

tayı'na yetiştiniz, asıl 'mukaddes cihat'ı İngiliz ve Fransa kapitali aleyhine ilan etmelisiniz. Şimdi biz söylemeliyiz ki, bütün dünya işçileri onlar ve yüzlerce milyon olan köylüleri harekete geçirip ayağa kaldırmak saati gelmiştir. Söylemeliyiz ki, Doğu'da da Kızıl Ordu vücuda getirmek, bütün Doğu'yu silahlandırıp İngilizlerin arkasından kıyam ettirmek, sermayedar haydutlara intikam için eza ve cefa etmek, Türkiye'de, İran'da, Hindistan'da ve Çin'de sahiplik ve efendilik eden hayâsız İngiliz subaylarının hayatını zehirlere boğmak... Bütün bunlar dünya işçilerinin elinden gelir bir iştir.

"Yoldaşlar! Kardeşler! Soygunculara ve zalimlere karşı açılacak gerçek, kutsal halk savaşının hazırlığına başlamak anı gelip çatmıştır. Bugün Komünist Enternasyonal'i, Doğu milletlerine müracaat ediyor ve onlara şöyle hitap ediyor: 'Kardeşler! Biz, sizi önce İngiliz emperyalizmi aleyhine kutsal savaşa davet ediyoruz.' (Alkış tufanı, uzun müddet 'hurra' haykırışları)

"(Kurultay delegeleri yerlerinden kalkıyorlar ve silahlarını çekiyorlar. Konuşmacı uzun süre sözüne devam edemiyor. Delegelerin geneli ayakta alkışlıyor.)

"Bugünkü beyanatı, varsın Paris'te, Londra'da ve her yerde iktidarda olan sermayedarlar işitsinler! Varsın, onlar yüzlerce milyon Doğu Milletleri Kurultayı'nın buradaki tantanalı yeminlerini işitsinler! İşitsinler ki, Doğu'da bundan böyle İngilizlerin iktidarı ve ihtiyarı olmayacaktır. İşitsinler ki, sermayedarların Doğu emekçileri üzerindeki hükümdarlığı ve sıkıp boğmak siyaseti ölecektir.

"Yaşasın Komünist Enternasyonal'in Doğu Milletleriyle kardeş ittifakı!

"Çürüsün kapital ve yaşasın iş ve emek padişahlığı! (alkış gürültüleri)"

b) Milletlerarası Durum ve Doğu'nun Emekçi Kitlelerinin Görevleri-Raportör: Karl Radek

Milletlerarası durum ve Doğu'da emekçi kitlelerin görevleri konusunda raportör, Karl Radek idi. Radek kurultayın ikinci oturumunda okuduğu raporunda,[68] "Yakındoğu için İngiliz-Rus mücadelesi, Almanya ile İngiltere'nin Yakındoğu'da birbirleriyle mücadeleleri, İngiliz emperyalizminin Yakındoğu'yu boyunduruğu altına alması, ekonomik çöküş ve emperyalizm, sömürgelerdeki ayaklanmalar" konuları üzerinde durarak, Sovyet Rusya'nın nasıl dünya halklarına örnek olduğunu anlatmış ve Sovyet Rusya'nın emperyalizme karşı isyan başlatan Doğu halkları ile ittifakının Doğu'nun kurtuluşu için gerekli olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir:[69]

> "Doğu'nun işçi ve köylüleri sömürüden kurtulmak istiyorlarsa, ekonomik yıkım dolayısıyla ve Rusya'nın işçi ve köylüleri tarafından yenilerek zayıf düşen düşmanlarını yenebilirler. Doğunun işçi ve köylülerinin zaferi, yalnızca onların isteklerine ve bilinç düzeylerine bağlıdır. İran'ın, Türkiye'nin, Hindistan'ın işçi ve köylülerinin düşmanlarından korkmaları için hiçbir neden yoktur. Eğer Sovyet Rusya ile birleşirlerse, hiçbir engel onların seline dayanamaz."

Radek, "Doğu halklarının emperyalist boyunduruğundan yalnız Sovyet Rusya ile ittifak yapmaları halinde kurtulabileceklerini, Sovyet Rusya'nın da geleceğinin Doğu'ya bağlı olduğunu, ya Doğu halkları ile blok oluşturup, böylelikle Batı Avrupa'nın proletaryasının zaferini çabuklaştıracaklarını ya da çürüyerek Doğu halkları ile birlikte köle olacaklarını" ifade etmiştir. Radek'in konuşmasının tam metni aşağıdadır:[70]

68 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.54-67.
69 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.68.
70 *Şark İli*, s.30-38; *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.54-72.

"Yoldaşlar! Dün siz bir manzaraya şahit oldunuz ki, 'tarihi' denilmeye gerçekten layıktı. Doğu'nun işçi kitlelerinin vekilleri buraya toplanmış, ayağa kalkan Avrupa işçilerinin vekilleri ağzından işittiler ki, Avrupa'nın işleyen sefil halkı dünyanın bütün sermayeperestleriyle, Doğu ahalisine cefa çektiren bütün sermayeperestleriyle, ölünceye kadar muharebeye devam edecektir. Bu dakikada o cefa çeken milletlerin vekilleri duygularının heyecanıyla ayağa kalktılar ve emek âlemine zulüm edenlere karşı kutsal savaş ilan ederek; Avrupa işçileriyle birlikte el ele ant içtiler. Fakat yoldaşlar, önümüze aldığımız bu savaş için şevk ve heyecan yetişmez, zalimlere karşı kin ve düşmanlık yetişmez; burada Doğu'nun halk yığınları dünya siyasetinin vaziyetini bilmeli, düşmanın kuvvetlerini, zayıf yerlerini belirli surette öğrenmelidirler. Düşman ordusuyla mücadelede başarılı olabilmek için onun delik deşiklerini iyice görmelidirler. Uluslararası proletarya uluslararası siyasetteki değişiklikleri dikkatle gözetliyor. Proletaryanın sermayeye karşı her an genişleyen kavgasında uluslararası siyaseti görmesi kendisine büyük bir kuvvet veriyor. Bu hususta Avrupa işçileri bilgice ne derecede ise Yakındoğu'nun işçi kitleleri de o derece bulunmalıdırlar. Düşmana karşı göz kulak olmalı, hücum kuvveti seçmeyi bilmelidir. Bunun için, sizin sermaye ile pençeleşmeye dair düşüncenizin genel istikametini yeterli göremez. Ve bunun içindir ki –Yoldaş Nerimanov'un gamla bahsettiği– koca Doğu'nun önündeki uluslararası meseleleri ve vazifeleri bu mecliste beyan etmeyi kurultayın işleri içinde sıraya koyduk. Avrupa sermayeperestlerinin zulmünden ve tahakkümünden Doğu'nun çektiği cefalar on yıllık mesele değildir, yüzyıldan fazladır, ki Doğu milletleri soyguncu sermayeperest devletlerin siyasi tahakkümüne ve istila savaşlarına hedef ve zemin olmuşlardır. Bu saate kadar Avrupa haydutları Doğu emekçi kitlelerinin malını ve kazancını hileli tazyik ile yiyorlar. Bu saate kadar bu zavallılar cihan haydutlarını öz yerlerinden defetmeye muktedir olamamışlardır.

"19. yüzyılın bütün tarihini –Türkiye'yi, İran'ı, bütün Asya'yı istila için– İngiliz sermayesiyle mülkdar ve sermayeperest Rusya Hükümeti arasında yapılan savaşlar dolduruyor. Rus Çarlığı İran'a ve Türkiye'ye sahip olmak istiyordu. Amaç şu idi: Türkiye'yi kendine kul ettikten sonra Akdeniz'e çıkıp, burada İngiliz sermayesiyle, dünya hâkimiyeti için savaş etmek; İran'a gidiyordu ki, İran'ı kendisine bağladıktan sonra oradan Hindistan'a çatsın. O Hindistan'a ki İngiliz sermayesi orada saltanat sürüyor. O Hindistan'a ki, kan için İngiliz yılanını, Londra piyasasını kendi kanı ve teriyle besliyor ve İngiliz sermayesinin küçük oğullarına kolaylıkla çok çok para yığmaya imkân veriyor ve zengin olduktan sonra Britanya'ya dönüp rahat ve muhteşem yaşamayı temin ediyor.

"Bu savaşta hürriyetçi ve insaniyetli İngiltere gaddar Çar Rusya'sıyla mücadele ederdi. İngiliz sermayedarlığı İran'ın ve Türkiye'nin müdafaasına çıkıyordu. Rus Çarını insaniyetperverliğe ve Doğu milletlerine insanca muameleye davet bayrağını kullanıyor ve Doğu milletlerini kendine zorla kul ettiği ve bütün sahip oldukları şeyleri yemek istediği için Çarı ayıplıyor, telkin ediyordu. Fakat Rus tehlikesi biter bitmez İngiltere, Türkiye'yi ortadan kaldırmak programını icraya giriştiği ve Lord Grey'in[71] 'Türkleri Avrupa'dan Kovunuz' sloganını bayrağına yazdı ve Türkiye'nin cesedini parçalamaya başladı.

"Şu olayı hatırınıza getireyim: İran hakkındaki Rus-İngiliz çekişmesi 1907 yılında bitti. Şu sebeple bitti: Çarın hazinedarı General Lyakov İran'ın hürriyetini yok etti, Kazak livası İran parlamentosunu yıktı. Tebriz ve Tahran sokaklarında mürteciler inkılapçı İran'ın vekillerini rezil ettiler; Bütün bunlar olup biterken İngiliz inkılapçıları ve Londra halkı rahatlarını bozmayarak

71 *Şark İli* dergisinde, Lord Grey, "Perviy Siyezd Narodov Vastoka" adlı eserde Gladstone şeklinde yazılmaktadır.

seyrediyorlardı. İngiliz sermayesi 'Bizim bu işlere karıştığımız yoktur' diye lekeden elini yıkıyordu. İngilizler isteseydiler, kolaylıkla Rusları durdurabilirlerdi. Çar, tamamıyla İngilizlerin nüfuzu altındaydı.

"Bu azdır, daha var: İngiliz Hariciye Nazırı Lord Grey, İngiltere'nin Petrograd sefirine şu suretle emir etti: 'Eğer Ruslar İran istiklalini yüzden de olsa devam ettirirlerse İngiltere, Rusların İran'a verdikleri ültimatom hükmünün icrasına engel olmayacaktır: Bunu Rus Devleti'ne haber ver.'

"Bu iki rakibin İran'ı bölüşmek için nasıl barışıp uyuştuklarını gördük. Kuzey İran General Lyakov'a verildi. Güney İran ise İngilizlerin elinde kaldı ki, bundan amaç Rusların her ne suretle olursa olsun, Hindistan'a hücumlarına karşı savunma siperi yapmaktı.

"Barış devresi olan son on yılda iki devlet yığını arasında çekişme yürüyordu. Bir taraftan Antanta yığını, ki İngiliz ve Fransız sermayesine dayanıyordu. Rus Çarı da bunlarla el ele gidiyordu. Öte taraftaki kitlenin başçısı Almanya idi. Bir yandan Almanya, bir yandan İngiltere Doğu'ya medeniyet götürmek, Doğululara bilgi vermek ve makineleri kullanmayı öğretmek için gittiklerini söylüyorlarsa da, gerçekte bu gidişin Türkiye ve İran'ın servetini zapt ediş olduğunu biz biliyor ve görüyoruz.

"Bu savaş doğrudan doğruya haydut İngilizlerin savaşıdır. Genç, Türk Hükümeti esası sermayeci olmasına rağmen; İngiltere gördü ki bu hükümet ordu vücuda getirmeye, telgrafçı sınıfı teşkil etmeye, gelişmiş vergi kanunu koymaya ve düzenli idare kurmaya çalışıyor. İngiliz sermayesi Türkiye'yi olabildiği kadar çabuk parçalamaya çabalıyor. Çünkü İngiltere için Türkiye'nin önemi pek büyüktür. Bir kere İngiliz'in dünyayı kaplayan devleti arzın bütün kıtalarına dağılmıştır. İngiliz kapitali Afrika'da saltanat sürüyor, Güney Afrika'nın madenlerini ve Mısır'ın

servetini elinde tutuyor. Bu büyük saltanatın bir direği de Hindistan'dadır. Burada 300 milyondan fazla rençper İngiliz sermayesi hesabına çalışıp işliyor. Türkiye Hindistan'la Afrika'nın ve İngiliz sermayesinin arasında bulunduğu için yok olmalıydı. Yok olmalıydı ki, İngiliz sermayeperestleri Arabistan'dan ve el-Cezire'den Afrika'ya ve Mısır'a gidecek demiryolu yapabilsinler. Ancak bu surette yüz milyonlarla Asya ahalisi üzerine hükümran olan İngiltere, dünyanın bir başından öte başına rahat rahat asker dökebilir ve en küçük bir dayanmayı merhametsizce basıp ezmek gücünü kazanır.

"Öte yandan, kendini Doğu milletlerinin savunucusu gösteren Almanya sermayesi bu milletleri açıktan açığa bölmekten çekiniyordu. Çünkü bu milletlere Kuzey Almanya'dan gelip çatmanın güç olduğunu biliyordu. İngiliz sermayesi ise Hindistan'da ve Mısır'da yeni başlayan inkılap hareketlerini basıp bitirmek için Türkiye'yi ölüme mahkûm etti. Alman sermayesi Türkiye'yi ve İran'ı bölmek istemiyorsa, şunun için istemiyordu: İran ve Türkiye'yi iktisatça ele geçirmek ve Genç Türk idaresi perdesi ardında bu milletleri sağıp yemek için.

"1914 Dünya Savaşı on milyonlarla işçi ve köylüyü toprağa gömdü, milyonlarca adamı malul çıkardı. Peki bu savaş neden doğdu? Şundan doğdu ki, bakalım Alman takımı mı, İngiliz takımı mı, yüzlerce milyon Asya köylü ve işçilerini kendisine kul etmekte ve satın almakta başarılı olacak.

"İngiliz sermayeperestleri Genç Türklerin 1909'da tarih sahnesine çıkmalarını alkışlatırlardı. Şimdi ise aynı Genç Türklere yüreklerinde kin tutarak Türk Hükümetini ve Türk milletini parça parça bölmeye karar verdiler.

"'Türkler barbar ve yarım vahşidirler, Doğu'nun medeni milletleri olan Arapları, Asurileri ve Arabistan'ı azat etmelidir' diyorlardı. İngilizler, güya Saltanatı ve Genç Türk mutlakıyetini, Doğu

milletlerini özgürlüğe kavuşturmak için yıkmak istiyorlardı. Fakat savaş ne ile bitti. Almanya İmparatorluğu'nun berbat olmasıyla! Buna hiçbir Doğu işçisi gözyaşı dökmemelidir. Savaş aynı zamanda İngiliz İmparatorluğu'nun zorlu ilerleyişini temin etti. Bunun manasının ne olduğunu Doğu milletleri az zamanda anladılar. Manası şu oldu: İngiliz donanması İstanbul'a el attı ve boğazları tuttu. İngiliz istila kuvvetleri Arabistan'ı, Elcezire'yi işgal etti. Fransız Ordusu Suriye'yi aldı. Yunan askerleri Anadolu'nun bir kısmını İzmir'le beraber ele geçirdi. Bundan başka Fransız ve İtalyan askerler Güney Anadolu'yu, hem de geçici ve Sultan'ın mutlakıyetine son vermek için değil, daimi surette işgal ettiler. Suriye'de, Elcezire'de, Arabistan'da bağımsız ve hür devletler vücuda getirmek perdesi arkasında Türkiye'yi bölüştüler. Fakat bu hürriyet ne derin mahiyettedir? Bunu anlatmak için bizim en kıymetli şahitlerimiz var ki, Fransız ve İngiliz gazeteleridir.

"Fransa bağımsız bir Suriye vücuda getirmeyi vaat etti ve kendine Emir Faysal da arka çıktı. Fakat Emir Faysal, Fransız sermayedarlarının eli altında tamamıyla oynamamaya başlar başlamaz Fransız askeri Şam'ı işgal etti, Emir Faysal'ı kovdu ve şimdi bütün perdeleri yüzünden atmış olduğu halde Suriye'ye sahiplik ediyor ve sermayeperestlerin hoşuna giden şeylerin hepsini Suriye'den aşırıp Fransa'ya götürüyor.

"İngiltere, Elcezire'nin bağımsızlığından dem vuruyordu. Tuhaf manzara! Genel nüfusu iki buçuk milyon olan bir devleti kurabilmek için daha ilk yılda İngiliz sermayesi çeyrek milyar sterlini feda ediyor. İngilizlerin bu ihsanı niçindir ve nereden geliyor? Bu soru birden bire karşımıza çıkıyor.

"Bundan biraz önce İngiliz ve Fransız sermayeleri arasındaki rekabet işin ne olduğunu açığa çıkarmıştı. Parlamentoda İngiliz Başbakanı Lloyd George'dan sormuşlardı: El-Cezire'nin doğal servetlerini İngiltere eline aldı mı almadı mı? İngiliz sermayesi

için, Elcezire'de İngiltere devletinin 80.000 kişilik bir ordu bulundurmaya sebep olacak imtiyazları var mıdır? Eğer yoksa ne gibi bir menfaat için orada bu kadar asker besleniyor ve bunun için bu kadar çok para sarf olunuyor? Lloyd George'un cevabı şu oldu: İngilizlerin hiçbir imtiyazı yoktur. İngiltere Elcezire'den hiçbir şey istemiyor, İngiltere yalnız Padişah Hükümeti'nin İngiliz sermayedarlarına verdiği imtiyazları koruyor.

"Zamanla basında bu şifreyi açmaya başladılar. Bunu açmayı başaran başkası değil, Fransa'nın ileriki Dışişleri Bakanı Pichon oldu ve anlaşıldı, ki Elcezire Araplarının başlıca serveti olan Musul petrol madeni İngilizlerin elindedir. Bu bölgenin petrolü vaktiyle Fransa, İngiltere ve Almanya'nın ortaklık ettikleri ticari bir müessesenin elindeydi.

"Şimdi İngiliz Hükümeti Osmanlı Hükümeti'nin hislerini zapt etti. Yüzde 25'ini Fransa'ya bıraktı. Yüzde 75'ini kendi sermayedarlarının eline geçirdi.

"Doğu milletlerinin bir meziyeti de nezaketli olmalarıdır. Buna göre, Doğu milletlerinin bu kurultayında ben 'Lloyd George halt ediyor, yalan söylüyor' demeyeceğim. Gerçeği söylemeyi kendine borç bilmedi diyeceğim. Gerçek şudur ki, İngiliz sermayedarlığı Arapları; Osmanlı zulmünden değil, petrolünden azat etmek için Elcezire'yi zapt etti. Bu kadarcık bir işi ise, Doğu milletleri zenginlerinin kendileri de yapabilirdiler.

"İngilizlerin, Fransızların, Amerikalıların bedbaht Ermenileri nasıl azat ettiklerini (bu Ermenileri bunca yıl Türkler ve Kürtlerle çarpışmaya kışkırttılar. Çünkü kendilerini medeniyetçe ileri götüreceklerini vaat etmişlerdi) ve Ermenilerin hukukunu nasıl savunduklarını sorarsak, bu sorgunun cevabını ancak Amerika Ermenilerinin resmi gazetesinden alabiliriz. New York'ta, 'Yeni Ermenistan' adıyla çıkan bu gazete pek haklı olarak bize şöyle söylüyor:

'"Fransızlar, Maraş'a, kendileriyle birlikte Osmanlılara karşı müdafaa etmek için gönüllü askerler göndermeye Ermenileri kandırdılar. Fakat iş savaş devresine girince Fransız Ordusu Maraş'tan çekildi. Ve 20 bin Ermeni Mustafa Kemal Paşa ordusu karşısında bırakıldı. Kemalciler bunlara, Osmanlıların düşmanı Fransızlarla birlikte savaş eden hain vatandaşlar nazarıyla baktılar ve hiçbirini sağ bırakmadılar, hepsini öldürdüler.

'Son zamanda Ermenistan kurtarıcısı rolünü Amerika oynamaya başladı. Amerika, Ermenileri öyle milletlerle mücadeleye teşvik ediyordu ki, tarihsel alınyazıları Ermenilere bunların içinde yaşamayı emretmiştir. Ara sıra, Amerika insaniyetçileri Ermenistan'a un ve buğday dolu gemiler gönderdiler. Fakat gönderilen bu şeyler Ermenileri soğuktan ve açlıktan kurtaramıyordu. Ne Amerikalılar, ne de İngilizler yeterli derecede yiyeceği ve hayatlarını sürdürmek için gerekli şeyleri vermiyorlardı.

"Sovyet Rusya'sının Bolşevizmine karşı Ermeni Cumhuriyeti'nin kin ve düşmanlıkla dolu olduğunu biliyorsunuz. Çünkü onu idare edenler Antanta'ya satılmış burjuva siyasetçileridir. Böyle bir Ermeni Cumhuriyeti bile şimdi Sovyet Rusya'sıyla barış yapmaya kendini mecbur görüyor. Çünkü Antanta'dan yarar olmadığını biliyor.

"El-Cezire'de Arapları petrolden kurtarmak için 80.000 asker bulunduran İngiltere ve Amerika, Ermenistan'a niçin asker göndermiyorlar?

"İngiliz sermayesinin fikirlerini güden *Manchester Guardian* gazetesi açıkça söyledi: 'Ermenistan'da petrol yoktur. Ermenileri kurtaracak bir şeyi yoktur.' Daha açığı, şunu demektedir; Ermenistan'da soymak için bir şey yoktur ve ona göre Ermenileri yağmaya bırakmak olabilir.

"Aynı gazete ilave ediyor: 'Eğer İngiltere'nin Musul'a dair olan endişesini Ermenistan hakkındaki (İngiliz sermayedarları daima

Ermenistan'ı kurtarmaktan dem vururlar) düşüncesiyle ölçersek, bu ölçüş İngiliz Hükümeti'nin yüzünü kızartır ve yüz karalığına uğratır.'

"Bunu söyleyen İngiliz burjuva gazetesidir. Ayağa kalkmış İngiliz işçilerinin gazetesi değildir. Bu dili kullanan gazete, tenkitçi olmakla beraber Lloyd George'un pek yakınıdır.

"Rus Çarlığı müttefik istilacıların dayanmasına rağmen Rus işçi ve köylüsünün eliyle yıkıldı ve bunun sonucu olarak İran hür oldu. O zaman İngiliz sermayeperestleri, İngiltere'nin İran'a ait görevinin, ancak bu milletin hür olmasından ibaret olduğunu söylüyorlardı. Şimdiki İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon da bundan 30 yıl evvel İran'a dair çıkardığı kitapta şöyle söylüyor: 'İngiliz siyasetinin İran'a ait olan kısmı, bu memleketin hürriyet ve istiklalinden ibarettir.'

"Geçen yıl Ağustos ayında İran ve İngiliz antlaşması İngilizlerin İran için nasıl bir hürriyet arzu ettiklerini gösterdi. İngiliz Hükümeti altın para olarak iki milyon Sterlin verdi. İran Hükümeti'nden bütün İran'ı satın aldı. Bu iki milyon altına karşılık, İngilizler İran'ın maliyesini, gümrüklerini ve İran ordusunun düzenlenmesini kontrol hakkını elde ettiler.

"Bu siyaseti ispat için yeniden en nüfuzlu bir şahit gösterebilirim. Fransa Cumhuriyeti'nin resmi gazetesi olan (Tan), 18 Ağustos[72] tarihinde şöyle yazıyordu: 'İran'da İngiliz hürriyetinin manası odur ki, İran İngilizlerin elindedir: Bu olay bütün Antanta'ya karşı bütün Doğu'nun heyecanını davet ediyorsa bu yalnız İngiltere'nin suçudur ve istilacı siyaseti yüzündendir.' Bunu söyleyen resmi Fransız gazetesidir. Gazete altına ilave ediyor: 'Mademki İran Hükümeti, ordusunu İngiliz subaylarının, maliyesini İngiliz uzmanların idaresine veriyor. Şu halde onun

72 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka* adlı eserde 17 Ağustos olarak geçmektedir. *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.62.

elinde, egemenliğini işle gösterebilmek için kendine mahsus ne bir kuvvet ne bir alet ve çare, hiçbir şey kalmıyor.'

"Bu okuduklarımız Fransız devlet gazetesinin sözleridir. Yoldaşlar! Bunların manası nedir? Manasının azı çoğu yoktur, ancak budur: Antanta sermayesi, başında Fransa olduğu halde Almanya rakibine, hayduduna karşı galip geldikten sonra yüzlerce milyon Doğu milletlerini kendine esir etmek için, eline almıştır. Doğu köylüsü için, bunun manası şudur: Şimdiye kadar sultanı ve maiyetini, emirleri ve hükümdarları beslemek ve yerli soyguncu sermayedarları doyurmak için bir haraç vermeye mecbur olduğu gibi, Fransız ve İngiliz askerlerinin masraflarını da karşılamak zorunda kalıyor. Bu suretle Doğulu ve hilebaz yağmacılara kendi milletlerini soyabilmek imkânını kendisi kolaylaştırıyor. Çünkü bunların soygunu vasıtasıyla Avrupa sermayesi, Doğu memleketlerinde kökleşip sermayedarlara büyük büyük yararlar hazırlıyor.

"Bunun manası şudur: Mademki Türkiye'de doğal servetler var. Eğer bu servetleri, bu madenleri Türk milleti kendi işletseydi hali rahatlaşır, tahta sapan yerine demir aletlerle ekin eker ve halinin genişliğinden faydalanarak mektepler açar, zekâ ve irfanının ilerlemesine çalışırdı.

"Bunun manası şudur: Eğer şimdi Yakındoğu'nun ve o cümleden İran'ın servetini Fransızlar ve İngilizler ele geçirirlerse, onlar bundan Doğu'yu ilerletmek ve yükseltmek için değil, kendi zenginliklerini artırmak için istifade edeceklerdir. Doğu yoksullarının zahmet ve meşakkatiyle ve işlerinin meyvelerini çalıp çırparak yemekle şişmiş olan Paris ve Londra bankerlerinin kasalarını biraz daha büyüteceklerdir.

"Yoldaşlar! Eğer siz bu savaştaki galiplerin ekonomik durumuna dikkat etseniz şu gerçeği görürsünüz: O galipler Alman sermayesine galip gelmek için omuzlarına ve arkalarına o kadar

büyük ve ağır yük almışlar ki, altında ezileceklerdir. Elimin altında galiplerin memleketlerinde devlet borcunun ne miktarlarda büyük olduğunu gösteren rakamlar var. Fransız sermayesi, Fransız Hükümeti savaş içinde 200 milyar frank borca girdi.

"İngiliz devleti 160 milyar borç etti. İtalya devletinin borcu 200 milyar liraya vardı. Bunun manası odur ki, Amerika'dan başka, sermayedar memleketlerin hepsi bu savaşta mali varının yoğunun yarısından yüzde 75'ine kadarını kaybetmişler, suya atmışlardır.

"Bunun anlamı şudur ki, bu memleketlerden hiçbirisi mali iflastan kurtulmanın yolunu bilemiyor ve bulamıyor. Bu hükümetler borçlarını vermek isteseler, memleketlerinde bulunan servetlerin üçte ikisi kadarını zapt etmeleri gerekecektir. Bunun manası odur ki, bu memleketler ahalisi şimdiye kadar ne ile yaşıyorlarsa onun ancak üçte birini ellerinde bırakmalıdırlar. Bunun mümkün olamayacağı belli bir şeydir. Onun içindir ki, bir yıldan beri galipler, aralarında bu işten nasıl kurtulup çıkacağız diye danışık edip duruyorlar. Biz bunu görüyoruz. Hepsinden zayıf düşmüş olan İtalya ve Fransa Hükümetleri Fransız ve İngiliz sermayedarlarına, borçların hepsini birleştirip hepsini birlikte vermeyi teklif ediyorlar. Tabii kimin parası çoksa o borç vermekte en önde olmalıdır. Fakat İngiltere ve Amerika devletleri Fransızların ve Amerikalıların borçlarını vermekten yüz çeviriyorlar.

"İngiliz sermayeperestleri hevesle kan dökmeye teşvik ediyor. Fransız ve Rus rençperlerine ve Amerika işçilerine İngiliz sermayesi menfaatine savaşmayı ve galip gelmeyi emrettiler. Lakin şimdi, iş borç vermeye gelince, dostluk kendi yerinde, borç defterleri kendi yerinde, bana ne mademki borçlusun ver" diyorlar. (Alkışlar)

"Durum, gerçekten dehşetlidir. Bu borç yüzünden muzaffer sermayedarlık Rusya'yı yıkmaya çalışıyor. Halbuki şimdiye kadar

Rusya onların menfaatlerinin satış pazarıydı ve onlar fevkalade büyük miktarda ham mahsuller gönderirdi. Borç yüzünden onlar dünyanın en kuvvetli milletini, Almanya halkını mahvetmeye çalışıyorlar. Bu galipler kendi hayatlarının ve varlıklarının kökünü kazıyorlar. Şimdi görüyoruz; Fransız ve İngiliz sermayeperestleri şöyle bir olay önündedirler.

"Milyonlarca Doğu halkı fabrika ürünlerine hasret çekiyor. Parça ve manifaturanın her bir arşını onlar için olmaz derecede aranılan bir şey olmuş. Her bir makine de bunun gibidir. İngiliz ve Amerikan sermayedarları ise eşya ve kumaşları için pazar arıyorlar. Böyle iken bunlar Doğu'ya pazar malı göndermiyorlar. Çünkü Doğulularda mal alabilmek için gerekli olan şey yoktur. Sonuç şu olmuştur: Bütün dünya sermayedarlığı büyük bir buhran içinde titriyor. Yüzlerce milyon insanın pantolon, çizme almaya güçleri yetmiyor. Halbuki İngiltere'de ve Amerika'da fabrika mamulatı yığılıp kalıyor ve İngiltere ile Amerika fabrikalarını kapamak mecburiyeti önünde bulunuyor. İşleyici kitleleri bunların hepsini görüyor. Dört yıl cenk etmeye zorladıkları işçi kitleleri şöyle diyorlar:

"İsteye isteye patlattığınız bu savaşta, siz Almanya İmparatorluğu'nun mutlakıyetini ve Osmanlı padişahının varlığını yok etmek istiyordunuz. Elinize şu geçti ki, kendi halkınızın hayatı tehlikededir. Şimdi siyasi hukuk unutuldu. Milletleri düşündüren şey ekmek yemek hakkı ve zalimlerin zulmü olan açlıktan kurtulmaktır. Halk yığınları açlık ve soğuk tehlikelerini önlerinde görüyorlar. Istıraba düşüyorlar, istedikleri şeyi bildiriyorlar. İngiltere varlığından beri böyle bir grev fırtınası görmemiştir. Şahidi olduğumuz büyük işçi gösterileri şimdiye kadar İngiltere'de görülmemiştir. İş o dereceye geldi ki, burjuva vezirlerinin en düşüncelisi olan İngiliz Başvekili Lloyd George nutkunda parlamentoda İngiltere'nin toplumsal inkılap önünde bulunduğunu söyledi. Bu itiraf, yüreği inkılabı isteyen İngiliz komünistinin sö-

zü değil, İngiliz Başbakanı'nın açıklamasıdır. İnkılabı meydana gelmekten alıkoyabilmek niyetiyle Başbakan işçilerden asayişi korumalarını rica etti. Amerika'da da, grevler dalgasını ve her gün genişleyen proletarya çekişmesini görüyoruz. İttifak devletlerinden biri olan İtalya'da bir çekişme değil, inkılabın başlangıcını görüyoruz. İtalya Hükümeti kendini ancak süngülerinin kuvvetiyle muhafaza edebiliyor. Her gün şehirlerinin sokaklarında işçileri kurşuna dizdirmeye mecbur oluyor.

"Almanya mutlakıyetine galip geldikten sonra Clemencau şöyle dedi: 'Şimdiden sonra Almanya, Fransa için korkulu değildir. Bolşevizm ise mağlup olmuş milletlerin hastalığıdır.' Şimdi ise biz, Fransa Hükümeti'nin, hapishanelerini bir hayli Fransız komünistiyle doldurduğunu görüyoruz. Fransa Hükümeti'nin kendi deniz askerlerini nasıl kurşuna dizdiğini biliyoruz. Amacı, ölümün dehşetiyle askerleri korkutup gösteri yapmaktan ve inkılaptan çekindirmektir, el çektirmektir. Bir yandan Avrupa ve Amerika proletaryası, sermayedarlığı aşağı düşürmek, hürriyet, kardeşlik ve işleyicilik namına meydana çıkıyor. Aynı zamanda inkılabı hareketlerin İrlanda'da İngiliz sermayedarlarının gözü önünde baş gösterdiğini görüyoruz. Mısır'da, Hindistan'da İngiltere'nin tahakküm zincirlerine vurduğu milletlerin yeni başlayan kurtuluş hareketlerini ve inkılap mücadelelerini biliyoruz.

"Yoldaşlar! İrlanda şimdi istilaya uğramış bir memleket gibidir. İngiliz Hükümeti orada İrlanda milletine karşı kaleler, istihkâmlar yapmaya mecbur oluyor. İrlanda şehirlerinin sokaklarında şimdiki halde her gün yüzlerce İngiliz muhafaza askeri ve jandarma öldürülüyor. Biz görüyoruz ki, isyan ve inkılap gösterileri için sokaklara fen ve akıl işçileri olan profesörler ve üniversite öğrencileri değil, memurlar çıkıyorlar. Grevleri 'kul' dedikleri adamlar yapıyorlar. Bundan evvelki zamanlarda muharebelerde İngilizler bunları hayvana yaptırılacak işlerde kullanıyorlardı.

"Biz telgraf, demiryolu işçilerinin iş tatilini, iş gibi yaptıklarını görüyoruz. Hindistan korkutma, terör, yıldırma hareketleriyle kalmıyor. Eğitimcilerin irfanı herkese yaymak için yaptıkları gösterileri yeterli görmüyor. 300 bin kişilik iş kesimi (grev) gösterileri oluyor. Bu nümayişlerde, Hint işçileri birleşiyorlar, sermayeperestlerin tahakkümünden ve zulmünden kurtulmak, memleketlerini İngiliz boyunduruğundan kurtarmak istiyorlar.

"Yoldaşlar! Profesör Sili (Seeley)'nin bundan çok önce basılmış bir kitabı var. Bu kitap İngiliz cihangirliğinin kutsal kitabı gibi bir şeydir. Hindistan'a gönderilen İngiliz subayları, İngiliz, Hindistan valileri siyasi fikirlerini ve terbiyelerini bu kitaptan alırlar. İngiliz cihangirliğinin bu büyük yazarı gösteriyor ve soruşturuyor ki, bir avuç İngiliz, nasıl olur da yüzlerce milyon Hintliyi ve Mısır Fellahı'nı demir pençesi içinde tutabiliyor.

"Yazar diyor ki; bu, mucize gibi garip bir şey değildir. Hindistan'ın bir kısmı öteki kısmıyla mücadele halindedir. Kuzeyde kıyam olursa biz Güney askerlerini silahlandırıp kuzeye yolluyoruz ve kıyamı bastırıyoruz. Batı Hintlilerinin isyanını Doğu Hintlileri ile yatıştırıyoruz. Böylece kendi kullarımız olan Hintlileri ayrılığa düşürüp bir kısmını ötekinin aleyhine kullanmak suretiyle Hindistan hâkimiyetini elimizde saklamaya muvaffak oluyoruz.

"İngiliz cihangirliğinin bu yazarına diyorlar ki, 'Hindistan'da insanlar açlıktan ölüyorlar. Burada inkılap olmalıdır.' Yazarımız cevap veriyor: 'Bu mantıklı bir şey değildir: Hintliler yaşamadıkları zaman ölebilirler. İnkılaba lüzum yoktur. İngiltere'de insanın acından ölmeye hakkı vardır.' Yazar ilave ediyor: 'İnkılabın vücuda gelmesi için millette azatlığa kabiliyet olmalı, ümit olmalı, o millet kendi kuvvetini hissetmelidir.'

"Yoldaşlar! Doğu milletlerinin ölmek istediklerini, azatlığa kabiliyetli ve ümitvar olduklarını ve özlerine itimat hissettiklerini

İngiliz sermayeperestlerine, İngiliz bankerlerine ispat edecekleri zaman geliyor.

"Yoldaşlar! Şimdiye kadar kıyama gelen milletlerin hepsi kendilerinde zayıflık duymaktaydılar. Çünkü köylülerin, işçilerin kendi kazançlarını yiyenlere karşı galip geldikleri şimdiye kadar görülmemişti. Galip İngiliz cihangirliğinin göğsüne işçi ve köylü ayağının bastığını kimse görmemişti. Fakat onu yenmek ve yıkmanın mümkün olduğunu siz şimdi görüyorsunuz.

"O zamanki Rusya'nın işçi ve köylüleri ayağa kalktılar. O zamanki Çar'ın ve mülk sahiplerinin boyunduruğunu kırdılar, o zamanki işçi ve köylü hükümeti kurdular. Bütün dünya burjuvazisinin bu Sovyet Hükümeti, Sovyet Rusya'sını çiğneyip boğacaklarını ümit ediyorlardı. Rus köylü ve işçilerini yeniden boyunduruk altına koyacaklarına imanları vardı. Bunlar Rus subaylarını, Rus sermayedarlarını, Rus mülkdarlarını ekmek, elbise, silah, savaş levazımı ve kumandan vererek, önlerine rüşvetler dökerek menfaatleri yoluna sürükleyebildiler. Sovyet Rusya'sına karşı savaşlar açtılar. Çekoslovak askerlerini para ile aldatıp General Jana'nın kumandası altında 60 bin kişilik bir kuvveti Rusya üzerine gönderdiklerini biliyorsunuz. Biliyorsunuz: Kaledin'i, Kolçak'ı, Yudeniç'i, Denikin'i Rusya üzerine nasıl saldırttılar. İngiliz gazlarının, İngiliz silahlarının yardımıyla Kolçak, yarım milyonluk ordu hazırlayıp Sovyet Rusya'sına savaş açtı. Bütün sermayedar Avrupa ona arka çıkıyor, yardımlar ediyordu. Rusya'nın yolu her yandan bağlanmıştı, dışarıdan hiçbir silah alamıyordu. İlaç bile alamıyordu. Yaralılarını iyileştirmek imkânını bulamıyordu. Bütün bu engeller içinde Rusya işçi ve rençperleri silahlarla meydana atıldılar. Muzaffer ve yiğit Kızıl Ordu'yu vücuda getirip Kolçak'ı tepelediler. Yudeniç'i tepelediler, Denikin'i tepelediler.

"Hâlâ hatırımdadır: Berlin hapishanesindeyken gazetede okudum: 'Yarın Pazartesi günü eski Rus Sefareti Kilisesi'nde Petrograd'a giren Yudeniç'in başarısı için ruhani ayin ve merasim yapılacaktır.' Fakat General Yudeniç Petrograd'a giremedi, dövüldü, kovuldu. Köylü ve işçi ordusu onu çiğnedi. Şimdi Kolçak yoktur. Yudeniç yoktur. Denikin yoktur. Bugün Rusya, işçi ve köylü Rusya'sıdır; hüküm ve iktidar onun elindedir. Rusya bütün kuvvetiyle Beyaz Polonya ile Vrangel işini bitirmeye çalışıyor. Rusya bunlara da galip gelecek, bunları da çiğneyip bitirecektir. Demek ki, bu büyük Doğu'nun ayağa kalkan milletleri de, bu büyük Doğu'nun köylüleri ve işçileri de, eğer hür ve müstakil yaşamak istiyorsa, eğer Avrupa'nın hazır yiyici zalimlerinden yakalarını kurtarmak istiyorlarsa herhalde muzaffer olacaklar. Çünkü düşmanları parçalanıyor, çünkü düşmanlara yine Sovyet Rusya'sının Kızıl Ordusu galip gelmiştir. Yakındoğu'nun galibiyeti kendi azmine, kendi iradesine bağlıdır. Hiçbir düşman korkunç olamaz ve Türkiye'nin, İran'ın, Hindistan'ın işçi ve köylüler selini kimse durduramaz. Eğer bunlar kıyam ederlerse, eğer bunlar Sovyet Rusya'sıyla birleşirlerse!

"Evvelce Sovyet Rusya'sı düşmanlarca kuşatılmıştı. Şimdi ise silahlı ve savaş levazımı yapabilir, yalnız kendi işçilerini silahlandıracak değil, Hindistan'ı, İran rençperlerini, Anadolu rençperlerini ve bütün mazlum milletleri silahlandıracak ve kendileri ile birlikte yapılacak savaşa ve zafer âlemine götürecektir.

"Sermayeperestler Doğu'ya gittikleri zaman Doğu milletlerini yiyip yutmaktan değil, kurtarmaktan dem vuruyorlardı. Buna göre Rusya'nın dışındaki köylüler, işçiler arasında biraz güvensizlik olduğunu anlıyorum. Acı tecrübeler onların aldandıklarını gösterdiğinde, Sovyet Rusya'sının vaadinin doğru olup olmadığını ve sözünü tutup tutmayacağını soruyorlar.

"Yoldaşlar böyle suallere, inandırmalar, teminlerle değil, aklın doğru bulacağı delillerle cevap verilmelidir. Sovyet Rusya'sı, bundan böyle insanlık içinde kul ve kul sahibi zengin yoksul olmaması için kıyam etmiştir. Sovyet Rusya'sı zengin ve kendini geçindirebilecek bir memlekettir. Boynundaki hazır yiyicileri ve Rus işçi ve rençperlerinin kanını süzen yılanları atıp çiğneyen Rusya, Rus halkını, şimdiye kadar görülmemiş bir derecede kendi vasıtalarıyla yürütüp ilerletebilir. Rus köylüsüne, Rus işçisine ekmek bulmak için başka memleketlere gitmek lazım değildir. Çünkü kendi memleketi yeterli derecede mahsul ve zahire yetiştiriyor. Madeni servetler bulmak için de başka yerlere gitmeye gerek yoktur. Öz toprağında sayısız madenler vardır.

"Rus rençperi ve Rus işçisi ancak kendinin hür olmasını istiyor, hiçbir milleti kul etmeye ihtiyacı yoktur.

"Rus köylüsü ve Rus işçisi pek güzel biliyor ki, Rusya veyahut dünya sermayesi yenilip yok olacaktır. Çünkü Sovyet Rusya'sıyla sermayedarlık maişetinin uzun müddet yan yana yaşayabilmesi mümkün değildir. Rus işçileri biliyorlar ki, eğer onlar İngiliz sermayeperestlerini mağlup etmezlerse, eğer onlar Fransız sermayedarlarını dünyadan kaldırmazlarsa, kendileri mağlup olacaklar, dünya yüzünden kendilerinin vücudu kalkacaktır. Rus işçileri sınırlı bir zaman için onlarla barış edebilir, onlarla uyuşabilirler, biraz nefes almak için mütarekeye razı olabilirler: Yalnız bu gibi bir sulh, ancak şu maksatla yapabilirler: Barış günlerinden istifade edilerek düşman memleketlerde inkılap tezlikle ve kolaylıkla ilerleyebilsin.

"Fakat iş ehli ile çalıp çırpanlar arasında yürekten barış olamaz. Buna göre; Sovyet Hükümeti'nin Doğu siyaseti, siyasi bir oyun değildir. Kendine olacak hücumu başkasının üzerine salmak değildir. Doğu milletleri yansın da Rusya kurtulsun maksadıyla Doğu'yu ateşe atmak değildir. Doğu'nun yıkılması vasıtasıyla kendisi için büyük menfaatler elde etmek değildir.

"Yoldaşlar! Bir zamanlar baştan ayağa kadar silahlanmış Almanya (Brest-Litovsk)'da bize barış şartları emrediyordu. Biz müdafaa ediyorduk, biz memleketimizi, işçimizi, rençperimizi feda ediyorduk. Rusya işçilerinin ve Şark rençperlerinin önündeki uzun mücadelelerde böyle bir an gelebilir, o zaman bu uygunsuz hallerde, sizin savaş etmemenizi maslahata münasip görebiliriz. Ve deriz ki, büsbütün ezilip berbat olmaya gitmeyesiniz, vazgeçesiniz ve sizi parça parça bölecek olan bu canavara kendiniz bir parça veriniz. Bizde olan haller sizde de olabilir. Bizim geleceğimiz sizinkine bağlıdır. Biz ki sizinle birleştik. Ya Avrupa proletaryasının galibiyetini tezleştiririz, yahut biz helak, siz de kul olursunuz.

"Onun için, bizim ittifakımız, yarın birbirinden ayrılıp düşman olacak insanların bağladığı ittifaklardan değildir. Bizim işimiz, mezarımıza kadar bizimle gidecek birlikten ve mücadeleden ibarettir. Ve bunun böyle olacağına dünkü gün biz ant içtik. Birlikte çalışmaktan, birlikte çarpışmaktan ve birlikte muzaffer olmaktan başka düşüncemiz yoktur. Fakat yoldaşlar, birlikte galibiyet, birlikte fedakârlıklar ister. Rusya'nın yığın yığın işçileri dünya sermayesine galip gelmek için üç yıldır açlık çekiyorlar. Bunun için Kızıl Ordu'yu selamladığınız, Kızıl Ordu'nun zaferini alkışladığınız zaman hatırınıza geliyor mu ki, onun fedakârlıklarının, onun zaferlerinin kaynağı Rus işçilerinin, Rus köylülerinin kanıdır. Düşününüz. Sizin galibiyetiniz de fedakârlık pahasına alınacaktır. Uzun zaman siz de kendi kanınızı dökeceksiniz. Şûra Rusya'sına ve sizin kıyam eden memleketlerinize bir ordu nazarıyla bakacaksınız. Öyle bir ordu ki, birlikte yiyip içecek, birlikte silahlanacak ve bir maksat uğrunda birlikte fedakârlıklar gösterecektir. Bunun için, 'Bolşevik cihangirliği var' diyen, 'Doğu'ya yalnız kendi ordularımızı yedirip giydirmek için gittiğimizi' söyleyen yalan söyler. Bu kasti yalan şunun içindir: Köylüler ve işçiler arasına yalan söz

salsın, bunları aldatsın ve birbirinden ayırsın. Çünkü bunların üzerine ayrı ayrı galip gelmek kolaydır. Buna göre, bizim fedakârlıklarımız da, zahmet ve mihnetlerimiz de, galibiyetimiz de birlikte olmalıdır. Bizim galibiyetimiz bir milletin başka bir millet üzerine galibiyeti olmayacaktır. Bütün milletler işçilerinin bir avuç adam üzerine galibiyeti olacaktır. O bir avuç adam şimdiye kadar bütün milletleri eziyor ve sığır gibi sağıyordu.

"Batı'nın müttefik devletlerine, başta İngiliz sermayesine karşı mücadeleye bizler ant ederken, galibiyetimizin bugün olmayacağını biliyorduk. Biz biliyoruz ki, uzun müddet çarpışacağız, Doğu'da milletler, millet yığınları geç ayıldıkları için bu böyle olacaktır. Kızıl Ordu'nun galibiyet haberleri, Fransız ve İtalyan proletaryasının toplumsal savaşlarına dair hadiseler son köylüye ulaşıp da, 'işçi halk, kalk meydana çık!' diyebilmek için, uzun müddet, Asya'nın dağlarından, sahralarından geçmek icap edecektir.

"Bununla beraber biz bu güç mücadeleye girdiğimiz günden beri biliyoruz ki, iş ne kadar güç ise gözetilen maksat da o kadar yüksektir. Çalıştığımız evin içindeki, Yoldaş Nerimanov'un söylediği gibi, insaniyete ilk medeniyeti veren bu büyük milletlere kendi kuvvet istidatlarını uyandırmak ve genişletmek imkânını verelim. Çünkü bu milletler yeni ve hür insanlığı yaratmak için bu imkân ile çalışabileceklerdir. Bu hür insanlıkta ise derisi, hakkı ve vazifesi başka başka insanlar yoktur. Bütün insanlar vazifede ve hakta bir ve beraberdirler.

"Dünyanın sermayeperestleri, hep Doğu'dan gelecek tehlikeyi düşünüyorlar; diyorlar ki, 300 milyon Hintli ile 400 milyon Çin köylüsü ayaklanırsa, insan medeniyetinin yıkıldığı saat gelmiş olur. Biz bu medeniyeti gördük, biz bu medeniyeti savaş meydanlarında, şarapnel ateşinde gördük. Biz bu medeniyeti evlerin harabelerinde gördük. Savaşın ve gaddarlığının çizdiği yolları

gösteren harabelerde. Sermayedarlık insanı besleyen hayvanın hayatını bile temin etmiyor. Böyle medeniyet dünya yüzünden ne kadar çabuk yıkılır, yok olursa o kadar iyidir.

"Biz Yoldaşlar! Müşterek düşmana karşı birlikte yapılacak savaşın bayrağını size vereceğimiz zaman, fikrimizde şu gerçek parlayacaktır. Biz sizinle birlikte Batı esircilerinin yaptıkları gaddar medeniyetten on kere yüksek bir medeniyet kuracağız.

"Sermayedarların Doğu'dan emip sağdıkları servetlerin tazyiki şu tesirleri vücuda getirdi: Doğu'nun hayatı açıklandı. Ruhu üzüldü. Doğu ruhu bunun tesiriyle yasa daldı. Sabır ve kazaya rıza felsefelerine boğuldu.

"Yoldaşlar biz şimdi şu duyguya müracaat ediyoruz. Doğu milletleri büyük fatihlerinin idaresi altında Avrupa'ya salgın ettikleri zaman ve duygu ile dolmuşlar ise, biz bugün de o duyguya müracaat ediyoruz. Biliyoruz, muhalifler bize şöyle diyeceklerdir: 'Bakın Cengiz Han'ın ve İslam fatihlerinin usullerine müracaat ediyorlar ve aynı yola gitmek istiyorlar.' Lakin bizim şuna imanımız var ki, dün sizin tabancalarınızı, kamalarını çekip yükseltmeniz Avrupa'yı kabristana çevirmek için değildir.

"Siz silahlarınızı bütün dünya işçileriyle birlikte yeni medeniyet kurmak için kaldırdınız. Siz silahlarınızı edebiyat, sanat ve felsefeyi genişletmeye çalışacak işçi âlemi yaratmak için kaldırdınız. Evet, bu yeni devir insaniyetin en güzel abidesi olacaktır. Sermayeperestlerin bizim için söylediği, 'sermayedarlığın ve vahşiliğin yeni bir dalgası bizi tehdit ediyor' sözü yalandır.

"Yaşasın Kızıl Doğu ki, Avrupa işçileriyle birlikte insanlığı gerçekten bahtiyar edecektir. (Gürültüler, bitmez tükenmez alkışlar)"

c) Milliyetler ve Sömürgeler Sorunu-Raportör: Pavloviç

Sömürgecilik ve milliyetler sorunu hakkında raportör olan Pavloviç, konuşmasında ağırlıklı olarak, emperyalist devletlerin Doğu halk-

larını boyundurukları altına alma ve dünyayı paylaşma planları üzerinde durmuş, Almanya, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Doğu halklarını sömürge yapmak için uyguladıkları siyaseti anlatmıştır. Pavloviç, konuşmasında sözü Türkiye'ye getirdiğinde şunu söylüyordu:[73]

> "Egemenlik, zenginlerin, mülkdarların ve vurguncuların elinde kalacaksa, yeniden doğmuş güçlü bir Türkiye'nin doğmasının ne yararı vardır?"

Batı halklarının Doğu'ya karşı birleşmesini savunan II. Wilhem Almanya'sıyla Enver Paşa Türkiye'sinin ittifak yaptığını belirten Pavloviç şöyle diyordu:[74]

> "Brest-Litovsk konferansındaki Osmanlı temsilcilerinin tutumu tiksindiricidir. Fakat Türkiye milliyetçileri bu iğrenç barışın getirdiği avantajlarla da yetinmediler. Türkiye, Kars, Ardahan ve Batum'u işgal etti. Gürcistan ancak Almanya'nın işe karışmasıyla kurtulabildi. Daha sonra Türkler Azerbaycan'a saldırdılar ve Bakû'yü ele geçirdiler. İki aylık Türk hâkimiyeti, Kafkas proletaryasının kalesi olan çok büyük felaketler görmüş bu şehrin tarihinin en karanlık sahifeleridir."

Milletlerin eşit olduklarını ve sömürgelerin hiç olmaması gerektiğini söyleyen, Hindistan'da, Mısır'da, Suriye'de, Güney ve Batı Anadolu'daki İngiliz, Fransız ve Yunan emperyalist yayılmacılığını sert dille eleştiren Pavloviç'in sömürgecilik ve milliyetler sorunu üzerine raporu aşağıdadır:[75]

> "Yoldaşlar! Sömürge ve milliyet siyasi meseleleri dünya tarihinde fevkalade büyük rol oynadı. "Büyük devletler" arzın karalarla, hele saraylarla meskûn yerlerini zapt etmek hülyasının peşinde koştular. Bu hırs büyük düşmanlıkları ve müthiş kinleri doğurdu. Bu kin ve düşmanlık ateşinden de son Dünya Savaşı parladı.

73 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.148.
74 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.148.
75 *Şark İli,* s.39-49; *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.129-147.

"Savaşın arifesinde Avrupa devletleri arasındaki sömürge çekişmesinin mahiyetini anlatmak için şöyle demiştim: Bu çekişmeyi üç sıra alfabe harfleriyle gösterebiliriz: (B, B, B), (K, K, K), (P, P).

"Almanya (Berlin, Bizans, Bağdat) büyük demiryolu projesini ortaya koydu. Bu yol ile bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu ve en başta Anadolu'yu Alman İmparatorluğu'na çelik zincirle bağlamak ve Anadolu vasıtası ile İran'a, Hindistan'a ve Mısır'a, yani sarı ve siyah kıtalarını nüfuzu altına almaya yol açmak istedi. Üç Alman (B)'lerine karşı İngiltere üç (K)'yı çıkardı: (Keyptavn, Kahire, Kalküta). Bu demiryolu öyle bir zincirdi ki, güneyden kuzeye kadar bütün Doğu'yu, Afrika'yı, sonra Arabistan ve Elcezire'yi, Güney İran'ı ve Hindistan'ı birleştirecekti. Bu iki projeye karşı Rusya (Petrograd-Pers Körfezi) demiryolu tasvirini meydana koydu.

"Bu projelerin hepsi bize Avrupa devletlerinin Afrika ve Asya'yı ele geçirmek için yaptıkları çekişmeyi pekiyi gösteriyor. Doğrudan doğruya sömürgelere ait olup 1914-1918 savaşını doğuran bu meseleler, şimdi müttefik Amerika ve Japonya, Amerika ve İngiltere ve en sonunda İngiltere ve Fransa arasında savaş başlatmak tehdidini gösteriyor. Fransız gazetelerinin dilinden ve Fransa parlamentosunda Clemencau'nun çekilmesine dair geçen görüşmelerden pek açık anlaşılıyor ki: Üç müttefikler ile yapılan savaşın en ateşli devresinde Anadolu'yu bölüşmek meselesinde İngiltere ile Fransa birbirinin boğazını delmeye hazırlandılar. Suriye meselesinde İngiltere ile arada meydana gelen şiddetli çarpışmalar neticesinde Clemencau mevkiinden çekilmeye mecbur oldu. Şimdi bile İngiltere ile Fransa arasında ilişkiler pek gergindir. Eğer Rusya'dan ve Bolşevizmden korkuları olmasa büyük ihtimale göre, Dünya Savaşı galipler arasında Birinci Balkan Savaşı gibi tekrar alevlenebilirdi. Bununla beraber milletlerin hayatı ve kaderi burjuvazi elinde kaldıkça Fransa ile İn-

giltere, İngiltere ile Amerika ve Amerika ile Japonya arasında silahlı savaş çıkması imkânı yok değildir.

"Uzakdoğu'da siyasi hâkimiyet kurmak için Amerika ile Japonya birbirinin aleyhine dişten tırnağa kadar silahlanmışlardı. Amerika hummalı bir hızla donanmasını artırıyor. Ve denizler padişahı İngiliz donanmasına rakip olabilecek bir donanma hazırlamaya çalışıyor. Amacı denizlerdeki üstünlüğü İngiltere'den alıp Doğu'da kendi nüfuzunu kurmaktır. İngiltere'de Fransa'nın deniz kuvveti aleyhine her türlü teşebbüste bulunuyor ve Akdeniz'de pek güzel istinatgâhlara malik olan Fransa'dan korktuğu için Almanya'dan alınan sualtı gemilerinin Fransa donanmasına ilave edilmesini istemiyor. Çünkü Fransa, İngiltere'nin denizden Mısır, Anadolu, Fars Halici ve Hindistan'la bir sözle Doğu ile münasebetini tamamıyla kesmese bile güçleştirebilir.

"Sömürge meselesi, Asya'yı bölüşmek meselesidir. Bu mesele Ekim İnkılabı'nın ilk gününden beri sermaye âleminin Sovyet Rusya'sına karşı yaptığı şiddetli savaşın elektrik dökmesi vazifesini görüyor.

"Rusya, sermaye âlemine karşı yalnız cesur olanları yeni şekilde devlet kurmaya davet eden bir deniz feneri ve yol gösterici bir ışık değil, yalnız ahalisi çok, doğal serveti ve yer mahsulleriyle fevkalade zengin, fakat Çar zamanında olduğu gibi Fransa ve Belçika sermayesinin yarım sömürgesi halinde kalmak istemeyen bir memleket sıfatıyla korkunç değil, Sovyet Rusya'sı bütün dünya emperyalizmine karşı tehlikeli ve heybetlidir. Yabancı tahakkümünden kurtulmuş sömürge olduğundan kendisi gibi kul edinmiş Doğu'yu kurtuluşa çağırdığı gibi, geride kalmış milletlere tesir etmek için yürüttüğü siyasetle, Doğu'da kendi mukadderatını kendi eline almak ruhunu uyandırıyor. Bunun dışında Rusya sınırları dışında geri kalmış milletlere, yağmacı uluslararası sermaye ile mücadelelerinde fiilen yardımcı oluyor.

"Bizim partisiz yoldaşlarımızdan biri Komünist Partisi'nin başçıları olan Yoldaş Lenin, Zinovyev ve Troçki'ye hayran olduğunu beyan ederek dedi ki, Rusya'da yaşayan milletlerin bu güzide şahıslara derin bir hürmetle güvenleri var. Aynı zamanda şunu da söyledi ki; ülke sınırı üzerindeki kısımlarda komünist hükümranlığını temsil edenlerden bazı yalancı komünistler pek kötü davranıyorlar. Yerli halka hürmetsizlik ve zulüm ediyorlar. Ve böyle kötü muameleler bu halkın düşmanlığını, Sovyet hâkimiyet esasına ve idealine karşı bile alevlendiriyor.

"Biz bunu biliyoruz. Bunun hepsi mümkündür. Daha fazlasını söyleyeyim, engellenemez durumlardır. Olağanüstü büyük tarihi olayların tufanlarında, binlerce yıldır başlamış hükümet şekillerinin yıkılıp döküldükleri günlerde, toplumun toprağına derin köklerle bağlanmış olan sermaye egemenliğini mahvederken doğaldır ki, yeni hayata geçiş dertsiz, belasız, geçici yolsuzluklar ve yoldan sapmalar meydana gelmeden olamaz. Ancak işin ruhu Sovyet hâkimiyetinin ve partimizin bazı layık olamayan temsilcilerinin kötü hareketlerinde değildir. İşin ruhu Sovyet iktidarının eski Rus İmparatorluğu sahasında yaşayan milletler hakkındaki siyasetinin genel istikametinde ve esas olarak; niyet ve meramındadır. Önceden Rus İmparatorluğu'nun, şimdi sermayedarlık hayatının zulüm ve cefasını gören milletlere karşı Sovyet Rusya'sının niyet ve meramının ne olduğunu sermaye âlemi çok iyi biliyor. Bu biliş şundan belli ki, bütün sermaye devletleri ezmekte oldukları milletler üzerindeki tahakkümlerini devam ettirmek için Sovyet Rusya'sına karşı ölümüne savaş ilan ettiler. (Alkışlar)

"Bizim Köylü ve İşçi Sosyalist Koşma (Federal) Cumhuriyetimiz ile haydut sermaye devletleri arasındaki farkı anlamayan var mı?

"İngiltere'nin 'meşrutili azatlığı' 300 milyonluk Hindistan'ı esir halinde tutmuş boğuyor, boyunduruğu altında inletiyor.

"Fas'ta, Cezayir'de olsun, Hint ve Çin'de olsun Cumhuriyet Fransa'sı, hürriyetine ve milli yolda sömürgelerin kendi kendini idare etmeye doğru yapılan en küçük bir girişimini canavarca tepeliyor.

"Atlas Denizi'nin arkasındaki Büyük Amerika Cumhuriyeti Küba'nın ve Filipin'in bağımsızlığını kabul etmemekte inat ediyor. Halbuki 1898'de İspanya ile savaşmaya bu memleketlerin kurtuluşu için başlamıştı ve aynı zamanda eski Rus İmparatorluğu sınırları içinde milli mukadderatı ele almak için uyanan her girişim ve her bir hareket bütün sermayedar memleketlerde olduğu gibi boğulurken Özerk Başkurt Sovyet Cumhuriyeti ve Özerk Tatar Sovyet Cumhuriyeti'nin teşkilini ve buna benzer olayları, Rus Sosyalist Koşma (Federal) Cumhuriyeti'nin köylü ve işçi yığınları sevinçlerle selamlıyorlardı.

"Büyük küçük bütün sermaye devletlerinde; Fransa'da, İngiltere'de, Japonya'da, Amerika'da, Hollanda'da, Belçika'da, Lehistan'da başka yerlerde bizim gördüğümüz şudur: Nüfusları az milletlere barbarca tahakküm ve zor etmek, bazen de görüyoruz ki, yüzlerce milyonluk insan kitlelerini köle ve dilenci yığınları derecesine indiriyorlar. Bu sefil ve çaresiz yığınlar daha çok teşkilatlı ve daha medeni (!) azlıkların esirliği boyunduruğuna giriyorlar. Bu son örneği bize 300 milyon esirden ibaret Hindistan ve onun üstünde hükümranlık eden dişinden tırnağına kadar silahlı İngiltere gösteriyor. Dünyanın bir başında, yani sermaye diyarında bazen az kitleleri canavarca ayakaltına alıyor, bazen de hâkimiyet dizginini ellerinde tutan azınlıklar büyük halk kitlelerini ayaklar altında süründürüyorlar. Dünyanın öteki başında, yani Sovyet Cumhuriyeti'nde, yalnız büyük halk kitlelerine değil, en az halk birliklerine bile yürekten kardeş duygusu görüyoruz.

"Birincisi Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nde beylik eden Avusturya-Macaristan emperyalistleriydi. General Skoropadski onların reislerindendir.

"O vakit Almanlar ve Avusturyalılarla bağlanan antlaşmaya göre Petlürov Ukrayna'sı Avusturya ve Almanya'ya 75 milyon pud[76] buğday, 11 milyon pud canlı hayvan vs. vermeyi kabul etmişti.

"İkinci Ukrayna Halk Cumhuriyeti zamanında ise Ukrayna Fransız sermayesinin sömürgesi haline gelmişti. Bu durumu hazırlayan etken satılmış Petlüra'nın Fransız Generali D'Anselme ile yaptığı antlaşmaydı. Bu antlaşmaya göre de Ukrayna'nın bütün demiryolları, maliyesi ve askerî işleri Fransız piyasacılarının eline geçiyordu.

"Petlüra'nın vaat ettiği Üçüncü Ukrayna Halk Cumhuriyeti, Leh beyzadelerinin kara hükümranlık simalarının perdesi halinde ortaya çıktı. Petlüra'nın bu yeni ihanetinden Ukrayna'nın tarihi incindi ve lekelendi. O tarih, Ukrayna köylülerinin Lehistan asillerine karşı yüzyıllarca devam ettirdiği savaşlardaki kahramanlıklarının ve büyük mağlubiyetlerin destanını söylüyor. Soylu Lehistan'ın tarihi ise, Ukrayna ile beraber kendisini kul etmek için Lehlilerin yaptıkları uzun savaşların tarihidir. Ukrayna edebiyatı, şiirleri, Şevçenko'nun ölmez eserleri, Ukrayna milletinin musibetlerle dolu tarihindeki mücadeleleri yansıtan bir sayfadır.

"Ukraynalılar milletinin yetişip büyümesi Leh-pan-larıyla yapılan savaşlardan etkilenmiştir. Kazak isyanları, Zaporojskoy Seçi savaşı, Boğdan Hmelnitski'nin savaşı. Esasında Lehistan mülkdarlarının boyunduruğu aleyhine ve Ukrayna milli dilinin ve medeniyetinin düşmanlarına ve Ukraynalıları Lehlileştirmek isteyenlere karşı yapılmış savaşlardır.

"Kim çok fiyat verirse kendini ve hizmetini ona satmaya hazır olan Petlüra, kira ile tutulmuş bu haydut Ukrayna mülkünü, Uk-

76 Pud: Rusya'da kullanılan ağırlık birimi. Bir pud 16,38 kilograma eşittir.

rayna dilini ve bütün Ukrayna medeniyetini Polak jandarmasına vermek istiyordu. Bu hayâsızlar, bütün okulları kapıyorlar, Polak dilini oralarda resmî devlet dili ilan ediyorlardı. Halbuki Lehliler yerli ahalinin yüzde pek az miktarını teşkil ediyordu. Kısaca yerliyi Lehlileştiriyorlardı. Soylu Polşa 'medeniyet taşıyıcıları' Beyaz Rusya'yı, Podolya'yı Lehlileştirmeye başladıkları gibi Ukrayna'nın istila edecekleri bütün vilayetlerde de aynı şekilde davranacaklardı.

"Ukrayna'nın milliyetçe, kültürce dirilmesini isteyen Gruşevski ve Vinniçenko gibi yüzlerce namuslu Ukraynalı inanıyorlar ki, şimdiki halde Ukrayna'yı her türlü baskı ve zorbalıktan yalnız sovyet iktidarı sonuna kadar kurtarabilir.

"27 Mayıs'ta Geçici Merkezi Yürütme Kurulu Başkanlığı, merkezi Kazan'da olan Özerk Tatar Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'nin teşkilatnamesini tasdik ettiği zaman, bu olayın velveleli sesleri yüzlerce milyonluk İslam âlemine aksetti ve İran'da, Afganistan'da, Hindistan'daki Müslüman kardeşlerimizin nezaretinde ve Doğu'nun işçi ve köylülerinin gözleri önünde Rusya Koşma (Federal) Sovyet Cumhuriyeti'nin "Milliyetler Şubesi"ne ait kuralları bir kere daha ışıklandı ve bundan sermaye âlemi büyük endişelere düştü.

"Yirmi, otuz yıl geçtiğinde göreceğiz ki, sovyet cumhuriyetlerinde halk eğitimi bütün parıltısıyla doğacak: binlerce okul, gece kursları, akademiler vesair açılacak, bilgisizlik hitam bulacak: Eski Rus ve Ukrayna edebiyatının fikri hayrete düşüren numuneleri ve Puşkin, Lermantov, Tolstoy, Gogol, Şevçenko gibi muhteşem isimleri yanında, işçi ve köylü içinden çıkmış yeni şair ve dâhilerin en büyük ve en güzel eserleri yayınlanacaktır. Hayata yeni uyanmakta olan Tatar, Başkurt, Kırgız şiirleri, parıltılı çiçeklerle açılıp temaşası gözleri kamaştıracak ve ruhu vecd ve zevk ile dolduracaktır. Bütün ayrı çeşmeler, ırmaklar,

bir ahenkle ve hayret verici bir surette birbirine kavuşarak, millî ve sınıfsal baskılardan kurtulmuş insanoğlunun uluslararası tek bir kültür ve şiir deryasının hayat verici dalgalarıyla uyanacak ve öyle görülmemiş eşsiz bir güzellikle parlayacak ki, bunun eşini ne eski Yunanistan'ın o kadar güzel eserleri ve bedii sanatlarıyla; ne de ortaçağ ve sermaye devirlerinin medeniyetinin yetiştirdiği ölmez şairler, ressamlar, filozoflar zümresiyle gösterebilmiştir.

"Evet bunların hepsi olacaktır. Lakin geleceği biz ele geçirinceye kadar, çok kan dökülecek ve yeni hayat savaşçılarının birçok bini düşman silahları karşısında, ölüm meydanlarında eriyip bitecektir. On binlerce, yüz binlerce kadın ve çocuk kendi yuvalarında veya harap olan köylerin yanında açlıktan, soğuktan ölüp gideceklerdir. Yazık ki, bunların hepsi olacaktır ve önüne geçilemez, mukadderdir. Bunların hepsi bizim günahımız olarak değil, kirli menfaatlerinden el çekmek istemeyen sermayedarların cinayetkâr hırslarından ileri geliyor. Fakat bugün parlak ve mesut gelecek için çalışanlar mahrumluk ve zorluklar çekmelidirler. Bu zorlukları çekenler yalnız küçük milletlerin vekilleri ve yalnız devletlerin senyör boyundaki ahalisi değildir. Gidiniz, görünüz: Petrograd'da, Moskova'da ve birçok şehirlerimizde neler oluyor! Buralarda canice kuşatmadan zorla boynumuza yükletilen kanlı savaştan yüz binlerce işçi takatsiz düşmüştür, fakat cesaretlerini ve amaçlarını kaybetmeyerek binlercesi cepheye gidiyorlar ve Sovyet iktidarı uğrunda canlarını feda ediyorlar! (Alkışlar) Onlar, o kahramanlar sebepsiz ve manasız yere ölmediklerini biliyorlar. Onlar kızıl kanlarını kendi yoldaşlarının saadeti yolunda, çocuklarının, gelecek nesillerin hayatı için döktüklerine emindirler.

"Sovyet Rusya'sına karşı savaş: Doğu'ya karşı savaştan bu büyük mücadelede bundan böyle Doğu milletleri bizim sadık müt-

tefiklerimizdir. Çünkü Sovyet Rusya'sının aleyhine savaş, Doğu'nun aleyhine savaştır ve Doğu'nun aleyhine savaş Sovyet Rusya'sının aleyhine savaştır. (Alkışlar).

"İngiltere ve Fransa'nın müttefiki (Vrangel)'e ağalık etmeyi, ne için bu kadar büyük mecburiyetle istiyor? Çünkü Kırım Vrangel'in elinde oldukça inkılapçı Türkiye'nin arkası kesilmiştir ve artık Sovyet Rusya'sı Türk inkılapçılarının imdadına gelemez. Beri tarafta Anadolu müttefikler elinde olduğu müddetçe ve oraya istila kuvvetleri gönderildikçe bizim arkamız kesilmiş olacaktır. Rumların Edirne'yi ve Trakya'yı almaları bu amaçladır; Türkiye ile Sovyet Rusya'sını inkılapçı Balkanlar'dan ayırmak içindir. Avrupa emperyalizmi silahla, parayla, eşya ve erzakla Taşnak Ermenistan'ını ve Menşevik Gürcistan'ını kuvvetlendiriyorsa şunun içindir: Bu iki memleketi (ayırma hattı) olarak saklamak ve bununla inkılapçı Rusya'yı ve Kafkas'ı Türkiye'den, İran ve Hindistan'dan ayırmak içindir. Her yerde emperyalizm bu suni engelleri, bu ayırma setlerini vücuda getiriyor. Fakat siperleri Kırım'da, Gürcistan'da, Ermenistan'da, Trakya'da ve Yunanistan'da halk kitlelerinin darbesi yıkacaktır.

"Lehistan köpeğinin bizim üzerimize, zincirden kopardıkları (Venizelos) Yunanistan kuduzunun da Türkiye üzerine saldırdığı dakikalarda gazetelerimizde okuyoruz ki, Venizelos'un canına kast etmişler ve adam yedi kurşunla yaralanmıştır.

"Bu suikastı kim yaptı? Türkler mi, Bulgarlar mı, Ruslar mı; hayır iki Rum! (Alkışlar)

"Bu suikast ne demektir? Şu demek değil midir? Dört milyonluk fakir bir memleket halinden 12 milyon nüfusa sahip askerî bir memleket haline gelmiş olan bizim memleketi harabeliğe, uçuruma çekip götüren Venizelos'un emperyalist siyasetinden memnuniyetsizlik gittikçe artıyor, büyüyor.

"Kapitalizm kendisine mezar kazıyor, bununla beraber sermayedarlığın ölümünü tezleştirmek için Doğu milletleri Sovyet Rusya'sıyla bir elden dünya burjuvazisine kesin ölüm darbesini vurmalıdırlar. Bunun için de inkılapçı Doğu, Sovyet Rusya'sıyla sıkı ittifak akdetmelidir. Sovyet Devletlerinin Koşması (Federasyon), işleyen kitlelerin tamamıyla birleşmeye geçiş şeklidir.

"Türk yoldaşlar Sovyet iktidarına müracaatlarında beyan ettiler ki, Çanakkale meselesi Karadeniz sahilinde bulunan devletler arasında Antanta'nın ve Vrangel'in alakası olmadan halledilmelidir.

"Biz bu düşünceyi hararetle selamlıyoruz. Bu düşünce fiile geçerse toprakları Karadeniz'e bitişen bütün milletler ve memleketler arasında Koşma (Federasyon) birliği yapılmasına doğru atılacak birinci ve kati adım olacaktır.

"Herve, Sovyet Rusya'sı üzerine saldıran Lehistan'ı savunmak için yazdığı makalenin birinde şu yolda bağırıyor:

"Asya vahşiliğine karşı Avrupa medeniyetinin Lehistan'ı vücuda getirmekle yaptığı birinci savunma hattı yarılırsa, Avrupa devletleri Avrupa medeniyeti, Kızıl Ordu ile birlikte bütün âlem üzerine yürüyen Asya kolerasının, sarı vebanın, rakı içmek vahşiliğinin tecavüzünden korumak için bütün kuvvetlerini Paris, Londra ve Brüksel'e yakın olan Ren son savunma hattına toplamalıdır.

"Rusya komünistleri kendi aleyhlerine yapılan bu hücumlardan dolayı iftihar ederler. Üçüncü Enternasyonal'in esas farklarından biri budur ki, mağdur ve mahkûm milletlere sözle değil, işle hemdertlik ediyor ve bütün milletlerin ve özellikle tahakküm ve zulmeden memleketlerin komünist partilerini mecbur ediyor ve medeniyetçe geride kalan milletler ve memleketler içindeki milli inkılap hareketlerine en faal yardımları temin ediyor. (Alkışlar)

"Gürcü Menşeviklerinin reisi Jordanya, Menşevik siyasetini Avrupa siyaseti diye gösteriyor ve Bolşevik Asya siyasetine tamamıyla zıt olarak karşı koyuyor. Sanki Menşevikler Avrupa sosyalistleri imişler. Jordanya diyor ki, 'Biz hürriyet ve medeniyet sahibiyiz. Moskova ise taş kesilmiş gasp sahibi Asya'dır.

"Biz şimdi Jordanya'ya cevap verebiliriz ki, bütün Üçüncü Enternasyonal şimdi Bolşeviklerin düşüncesine geldi ve umum Rus, Fransız, İngiliz, İtalyan... komünistleri şimdi hep Asyalı olduk ve Asya'da, Afrika'da uyanacak bütün inkılâp hareketlerine olanca kuvvetimizle imdada koşmaya karar verdik.

"İşçiler şimdi biliyorlar ki, İngiltere'de İran'a, Hindistan'a ve Anadolu'ya dair bir mesele hakkında bir karar verilirse veyahut Türkiye'nin vilayetlerinden birine veya Suriye'ye, Arabistan'a dair bir görüşme olursa, bütün dünya işçi hareketinin geleceği doğrudan doğruya etkilenir ve bu meselelerin hepsi Avrupa işçilerinin işe karışmasını ister.

"Komünizm bayrağı altında yürüyen İngiliz, Fransız ve İtalyan işçileri Avrupa askerlerinin Anadolu'ya, Suriye'ye, Elcezire'ye, İstanbul'a ve başka yerlere gönderilmesine müsaade etmemelidirler.

"Biz şöyle bir günün pek uzak olmadığına inanıyoruz: Uluslararası bütün proletarya Doğu'yu boğma siyasetine karşı ayaklanıp çarpışacaktır. Nasıl ki şimdi Sovyet Rusya'sını boğmaya ve kuşatmaya karşı vuruşuyorlar. (Alkışlar)

"Üçüncü Enternasyonal, yani bütün dünya komünistleri şu açık gerçeğin izahını, kendilerine esas vazife bilirler. Arzın sarı ve kara kıtaları esarette kaldıkça Avrupa'nın kiracıları Türkleri, İranlıları, Arapları, Mısırlıları öldürdükçe Avrupa işçileri kendi zincirlerini kırıp atamaz ve sermayenin kölesi olur kalır. Bunun için Üçüncü Enternasyonal Avrupa işçilerini Doğu'nun kurtulması için savaşa çağırıyor.

"İkinci Enternasyonal sömürgeler meselesinde böyle davranıyordu. Başta Kautski, Renaudel, Vandervelde ve emperyalizmin başka memurları bulundukları halde, Sarı Enternasyonal böyle düşünmüyordu. Kendi doğasının gereği olarak Fas'ta, Cezayir'de, Tunus'ta, Anadolu'da, İran'da, Hindistan'da, Mısır'da ve başka yerlerde inkılâp hareketine yardım etmeye muktedir değildi ki, kara ve sarı kıtaları inkılaba kaldırmaya çabalamış veyahut Asya ve Afrika'nın pek çok felaket çekmiş ahalisi içinde bağımsızlık fikirlerinin kaynağı olsun! İkinci Enternasyonal bunu ne önce ve ne de şimdi böyle bilmek istemiyor. İkinci Enternasyonal işgüzarları, hükümetlerinin sömürge siyasetini yürütmeye müsaade ediyorlardı. Bundan başka bu hususta kitaplar, risaleler neşretmeye kadar varıyorlardı. Şarl Duma'nın kitabı gibi. Fakat bu efendiler kitaplarını yerli milletlerin dillerine tercüme etmiyordu. Çünkü bu kitaplardan maksat; ana memlekette, parlamentolarda, sosyalist partilerde kitaplarına dikkat ve teveccüh çekerken, yerlilerin bu şiddetli savunucuları gerçekte kendi hükümetlerinin sömürge siyasetine destek veriyorlardı.

"Türkiye'de Ermenilere katliam edildiğine dair haberler alındığı zaman Avrupa komünistleri hiddetli ve büyük gösteriler yapıyorlar ve kanlı sultana karşı olağanüstü büyük mitingler tertip ediyorlardı. Fakat aynı zamandaki Fransız hükümeti, yıldan yıla Fas'a yeni askerler gönderiyordu ve İslam kabile üyelerini katlediyordu da yine de o komünistler sessiz kalmayı tercih ediyorlardı. Mısır esirlik boyunduruğuna sokuluyor, İngiliz askerleri insan yığınlarını arzın sarı ve kara kıtasında katlediyordu. Bu durum karşısında yine o komünistler sessiz duruyorlardı.

"Dahası var, daha garibi var: Lagrosilliere gibi sosyalistler, milli ve uluslararası sosyalist kurultayların vekilleri oldukları halde sömürge siyasetini açıktan açığa savunuyorlar ve "Bu siyaset gereklidir, çünkü ahaliyi uygarlığın ve ilerlemenin nimetlerinden yararlandırmak lazımdır" diye alkışlıyorlardı.

"İkinci Enternasyonal Doğu'yu tanımak istemedi. Dünyadaki siyah ve sarı kıtalar ahalisinin hayatına ve geleceğine önem vermedi. Doğrudur, Türkiye Ermenilerine yönelik katliam haberleri alındığında İkinci Enternasyonal'in bütün gazeteleri öfkeli ve dehşetli makaleler yayınladılar. Ermeniler yararına sanılacak mitingler yaptırdılar. Fakat bunların hepsi sermaye hükümetlerinin yararını hedefliyordu. Çünkü bu hükümetler, Türkiye işlerine karışmak için bir fırsat daha bulmuş oluyorlardı.

"Bu sosyalistlerin vaziyetleri Ermenilere karşı başka, Fas'ta, Cezayir'de ve Hindistan'da ahalinin kasten kesilip biçilmesine karşı başkaydı.

"Biz, Ermenileri basıp ezmeyi haksızlık saymıyor değiliz. Bunlara karşı mücadele edeceğiz. Fakat biz aynı zamanda Üçüncü Enternasyonal'in üyelerine ve İngiliz, Fransız komünist partilerinin temsilcilerine şu görevi veriyoruz: Bütün sömürgeler politikasının aleyhine Fas'ın, Hindistan'ın, Hindiçin'in, Cezayir'in ve Türkiye'nin ahalisini ezip boğmak zulmüne karşı sözle değil, işle savaşmalıdır.

"İkinci Enternasyonal'in sömürge siyasetini en ziyade açıklatan Cenevre'deki İkinci Enternasyonal Kongresi'nde Doğu için bir kelime söz bile söylenmemiştir.(!)

"Yoldaş Zinovyev bize ispat ediyor. Dünya Savaşı, dünya halkını ikiye ayırdı. Birinin çeyrek milyar ahalisi var. Bu kısım tam hukuka sahip ve başkalarını hileli baskılarla soyan ayrıcalıklı mahluklardan ibarettir. İkinci kısım ise bunların kulu kurbanı halinde yaşayan mazlum, felaketli insan yığınlarıdır ki, dünya halkının birinci kısmının dışında kalan hepsidir. Bunun sonucunda sınıfsal farklılık ve anlaşmazlıklar hem ana memleketlerde hem sömürgelerde daha fazla gerginleşti. Galip ülkelerde gereksinim olağanüstü arttı. Paranın değeri düştü. Mahsuller pahalandı, el emeğinin üretim kuvveti azaldı. İngiltere, Fransa, hatta

Amerika derin bir ekonomik buhran içindedirler. Amerika'da yalnız bir ayda iki bin (grev) oldu. Sermayeci âlemin her tarafında işçiler bir halde değildirler. Burjuvazi ekonomistleri, proletaryayı tembellik yürüdü diye şikâyet ediyorlar. Onların dediğine göre; işçi kısmının iradesi yükselmiştir. Evet, bu bir bakıma doğrudur. Avrupa işçilerinin psikolojik durumu öyle ki, bundan böyle önceki gibi, sermayedarın yararına işleyemez, işçiler zahmet ve meşakkati artık, Rus işçileri gibi kendi sınıfının menfaatleri namına kabul ediyor. Yoksa zorla, kurnazlıkla malı yiyenlerin kirli istifadelerini ve kazançlarını çoğaltmak için zahmete girmek istemiyor.

"Bu durumun sonucu şu olmuştur: Sarı ve siyah ellerin emeğini yemek için son zamanlarda büyük çabalar gösterilmektedir. Fakat Doğu, Avrupa sermayedarlarının zenginleşmesine alet olmak istemiyor. O öncekinden fazla sağılıp emilmek değil, hiçbir şekilde istifade maddesi olmak istemiyor. (Alkışlar) İktisadi hususta da, zihniyette de şimdi Doğu önceki gibi değildir.

"Bir taraftan Doğu memleketlerinin bazısı, örneğin Hindistan son on yılda, özellikle Dünya Savaşı zamanında ana memleketlerin orduları askerî ihtiyaçlara yetmiyorken oldukça bir sanat ve iş gelişmesine mazhar oldu. Dünyanın ürettiği 16 milyonluk şekerin, 1 milyonunu üretecek kadar önemli bir yer tuttu. Tütün, çay üretimi arttı. Genelde (tekstil) sanatı büyüdü. Orada fabrika işçilerinin ve dokumacılar derneklerinin üyeleri 15 milyona ulaştı. Demiryollarının uzunluğuna göre, dördüncü derecede yer tutmaktadır. Demiryolu işçilerinin miktarı Almanya ve Rusya'dan aşağı kalmaz.

"Hindistan'da ve Çin'in bazı yerlerinde meydana gelen sanatın gelişmesi yanında, bütün Doğu'da yoksulluğun ve ahali sınıfları arasında zıddiyetin en çok şiddetlendiğini görüyoruz. Çünkü buralarda İran, Buhara vesairede zenginler pek zengin, fakirler

çok fakir olmuşlardır. Buhara'da köylülerin hayatı çok berbat ve sefildir. Onların hali Rusya köylülerinin karanlık devresini andırıyor. Onları Mirza'dan Emir'e kadar herkes soyuyor. Son senelerde vergi sıkıntısı öncekine nispetle şiddetlenmiştir. Yakın zamanda elli köylü, hayvanlarının, eşyasının hepsini vergi vermek için satmaya mecbur oldular. Çoğu da enval'ini, tarlalarını sattılar. Pamuğu ancak zenginler ekiyorlar. Fakirlerin tohumları olmadığından her sene ekilen tarlanın bu sene yalnız onda biri ekilebilmiştir.

"İran'da köylülerin hepsi topraktan el çektirilmiştir. Bütün ekin toprakları iki üç bin mülk sahibinin eline geçmiştir.

"Şunu çok iddia ediyorlar: Güya Doğu milletleri komünizme gelebilmek için önce sermayedarlık devresini geçirmeliymiş. Üçüncü Enternasyonal'in görüşmeleri sonucunda ikinci kurultay, sovyeti kabul etti. Medeniyetçe geride kalan milletler ileri proletarya memleketlerinin yardımıyla sovyet idare tarzına ve belirli bir süre ve dereceden sonra komünizme, sermayedarlık devresini anlayarak girebilirler. (Alkışlar)

"Doğu'da halk yığınları, Batı'nın çalışan kitleleri kadar ışıklı, düşünceli değillerdir. Fakat Doğulunun –Rusya'daki inkılabın gürültüsüyle uyanan– ruhuna can fedalık zevki girmiştir. Bu ruh zalimlere, gaddarlara karşı kin ateşiyle, kutsal savaş ateşiyle yanıyor. Bütün Doğu'nun ruhu inkılap kıvılcımlarıyla doludur. Cefa çeken büyük yığınlar itiraz ve kıyam duygusuyla kımıldanıyor. 'Harp ve darbe' yürüyorlar. Şimdi bu ruhta olan Doğu'ya işçi ve köylü sovyetleri şeklinde bir idare uygulanacak olsa, toplumsal inkılabı elleriyle uygulamak için haydutlar dünyasıyla yapılacak savaşa Doğu'yu hazırlamış ve halk kitlelerine gerekli olan inkılap terbiyesini ve teşkilatını vermeye başlamış oluruz.

"Yoldaş Lenin ispat ediyor: Sovyet teşkilatının ruhu yalnız proletarya hayatına değil, feodal veya yarı feodal hayata da uygun-

dur. Köylü ve işçi sovyetleri öyle bir teşkilat ki, yalnız sermaye memleketlerine değil, sermayedarlık hayatından geçmiş olan memleketler için de elverişlidir.

"Bu sovyetlerin oluşumu, işleyen kitlelerin hem kendi soyguncularıyla, mülkdarlar, sermayedarlar ve vurguncular; hem de mülk sahiplerini, beyleri, paşaları, hanları doğuran dünya emperyalizmiyle mücadelelerini kolaylaştırır. Doğu'nun işleyen kitleleri yerli ve yabancı düşmanlarına karşı ayaklanmalıdırlar. Fakat inkılapçı dünya proletaryasının yardımı olmadan Doğu milletleri kendi kuvvetleriyle zalimlerin esirlik boyunduruğundan kutulamazlar.

"1905'teki Rus inkılabının tarihi ve 1908-1910 yıllarındaki Türkiye, İran, Çin inkılaplarının tarihi mazlum milletlerin azatlığına, dünya sermayesinin ne kadar büyük setler çektiğini gösterir. Çünkü bu inkılapların hepsini uluslararası sermaye bastırdı. 1905'teki Rus İnkılabı Fransız piyasasının kudretiyle bastırıldı. Çünkü Fransa, Rus Çarı'na milyonlarca frank verdi. İşte şimdi de görüyoruz. Dünya emperyalizminin hücumundan kendini savunan Rus Sovyeti'nin tarihi bize gösteriyor. Dünya sermayedarlığıyla mücadele etmek ve ona galip gelmek ne kadar güçtür.

"Yoldaşlar! Şu açık gerçeği unutmamalıyız: Doğu milletleri bütün milletler proletaryasıyla birleşmezse kendilerini kurtaramazlar. Biliyorsunuz; İngiltere hem askeri, hem ekonomik açıdan kuvvetli bir teşkilat, kuvvetli bir varlıktır ve biz o İngiltere'ye karşı bütün gayretimizle savaşa başlıyoruz. İşte o İngiltere ancak İngiliz proletaryasının bize el vermesiyle mağlup olabilir.

"Sermayedar devletleriyle yaptığı mücadelede Sovyet Rusya'sı kuvvetini nereden alıyor? Açlık ve soğuk zincirleri içinde ve her taraftan kuşatılan bu memleket nasıl oluyor da dünyanın en kuvvetli devletleriyle üç yıldan beri savaşa dayanıyor? Bunu nasıl açıklamalı? Bunu anlatmak için düşünmeliyiz ki, vekille-

rini burada gördüğünüz İngiliz, İspanyol, Fransız ve İtalyan proletaryasının en mühim ve kıymetli bir kısmı bizimle müttefiktir ve işte bunun için, Sovyet Rusya'sını bozmak isteyen kendi hükümetlerine yardım etmekten yüz çeviriyorlar.

"Sovyet Rusya'sının kuvvet kaynağı, uluslararası proletaryayla hem dert olmalarındadır. Onlar Rus Sovyeti'nin dayandığı ilkeler için savaşmalıdırlar.

"Sermaye devletleri ellerinde tüfek milyonlarca adama sahip oldukları halde askerlerini Rusya'nın karşısına gönderemiyorlarsa bunun sebebi şudur: Avrupa işçileriyle Rusya'ya karşı savaşmak yalnız Rus proletaryasıyla değil, kendi proletaryasıyla da savaşmak demektir: Rusya'ya karşı savaşmak Fransız ve İngiliz işçilerinin sınıfı intiharı demektir. (Alkışlar)

"Fakat aynı İngiliz işçileri, kendi hükümetlerine Rusya'ya karşı yaptığı savaşta karşı durmak için uyanış sovyetleri teşkil ediyorlar ve kendi mukadderatını kendi eline almak için İrlanda'nın yaptığı ve ölünceye kadar devam ettirmek istediği savaşa pek az tesir ve nüfuz icra ediyorlar. Varsayalım ki, İrlanda istiklalcileri amaçlarına ulaştılar ve, şevk ve samimiyetle istedikleri istiklali gerçekten meydana getirdiler. Fakat bunun geleceği yoktur. Çünkü yarın İrlanda, Amerika sermayesinin veyahut Fransız piyasasının pençesine düşer. Veyahut şöyle olabilir: Bir iki sene sonra haydutlarından biriyle ittifak ederek, pazarları ele geçirmek için, demir, kömür için, veyahut Afrika'da veya başka bir yerde bir parça toprak istila etmek için İngiltere ile veya başka bir devletle savaşır ve yine yüz binlerce İrlanda, İngiltere ve Amerika işçisinin kanı akar.

"İşte Lehistan, uzun yıllar önce burjuvazi mülkdar ve vekilleri, eski Lehistan'ın taksim olunmasına ağlıyorlardı, akvamı, onun milli hukukuna riayet ettirmek için ateşli yazılar yazıyorlardı. Şimdi ise burjuvazi Lehistan'ı kendi toprağındaki azınlık millet-

ler için cellat kesildi ve uluslararası sermayeye jandarma hizmetini yaparak Rusya'nın işçi ve köylüleriyle savaşıyor.

"İşte Balkan devletleri. işte Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ! Osmanlı boyunduruğunu üzerlerinden attıklarının ertesi günü ganimeti taksim için ya da şu veya bu milleti kendi hâkimiyetleri altına geçmeye mecbur etmek için birbirlerini boğazladılar.

"Buna benzer birçok olay gösteriyor ki, Doğu'da milli devletlerin teşkili de, halk kitlelerinin hayatını iyileştirmek için ileriye atılmış bir adım olamaz. Çünkü kovulan yabancı zorbalar yerine yerli sermayedarlar, mülk sahipleri hâkim olacaktır.

"Sermayenin ablukası içinde oluşan her bir yeni devlet, şayet emekçilerinin menfaatlerini temsil edemiyorsa, o zaman o devlet muhakkak burjuvazi menfaatine hizmet edecektir. Başkalarını zorlamak için yeni bir zorbalık, yeni bir savaş aleti oluyor.

"Eğer Hindistan, İran ve Türkiye'deki savaş, hâkimiyetin başında kendi sermayedarlarının, kendi mülk sahiplerinin ve milli parlamento ile milli âyanın kalması neticesini doğuracaksa, halk kitleleri bir şey kazanmış olmayacaklardır.

"Yeni oluşan devletler, olaylar dizgisinin kuvveti ve sermaye kanunlarının demir mantığıyla militarizm ve istibdat siyasetinin efsunlu halkasına girdiler. Ve bir on yıl sonra karşımıza öyle bir dünya savaşı çıkar ki, onun dehşetleri huzurunda 1914-1918 savaşı pek suskun görünür. Çünkü bu savaşa, yeryüzünün on milyonlarca değil, dişlerinden tırnaklarına kadar silahlanmış yüz milyonlarca sarı ve siyah askerleri girişirler. Bu öyle bir savaş ki, Fransız, Alman, İngiliz, Hintli, Çinli, İranlı ve Osmanlı bankerlerinin ve fabrikacılarının namına harekete gelir. (Alkışlar)

"İktidar zenginlerin, mülk sahiplerinin ve vurguncuların elinde kalacaksa, can bulmuş yeni bir Türkiye'nin meydana gelmesinde ne yarar olur? İşte bundan az evvelki geçmişinin örnekleri:

Enver Paşa'nın Türkiye'deki savaş siyaseti; Gürcistan gibi, Ermenistan gibi yeni bağımsız burjuvazi hükümetleri benim ortaya koyduğum kuralların dòğruluğunu gösteren yeni bir delil, yeni bir ışıktır.

"Enver Paşa'nın Türkiyesi, bütün Batı devletlerinin Doğu ile savaşmak için birleşmeleri gerektiğini dünyaya anlatmak için Almanya'nın o Wilhem'iyle ittifak yaptı. Osmanlı vekillerinin Brest Konferansı'ndaki muameleleri nefrete layıktır. Lakin Türk milliyetçileri bu antlaşmayla da doymadılar. Türkiye Kars'ı, Ardahan'ı, Batum'u işgal etti. Daha ileri giderek Ahaltsih ve Edirne'yi aldı. Gürcistan yalnız Almanya'nın işe karışmasıyla kurtuldu.

"Ondan sonra Osmanlılar, Azerbaycan üzerine büküldüler ve Bakû'ye girdiler. Osmanlıların Bakû'deki bir iki aylık saltanatı, çok acılar çekmiş olan bu şehrin tarihinde en karanlık sayfadır. Bu şehir Kafkas'ta proletaryanın kalesidir.

"Noy Ramişvili'nin ve Jordanya'nın Gürcistan'ı, Güney Osetya'yı harap ediyor, soyuyor, köylerini yakıp ahaliyi dehşetlere salıyor ve Sovyet Rusya'sının toprağına kaçmaya mecbur ediyor. Gürcistan'ın monarşist albayı Tuhareli komutasındaki cesur ve cefa tümeni Abhazya'da köyleri yakıyor. Gürcistan, Azerbaycan topraklarında hak iddia ediyor ve 1918 yılında İngiltere'nin işe karışmasıyla kesilen savaşı Ermenistan'a ilan ediyor ve başkalarına ait toprakları ele geçirmek hayalinden vazgeçmiyor.

"Ermenistan Karabağ'ı ve Zengezor'u kendi malı diye ilan ediyor (4 Ağustos 1920'de bunların işgali hakkında General Dro'nun mektubu malumdur).

"Sonra Ermeni emperyalistleri öyle yalanlar ortaya koyuyorlar ki, bunlar ancak aklını kaçırmışların işi olabilir. Hülyaları Van'ı, Trabzon'u, Bitlis'i, Diyarbakır'ı denize çıkan yerlerle birlikte ele geçirmektir: Ermenistan Büyük Akdeniz devleti olmayı kuruyor ve öyle bir ülkeye sahip olmak istiyor ki, ancak yüzde 50'si Ermeni'dir.

"Ermeni gazeteleri Venizelos'a Trabzon'u işgal etmesini teklif ediyorlar ki, bu gerçekten fesat ocağını körüklemektir.

"İşte bunun içindir ki, halk kitleleri yerli ve yabancı bütün zalimler aleyhine ayaklanmalıdırlar. Eğer milli inkılap hareketleri yalnız kuvvetli Doğu devletleri kurmakla sonuçlansa ve onlar da kendi burjuvazileri ve Hindistan, İran vesair yerler parlamentoları iktidarlık etse, on sene sonra yeni bir dünya savaşı alevlenir ve onun dehşeti 1914-1918 savaşının felaketlerinden çok büyük olur.

"Bütün bu söylediklerimizden şu sonuçları çıkarıyoruz: Komünist Enternasyonal hiçbir sömürge siyasetini tasdik etmiyor. Doğu Milletleri Üçüncü Enternasyonal'in bu düşüncesini kabul edip silah zoruyla hayata girdireceklerdir.

"Sömürgeler olmamalıdır. Çünkü bütün milletler hukukta eşittirler. İngiliz gaddarları Hindistan'dan, Mısır'dan, İran'dan, Elcezire'den yok olsunlar. Fransız çeteleri Suriye'den yok olsunlar. Rum haydutları İzmir'den ve başka yerlerden yok olsunlar!

"Doğu Milletleri İkinci Enternasyonal'e utanç damgası basıp rezil ediyorlar ve Üçüncü Enternasyonal'in şu sözüne iman ile bağlanıyorlar: "Akide kâfirleri, sermaye köleleri, hainler! Enternasyonal sırasından haydi defolunuz!"

"Şimdiye kadar âlemin zalim ve hâkim milletler, mazlum ve mahkûm milletler diye ikiye ayrılmasının sebepleri bunlardır:

"Birincisi; burjuvazi devletleri vahşi zorbalık kullanıyorlar. Milli dizginlerini kendi ellerine almaya doğru giden her hareketi ve her faaliyeti ateş ve kılıçla basıp, kesip yok ediyorlar.

"İkincisi; Doğu'nun çalışan kitleleri arasında ihtilaf var.

Üçüncüsü; yerli zenginler ve mülk sahipleri casusluk ve hainlik ediyorlar. Fas, Cezayir, İran, Türkiye, Hindistan, Buhara zenginleri, mülkdarları, hacılar, beyler, paşalar, mirzalar, hanlar,

şahlar, mağazacılar uluslararası emperyalizmin vekilleri, memurları, uşaklarıdırlar. Dünya burjuvazisinin ve yabancı sermayedarların iktidarını işte bunlar savunup koruyorlar.

"Eğer milli inkılap hareketleri derin bir toplumsal harekete köprü olabilirse, ancak bu suretle halk kitlelerinin ıstırabı azaltılabilir.

"Dünya emperyalizmi bir ucubedir. Ateş püsküren bir ejderhadır. Halk hayalinin vücut verdiği en korkunç ve en görünmez şeyleri gözlere gösterir. Doğu milletlerinin bu ucube ile çarpışmalarında muzafferiyetlerini temin edecek şey, yalnız Doğu'nun çalışıcı kitlelerinin değil, işleyici Batı kitlelerinin birleşmesidir.

"Bu savaşta zafer ancak bir şartla vücut bulabilir: Aynı zamanda iki cepheden yürümek, yani hem yabancı sermayesiyle, hem de yerli burjuvaziyle pençeleşmek şartıyla.

"Doğu'nun inkılapçı kitleleri bu şartı uygulamak için bütün işçi sovyetlerinin, köylü sovyetleri etrafında teşkil olunmaları gerekir. Doğu kitleleri hürriyet için yaptıkları savaşta yalnız Batı işçilerinin kitlelerine yakınlaşmak şartıyla galibiyete erişebilirler. Bu yakınlaşmaya nasıl hız vermeli?

"Bu yakınlaşmaya doğru atılacak birinci adım bütün Doğu milletlerinin Sovyet Rusya'sı ile sıkı bir ittifak yapmasındadır. O Sovyet Rusya ki, uluslararası dünya proletaryası, ona dünya inkılabının en önde kurşun atan kahramanı gözüyle bakıyor. Hem emperyalist devletleri istila siyaseti, hem dahili düşmanların fitne ve fesatlarıyla savaşacak olan Doğu Sovyet Devletlerinin Federasyonu (Koşması) bütün milletlerin işçi kitlelerinin tam bir birliğe geçiş şeklidir. Bunun için Türk, Gürcü ve Ermeni işçi ve köylüleri arasındaki öldürücü kanlı savaşı bitirmek, bunu bitirmek için de en önce bu memleketlerde Sovyet iktidarını kurmak ve ondan sonra bu memleketlerde yaşayan bütün milletleri bir (federasyon) koşma altında toplamak lazımdır.

"Çanakkale meselesini halletmek için de 'Karadeniz Federasyonu' yapmalıdır. Federasyon usulü, yaşamaya kabiliyetli olduğunu ispat etti: Dış ilişkilerde eski kızıl Macaristan, Ukrayna vesairede, iç siyasette Tatar ve Başkır Cumhuriyetlerinde olduğu gibi.

"Yalnız proletaryanın ve bütün çalışan kitlelerin diktatöryası milletleri yabancı tahakkümünden kurtardıktan ve sermayeyi baş aşağı yuvarladıktan sonra, medeniyetçe geri kalmış milletler içinde kefil olacaktır ki, bu memleketler Avusturya Macaristan'ın ve eski Rusya'nın yıkıntısından doğan devletler kesimi olacaklar; Lehistan, Beyaz Macaristan, Çekoslovakya, Gürcistan, Ermenistan veyahut Türkiye'nin bölünmesinden oluşan Venizelos Yunanistan'ı gibi soygunlara ve zorbalıklara alet olmayacaklardır.

"Ancak bu suretle sermayenin serabını yıkarak zafer ve iftihara layık olan zahmet ve emek, bütün memleketlerin çalışanları arasında barışın bekasını temin edebilir. Doğu milletleri kalkınız! Üçüncü Enternasyonal sizi iğrenç sermaye taraftarlarıyla kutsal savaşa çağırıyor.

"Vekil Yoldaşlar! Halk kitlelerinin sınıf bilincini uyandırdınız, onları köylüler, işçiler sovyetleri etrafında teşkilatlandırınız. Bütün çalışanları Rusya ile birliğe davet ediniz. Tahakküm altındaki mazlum milletlerin federasyonu fikrini her tarafa saçınız. En son bütün memleketlerin, bütün dillerin, bütün dinlerin proletaryaları ve rençperleri arasında birlik yapınız.

"Dünya emperyalizmine ve bir milletin başka millete zor etmesine son vermeli, sermayeci devletlerin sömürge siyasetine son vermelidir. Bütün milletlere özgürlük ve bağımsız hayatıyla yaşamayı temin etmelidir. Bunun için inkılap yolunda kati çarpışmaya hazırlanmalı, kitleleri ellerinde silah olarak saflarda toplamalı ve toplu yığınlarla mücadeleyi yürütmelidir. Acele ediniz, çünkü inkılabı alıkoymak caiz değildir. Durmak ölümdür. (Alkışlar) Yoksa aksi halde idare bozuklukları çoğalacak, ekonomik

uçurumlar genişleyecek ve derinleşecek, yoksulluk artacak ve ahlak bozukluğu taşacaktır.

"Burjuvazi altı yıldır vurup kırmak ve soymakla uğraşıyor. Bu yolda büyük bir hayduda dönüştüğünden, bu işten el çekmeyecektir. Bir zamanlar burjuvazi hiç olmazsa sanatların gelişmesi ve üretim kuvvetlerinin artırılması yolunda insanları ileriye götürüyordu. Şimdi ise geriye sürüyor ve tamamıyla iflas uçurumuna atıyor. Savaştan sonraki sermayedarlıkta yakın zamanda zenginleşmiş ekmekçilerin haydut huyu var. Aynı zamanda bu sermayedarlık her türlü israftan harap olmuş ve ölü haline yaklaşmış vücutlara mahsus titremelerle sarsılıyor. Buna şaşırmamalıdır. Savaştan önce barışsever olan en ılımlı burjuva bile hayal edilen servetin zahiri saadet havasında gizlenen acılıklarla zehirlenmiş, dakika dakika iflas alametleri karşısında ürperiyorlar. Kuduz hayvanlar gibi iradelerini kaybetmişler, etraftakilere saldırıp ısırmak ve parçalamaktan başka bir şey yapamıyorlar.

"Dünya burjuvazisi ağır yaralanmış hayvan gibi çırpınmakta, kuduz dişleriyle ve kanlı pençeleriyle yalnız canlı mahluklara değil, şu cansız Asya'ya bile, titremeler içindeki sıçramalarıyla atılıp vuruyor.

"Ağır yaralanmış canavara sıhhat bulmak fırsatı verilmemeli. Bunun için Doğu'nun çalışan kitleleri bir adam gibi kalkıp Rus proletaryasıyla ve Avrupa'nın Amerika'nın inkılap uzuvlarıyla ittifak etmeli ve birkaç yüz milyonluk sarı, beyaz, siyah kıtalar ahalisini köleliğin zinciriyle boğan bu emperyalizm yılanını parça parça bölmelidir. Biz inkılapçıların cellattan sonra hakaret ve rezilliğe layık gördüğümüz o kurbandır ki, itirazsız ve kavgasız kendini işkencelere ve parçalanmaya teslim eder. Bizim başladığımız bu son savaş, bizden kanlı kurbanlar, büyük fedakârlıklar istiyor, bununla beraber biz mutlaka galip geleceğiz ve arkamıza bakmadan daima ileriye gideceğiz.

"Yoldaşlar, Doğu'nun hayali şöyle bir efsaneye vücut vermiştir ki, bir millet veya bir adam tasvirine koyduğu merama ne suretle ayrışabilir. Bunu bize güzel bir ibret örneği halinde ipuçları gösteriyor.

"Bu hikâye tabiatın mucizeli üç maddesinden bahsediyor ki, bu şeyler dağın yüksek tepesinde imiş. Cesur kahramanlardan pek çoğu bu değerli şeyleri ele geçirmek istiyor. Fakat dağa çıkmaya başlar başlamaz arkasından birtakım sesler kendisini geriye çağırıyor. Bu sesler kadınların, çocukların, babaların, anaların sesleriydi ki, boş bir hayal için tatlı hayatını tehlikeye koymamasını istiyorlardı. Veyahut tufanların, yıldırımların dehşetli sedasına benzer korkunç seslerdi. Binlerce cesur kahraman başarılı olamadı. Sesin nerden geldiğini görmek için arkalarına bakıyorlar ve derhal taş kalıba dönüşüp aşağıya yuvarlanıyorlardı. Dağ baştan ayağa kadar diriyken taş kesilmiş kalıplarla dolmuştu. Azimkâr ve metin bir adam dağa çıkmaya başladı, ne kendi dostlarının merhamet ve muhabbet seslerine, ne dehşetli görüntülere ehemmiyet vermiyordu. Korkunç sedalar arkadan kendisini görülmemiş işkenceler ve işkenceli ulumalarla korkutuyordu. Kahraman gözlerini dağın yüksek tepesine dikmiş dönmüyor, ilerleyip gidiyordu. En sonunda meramına erdi ve dağ başındaki sahralı mücevherlere ve tılsımlı servetlere nail oldu.

"Siz de yoldaşlar, dağ başına çıkmaya başladınız, dünyanın en kıymetli mücevherlerine sahip olmak istiyorsunuz. Siz de size yakın adamların seslerini duyacaksınız. Canınıza kıymamanız için yalvaracaklar. Siz de köhneperest Müslümanlardan, mutaassıp Türkçülerden, İslam ittihatçılarından, Gürcü Menşeviklerinden, Ermeni Taşnaklarından sizi her türlü tehlikelerle korkutan sedaları, gürültüleri işiteceksiniz. Fakat siz daima yürüyecek, ilerleyeceksiniz. Bu bağırtılara önem vermeyeceksiniz. Dağa emin silahlarla çıkacak ve ardınıza bakmayacaksınız, yoksa cansız kalıplar gibi taş kesilip yuvarlanırsınız. (Alkışlar)

"Evet, siz dağa çıkacak, siz dünyanın mucizeli hediyelerine sahip olacak, siz milletlerin kardeşlik, azatlık ve gerçek beraberliğinin saltanatını göreceksiniz. (Alkışlar)

"Yaşasın Doğu ve Batı kitlelerinin askeri hücum ittifakı!

"Yaşasın içinde zalim ve mazlum milletler bulunmayan Enternasyonal İşçi Sovyet Cumhuriyeti.

"Yaşasın bütün dünyada Sovyet İktidarı.

"Yaşasın Üçüncü Komünist Enternasyonali! (Alkışlar)"

d) Pavloviç'in, Sömürgecilik ve Milliyetler Sorunu Hakkındaki Tezleri

Doğu Halkları Kurultayı "Sömürge Sorunu" üzerine, Komünist Enternasyonal İkinci Kongresi'nde kabul edilen kararların benimseneceğini düşünerek, özel bir karar kabul etmemiştir.[77] Bununla birlikte kurultaya sunulmayan ve İkinci Kongre'de kabul edilen Lenin'in tezlerinden etkilenerek hazırlandığı anlaşılan, Pavloviç'in, sömürgecilik ve milliyetler sorunu hakkındaki tezleri şöyledir:[78]

1- Üçüncü Enternasyonal hiçbir türlü sömürge politikasını kabul etmiyor. Sömürgecilik kabul edilemez. Doğu halkları da bu kararla mutabıktır.

2- Ezilen ve ezen milletlerin var oluşlarının sebepleri şunlara bağlanmaktadır:

a) Burjuva hükümetlerinin askerî ve polisî tedbirleri,

b) Doğu'nun emekçi kitleleri arasındaki kavgalar,

c) Kendi ülkelerinde, kapitalist burjuva dünyasının hâkimiyetine yaslanan yerli zengin, ağa ve vurguncuların davranışları.

3- Eğer inkılapçı-milliyetçi hareketler, geniş ve derin sosyalist bir hareket yolunda kararlı adımlarla ilerliyorlarsa, ancak o zaman Doğu halk kitlelerinin vaziyeti iyileşmeye başlayabilir.

77 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.170.
78 *Azerb.Cum.SPİHA,* F.544, Op.2, D.14, L.21-22.

4- Doğu halklarının galibiyetinin güvencesi, yalnız Doğu'nun değil, aynı zamanda Batı'nın emekçi kitlelerinin birleşmesinde görünmektedir. Bu savaş ancak iç ve dış iki cephede, yukarıdaki koşulun yerine getirilmesi ile başarıya ulaşabilir. Bu koşulların yerine getirilmesi için sovyetlerin emekçi köylü kitlesinin etrafında, Doğu'nun inkılapçı kitlelerinin örgütlenmesi gerekmektedir.

5- Emekçi kitlelerin yakınlaşmasında ilk adım, Sovyet Rusya'sında bütün Doğu halklarının sıkı ittifakı olmalıdır.

6- Çeşitli milletlerin emekçi kitlelerinin tam birliğe geçiş forması "Federatif Sovyet Devletleri" şeklinde görünüyor.

7- Kapital hâkimiyetini yıkmak ve proleter diktatörlüğünü kurmak, ancak 1914-1918 yıllarında verilen savaştan daha şiddetli yeni bir savaşla olabilir.

e) Doğu'da Sovyetler Kurulması Hakkında-Raportör: Bela Kun

Doğu Halkları Kurultayı'nın 6 Eylül tarihli altıncı oturumunda, Doğu'da Sovyet iktidarının kurulması hakkında Bela Kun raporunu okumuştur.[79]

Konuşmasına Çarlık Rusya'sına karşı Rus köylü ve işçisinin verdiği mücadeleden bahsederek başlayan Bela Kun, emperyalist devletlerin Doğu halklarını sömürmek için yaptığı çalışmalar üzerinde durmuştur. Sovyet düzeninin ancak Doğu'nun köylü ve işçisini sömürü düzeninden kurtarabileceğini, emekçi kitlelerin kurtuluşu için, Sovyet iktidarından başka bir çözüm yolu olmadığını belirten Bela Kun'un bu konuşması aşağıdadır:[80]

"Yoldaşlar! Rus inkılabının arkasından Doğu inkılap selinin gelmesi tesadüfen oluşan bir durum değildir. Dünya inkılabının Rusya'dan başlamasına da şaşırılmamalıdır. Doğu'nun ve Rusya'nın inkılap teşkilatı ancak şunu bilmekle anlaşılabilir: Bu

79 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.173.
80 *Şark İli,* s.60-61; *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.173-182.

inkılaplar uluslararası büyük inkılabın parçaları ve ayrı ayrı kol ve budaklarıdır. Uluslararası inkılabın sonucu, meyvesi, çalışan sınıfı soymak üzerine kurulan şimdiki sosyal ve ekonomik hayat tarzının yıkılması olacaktır. Bu tarzın çiçeklenip yemiş verdiğini en fazla sömürge siyasetinde görüyoruz. Bu siyaseti yürütenler öz memleketlerindeki işçi ve köylüyü çalıp soymakla kanaat etmemişler ve büyün dünyaya hâkim olmuşlardır. 'Emperyalizm' denilen politika işte budur. Dünya Savaşının anlamı ise şudur: Soyguncu, istilacı kitlelerine meydan dar geliyordu. Bunlar birbirini boğazlamaya kalkışmışlardı. Galip çıkan haydut çetesinin dünya boynuna takmak istedikleri barış, istilacıların çapulcu siyasetlerine uygulama zemini olan milletleri büsbütün başka bir halde buldu. Dünya sermayedarlığının savaş içinde son derece zayıf olan kalesini, isyan eden mahkûmlar ordusu kuşatmakta ve hücuma yürümektedir. Sovyet Rusya'sında komünist inkılabı tamamıyla galip geldi. İktidarı iş görmeyenlerin elinden aldı. Toprağı köylülerin tasarrufuna verdi. Fabrika ve madenleri ise işçilerin eline verdi. Rus işçileri ve köylülerinin en yoksul kısmı, hazır yiyicilerin ellerinde halkı soyup çarpmaya alet olan vasıtaları, emekçileri besleyecek mahsullere ve bunu vücuda getirecek çarelere ve kaynaklara dönüştürdü.

"Böylece zulüm altında ezilmekten yalnız köylü ve işçileri kurtulmadılar: Rus İnkılabı, Rus Çarlığı'nın soyguncu sömürge siyasetine hedef olan milletleri de kurtardı. Bu inkılap bütün mazlum milletlerin inkılabının baş ve başlangıcıdır. Bu inkılap uluslararası ölçüde bir inkılaba dönüşecek çareleri hazırlıyor ve kendi sovyet illerini mazlum köylülerin ve işçilerin harp ve idari icra aleti kılıyor. Rus İnkılabı böyle bir devlet vücuda getirdi ki, iktidarın kudretini çalışanlara veriyor; malın sahiplerinin, fabrikacıların, yağmacıların ve mensuplarının ellerinden iktidarı alıyor ve bu suretle hileli kuvvetle mal yiyiciliğe ve soygun-

culuğa son veren bir devlet halinde dünya üzerinde yükseliyor. Bunun içindir ki, sovyet hükümetinin mahiyeti silahlı işçi ve köylünün hazır yiyicileri halkın malını ve kazancını yemekten ve çapulculuktan vazgeçirmek ve yiyeceklerini öz ellerinin emeğiyle kazanmaya mecbur etmekten ibarettir. Buna göre sovyet hükümeti müstesna bir hükümet şeklidir. Ve işçilerin, köylülerin en yoksul kısmının diktatörlüğüdür. Bu küçük raporun çerçevesi içinde sovyet hükümetinin kuruluşunu ayrıntılı konuşmaya gerek yoktur. Ve belki de mümkün değildir. Rus Komünist Partisi'nin ve Üçüncü Enternasyonal'in telkin ve aydınlatmaları vekillerin hepsine, bu maddede esaslıca tanış olmak imkânı vermiştir. Bununla beraber Başkanlık Kurulu tarafından söz birliğiyle size teklif olan tezlerim (meselenin esasını tasvir eden maddeler) kısa çizgilerle sovyetler tarafından en köklü esaslarını gösterecektir.

"Biz burada yanlış bir akideye karşı birkaç söz söylemek istiyoruz. Bu akideye göre sermayedarlığın gelişimini görmemiş ve burjuva demokratlığından geçmemiş milletler sovyet devrine girmeden önce sermaye hayatını geçirmiş olmalı imiş. Böyle bir muhakemenin beslediği niyet; Doğu'nun fakir köylülerini bundan sonra da beyler, paşalar ve ecnebi sermayeperestlerinin zorbalığı altında saklamaktan ibarettir.

"Doğu'da sovyetler kurulmasına itiraz edenlerden biri düşüncesini şöyle ifade ediyor; 'Sanayi ile meşgul proletaryanın sayısı yok derecesindedir'. Buna cevabımız budur: 'Batı'da Sovyet iktidarı vakıa proletarya diktatöryasından doğuyor. Fakat Doğu'da sanatın işleyen işçi sınıfı yerine mazlum sınıf köylülerin en yoksul kısmıdır. Böyle olduğu için bu köylüler sovyetlerin iş yapan kısmını teşkil etmelidir. Çünkü onların menfaati her türlü çapulcuya ve her türlü zulme son verilmesini istiyor.'

"İkinci itiraz böyledir: 'Doğu milletleri daha kendi kendilerini idare edecek derecede pişmiş ve yetişmiş değillerdir. Onlara, burjuva demokrasisinden geçmek suretiyle kendisini idare istidadı elde etmek lazımdır.' Bu muhakeme istilacı sömürgecilerin muhakemesine benzer. Halkın sade ve doğal dilinde bunun anlamı şudur: 'Ey Müslüman fakirler! Beyler, paşalar, ticaret oyuncuları, ağır faizle borç verenler kendilerinden hükümeti ve toprağı nasıl alacağınızı size öğretinceye kadar bekleyiniz, sabrediniz!'

"Düşünceme göre bu yalan bütün vekillerimize aşikârdır. Müslüman fakirleri nice asırlar sultanların, paşaların ve başkalarının iktidarı altında yaşadı. Sömürge sahibi tacirler ona bir şey öğretmedikleri gibi, daima kendilerini cehalet içinde tutmaya çalıştılar. Halk bir müddet daha beklese bunun sonu ne olacak? Şu olacak ki; halkın cellatları sermayeperestler çapulculukta devam ederler ve işi oraya getirirler ki, iktidarı ele almak halk için artık imkânsız olur. İktidarı kullanmak, silahı kullanmak gibi bir şeydir. Eline silah almamış bir adam hiçbir zaman tüfek atmayı öğrenemez. Halk zalimlerinin ortaya attıkları bu itirazlar ve bu boş sözler Doğu'da inkılabı durduramaz. Nasıl ki Menşeviklerin ve hain burjuvanın yalanları ve el altından çevirdikleri manevralar komünist inkılabının Rusya'da galip gelmesine engel olamadı; onu Batı'da da durdurmaya muvaffak olamayacaklardır. Herkim yoksulluktan, sefillikten kurtulmak istiyorsa, sıkıntılar ve zorbalıklar altından sıyrılmayı diliyorsa, onun için sovyet iktidarına sarılmaktan başka çare yoktur. Onun için size bu tezleri teklif ederken şuna inanıyoruz ki, Doğu Milletlerinin İkinci Kurultayı'nda Doğu'nun federal devletlerinin vekilleri beyanatta bulunacaktır. Doğu'nun sefil yoksulları iktidarı nasıl eline aldı, sovyet teşkilatını nasıl kurdu, nihayet soygunculuğun ve zahmetsiz mal yemenin harabeleri ve komünizme giden bu yolda nasıl yürüyor, bütün bu mevzular üzerine izahat vereceklerdir.

f) Kurultayda Kabul Edilen Doğu'da Sovyet İktidarının Kuruluşu Üzerine Tezler

Bela Kun'un Doğu'da Sovyet iktidarı üzerine sunduğu aşağıdaki tezler kurultayca oybirliği ile kabul edilmiştir:[81]

"Sovyet İktidarının Doğu'da Kuruluşuna Dair Tezler:

"1- İç ve dış baskılara, yani yabancı emperyalistlerle, yerli soyguncular karşı Doğu Milletlerinin inkılabı, bütün Doğu memleketlerinde iktidara ve hükümetin şekline ait meseleyi günün meseleleri sırasına koydu. Avrupa burjuvazisi, devlet iktidarının mahiyeti baskı ve zorbalık makinesinden ibaret olduğunu, malı az olan veya hiç olmayanlardan, proletaryadan ve yarım proletaryadan gizlemeye çok zamandır muvaffak oldu. Bununla beraber burjuvazinin bütün hile ve desiselerine rağmen, bu gerçek hükümetin zulüm aleti olduğu açıkça meydana çıktı. Hiçbir hakka sahip olmayarak yaşayan fukaranın canı, malı, şahsı ve emeğinin meyveleri hem sultanların, şahların, beylerin, ilbeylerinin elinde istediği gibi alınıp satılacak şeylerdi. Bu durum istilacı mal çapulcuları için, memleketlerde ve yarısömürge derecesine inmiş yoksul halkın zararına olarak anlaşmalar yapmaya zemin hazırlamıştır.

"2- Batı memleketlerinde olduğu gibi, ahali içinde zengin ve fukaranın malını yemekle büyüyen kısım, Yakındoğu memleketlerinde de kendi iktidarına, halk iktidarı süsünü verdi. Türkiye ve İran parlamento memleketleriydiler. Gürcistan Menşevik rehberlikle, Ermenistan Taşnakların kılavuzluğuyla, Azerbaycan Müsavat başçılığıyla azatlık ve eşitlik ilkesi altında demokrat cemiyetler şekline girmişlerdi. Lakin bütün bu hileci siyasetler, halk iktidarının bir benzerini bile meydana getiremediler. Yabancı istilacıların vekilleri rahat ve saadet içinde yaşarken, yanı

81 *Şark İli*, s.61-62; *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.183-186.

başında halk yığınlarının açlık ve bahtsızlığını görmemek mümkün değildir. Toprak yine evvelki gibi mülkdar elindedir. Zahmet ehline akla gelmez zararlar veren eski vergi usulü, şimdiye kadar bakidir. Devlet yalnız murabahacılara değil, fukara halkının hayatı pahasına çalışan ağır faizcilere, kiracılara engel olmadıktan başka, arka bile çıkıyor. Bu haller hem Türkiye, İran ve Azerbaycan Milli Demokrat Partilerinin, hem de Sosyalist Partilerin sloganları altında faaliyette bulunan Gürcü Menşevik ve Ermeni Taşnak Partilerinin azatlık ve beraberlik şiarlarının yalan olduğunu açığa çıkardılar.

"3- Doğu'nun işçi sınıflarının inkılabı, yabancı istilacılarının hâkimiyetini üzerlerinden attıktan sonra da durmayacaktır. İnkılap halk hâkimiyetlerinin yalancı perdesi ve beraberlik şiarı altında sultanların, şahların, paşaların, beylerin hâkimiyetini saklamak isteyen toplumsal düzen kalmayacaktır. Çalışanların zorbalık altında ezilmelerine, servetlilerle yoksulların, halkı baskı altında ezenlerle ezilenlerin, vergi verenlerle bu vergiye dayanarak yaşayanların aralarındaki eşitsizliğin devamına müsaade etmeyecektir. Doğu köylüleri, Rus köylüleri gibi, inkılaplarını büyük bir toprak inkılabına kadar genişletecektir. Bu inkılap neticesinde toprağın hepsi köylüye geçecektir. Bütün hazır yiyiciler yok olacaktır. Rus köylüleri Komünist Partisi'nin kılavuzluğu ve çalışan işçilerin arka vermesiyle ekincilik reformunu kuvveden fiile çıkardı. Şimdi de sovyete toplanarak, mülkdarlardan alınan toprağı ve hazır yiyicilerden zapt olunmuş iktidarı savunuyor. Bunun gibi zorbalık ve boyunduruğu altında ezilen Doğu köylüleri de, kendi inkılap savaşlarında, inkılapçı Batı işçilerinin Komünist Enternasyonal'ini, vücuda gelmiş ve gelecek Sovyet hükümetlerinin desteğini ve yardımlarını kendi hesabına sayıyor.

"4- Sovyet iktidarı ve sovyet teşkilatı yalnız hükümranlık aleti ve sanatıyla meşgul proletaryanın muntazam şekli değildir. Sov-

yet usulü öyle bir tarzdır ki, bununla hem işçiler ve hem de köylüler imtiyazlı ve imtiyazlı olduğu için muzır sınıfları (mülkdarları ve fırıldakçıları, büyük rütbeli memurlar ve zabitleri) çıkarıp, kendi mukadderatını kendi elleriyle yola koymak iktidarını kazanırlar. Mademki toprak mülkdarlardan alınıp zahmet ehline veriliyor, bunu işçi sınıfının elinde saklayabilmesine ancak sovyet iktidarı imkân veriyor. Şimdiye kadar Doğu'da birbirini kırıp geçirmekte olan milletlerin çalışan sınıflarının bundan böyle barış ile yaşamaları için bir tek çare varsa, o da sovyetlerin birleşmesi ve büyük koşma devletleri birliği ve bu birlik çerçevesinde onların kendi kendilerini idare etmeleridir. Buna Doğu milletleri zahmet sınıfları barış ile yaşadıktan başka ortak kuvvetleriyle yerli ve yabancı zalimlerin iktidarını mahvederler. Ve onların geçmişteki hal ve kuvvetlerini geri getirmeye ait teşebbüslerini kökten sökerler.

"5- Demokratça kendi kendini idare etmek dedikleri hükümet tarzı, idarenin dizgisini yalnız imtiyazlı sınıflara (Sultan, Han, Bey, Paşa vesaireye) verdiği için, iş ehlini kendi işini kendileri görmekten mahrum ediyor. Hatta bunu öğrenmeye bile mecal vermiyor. Bunun için gerekli olan bilgiyi, maarifi onlardan gizliyorlar. Bunun aksine olarak Sovyet Rusya'sı, Sibirya, Başkır, Kırgız Cumhuriyeti ve Türkistan köylülerinin tecrübeleriyle sabit oldu ki, Doğu memleketleri köylüleri eski imtiyazlı sınıfları kovup, kendi işlerini kendileri başarabilirler. Kardeşlerinin yardımıyla az vakitte devlet makinesini çevirmeyi öğreniyorlar.

"6- Komünist Partisi'nin Batı'da galibiyeti, Doğu milletlerinin hilelerle mallarının ve kazançlarının yenmesine son verir. Fakat bu galibiyette, Doğu ile Batı'nın iktisatça birbirine bağlanmadan geçinebileceği gibi bir anlam yoktur. Bilakis inkılabın Doğu'da ve Batı'da galibiyetinin anlamı şudur: Çeşitli memleketlerin münasebetlerinde iktisadî çapulculuk ve soygunculuk (ekspluatatsiya) yerine karşılıklı yardım ve arkacılık var olacaktır. Bu inkılabın

muzafferiyetinden sonra devletler arasında ekonomik ilişkiler başlayacaktır. Ve bunun için sovyet tarzıyla kurulmayan devletlerin ekonomik ilişkileri ancak bir avuç sermayeperest kitlesinin yararına hizmet edecektir. Bu kitle hububatı ve ham şeyleri toplayıp Batı'nın sovyet hükümetleriyle ticarete girişecektir. Nasıl ki ticareti şimdi de, istilacı devletlerin ve Doğu'nun işçi sınıflarını iktisaden soyarak yaptıkları gibi.

"Sovyet hükümranlığı Doğu'da yalnız dostça ilişkilere ve karşılıklı yardıma dayanak oluyor ve bütün Doğu'nun toplumsal mülkiyete geçmesini de kolaylaştırıyor ki, bunun pek büyük bir önemi var.

"Emperyalistlerin ekonomik soygunundan büsbütün kurtulmak için, mülkiyeti toprağı işleyenlerin eline vermek için, fırıldakçı vurguncuların ve iktisadî çapulcuların zorbalığından azat olmak için işi görmeyen adamları ve sömürgecilikle ilgisi olan bütün yabancıları ve bütün imtiyazlıları (generalleri, mülkdarları ve büyük memurları) memleketin iktidarından dışarıda bırakmalı ve sovyet esasları üzerine çalışan sınıfların iktidarını kurmalıdır. Bundan başka zahmet çeken halkın yararı, Doğu milletlerine sovyet iktidarının gerekliliğini gösteriyor."

g) Doğu'da Ziraat (Tarım) Sorunu-Raportör: Skaçko

Doğu'da ziraat (tarım) sorunu hakkında ise Skaçko, kurultayda bir rapor okumuştur. Bu raporunda; bütün Doğulu milletlerin tarıma dayalı bir yaşam sürdürdüklerini, kapitalist Batı ve kendi feodalleri yüzünden öz sanayilerini kurup geliştiremediklerinden söz eden Skaçko, Doğu ülkelerindeki nüfusun büyük bir bölümünün köylülerden oluştuğunu, bu nedenle Doğu'nun kurtuluşunun köylülerin kurtuluşu anlamına geldiğini belirtmiştir. Doğu ülkelerindeki feodal yapılanmalardan, dinî ve geleneksel algılayışlardan dolayı köylülerin açlık, sefalet ve perişanlık içerisinde bulunduğunu, Do-

ğu'nun birçok ülkesinde köylülerin köle muamelesi gördüğünü ifade eden Skaçko, Doğu köylüsünün Sovyet Cumhuriyeti ile ittifak yapmak suretiyle Batı'nın işçi sınıfı ile birlikte hem yabancı işgalcilere ve hem de kendi ülkesindeki ağalara, despotlara ve kendisini ezen burjuvalara karşı mücadele edebileceğini vurgulamıştır. Skaçko'nun bu raporu aşağıdadır:[82]

"Yoldaşlar! Doğu rençper memleketidir. Batı sermayedarları Doğu memleketlerinin uyanıp yetişmesine fırsat vermeyerek ahaliyi baskı altında ezdikleri için halkları sanatlar vücuda getiremediler. Yalnız ekincilik işiyle uğraştılar. Bunun içindir ki, Doğu ahalisinin en büyük yığınını rençperler teşkil ediyor. Şu halde Doğu milletlerini kurtarmak, rençperlerini kurtarmak demektir. Batı'da esas üretici sınıfı sanatçı işçilerden ibaret ve Batı'nın iktidarı sanatçı proletarya ise, Doğu memleketlerinde de kıymetli üretici rençperlerden ibarettir ve ancak onlara Doğu'nun padişahı adını vermelidir. Ancak onların malı olabilir. Bunun için bunların nasıl yaşadıklarını görelim.

"Bunlar öz emekleriyle yalnız Doğu ahalisini değil, Batı ahalisinin de mühim bir miktarını yaşatıyorlar. Bunlar öyle acınacak zelil ve meyus halde bulunuyorlar ki, bu zavallı rençperler bundan birkaç asır evvelinde yaşıyorlar gibidir. Her şeyi vücuda getirdikleri halde hiçbir şeyden istifade etmiyorlar. Hem yabancı istilacılardan, hem de baskıcı ve seçkin yerli sınıflardan gelen zulüm ve cefa içinde boğulmaktadırlar. Doğu topraklarının sahipleri olan muhtelif hanlar, sultanlar Doğu'ya özel debdebe ve saadete gark olurlarken bu saadeti kendi emeği ile yaratan rençperler açlıktan ve yoksulluktan ölmekte ve nesilleri kesilmektedir. Bundan başka dünyanın en mahsuldar yerlerini, öz yurtlarını bırakıp bir parça ekmek aramak için başka diyarlara kaçmaya mecbur oluyorlar.

82 *Şark İli,* s.54-59; *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.186-199.

"Müslüman dininin köklerinde de dinî komünizm usulleri vardır. Bu usule göre, hiçbir insan başka insanın satın alma kölesi olamaz, hiçbir parça yer, bir adamın özel mülkü olamaz. Her kuruluş maldan mahrum olanların, yetimlerin ve işlemek istidadını kaybedenlerin geçimini temine çalışmalıdır. Yazık ki, bu esaslar rençperleri kölelikten ve toprakları baskıcı zenginlerin elinden kurtaramamıştır. Bu esaslar yavaş yavaş başçı ve idareci sınıfların yararına olarak değişti. Önce devlet mülkü olan toprak sonradan hükümdarların malı olarak ilan olundu. Daha sonra derebeylerin ve sermayedarların tasarrufuna geçti. Camilere, türbelere, hayrat ve hasenata tahsis olunan kuruluşların idamesi için verilen vakıf toprakları ilk amacı kaybetti ve fukara menfaatine tahsis olunacak yerde gayri resmi adamların, ruhani ve dünyevi reislerin ekmekliği olmaya başladı. Yani bundan hazır yiyicilerin cepleri doldu. Şeriata göre hür olan rençper, yavaş yavaş kul oldu. Bu hal bazı yerlerde hanlar, ağalar ve beylerin zoruyla, bazı yerlerde toprağın mülkdarlar eline geçmesiyle iktisadi bir zaruret hükmüne girdi. Sonra rençperlerin bu kadar çektiği zulümlere Avrupa sermayedarlarının istismar usulü ilave olundu. Bu şeylerden dolayı Doğu'nun durumu gittikçe fenalaştı. En sonunda öyle tahammül edilemez netice doğdu ki, Doğu rençperleri için başka çare kalmadı. Ya açlıktan ölerek nesilleri kesilmek, ya esirliğin zincirlerini parçalayıp toplumsal inkılap vasıtasıyla kendilerine yeni bir hayat kurmak.

"Doğu rençperlerinin yaşadığı şartlar içinde insan yaşayabilir mi? Bu zillete, bu sefalete insan hayatı demek doğru mudur? Şimdiki halde İran rayatı (köylüsü) adam değildir, ancak mülk sahiplerinin yük hayvanıdır. Çünkü mülk sahibi onun malına, canına karşı keyfi ne isterse onu yapar. Mülk sahibi onu öldürebildiği gibi değnekle de dövebilir. Mülk sahibi onun kızını, karısını haremine alabilir.

"Yoldaşlar! Bütün bu facialar işçi ve rençberlerin Sosyalist Cumhuriyet Bayrağı'nın dalgalandığı Bakû'den yüz verst[83] uzak yerlerde meydana geliyor. Rençperlerin hâkim olduğu bu yerlerden birkaç yüz verst uzaklardaki rençperler tamamıyla mahkûm, kul, köle halinde yaşıyorlar. İran rençperi hiçbir toprak parçasına "malım" diyemez. Mülkün sahibi, onu köyünden sahralara kovup açlıktan öldürebilir. Elindeki yerleri ekmek ve buğday yetiştirmek için mahsulün beşte dördünü mülkdara vermelidir. O mahsulün beşte dördünü, kendi ailesine ekip biçmiş ve yoktan var etmişti. Topraktan çıkardığı şeylerin az bir kısmı elinde kalıyor, geriye kalan büyük kısmını kendi boynundan geçtiği halde hayatını zehirleyen insan cellatları yiyorlar.

"İran'da durum böyledir. Başka Doğu memleketlerinde rençperlerin durumu bundan iyi değildir. En gelişmiş Müslüman memleketi olan Türkiye'de bile rençper pek bedbahttır. Türkiye'de rençperlerin üzerinden esirlik yükü kaldırılmış ise de, ekonomik şartların baskısıyla köle derecesine indirilmişlerdir. İdaresindeki milletlere istila olunmuş milletler nazarıyla bakan baskıcı Türk devletinin en birinci maksadı ahaliden olabildiği kadar çok vergi almaktır. Bu vergiyi ahaliden koparmak, herkeste fakirlik, ihtiyaç ve meşakkat doğuruyor. Fakat burasını Osmanlı Devleti katiyen hatırına getirmez. Osmanlı Hükümeti bu müthiş vergi usulünü dört yüz yıldan beri 'icare' (kiraya vermek) vasıtasıyla uyguluyor. Bunun sonucu şu oldu: Rençperlerin iflası ve kendi idareleri için lazım olan kudret ve istidadın tamamıyla mahvolması.

"Türkiye'nin en verimli vilayetlerinde toprak çok miktarda ekilmez. Birçok yerler boş kalır. Rençperler ise bir lokma ekmek bulmak için yabancı diyarlarına giderler. Bu durum şundan ileri geliyor: Rençperlerde ham toprakları ekmek iktidarı yoktur. Çünkü buna yeterli ne hayvanları, ne paraları, ne tohumları, hiç-

83 Verst: Rusya'da kullanılan uzaklık ölçü birimi: 1 verst 1,06 km.

bir şeyleri yoktur. Anadolu'nun güney kısmında da ekilmemiş topraklar vardır. Orada da yüz binden fazla (maraba) denilen rençperler bulunuyor. Bunların toprakları ve oturacak evleri bulunmadığı için akın akın memleketlerinden dışarıya gidip zengin çiftliklerinde az ücretle iş ararlar, kendi hesaplarına çalışan rençperler bunları kendi için değil, çok fazla borç verenler için işletirler. Çünkü çok borç etmiş olduklarından mahsullerinin beşte dördünü onlara vermeye mecburdurlar.

"Türkiye rençperlerinin yoksulluğunu ve onların ne derece istismar pençesine düştüklerini istatistik rakamları bize gösteriyor. Diyor ki: Osmanlı rençperine barış senelerinde bile elde ettiği buğdaydan her adama yalnız altı pud,[84] yani her gün için bir funtun[85] dörtte üçü kalıyor. Bundan şu çıkıyor: Yıllarca süren savaş ile perişan olan Rusya proletaryası günde bir buçuk funt ekmek alıyor da, sahip olduğu verimli yerlerden pek çoğunu ekmeye bile vakit bulamayan Türkiye rençperleri bu dereceye çıkamıyor.

"İran gibi, Türkiye'de de rençperlerin durumu tahammül edilemez derecede fenadır. Çünkü rençper daima açtır, boğazına kadar borca girmiştir. Bütün kazancı vergi toplayanın ve yüksek faizle borç verenindir. Hayatının iyileşeceğine ümit bile yoktur.

"Başka Doğu memleketlerinde de rençperler bu çıkılmaz mihnet ve sefalet bataklığı içindedirler. Ermeni rençperlerinden hiç bahsetmeyelim. Onları yerlerinden kovmuşlar, mahsulsüz dağlara sürmüşler, evlerini ellerinden almışlardır. Bunları Kürt ağaları, Kürt zenginleri çıplak edinceye kadar soymuşlardır. Başka milletlerin rençperlerini yerlerinden kovmamışlarsa da, kendi topraklarına sarf ettikleri zahmet, yüzlerini güldürecek derecede değildir. Çünkü onlar da kendileri için değil, ağaları için çalışıyorlar.

84 Bir pud üç funt ve üç funt bir Osmanlı okkasıdır.
85 Funt: Ağırlık ölçü birimi. 1 funt 0.454 kg.

"Hive'de, Buhara'da, Afganistan'da ziraat yalnız su ile suvarılan topraklarda yapılabiliyor ve toprakların hepsi zenginlerin, beylerin elindedir. Burada rençper topraksız işçi halinde çalışır, emeğinin ürünleri öğle yağma edilir ki, zavallının eline pek az bir şey geçiyor.

"Hindistan toprakları ise yakın zamandan beri tamamıyla İngiliz Hükümeti eline geçmiştir. Bu hükümet memleketten alabildiğine varidat toplamaya çabaladığı için bu toprakları büyük sermayedarlara kiraya veriyor. Bunun için rençper alçak ekinci, kiracı veya sermayedar çiftlik sahibinin işçisi sıfatıyla toprağa el sürebiliyor. Mahsullerin en büyük payını rençper İngiliz Hükümeti'ne ve mühim bir parçasını da sermayedar çiftlikçiye vermeye mecburdur. Kendine kalan kısım o kadar az ki, dünyanın en mahsullü, güllü, çiçekli vatanında doğal mucizeli servetlerin hazinesi olan öz yurdunda mutlaka acından ölüyor.

"Doğu memleketlerinin hepsinde maddeten kıymetli şeyleri vücuda getirecek vasıtaları yoktan var eden, kendinin ve başkalarının yiyeceğini veren bu rençperler meşakkatlerle ezilmiş köleler olarak zelil bir hayat içinde böyle sürünmektedirler. Her yerde, her köşede servetlerin padişalı ve üreteni rençper acından ölüyor. Yerli ve yabancı zalimlerin kamçıları, değnekleri altında sızlıyor, inliyor, acından ölüyor diyişimiz yoldaşlar, boş söz değildir. Doğu rençperleri gerçekten ölüp gitmekte ve nesilleri kurumaktadır. Bu gerçek, istatistik rakamlarıyla sabittir.

"Bu felaket ve sefaletten onu kurtarmak, onu ihtiyaçtan, yoksulluktan, açlıktan korunmak için zalimlerin zorbalığını ve her türlü eziyetini, (bunu yapan ister yabancı sermayedar ister kendi sahipleri, sultanları, beyleri, hanları olsun) Doğu rençperlerinin üzerinden atmak vaciptir. (Alkışlar)

"Doğu rençperlerinin çektiği felaket artık yetişir. Her türlü zalime boyun eğdikleri artık yeter. Rençber şimdi hür, öz yurdunun

gerçek padişahı ve kendi hukuk ve geleceğine sahip olmalıdır. Bunun için yüzlerce milyon rençper yığını büyük kuvvetleriyle ayaklanmalı ve bütün müstebit hâkimleri boyunlarının üstüne atarak ve özlerine mahsus rençper sovyetleri kurarak iktidarlarını ellerine almalıdır. Öyle ki, kendilerine yapılan zulümlerin kaynağı ve kökü kurumalıdır. Felaket amillerinin toprak üzerindeki mülkiyetleri kaldırılmalı ve iş işlemeyen ekmek yememelidir. Ekmeyen toprak sahibi olmamalıdır. (Alkışlar) Mülkdarlara, derebeyi ağalara, hanlara, şahlara ait bütün yerleri alıp işleyenlere bedelsiz olarak verildiği gibi, işletmeyenlerin elindeki bütün hayvanlar ve ekincilik levazımı da onlardan alınıp bunlara verilmelidir. Çünkü rençperler yalnız toprağı değil, onu ekmek imkânını da almalıdır.

"Doğu'da zenginler elinde ruhani ve dünyevi müesseselere, ulema ve memurlara ait pek çok ekin toprakları vardır. Bunları da elbet rençperler ekiyorlar. Fakat işçi sıfatıyla bunları da seçkin sınıflardan alıp rençpere vermelidir.

"Yoldaşlar, bu toprakların ulemaya ait olmasından korkmak gerekmez. Bu geniş mezraları eline alan ulema bunların Allah malı olduğunu ve rençperin bunlara el uzatmaya cesaret edemeyeceğini söylüyorsa da, yoldaşlar, bu iddia yalandır, uydurmadır. Şeriata göre, toprak yalnız işleyenin malıdır. İran müçtehitleri gibi toprağı zapt eden ulema, şeriatın hilafına en evvel kendileri amel etmiş ve şeriatın esas hükmünü bozmuşlardır. Onlar İslamiyetin savunucuları değil, karıştırıcılarıdır. Onlar da derebeyi mülkdarlar gibi müstahkem ve hazır yiyicilerdir. Bir de buna ilave diyebiliriz ki, bunlar ikiyüzlüdürler. Hazır yiyici zalim simalarını beyaz sarık ve mukaddes Frak'la perdeliyorlar, bu mukaddes perdeyi onların yüzlerinden sıyırıp ellerindeki toprağı parasız ve bedelsiz işleyen ellere teslim etmelidir. (Alkışlar)

"Doğu memleketlerinin ayrıntılı ve karışık kanunları vardır. Bunlar özel mülkünü türlü türlü perdelerle örterek ve tarla sahibinin kendi mülkünü istediği gibi idare etmesini ebedileştirirler. Rençperlere ise kendi istedikleri idareyi uygulamaya engel olurlar. Halbuki her rençperin tarlasını dilediği gibi idareye hakkı olmalı, hiçbir şarta tabi olmamalıdır. (Alkışlar) Rençperleri de zillete düşüren karmakarışık toprak kanunnameleri önünde tek bir maddeden ibaret olan şu kanunu koymalıdır. Bütün toprak devlet malıdır. Öz eliyle ekip diken her adamın ondan yararlanmaya hakkı vardır. Her kim ki toprağı kendi eliyle işler, onun ürününe sahip olur. (Alkışlar) Ziraatın bir tek kanunu işte budur. Bu kanun toprağı rençperlerin eline verir. Hazır yiyici düşmanlarını ve köle sahiplerini topraktan uzaklara atar. (Şiddetli alkışlar)

"Sonra, yoldaşlar, Doğu rençperlerinin başındaki bu belaya dikkat etmek gerekir: Vergi. O, doymak bilmez yılan, onların kanını emmektedir. Türkiye, İran ve Hindistan rençperleri bu yılana müpteladırlar. Bu vergilerin rençperler için ne ağır yük olduğunu, rüşvete vicdanını satan memurların bu vergi ile rençper yoksulların kan ve terlerini nasıl emdiğini size uzun uzun anlatmaya gerek yoktur. Şeriatın ortaya çıkardığı aşarın nasıl olup da rençper ürününün dörtte üçüne ve beşte dördüne kadar yükselerek Doğu illerini acınacak yoksulluğa uğrattığını biliyorsunuz. Bu vergi ve onu toplayan memurların ve idarecilerin keyiflerince hareketleri mahvolmalıdır. Bütün vergiler mahvolmalıdır. Rençper bu memurların değil, hükümetin bile istismarından azat olmalıdır. (Alkışlar)

"Fakat hiçbir insan teşkilatı parasız, masrafsız vücuda getirilemediği için yeni kurulan rençperler sovyeti iktidarının dahi geliri olmalıdır. Bütün işleyenlerin, elde ettikleri ürünün bir kısmını kendi hâkimiyetleri için vermeleri lazımdır. Çünkü şehir işçilerinin, devlet teşkilatının ve rençperlerin azatlığını müdafaa eden

Kızıl Ordu'nun iaşesi bununla mümkün olabilir. Fakat bu vergi ve miktarı, toplanmasının şekli ve idaresi yoksul kanı emen memurların elinde değil, rençperler sovyetinin emrinde olacaktır.

"Vergilerden kurtulan rençperler, borçlardan da kurtulmalıdır. Doğu rençperinin ne derecelerde borca boğulduğunu biliyorsunuz. Bunun komşu mülkdara, alışverişçiye, yüksek faizle ödünç para verene daima borçlu olduğunu bildiğiniz gibi, borç yapmadan yaşamayacağını, perişan bir halde geçimini bile devam ettiremeyeceğini de bilirsiniz. Bu borçluluk onları faizcilere kul eder ve bütün ömrünü onları zenginleştirmek için çalışmaya mecbur eder. Şimdi mülkdarlar elinden toprağı aldıktan sonra eski borçların hükmünü muhafaza edecek olursak, sonuçta rençperler mülkdarların pençesinden ödünç para verenlerin pençesine geçerler. Kullu köleli köhne çıyanın işçiler boynuna yüklettiği borçların ağır yükü, eski dünyada bırakılmalı ve inkılabın ilk adımı bütün rençperlerin borçlarını tamamıyla kaldırmak olmalıdır. Bu borçlar ister devlete ve ziraat bankasına olsun, ister mal sahiplerine veya tacirlere veyahut faizcilere olsun; yeni inkılap dünyası, kiracı ve faizci dünyaya demelidir ki, Doğu rençperleri bundan böyle kimseye bir parça borçlu değildirler.

"Yoldaşlar! Doğu milletleri rençperlerinin yapacakları ilk işleri burada söyledim. Ben rençperlerin tezlikle yapacakları girişimleri gösterdim. Evlerinize varınca ne yapmaları lazım olduğunu onlara göstereceksiniz. Onlara derebeyi mülk sahiplerini ortadan kaldırmak, müstebitlerin hâkimiyetini üzerlerinden atmak ve hükmü rençperler sovyetinin ellerine vermek görevlerini öğretmek gerekir. Rençperler Sovyeti, bütün mülkdar, devlet ve vakıf topraklarını, çiftliklerde bulunan umum hayvanları ziraat levazımıyla birlikte kendi ihtiyarına almalıdır. Toprakları rençperlere taksim etmelidir, vergi, borç dünyadan kaldırılarak her türlü kuvvetin ve şahsın yaptığı istismardan işleyen halk kurtulmalıdır.

"Ne zaman Doğu rençperleri yerli ve yabancı zalimlerin tahakküm boyunduruklarını boyunlarından atarlarsa, ne zaman Doğu rençperlerine Batı Sovyet Cumhuriyetleriyle müttefik sovyet cumhuriyetleri kurmak nasip olursa Batı'nın sanatkâr proletaryasınca kardeşçe yardımından faydalanmak mümkün olur. Bu halde üretim alet ve vasıtaları Doğulu rençperler arasında büyük ölçüde dağılır. Bir zamanlar insanoğlunun beşiği olan verimli topraklarda ekincilik genişler ve parlak bir surette ilerler ve eskiden bahşettiği servetleri şimdi de vermeye başlar.

"Doğu Milletleri rençperleri, ziraat alet ve makinelerine ve genel üretim vasıtalarına sahip olmalıdır. Bunu temin için hükümet, Doğu Sovyet Cumhuriyetlerinde ve proletaryat Batı'nın Sovyet Cumhuriyetlerinde çalışacaktır.

"Rençperlere üretim aletleri vermekle ve şimdiye kadar meçhul fakat kuvvetleri fevkalade büyük olan ziraat makinelerini onların istifadesine hazır bulundurmakla beraber bunları birlikte kullanmayı kendilerine öğretmek lazım olacaktır. Çünkü üretim zorluğunu büyük ölçüde kolaylaştıran bu makineler küçük topraklarda ayrı ayrı işlemeye yaramazlar. Büyük kıtalar üzerinde işletmek için icat olunmuşlardır.

"Bu makinelerin varlığı toprağın cemaat eliyle ekilip biçilmesi zorunluluğunu duyurmakta ve ayrı ayrı çalışmalardan genel ve düzenli bir faaliyete geçilmesi gereğini göstermektedir. Rençperin cehennem azabı içinde çalışmak mecburiyetini, kolay ve ferahlı bir iş haline getirecek vasıta ancak birlikte ve düzenli çalışmaktır.

"Yoldaşlar, özel işleyicilikten genel faaliyete geçmenin gerekli olduğunu rençperlere anlatmak sizin görevinizdir. Bundan başka ayrı ayrı aile hayatının rençperler arasında ayrılık ve dağınıklığa sebep olacağını da hiçbir zaman unutmamalıdır. Bu ise

inkılap âleminde rençperlerin zayıf düşüp, yeniden kul olmasını hazırlayabilecek bir durumdur. Halbuki rençperler kudretli bir kuvvet oluşturmak için sıkı ve teşkilatlı bir kitle halinde toplanıp, birbirine karışmalı ve bu birlik Batı'nın sanat memleketlerindeki inkılapçı proletaryasının demir gibi sağlam disiplin kuvvetini almalıdır. Bu birliğe erişebilmek için de rençperleri yüzlerce, binlerce teşkilatla silahlandırmalıdır. Bu teşkilat türce; üretim ekinci birlikleri, sanatkârlar, çiçekli dokumalar birlikleri, kooperatifler, her türlü tüketim kooperatifleri gibi derneklerdir. Bunlar lazım olan bütün mamulatı rençpere ulaştırabilmelidir. Bu teşkilatın hepsi, rençperleri şehir aracılarından kurtarır ve öz ürünlerini şehir sanathaneleri mamulatıyla aracısız değişmeye imkân verir ve hazır yiyicileri kovup ellerini mahsulden uzaklaştırır.

"Bunu yapabilmek ve hazır yiyicilerin esirliğinden kurtulabilmek için uzun ve çetin bir mücadele zaruridir. Yalnız yabancı istilacılarla mücadele yeterli değildir. Yerli soyguncularla, ağalar, beyler ve hükümdarlarla mücadele etmek lazım gelecektir. Şimdi birçok Doğu ülkelerinde; Türkiye'de Hindistan'da, İran'da rençperler kendi burjuvazileriyle el ele vermiş gidiyorlar, bunu da yabancı emperyalistlerden geri almak için yapıyorlar.

"Bu doğru bir yoldur. Şimdilik, Doğu rençperlerinin endişe ve gayreti, kendilerini boğan Batı emperyalistlerinin boyunduruğunu boyunlarından atmak ve memleketlerini sermayedar Fransa ve İngiltere ve diğer Batı burjuvazisinden kurtarmak olabilir. Fakat unutmamalı ki, Doğu ekincilerinin görevi bununla bitmez ve bu durak yerinde durup kalmakla kesinlikle azatlıkları tam olmayacaktır. Sermayedarlık hayatı, şeklini muhafaza ettikçe siyasi istiklal rençperin hürriyetine hiçbir zaman yeterli gelmez. Türkiye'de Mustafa Kemal Hükümeti, yahut İran'ın ve Hindistan'ın Ahrar-ı Milli Hükümetleri, İngilizleri kovup Doğu millet-

lerini siyasi istiklal temelleri üstüne barış binasını kurmakla beraber, yine iktisadi esirlikte kalacaklardır. Çünkü bu türlü istiklal, o memleketleri sanatlı sermayenin hücumundan korumayacaktır. Böylece yabancı sermaye girince, yahut yerli sanatlı sermaye teşekkül edince veyahut 'Özel Mülkiyet' ilkesi üzerine yerli sanatlar gelişmeye başlayınca sermayenin ilk toplanma devresinin bütün meşakkat ve cefaları yine rençperin omzuna binecektir. Bu uğursuz devrede ise rençper büsbütün kötü olur. Öz toprağından kovulur. Ücretle işleyen ve yerli idarede alakası olmayan işçi haline gelirler.

"Böyle işçi olmuş rençperi yerli ve yahut yabancı burjuva fabrikalarına, madenlerine, sanathaneleriyle, çiftliklerine sürer. Sermayedarları, az bir ücret karşılığıyla zengin etmek için çalıştırır. Sonuç olarak bunlar şimdiden sefil bir hal ile kul olmaya mecbur olurlar.

"Doğu rençperleri iyice hatırlarında tutmalıdırlar ki, yalnız yabancı zorbaların zincirinden sıyrılmak yarar vermez. Kendi baskıcı zenginlerinden ve idarecilerinden de kurtulmak, Rençperler Sovyet iktidarını kurup, Avrupa Sovyet Cumhuriyetleriyle ittifak bağlayarak, bütün dünya burjuvazisine karşı savaşa girmek zaruridir. Çünkü dünyanın her köşesinde kurulu sermayedarlık hükümet şeklinin ortak varlığına karşı bütün dünya her işçi ve rençperler sovyet hükümetleri büyük ve sarsılmaz bir koşma (federal) cumhuriyeti haline geçemezlerse, hiçbir istismar ve tahakküme galip gelemezler ve gerçek kurtuluşa nail olamazlar ve hiçbir zaman şerefli ve insani hayata yükselemezler. Ancak, toplumsal inkılabın kesin galibiyetiyle, ancak komünist hükümet esasının bütün âlemde uygulanmasıyladır ki, Doğu milletleri rençperleri siyasi ve ekonomik gerçek hürriyeti kucaklayabilirler. Ancak o zaman öz yurtlarında idare ve ihtiyarı yürütebilmek iradesini kendilerinde bulurlar. Ancak o zaman alın ter-

lerinin mahsullerini hile ile, zor ile mal yiyenlere kaptırmadan en büyük hisseyi öz istifadelerine alırlar.

"Buna göre, Doğu rençperleri için yalnız bir çare var. Batı'nın inkılapçı işçileriyle ve kurdukları Sovyet Cumhuriyetleriyle sımsıkı birlik bağlayarak hem yabancı sermayedar istilacılarıyla, hem yerli burjuvazi ile çarpışmak ve hiçbir vakit geri çekilmeyerek sonuna ve toplumsal inkılabın kesin galibiyetine kadar devam etmek.

"Doğu ve Batı milletlerine gerçek özgürlüğü komünist hükümet tarzı verebilir. Bir milletin diğer milleti boğmasına, bir kimsenin malını diğer kimsenin hileli yollarla yemesine ancak sovyet cumhuriyeti engel olabilir. (Alkışlar)

"Yoldaşlar! Söylediklerimin hepsi, kurultay başkanlık kurulunca kabul edilen kısa tezlerde özet olarak vardır. Bu tezlerde kurultayımızın Doğu rençperlerine ne nazarla baktığı ve rençperleri kurtarmak için ne türlü çareler düşündüğü açıkça gösterilmiştir."

h) Kurultayın "Doğu'da Ziraat Sorunu" Üzerine Kabul Ettiği Tezler

Skaçko'nın konuşmasından sonra "Doğu'da Ziraat Sorunu" üzerine tezler okunarak, kurultay delegelerinin oybirliği ile kabul edilmiştir:[86]

1- Doğu memleketlerinin rençperleri biricik üretici sınıftır. Kendi emekleriyle yalnız mülk sahiplerini değil, bütün burjuvazi ve memur sınıfını beslemektedirler. Böyle iken derebeylik devrinden kalma hileli muameleler ve manevralarla mülkdarlar yararına hükümet vergilerinin ağırlığı altında ezilirler ve onların hayatı yoksulluktan, açlıktan, bitmez tükenmez borçluluktan, mülk sahiplerinin, vergi toplayanların istifadesi uğrunda çalışmaktan ibarettir.

86 *Şark İli*, s.72-73; *Perviy Siyezd Naradov Vastoka*, s.199-206.

2- Hükümetçilerden, yabancı sermayedarlardan ve kendi mülk sahiplerinden Doğu rençperlerinin çektiği zulüm ve mal yağmacılığı o dereceye varmıştır ki; bunlar için büyüyüp genişlemek, ilerlemek, insanca yaşama olanağı kalmamıştır. Bunlar dövülmekten ve mihnet çekmekten akılca sersem olmuş ve aç kalarak yük hayvanı seviyesine inmişlerdir. Rençperlerin gördüğü hile ve zulüm şu sebeplerden doğuyor:

a- Şimdiye kadar devam eden derebeylik usulü, rençperi şahsıyla ve bütün varıyla yoğuyla mülk sahibine mal ediyor.

b- Ekinlik topraklar mal sahipleri elindedir. Boş toprak yoktur. Bunun için malın sahibi, toprak yokluğu mecburiyetiyle rençperi kendisine, kendi tasarruf ve idaresine bağlıyor ve kanun ve şer'e göre hür olan bu adamları kendine satın alma kul ediyor.

c- Toprağı hükümetçiler bölüşmüşler. Büyük büyük parçaları imtiyazlı sınıflara ve sermayedarlara kiraya veriyorlar. Bu suretle kiracılar toprak imtiyazına sahip oluyorlar. Rençperler ise toprağı bu kiracılardan ikinci derecede kira ile alıp, bunların mülksüz ve aç acına çalışan işçileri durumuna düşüyorlar.

d- Vergiler tahammül edilemez derecede ağırdır ve sorumsuz hükümet memurları eliyle toplanmakta ve yağmacılık mahiyetini almaktadır.

e- Şahsi emniyet yoktur; anarşi, yarım vahşilik ve usulüne uygun soygunculuklar hüküm sürmektedir. Hükümetçiler rençperi zorlamakta bunlara yardım ediyor?

f- Bu sebeplerden rençperin iflası doğmuştur. Bu iflas yoksulluğun son derecesidir. Yoksulluk rençperi borca boğuyor. Borçluluk ise kiracıların pençesine düşürüyor ve ekonomik olarak tamamıyla onlara esir ediyor. Bu şartlar ve kayıtlar içinde rençperin hayatı, gittikçe artan borcunu ve borcunun faizini ödemek için çalışmaktan başka bir şey olmuyor. Borç verenler ise çeşitli ziraat bankaları.

g- İflas etmelerle bütün üretim araçları rençperin elinden çıkmıştır. Rençperin ne parası, ne ziraat aletleri, ne hayvanları ve ne

ekinlik tohumu var. Rençpere verilebilecek boş toprak ve bunu vermek mümkün olsa bile rençperin yerine kendi toprağında, kendi ziraatını idare etmesi imkânı bulunmuyor.

3- Zulüm ve baskıdan, hile ile mal yiyicilerin elinden ve iflas etmekten kurtulmak ve bütün ihtiyaçlarını giderip, ekonomik hayatını idare etmeye gerekli olan koşulları hazırlamak için rençperlerin şu önlemlere başvurması lazımdır:

a- İstilacı, yabancı sermayedarların ve kendi baskıcı ağalarının, sultanların, hanların, beylerin ve bunların çanak yalayan memur sürülerinin iktidarı ve ihtiyarını, yani zulüm ve hile ile mal yemenin kaynağını yok edip bütün kudreti ekonomik, mali ve idari vazifelerle beraber ele almak ve bu inkılabı yerli ve merkezi rençper sovyetleri kurarak, Batı memleketlerinin cumhuriyet sovyetleriyle Koşma (federatif) Doğu Sovyet Cumhuriyetleri vücuda getirmek suretiyle ortaya çıkarmak.

b- Rençpere, mülk sahiplerine karşı derebeylik devrinden kalma vazifeleri yerine getirmekten yüz çevirip, onların nüfuzunu üzerlerinden kaldırmak, onlara karşı şahsi, iktisadi bütün bağları koparmak lazımdır. Büyük arazi sahipliği kanuna hangi perdeler altında gizlenirse gizlensin ortadan kaldırılmak ve bütün topraklar mülk sahiplerinden alınıp ekincilikle uğraşan kiracı ve topraksız ekin işçilerinin arasında taksim olunmalıdır. Bundan başka mülkdarların ellerinde bulunan sürüler de alınıp önce hiçbir malı ve hayvanı olmayan yersiz ekincilere, sonra ihtiyacını temin edemeyen toprak sahibi ekincilere dağıtılmalıdır.

Malın sahiplerinin mülklerinde bulunan ziraat ve idare aletlerini ve levazımını o mülkü aralarında taksim etmiş olan köylülerin genel malı şekline koymak: bu türlü levazım yoksa rençperlerin kendi ellerindeki levazımı birleştirip mülkdarlardan aldıkları yerleri daha yararlı koşullarda ekip dikmek için kullanmak lüzumu vardır. Ancak bu surettedir ki, rençperlerin iktisadi gayretlerinden daha hızlı başarı elde edilir.

c- Devlete ve onun ruhani ve dünyevi kuruluş ve vakıflara ait bütün yerler zapt olunup kiracı rençperlerle kiracılardan kira tutan topraksız rençperler arasında taksim edilmelidir. Hükümetle rençper arasında aracılık eden büyük arazi sahibi kiracı zenginlerin kudret ve mülkiyeti mahvedilmeli ve bunlara ait ziraat aletleri ve hayvanların hepsi rençperler için zapt olunmalıdır.

d- Toprağa ait bütün kanunlar topraktan yararlanmayı tehdit eden bütün kayıtlar ve koşullar şimdiki zorluk ve mahiyetin değişmesine engel olan kurallar ortadan kaldırılmalıdır. Ve bütün topraklar kimin elinde olursa olsun devlete aittir. Ve ondan öz emeğiyle ekip dikenler istifade edebilir. Herhangi bir parçayı kendi emeğiyle işleyen ona ve bütün ürünlerine de sahip olur. "Buna ilave ilan etmelidir ki, kendi emeğiyle işleyen ve başkasının emeğinden istifade etmeyen rençperlerin mülkdarlığına dokunulamaz. Hiç kimsenin hiçbir bahane ile el uzatma hakkı yoktur."

e- Ormanlardan, sulardan ve suvarılan topraklardan edilecek istifadenin düzenlemesi merkezi ve yerel rençper sovyetlerinin sorumluluğuna verilmelidir.

f- Göçebe halkının hukukunu, ihtiyaçlarına yeterli otlak verilerek temin olunmalıdır. Bununla beraber bu gibi insanların daimi ve medeni hayata girmeleri ne ile mümkünse çarelerini düşünmelidir.

g- Aşarı ve bütün vergileri kaldırmalıdır. Bunların yerine, rençperin vücuda getirdiği bütün mahsullerden şehir işçilerini, devlet ve idare heyetini ve orduyu yaşatmak için kâfi gelen ve lüzumuna göre bir mahsulden az, öbüründen çok alınması haiz olan bir hisse almak lazımdır. Bu hissenin miktarını ve hangi mahsulden ne kadar alınacağını rençper sovyetleri kararlaştıracaklardır.

Böyle hisse usulüyle alınan mahsullerin bedeli, şehirlerdeki sanat mamullerinden rençperlere gerekli olan eşyanın aynı tarz ile –bazısından az, bazısından çok alacak kuralıyla– rençperlere ödenecektir.

h- Devlete, devletin çeşitli teşkilatına, bankalara, mülk sahiplerine her kime ve nereye olursa olsun borç, taahhüt senedi gibi ne şe-

kilde bulunursa bulunsun rençperin bütün borçları hükümden düşmüş ve kaldırılmış ilan edilmelidir.

g- Doğu'da rençper sovyetleri ve sovyet cumhuriyetleri teşekkül eder etmez devlet bütün ziraat aletlerini ve makinelerini, ekin hayvanlarını ve köylerin mali idaresini yürütmek için lazım olan her şeyi rençperlere vermeye başlamalıdır ve şöyle bir kural koymalıdır:

Bu levazımdan bütün rençperlerin yararlanmaya hakkı vardır. Derhal rençperlere ziraatça yardıma ve ekin cemiyetleri teşkiline girişmelidir. Şu kadar ki; rençperlerden ayrıca mülk sahibi olanları bu işe katılmaya mecbur etmemelidir. Hem köy ziraatıyla, hem de sanat mamulatıyla meşgul olan üretici rençper kooperatifleri (yardım arkadaşlıkları) kurulmalıdır. Bunlar devlet tarafından geniş surette yardım görüp yavaş yavaş devlet uzvu olmalıdır.

Rençperler arasında tüketici kooperatifleri vücuda getirmeli ve devlet tarafından büyük büyük yardımlar edilip gitgide devlet uzvu olacak bu teşkilat vasıtasıyla rençperlere şehir sanatları mamullerinden gerekli olan her şeyin tedariki düzen altına alınmalıdır.

Köy idareleri için lazım olan bütün üretim aletleri rençperlere verilmedikçe ekilmeyen boş topraklarda komünist sovyet idareleri kurmak ve bunları devletin gözetimi altında üretici sovyetler şekline girmiş köy işçilerinin yardımıyla işletmek lazımdır. Bu komünist sovyet idarelerinin teşkilinden maksat şu olmalıdır: Bu idarelerin üreteceği mahsullerin fazlasını sanatçı Avrupa memleketlerinin Doğu'ya lazım olan mamulleriyle değişmek.

Türkiye, İran, Afganistan ve sair memleketlerin istiklallerini ilan etmek Doğu rençperlerini baskı ve zulümden ve hile ile malları yenilmek ve yoksul kalmaktan kurtaramaz. Avrupa'da ve Asya'da sermayedarlık hayatı devam ettikçe bu türlü siyasi boyunduruktan ve Batı'nın nüfuzundan kurtulmuş Doğu memleketleri sanatçılıkta geride bulunmalarından dolayı yine evvelki gibi sanatçı Avrupa memleketlerinin sermayelerine faaliyet meydanı olacak, böyle olunca da rençperlerin ve işçilerin esir ve sefil hayatı geri gelecektir.

Şu halde sermayedarlık hayatı mevcut kaldıkça Doğu devletleri ve sömürgeleri istiklal kazanmış bile olsalar işçi ve rençperler mutlak sermayenin teşekkül devresinden geçecekler. Bu devre ise kendilerinin topraklardan kovulmasını proletarya olmasını ve yine ücretle işletilen fabrika işçilerine dönmesini ve kendilerini idare etmekten mahrum kalıp beden kuvvetlerini satmaya mecbur, topraksız işçi haline gelmelerini hazırlayacaktır.

Demek ki, memleketlerinin halkçı burjuvazisiyle Batı Avrupa'nın emperyalist (istilacı) devletlerinden öz memleketlerinin istiklalini almaya birlikte giden Doğu rençperleri hatırlarında tutmalıdırlar ki, en büyük bir vazifeleri var: Siyasi istiklali elde etmekte kalmamak, çarpışmayı kendi mülkdarlarının, kendi yerli burjuvazilerinin hüküm ve nüfuzundan kurtuluncaya kadar devam ettirmek. Evet, bu onlara vazifedir. Çünkü Doğu burjuvazisi istiklali aldıktan sonra Batı Avrupa sermayedarlarının hile ve zor ile mal yemek (istismar) usulünü kendi ellerine alacaklar ve buna adeta vâris olacaklardır. Bunun için Doğu rençperlerinin gerçek azatlığı yerli servetdarların, yerli burjuvazinin üzerlerindeki kuvvet ve nüfuzunu kırmak ve memleketlerinde işçi ve rençper sovyetleri kurmakla tamam olur. Ancak, hem Doğu'da hem Batı'da sermayedarlığın yıkılmasıyladır ki, Doğu rençperlerinin mahrumluğu ve mahkûmluğu yerine, mülkiyet ve hâkimiyetlerini vücuda getirir. Ve sermayenin cefakâr teşekkül merhalesini atlayıp en gelişmiş memleketlerin işçi sınıfının yardımıyla düşünce ve bilgi meydanında ilerlemek ve kendi emeğinin mahsullerinden tamamıyla yararlanmak hakkını ve birden komünist hayatına kavuşmak ve bütün manasıyla azat olmak imkânı verir.

Toplumsal inkılabın muzaffer olması ve herkesi kapsayan komünist idaresinin kurulması, Doğu memleketlerinin rençperlerini ihtiyaçtan, yoksulluktan zulüm ve zorbalıktan, zorluk ve kurnazlıkla mal yiyiciliğin pençesinden kurtarabilir. Buna göre; Doğu rençperine azatlığa koşmak için Batı'nın örgütlü işçileriyle el ele ver-

mek ve bunların kuracakları inkılapçı sovyet cumhuriyetleriyle birlik ederek, hem yabancı sermayedarlarla, hem yerli baskıcı mülkdar ve burjuvazi ile pervasız çarpışmak ve çarpışmada toplumsal inkılabın tamamıyla galibiyetine ve komünist hayat ve idaresinin kurulmasına kadar sebat etmek en gerekli görevdir. Ancak komünist hayatı, hem Batı'nın ve hem Doğu'nun milletlerini gerçek özgürlük âlemine yükseltebilir ve her milleti diğer milletlerin ayakları altında kalmaktan, her insani diğer insanların istismar pençesinden kurtarabilir.

4) Kurultaya Sunulan Bildiriler

Yukarıda belirtilen konular hakkındaki görüşmeler ve alınan kararlardan başka, kurultaya birçok bildiri ve maruza verilmiştir. Ayrıca üzerinde durulacak ve İkinci Bölümde verilecek olan Enver Paşa'nın ve TBMM Hükümeti adına İbrahim Tali'nin bildirilerinin dışında kurultaya aşağıdaki bildiri ve maruzalar sunulmuştur :

1- Ermenistan İşçi ve Köylüleri Vekillerinin Beyannamesi

2- Delican Vekillerinin Maruzası

3- Şark Milletleri Kurultayı Riyaseti'ne Kars ve Batum Vilayetleri Vekillerinin Maruzası

4- Ermenistan Ahvaline Dair Şark Kurultayı'na Verilen Maruza

Doğu Halkları Kurultayı'nın önemle üzerinde durduğu bir konu da, kurultay sonunda yayınlanacak olan, Doğu Halkları Kurultayı'nın bildirisinin hazırlanması olmuştur. Bunun yanında "Avrupa, Amerika ve Japonya İşçi ve Köylülerine Selam" başlığıyla da bir bildiri kaleme alındığı gibi, John Reed'in bildirisi zaman darlığından kurultayda okunmamasına rağmen, kurultay kitabında ek olarak yer almıştır.[87]

87 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.120-125. John Reed'in bildirisi ekte verilmiştir. Bkz. Ek-25.

a) Ermenistan İşçi ve Köylüleri Vekillerinin Beyannamesi

Ermenistan işçi kitleleri, yüzyıllarca sultanların ve çarların müstebit iktidarlıkları altında yaşadılar. Haddinden fazla baskının ve esirliğin acizliğiyle sızladılar. Hükümran sınıfların ve hükümran milletlerin doymak bilmez hırs ve iştahlarını doyurmak için kan terlere boğuldular. Bundan başka tacir ve sanatkâr Ermeni burjuvazisi milleti okşar ve uykudadır. Boş lakırdılarla mallarını ellerinden yağmacılar alıyordu.

Vahşi, zorba iktidarlar ve bunların kanlı vekilleri, hem hükümranlık eden, hem mahkûm olan milletlerin servetli sınıfları, halk yığınlarının geniş kavrama yeteneğinin az olmasından istifade ederek, iki milletin toplumsal vaziyetçe kardeş olan sınıfları arasına kin ve düşmanlık yayıyorlardı. Bundan amaçları kendi sınıfsal çıkarlarını kolaylıkla savunmak ve bu çıkarlarıyla ilgili olan işleri istedikleri gibi yoluna koymaktı. Ve sonuç olarak bu milletlerin işçi sınıfları ortak zalimleri ve yılanları aleyhine birbiriyle birlik vücuda getirmelerine mecal vermemekti. İki milletin bu karşılıklı düşmanlığını daima körüklüyorlardı. Ve bundan en ziyade Batı istilacıları kendi yağma siyasetlerini yürütmek için yararlandılar. Bunlar Türkiye'ye sahip olmak istiyorlardı. Bunun için bir taraftan, bu dünya canavarları bizim içimizdeki milli düşmanlığa kuvvet veriyor, kanlı çarpışmalar doğuruyorlar, mazlum milletler içindeki milli akıma arka çıkıyorlar; diğer taraftan Doğu zorbasının tahtını müdafaa ediyorlardı. Türkiye'yi kendilerine sömürge yapmaya çalışan bu birbirine rakip haydutlardan biri sultanlık iradesini ve iktidarını para zoruyla kendi yararına kullanmak için ele geçirmeye muvaffak oldu mu, ötekileri küçük, mahkûm milletlere müracaat ediyorlar, kendi nüfuzlarını genişletmek için bunların varını yoğunu hile ile ellerinden kapıp milli akımlarına sahte teşvikler gösteriyorlardı.

Türkiye'de ahalinin amansız düşmanı olan hâkim sınıflar Alman rüşvetine kapılarak Türkiye'yi istilacılar savaşına, o dehşetli vuruşmaya girmeye zorladılar. İstilacı devletler bundan yararlanarak, küçük milletleri kurtarmak sahte sözleri altında Türkiye'yi bölüştüler.

Türkiye Ermenistan'ı İngiliz sermayesinin ücretli uşağı olan Ermeni burjuvazisine fiilen veriliyor. Bu burjuvazi, Rus Ermenistan'ında kendine özel bir memleket ve özel bir hareket üssü yapmaya muvaffak olmuştur. Antanta (İtilaf Devletleri), inkılap yoluna girmiş olan Doğu'nun göbeğinde inkılap karşıtı ocak kurmuştur ki; inkılabın kaynağı olan Bakû ile çarpışarak Azerbaycan işçi kitlelerini öz galibiyetleriyle ele getirdikleri toplumsal sovyet nimetlerinden mahrum etsin.

İnkılap, Doğu'nun aşağıda kalmış sınıfları arasında gittikçe genişleniyor ve derinleşiyor. İngilizler bunu görerek gittikçe artan bir cömertlikle boş vaatler vermeye çalışıyorlar. En ziyade Ermeni burjuvazisini ve aydınlarını kendilerine tabi etmeye muvaffak oluyorlar. Eğitimli güruh, Taşnak Partisi namıyla Antanta'nın ve Ermeni burjuvazisinin emellerini vücuda getirmeye alet oluyor. Ermeni sermayesinin karnından çıkmış olan ve onu savunan kanlı Taşnak Partisi birçok seneler Türkiye ile savaş ediyordu. Despot Rusya'nın ve Batı Avrupa sermayedarlarının yardımlarını Türkiye Ermenistan'ından Ermeni Türkiye'si yapmak ve Mavera-yı Kafkasya'da iki başlı kartal sayesinde olduğu gibi saltanat sürmek için istiyordu. Bu savaşın kurbanları Türk ve Ermeni işçi ve rençperleri oldu.

Mavzerli haydutlar kuvvetiyle Türkiye Ermenistan'ının işçi ve rençperlerini Taşnak Partisi diri diri mezara gömdü. Böyle mezaristanı şimdi de Mavera-yı Kafkas işçi ve rençper kitlelerine, Mavera-yı Kafkas Ermenistan'ına yapıyor.

Taşnak Partisi ve onun yarattığı hükümet, ölmüş Müsavat ile ve yazık ki, sağ sıhhatte olan Gürcü Menşevikleriyle bizi, bizim mazlum ve sınıf kardeşlerimiz olan Azerbaycan ve Gürcistan işçi ve rençperlerinden ve özellikle Sovyet Rusya'sının inkılapçı proletaryasından zorla ayırdı. Anlaşılan başlıca amacı şudur: Batı Avrupa maliyecilerinin hileli mal yemesini, iktisadi soyguncuğunu müdafaa ve Ermeni sermayeperestlerinin arzularını istihsale alet olmaktır. Amacı böyle olan bir parti inkılap karşıtı siyasetini kılıç ve ateşle, demir ve kanla yürütüyor. Zengezur, Karabağ, Akbaba, Zen-

gibasar Taşnakların ve onun manevi akrabası Müsavat'ın istila siyasetlerinin canlı şahitleridir.

Şimdiki hükümet doğduğu günden beri, Ermeni burjuvazisinin ve Antanta'nın çıkarları yolunda ve kendi iktidarını korumak amacıyla Ermeni milletinin çiçekli hayatını her gün solduruyor, feda ediyor ve bunu gâh Ermenistan'ın içinde, gâh dışında milletin öz arasında savaşlarla icra ediyor. Türk istilacılarının akınlarıyla yıkılmaya başlamış bu zavallı memleket, Taşnak istilacılarının iktidarı altında büsbütün harap olmuştur.

Ermenistan tamamıyla elden ayaktan düşmüştür. Hem iktisaden, hem de maneviyatça ölüm uçurumuna doğru süratle koşuyor. Mavzerli hilecilerin idaresi altında Ermenistan işçi ve rençperleri büyük bir korku, dehşet içindedirler. Bağımsız ve birleşik Ermenistan namına, kan içen vahşilerden oluşmuş Taşnak Hükümeti'nin iktidarı altında Müslüman kitleleri merhametsizce kesildiler ve kesiliyorlar. Türk sultanlarının Türkiye'yi Ermenilerden temizlemek siyasetini, şimdi Taşnaklar Ermenistan Müslümanlarına uyguluyorlar. Fakat bu senenin Mayıs ayındaki inkılabın Eylül gürültüsü resmi caniler hükümetinin kuvvetini sarstı. Ermenistan'ın binlerce işçi fukarası kımıldandı. Bir defa bu kitleler gafletten uyandılar. Kendilerini şimdiki zalim hükümetinin boyunduruğundan kurtarmaya karar verdiler. Bitmez tükenmez milli savaşlarda: Antanta'nın ve onun ücretli uşakları olan Taşnakların kanlı siyasetlerine ve kendilerinin hukuki mazlumluğuna Ermenistan rençper ve işçisi Mayıs ayında Ermenistan'ı sovyet memleketi ilan etmekle cevap verdiler. Ama Taşnak mavzercilerle Denikin subaylarının genel kuvvetleri kara Ermenistan'ı yeniden canlandırdı. Şimdi Ermenistan sokaklarda, meydanlarda kurşuna dizilmiş yüzlerce, binlerce kırmızı inkılapçıların ve komünist reislerinin kabristanı haline gelmiştir. Taşnaklar ile Müsavatçıların aleyhine yaptıkları kıtallere Ermenistan inkılapçıları Azerbaycan Komünist İşçileri ittifak ahitnamesine kendi kanlarıyla mühür bastılar. Sovyet Ermenistan'da dehşetler yapan "Akdehşet"

ve Ermenistan'ın "en namlı" adamlarını takım takım kabre gömen ve kan içmeyi kendine idare vasıtası kabul eden hükümet, bizi zorluyor ve inkılapçı Doğu'nun rençper ve işçisi olan siz kardeşlerimize bu davetle müracaat edelim: "Ermenistan burjuvazisinin hareketlerine ve çabalarına bir daha tekrar etmeyecek surette son veriniz." Ermenistan, uluslararası haydutların eski zulmünden ve zorbalığından azat olmalıdır. Bunların ücretli uşakları olan mavzercilerin boyunduruğundan kurtulmalıdır. Ahalisinin milleti düşünülmeden Ermenistan, sevimli toplumsal vatan haline gelmelidir. Ermenistan milletlerinin şuna inancı var ki; bu güzel neticeler ancak Antanta'nın ve Ermeni burjuvazisinin temsilcileri olan Taşnakların kuvvetleri kırıldıktan ve yerlerine çalışanların hükümeti ve rençper ve işçi diktatörlüğü kurulduktan sonra vücuda gelebilir. Biz buna, yani Ermenistan'da Sovyet Hükümeti kurulmasına çalışıyoruz. Kendi inkılabımızda, kendi cenk cidalimizde bizim bütün ümidimiz Sovyet memleketlerine ve Doğu'nun inkılapçı milletlerine bağlanmıştır. Biz kendi tarafımızdan, Türkiye'nin ve İran'ın öz hürriyetleri için mücadele eden inkılapçı kitlelerinin imdadına koşmaya hazırız. Biz istilacı Batı'nın, Sovyet Azerbaycan'ına ve inkılapçı Doğu'ya hücum için Ermenistan'ın hareket merkezi olmasına ve böylece kendini bütün dünya nazarında rezil etmesine tahammül edemeyiz. Biz, bizim genel ve ortak düşmanımız olan Antanta emperyalizminin bizim vasıtamızla, Doğu'nun inkılapçı kitleleri üzerine muzafferane hücum etmesine tahammül edemeyiz. Biz umumi düşmana kesin galip gelmek ve dünyayı kapsayan istilacılığın kudretini kırmak için, Komünist Enternasyonal'in bayrağı altında, toplumsal inkılap dünyanın her yerinde muzaffer oluncaya kadar, kendi kuvvetlerimizi diğer komşu milletlerin kuvvetleriyle birleştireceğiz.

Yaşasın Doğu işçi kitlelerinin Batı işçileriyle birliği!

Yaşasın Üçüncü Komünist Beynelmilel!

- Ermeni vekillerinin imzaları-[88]

88 *Şark İli*, s.68-69.

b) Delican Vekillerinin Maruzası

Mayıs ayında Ermenistan işçi ve rençperleri burjuva hükümetini düşürmek ve Sovyet iktidarını kurmak için ayaklandılar. Bu kıyamı alt üst etmek için Taşnaklar en vahşi tedbirlere giriştiler. Türkiye'den Ermenistan'a büyük bir çoklukla gelmiş Ermeni muhacirlerinden istifade ederek kıyama manen kuvvet veren Bolşevik fikir ve akidesini yok etmeye hırs ile hiddet ile çalıştılar. Muhacirler Taşnak Hükümeti vasıtasıyla Amerika unu, erzak ve elbise aldıklarından ve pek cahil adamlar olduklarından sermayeye fiilen ücretli uşak oldular. Bundan başka Taşnaklar Ermenistan'a sığınan birçok Denikin subaylarından istifade ettiler. Bu subaylar askeri kuvveleri en baştan Müslüman ve Rus köyleri üzerine Mihayilofka, Delican köylerine kıyam etmiş Ermeni köyleri ve özellikle Şemseddin kazası üzerine sevk ettiler. Sovyet Hükümeti'ni kurmayı başaran Ermenilerle Taşnak taraftarları arasında savaş başladı: Sovyet taraftarlarında silah kalmadı, savaş levazımı bitti; topları ve makineli tüfekleri yoktu. Taşnakların ise mükemmeldi. İşte bunun içindir ki, muvaffakiyet Taşnak taraftarları eline geçti. Sovyet taraftarlarından yalnız Mihailovski mıntıkasında otuz bin kişiden ziyade bir kitle aileleriyle birlikte yurtlarını bırakıp Azerbaycan'a kaçtılar. Üç aydan beri bu çaresizler açıkta meskensiz yaşıyorlar. Bolşeviklerin ve Kızıl Ordu'nun, kurtarıcıların gelmesini bekliyorlar. Ermenistan'daki Sovyet Hükümeti'ni mağlup ettikten sonra Mihailofka köyüne Altıncı Ermeni Alayı Kumandanı Miralay Timçenko, Osmanlı Ermenilerinden kurulmuş alayıyla geldi ve Erivan'dan Rus subayları ile beraber gelen Ermeni Parlamentosu'nun üyesi huzurunda Mihailofka'da kalmış olan ahaliyi soymaya başladı. Ahalinin boynuzlu hayvanlarının hepsini aldı. Koyunlarını, buğdaylarını vesair hububatlarını hep aldı ve Erivan'la Delican'a doğru gönderdi. Mihailofka'daki 6. ve 8. Alayları, ahali üç aydan beri kendi yiyecekleriyle besliyor. Parlamento üyeleri ve miralaydan nefere kadar askerler, ahaliye her türlü eziyetleri yapıyorlar. Bolşevizme meyil gösterenleri başı aşağı asmaktan başka pervasız birçok

işkenceler ediyorlar. Karıları, kızları zorladıkları da oldu. Soymakla yetinmeyerek Mihailofka'ya on milyon mali ceza yüklediler. Bu cezanın bir kısmını para, bir kısmını zahire olarak aldılar. Aynı zamanda on nefer Mihailofkalıyı Bolşeviklere meyli var diye hapse koydular. Bunlardan bazısını, her birisi için yüz bin manat ve daha çok para vererek kurtarmayı başardık. Kalanları ise hapishanede çürüyorlar.

Mihailofka İnkılap Komitesi üyelerinin aileleri, evlerinden çıkarıldılar. Taşnak gözetimi altında yaşamaya mecbur ettikleri gibi eşya ve malları tamamıyla yağma edilip evleri mühürlenmiştir. Mihailofka'da kalan ahaliye kendi mezralarında ekin ekmeğe ve başka işlerle çalışmaya izin vermiyorlar, mallarını gasp ediyorlar. Kendilerini Taşnakların yararına çalışmaya mecbur ediyorlar. Tarlalarını eken yoktur. Ekin hayvanı da yoktur. Kısmetleri kesilmiş gibidir. Ekinden biraz mahsul ellerine geçerse üçte birini bedava Taşnaklara vermeye mecburdurlar. Aynı zamanda askeri tazminat da vermeye mecburdurlar. Bu sonbahar mevsiminde parlamentoya veya buyurduğu yere on bin pud buğdayı vermek için Mihailofkalılardan taahhütname almışlardır.

Şu durum ispat ediyor ki; Ermenistan'da her şey Taşnaklarındır. Ermenistan'da sovyet hükümetini isteyen ne kadar adam varsa hepsinin gözü şimdi Doğu Kurultayı'na dikilmiştir. Ve kurultayın kendilerine azatlık verecek kararını derin bir hasretle bekliyorlar.

Can düşmanı, ceset düşmanı Taşnaklardan kurtulmak, çaresiz Ermenistan için şimdi hasret çekilen bir nimettir. Çalışan kitleyi azat etmeyi kendine görev tanıyan sovyet hükümeti kurmalı ve yeryüzünde kan içen Taşnak Hükümeti'ni yok etmeli ve izini silmelidir.

Ermenistan'ın eski ve yerli ahalisi, Ermeni memleketinin her köşesinde kıyam etmeleriyle âleme ispat etmişlerdir ki, dünyanın kurtarıcısı bir sovyet hükümetinin varlığını anlıyorlar, Taşnakların Amerika unu ve elbisesi verip kendilerine kul ettikleri Türkiye'den gelme Ermeniler, Bolşevik Ermenilerle savaş edip Ermenistan'da Sovyet Hükümeti'ni düşürdüler. Bizim Doğu Halkları Kurultayı'ndan ricamız odur ki; Kızıl Ordu'yu Ermenistan'a gönderip yerli

ahaliyi dışarıdan gelen ve Amerika ekmeğine vicdanını satmış Türk Ermenileri elinden kurtarsın! Ve Ermenistan'da Sovyet Hükümeti'ni yeniden kursun!

Vekillerin İmzaları.[89]

c) Kars ve Batum Vilayetleri Vekillerinin Maruzası

Aşağıda imza koymuş olan biz vekiller bütün proletarya huzurunda kurultay başkanlık kuruluna arz ediyoruz ki; Kars ve Batum vilayetlerinde, Tiflis vilayetinin Ahıltsih, Ahılkelek kazalarında ve Erivan'ın Sürmeli ve Şerur kazalarında asayişperver ve silahsız İslam ahalisi zulüm çekmektedir. Müslümanların zalimleri bir taraftan Ermeni Taşnakları, diğer taraftan Gürcistan Menşevikleridir. Bu vilayetlerin ve kazaların ahalisi kendi mukadderatlarını kendi ellerine almak istediklerinden, 1918 yılının Aralık ayında cumhuriyet idaresi ilan ederek, "Cenub-i Garb-i Kafkas Cumhuriyeti"ni kurdular. 1919 Mart ayının 27'sinde Kars'ta toplanan parlamento bu ilanı tasdik etti. Bu cumhuriyet 1920 yılının Nisan'ının ortasına kadar yaşadı. Fakat İngiliz istilacılığı bu cumhuriyeti boğdu. İngilizler, Cumhuriyet Hükümeti'nin üyeleri ve parlamento üyelerinden bazısını hapsedip Malta Adası'na sürdüler ve Taşnakları Kars vilayetine ve Oltu kazasıyla Ardahan kazasının bir kısmına soktular. Gürcü Menşevikleri ise, bu Cumhuriyet'in başına gelen beladan alçakça istifade edip Ahaltsıh ve Ahılkelek kazalarına girdiler.

Şimdi eski Cenub-i Garb-i Kafkas Cumhuriyeti arazisinde Müslümanlar ile Taşnak ve Menşevik ittifakı arasında şiddetli savaş devam ediyor. Bütün Müslümanlarla Rus ahalisi (buralarda Ruslarla Müslümanlar ahalinin en büyük parçasını teşkil ediyorlar) ancak, genelin sevdiği sovyet hükümetini istiyorlar. Eğer en yakın bir zamanda sovyet ilan olunmazsa Müslümanların ve Rusların hepsi son adama varıncaya kadar silahlanıp, zalimler üzerine yürüyeceklerdir.

89 *Şark İli*, s.71.

Kurultayın başkanlığından candan ve yürekten rica ediyoruz: Bizim beyanatımızı soruştursunlar; iki kardeş millet arasında, Müslümanlarla Ermeniler arasındaki bir savaşın önü alınsın. Soruşturma ve icraatınızın neticesi, Taşnak Hükümeti'nin meydandan kalkması olacağına eminiz. Çünkü bu hükümeti ne Müslümanlar, ne de Ermeniler kabul edebilirler.

Yaşasın Kafkas Sosyalist Sovyet Cumhuriyetlerinin Koşması (Federasyonu)!
(102 vekil tarafından imzalanmıştır.)[90]

d) Ermenistan Ahvaline Dair Doğu Halkları Kurultayı'na Verilen Maruza

Kafkas ötesinin üç cumhuriyetinden ekonomik olarak en çok geride kalanı, Ermenistan'dır. Ekonomik geriliği siyasette geride kalmasıyla beraberdir. Bağımsız devlet teşkili başlar başlamaz Ermenistan'ın siyasi ve iktisadi hayatı ayrılıp milliliğin dar çerçevesi içine sokuldu. Kafkas Ötesi, Sovyet Rusya'sından ayrılıp da üç küçük burjuvazi cumhuriyetine bölünmeseydi Ermeni burjuvazisinin Taşnak Partisi Ermenistan işçi ve rençber kitleleri üzerine tamamıyla hükümranlık etmeye muvafık olamazdı.

Bu ayrılışla iki amaç gözetiliyordu: Bir yandan kuzeyden ilerleyen işçi inkılabıyla mücadele etmek, bir yandan da kuzey inkılabına katılmaya hazırlanan Ermeni rençper ve işçisiyle çarpışmak. İki yandan Ermenistan'a akan inkılapla savaş edebilmek için zor vaziyette bulunan Taşnak Partisi eskiden beri zor anlarda kullanılagelen çareye yapıştı. Ermeni ve Müslüman işçi sınıfları arasında milliyet savaşı açtı. Taşnakların kurdukları milli burjuva devletinin teşkilatı her yerde milliyet savaşlarıyla birlikte gidiyordu. Bu savaşlar Müslüman ve Ermeni işçi kitleleriyle meskun yerleri harabeye döndürdü. Zengezur, Karabağ, (Ekaslis) Akbaba, Zengibasar Taşnakla-

90 *Şark İli*, s.70.

rın ve onunla akraba olan Müsavat Partisi'nin kanlı istila siyasetlerinin canlı şahitleridir. Eskiden beri Ermeni burjuvazisinin hasret çektiği ideal, yani denizden denize Ermenistan şimdi Taşnakların en büyük düşman unsuru tanıdıkları Müslüman rençperlerinden Ermenistan'ı temizlemek vasıtasıyla Müslüman köylerini kılıca ve ateşe havale etmek tedbirleriyle vücuda getiriliyor. Milli savaşlar Ermeni millet ve devletinin rençper ve işçi kitleleri üzerine hâkimiyetine vasıta oldu. Fakat aynı zamanda fukaranın iflasıyla neticelenen ve açıktan açığa istilacılık emellerine hizmet eden bu savaşlar zayıf Ermeni devletinin iktisadi temellerini baltaladı. Bu bozukluklar, Taşnak Partisi'nin iktisadi vaziyetinde de tesirini gösterdi.

Ermeni rençperlerinin iktisadi hali nispeten iyi idi. Rus-Türk savaşında bunlar kısmen harap oldulardı. Fakat bunların asıl kötü duruma düşmesi Taşnak tepkisinden ve buna ilave olarak milletler arasında meydana gelen savaşlardan ileri geldi. Her yerde olduğu gibi burada da savaş yoksul milletin kuvvet damarlarını kesti. Memleketin üretim kuvvetlerini mahvetti. Bazı yerli köy rençperlerini dilenci muhacirlere döndürdü. Ermenistan ve Azerbaycan Hükümetlerinin tutuştukları kanlı milli savaşlar Ermeni rençperinin hayatında ve refahında bozukluklar oluşturmakla beraber bu bozukluklar Ermeni Hükümeti'nin rençperleri ezen, boğan iç siyasetiyle genişliyordu. Hür ve bağımsız Ermenistan, Taşnakların elinde hile ile iktisadi soygunculuk yapan dehşet vasıtasıyla ağalık eden, köylülerin malını zor ile alan ve Denikin subayı olan adamlara açık bir memleket haline geldi.

Uluslararası istilacıların Ermeni ahalisine karşı alaycı bakışları Ermenistan üzerine vekalet kabul etmek meselesinde kendini açıkça gösterdi. Bu Ermenistan vekâleti pazarlığı hâlâ devam ediyor. Bununla beraber istilacılar Ermenistan'ı elden bırakmak istemiyorlar. Her şeyden evvel Ermenistan onlara Bolşeviklik ile savaş etmek için lazımdır. Amerika gelecekte Ermenistan'dan çıkaracağı ham şeylere karşılık olarak şimdi Ermenistan'a zahire veriyor. Zan olu-

nurdu ki, sanatsız, yoksul bir memlekette hükümetin vazifesi, ahaliye yemek vermek, Amerika'dan gelen zahireyi namuslu bir heyet eliyle ahaliye dağıtmaktadır. Halbuki Amerika zahiresi de hükümetin elinde inkılaba karşı mücadele için vasıta ve alet haline geldi.

Önce hükümet, işçi ve rençper sınıfını Azerbaycanlıların Ermenistan'a zorla girmesiyle korkutuyordu. Fakat alevlendirilen savaşlardan amacın istilacılık olduğunu rençper ve işçi kitleleri anladıkları vakit, hükümet bunları eğer kendilerine yardım etmezlerse açlıktan öldürmekle korkutmaya başladı. Bununla beraber zahire tamamıyla hilekâr, vurguncu çapulcuların eline düşüyor. Devletin istifade ettiği orta sınıf zahiresiz kaldığı ve pek az toprağa malik olduğu için köy yağmacılarından zahire borç almaya ve elindeki topraktan istifade hakkını onlara vermeye mecbur oluyor. Bu hal çoktan beri Ermenistan köylerinde yoksullaşmış siyasi birçok rençper ordusu vücuda getirdi. "Kitleler gittikçe dilenci olur"dan ibaret kanun ne kadar doğrudur. Bunu Ermenistan'ın hali pekiyi ispat ediyor. Zahire, hile ile başkasının malını yiyenlerin eline düştüğü için Amerika'dan zahire gelmesine rağmen memleketlerde açlar ordusu peyda oldu.

Şu noktaya dikkat etmelidir ki, Çar saltanatı zamanında Ermenistan'da hiç toprak meselesi yoktu. İstisna teşkil eden manastır topraklarıydı. Ermeni mülteciler ile ruhani sınıfı bu toprakları işgal etmek isteyen Rus Hükümeti'ne karşı müdafaa ettikleri için Ermenistan rençper ve işçileri nüfuzlarını artırmaya muvafık olmuşlardı. Taşnak Hükümeti zamanında bunun aksine olarak toprak meselesi sıkıntılı bir mesele haline geldi. Taşnak yağmacıları zahire vasıtasıyla köylüleri topraktan el çektirmeye muvafık oldular. Yalnız şimdi rençper sınıfı anladı ki, büyük bir kitleyi besleyen ve pek çok toprak sahibi olan ruhani sınıfın Çar zamanında köylüleri imdada çağırması köylülere ait bir maddeyi müdafaa için değil, yalnız kendi topraklarını ve çiftliklerini ve bunlardan hasıl olan gelirlerini müdafaa etmek içindi.

Toprak meselesinin Ermenistan'da en fazla önemli mesele olması şundan dolayıdır: Hükümet, Müslüman köylülerinin toprağını Ermeni Hükümeti ve parlamento üyelerine verip suni mülkdarlar sınıfı meydana getiriyor. Ermenistan içindeki Müslümanları kesip bitirmek siyaseti devlet ve parlamento üyelerini zenginleştirmek gibi iktisadi amaçtan başka siyasi bir amaç da gözetiyor: Kesilen Müslümanlardan boş kalan yerlere devlet Türkiye Ermenilerini yerleştiriyor ve bunlardan Ermeni Kazakistan'ı vücuda getirmek istiyor. Hükümetin emeli şudur: Bu muhacirlere dayanarak kendini, yerli, dilencileşmiş ve bu yoksulluktan dolayı inkılap duygusu ve heyecanıyla dolmuş Ermeni rençper ve işçilerine karşı müdafaa edebilmektir. Erivan şehrinin ticareti ise son zamanlarda tamamıyla Türkiye muhacirlerinin eline geçti, hükümet de tamamıyla bunların hükmü altına girdi. Demiryolları üzerinde toplanmış Ermeni işçileri yukarıda söylediğimiz durumda ve belki daha fena bir haldedir.

İşçi hareketinin merkezi Alexandrapol'dur. Onların başçıları demiryolu deposunun işçileridir. 1911'de Bakû'de Sovyet Hükümeti'ni tarumar ettikten sonra usta işçiler yığın yığın Ermenistan'a gelip mesuliyetli mevkiler tuttular. Ermeni işçilerinin Ermenistan'da çektikleri felaketlerin asıl sebebi; arzu ve iradelerini Taşnak Hükümeti'nin iradesine karşı koyabilecek düzenli teşkilatları olmamasıdır. Taşnak Partisi, işçi sınıfının sesi işitilmeden önce, ortaksız hükümranlık edebilirdi. Rençperlerin küçük burjuva kısmı savaş ile ezgin ve yoksul düşmeden evvel kendi geleceğini büyük Ermeni burjuvazi sermayesinin geleceğiyle birleştiriyordu. Taşnaklar bu zamana kadar hükümranlık edebiliyorlardı. Bağımsız devlet teşekkül edildiğinden beri Kafkas'ın bütün yerlerinden gelenler, demiryolu üzerinde işçi merkezleri teşekkül etmektedir. Hükümetin bütün gayreti işçilerden devlet partisi yapmak ve bunu kendisine kale duvarı gibi kullanmaktan ibaretti. Fakat rençperleri kendisinden yüz döndüren Mavzerciler Hükümeti işçileri kendisinden ayrılmaya mecbur etti. Yalnız demiryolu idaresinin çıkarına hizmet eden

hükümet meslek birlikleri vücuda getirmek ve bu ittifakların demiryoluna ait merkezi komitesini işçileri takip için casus şubesi haline koymak ve nihayet işçilere karşı işçi birliği namına merhametsizce mücadele etmekle işçilerin önüne bu meseleyi çıkardı.

Devlete karşı sınıf mücadelesi yapmak için işçiler birliği vücuda getirmek lazımdır. Bu yılın Ocak ayında meslek birlikleri aleyhine yapılan mücadele ve komünist işçilerin hepsi üzerine iş takipleri patladı. Bu hareket bastırıldı ve işçiler yığın yığın hapse atıldı ve merhametsizce katliama uğratıldı. Demiryolcuların kurultayında bu yılın Nisan ayında Komünist Partisi, Hükümet Partisi üzerine tamamıyla galip geldi. Hükümet Partisi silah zoruyla ve komünist vekilleri hapsetmek vasıtasıyla içinden yeni merkezi komite çıkardı. Bu komitenin hedefi komünizmi demiryolu işçilerinin içinden söküp bitirmekti. Bütün hat üzerinde işçiler genel yığıncağa çağrılmıştı. Bunlar aralarında devlete karşı itiraz kararları verdiler. Bundan başka işçiler birliği teşkil edilip sarı ittifaklar boykot yapmayı talep ettiler, birçok işçi Alexandrapol hapishanelerinde kıyama kadar eziyet çekmekte idi. Ermenistan'ın her tarafından en iyi komünist işçiler haydut ve hayırsız namıyla hapsedildi. İşçi hukukunun böyle çiğnenmesine, kendilerine verdiği dilenci ücretini de ilave edersek işçinin hali ve sıkıntısının derecesi anlaşılıyor. Komünist Partisi'nin geniş propagandası sayesinde Ermenistan'da işçi sınıfı inkılabın öncülüğünü yapıyordu. Bu ağır şartlar, hususuyla rençber ve işçiden oluşan ordu için, tahammül edilemezdi. Ev ocağına yakın ailesinin sefaletine ve iktisadi haline şahit kışlada değnek yemeye mahkûm manasız milli mecburiyetlerin ortağı olan çıplak ve yalın ayak Ermenistan askeri sanathanelerde çalışan arkadaşlarından ve çift arkasında yürüyen kavim ve akrabasından evvel Taşnaklara kin bağladı. Bu hayat Çar zamanındaki hayattan fenalıkça aşağı değildi. Kıyamdan çok evvel, bu yılın Nisan başlarında, Sarıkamış Tümeni mahpusundaki komünist askerleri azat etmek için iki defa ayaklandı. Fakat hükümetin muhafaza askerleriyle çarpışmaya cesaret edemedi. Bununla beraber Sarıkamışlıların itaatsizliği ordu-

ya cüret ruhu verdi. Ordu, generallerinin bağladığı zinciri kırdı ve birden bire hükümetle çarpışmak ateşiyle tutuştu.

Şahısların ve partilerin idaresi haricinde olarak Ermenistan'daki inkılap vaziyetini doğuran fiili sebepler şunlardır:

Bitmez tükenmez milli savaşlar, rençper iktisadiyatının iflası, hile ile mal yemek, hırsızlık, düzenli bir usule konulmuş rüşvetçilik, işçi sınıfının hukuksuz hayatı, işçinin dilenci derecesinde ücreti, ordunun tahammül edilemez idaresi, bütün bunlar Taşnak Hükümeti'nin, hile ile mal yiyenlerin ve mavzercilerin ağır zulümlerinin de sonucu idi. Aynı zamanda hükümetin düşmesinin çabuklaşmasına sebep oldu.

Ermenilerin hangi partisi vardı ki, bütün bu şartlardan istifade ederek ve Ermenistan dışındaki durumu da göz önüne alarak rençper ve işçi partisinin başına geçsin. Ermeni Menşevikleri ve mavzercileri ordusuz general halindedirler. Onların Ermenistan'da yapabilecekleri şeylerin hepsini Taşnaklar yapmışlardır. Taşnaklar mahiyetçe ve fiilen Gürcistan'ın ve Rusya'nın ve başka memleketlerin Menşeviklerinden farklı değildirler. Yalnız Komünist Partisi, hükümetle yüz yüze geldi. Taşnak Partisi'nin önüne çıktı. Şimdi Ermenistan'da mesele şöyledir: ya Komünistler ya Taşnaklar.

Komünist Partisi'nin Ermenistan'daki faaliyeti inkılabın birinci gününden başlamıştır. O zamandan beri bu partinin iki konferansı oldu. Komünist partileri son zamana kadar inkılabı komünist bayrağı altında çalıştırdılar. Altı ay gibi az bir zamanda partinin teşkilata dahil üç bin üyesi vardı. Bu sayıya ordu dahil değildir; orduda da mühim inkılap teşkilatı vardır. Parti bütün dikkat ve gayretini işçi sınıfını teşkile ve meslek ittifaklarını çalıştırmaya sarf ediyordu. Bu ittifaklar gittikçe komünistlerin eline geçti ve onların siyaset ve taktiğini kabul ve tatbik ediyorlardı. Partinin son toplantısında Ermenistan'ın iç ve dış işlerine dair bütün meseleleri bitirecek bir karar kabul edildi. Kararın dış işlere ait bir maddesi şudur:

Rusya inkılabı, bütün mazlum Doğu milletlerini dünya istilacılığının boyunduruğundan kurtarmak şiarını kurdu. Doğu ayağa

kalktı. Doğu'nun muhabbeti Rus Sovyet Cumhuriyeti tarafındadır. Düşmanlığı, dünya istilacılığına karşıdır. Şüphe yoktur ki; bu akım genişleme devresinin birinci adımında milli kurtuluş mahiyetini taşıyacaktır. Bu mesele Ermenistan'da büyük bir ehemmiyetle duruyor. Çünkü Ermenistan'da hükümran olan sınıflar ve Ermenistan Hükümeti memleketin geleceğini uluslararası istilacılığın galibiyetine çözülmez bir surette bağlamışlardır. Ermenistan'da milli mesele yoktur. Ermenistan'da toplumsal mesele vardır. Ermenistan'daki Komünist Partisi, Doğu'nun genel kıyamı vücuda gelinceye kadar Taşnak Partisi'nin iktidarını yere düşürmeye hazırlanacaktır. Doğu'nun genel kıyamı vücuda gelinceye kadar, memleketten hariç istilacılıkla Ermenistan arasındaki ittifak cephesini yarmak ve Doğu'nun ayağa kalkmış milletleriyle el ele Sovyet Rusya'sıyla müttefik olarak uluslararası istilacılığa karşı genel hücum cephesi teşkil etmek. İşte Ermenistan Komünist Partisi'nin gözettiği yol budur ve memleketin rençper işçisi yığınları bu yol üzerinde durmaktadırlar. Vekillerin imzaları[91]

e) Avrupa, Amerika ve Japonya İşçi ve Köylülerine Selam

İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya, Japonya ve Almanya'nın ve bütün memleketlerin işçileri! Doğu'nun milyonlarca işçilerinin sesini dinleyiniz! Asya ve Afrika'nın köle gibi satın alınmış ülkelerinden: Türkiye'den, İran'dan, Çin'den, Mısır'dan, Afganistan'dan, Buhara'dan, Hive'den size doğru yükselen felaket, mihnet ve gam seslerini işitiniz! Nice yıllar biz sükût ediyorduk. Siz bizim sesimizi işitmediniz ve kimse size bizim ne yolda yaşadığımızı ve evvelce sizin de ağanız olan kimselerin ağalığından bizim neler çektiğimizi haber vermedi. Sizin ağa ve efendileriniz Avrupa ve Amerika tacirleri, fabrikacıları, generalleri ve memurları bizim köylerimize ve şehirlerimize rahat rahat sokuldular. Yüzlerce yıl bizi soyuyor ve yurtlarımızı yağma ediyorlardı. Alnımızın teriyle ve kolumuzun

91 *Şark İli*, s.75-77.

gücüyle vücuda getirdiğimiz her şeyi alıyorlar, çalıyorlar ve bizim eski medeniyetimizin eserleriyle evlerine süs, hayat ve maişetlerine güzellik ve rahatlık vermek için hepsini Avrupa'ya götürüyorlardı. Bizi ise kul ve köleye döndürüyorlardı. Şimdiye kadar öz hanlarımıza, sultanlarımıza, beylerimize, mihracelerimize vergi veriyorduk. Şimdi Avrupa zalimlerinin de kamçıları sırtımızda şaklamaya başladı. Alın terlerimiz, bunların ucuz kıymetle, pirinç, çay, şeker, tütün, kauçuk alabilmeleri için dökülüyordu. Çocuklarımız esir olmak için doğuyor ve esir olarak ölüyordu.

Onlar yavruyu anasından, karıyı kocasından ayırıp döve döve memleketten memlekete göçürüyorlardı. Onlar size, memleketlerimize Avrupa ilim ve irfanı neşrettiklerini söylüyorlar, halbuki votka ve afyon getiriyorlardı. Şu düşünceyle ki: Asya ve Afrika halkı esirliğini anımsayıp, kedere daldığı zaman tahammül edilemez hayatını kolaylıkla unutsun da zulme karşı el kaldırmaya cesaret edemesin!

Sizin efendileriniz olan Avrupa sermayedarları bizim kendi esircilerimize yardım ediyorlardı. Yerli can ve mal ağalarının kamçıları iş görmediği yerlere Avrupa zenginleri beyaz askerler, toplar, tüfekler gönderiyorlardı. Bizi kendi kanunlarına, kendi valilerine tabi tutuyor ve sözün tam manasıyla, bizi satın alma "köle" sayıyorlardı. Onların aklınca sömürgeleri bizi istiklal hayatına hazırlayacak, medeni terbiyeyi bize verecekti. Fakat onlar biz Doğu emekçilerinin uyanmasına ve bilgi ile ışıklanmasına düşman oldukları kadar, hiçbir şeyine düşman değildirler. Onlar bize yalnız hapishane yapıyorlar, beyaz insanların büyük ve güzel olarak icat ve ibda ettiği şeyleri öğreneceğimizden korktukları için okul yapmıyor ve yaptırmıyorlardı. Onlar, kendilerinden ve insanlardan alçak diye baktıkları için beyazların oturdukları vagona oturmayı, beyazların yemek yedikleri masa üzerinde yemek yemeği bize yasak etmişlerdi.

Bizim derin yaralarımızı siz görmediniz. Bizim zulümden şikâyet eden felaket ve matem türkülerimizi siz işitmediniz! Onların sözüne siz de inandınız. Size köpek nazarıyla bakan insanlık celladı

sermayedarlar gibi siz de bize köpeğiniz imiş gibi hakaretle baktınız. Çin ve Japon sizin sermayedarların ev yurtlarından kovduğu rençperleri sizin diyarınıza bir lokma ekmek için geldikleri zaman siz itirazlarla reddediyordunuz. Onları sizinle beraber hürriyet için mücadeleyi öğretecek yerde cehaletlerden ve cehaletlerimizden dolayı gülüyor ve bizi maskaralar gibi alay ve rezil ediyordunuz. Bizi kendi muaşeret ve hayat âleminizden dışarı atıyor ve kurultaylarınıza girmeye bırakmıyordunuz.

Sizin Sosyalist Partiler kurduğunuzu haber aldık, sandık ki siz uluslararası işçi birliği vücuda getirdiniz! Fakat bu girişiminiz lafta kaldı. Çünkü bizi İngilizler Hindistan sokaklarında astıkları vakit, bizi Pekin'de taşlanan Avrupa askerleri öldürdükleri zaman, bizim "ekmek" diye feryadımıza karşı Amerika sermayedarları kurşun sesi ile cevap verdikleri hengâmede biz sizin enternasyonalin vekillerini yanımızda görmedik.

Yürekleri bütün dünya işçilerinin birleşmesi hasretiyle yanan yoldaşlarımız, sizin enternasyonalin kapı eşiğinde durup bakıyor ve görüyorlardı ki, siz bizi, sözde, kendinize eşit ilan ettiğiniz halde, işte ve gerçekte alçak bir cinsten olarak tanıyordunuz.

Bundan altı yıl önce, bütün dünya zenginleri "bakalım kimin kölesi çok olacak, Asya ve Afrika ülkelerinin büyük parçasını kim alacak" diye birbirini boğmaya başladılar. O vakit, siz Avrupa ve Amerika işçileri, bu cellatlar ve soyguncular boğuşmasını gördüğünüzde, göz yumdunuz ve bu savaş sizin istiklaliniz için yapılıyormuş gibi davrandınız. Halbuki sizin bir parça yeriniz yoktu. Sizin alın terlerinizle suladığınız topraklar, öz mülklerinizi zorla, hileyle yiyen sahiplerinizin malıydı. Bankeriniz, fabrikalarınız bizi bu savaşa zorla karıştırmak isterken onlara yardım ediyordunuz. Halbuki bu savaş hem bizim hem sizin malınız ve hayatınız aleyhine bir mücadeleydi. Avrupa askerlerinin süngüleri Fas ve Cezayir rençperlerini Finlandiya, Normandiya, Champagne savaş meydanlarında kurşundan, soğuktan ve hastalıktan ölmeye, Hindistan rençperlerini Elcezire ve

Arabistan kumluklarında güneşin hararetinden ve susuzluktan helak olmaya mecbur ediyor. Sizin süngüleriniz ise Mısır fellahlarını Türklere karşı savaşan İngiliz ordusunda ağır ve meşakkatli işler görmeye koşturuyordu. Sizin süngüleriniz Hint rençperlerini yük devesine döndürdüler. Bu biçarelere Elcezire'deki beyaz İngiliz askerleri için savaş levazımını taşıttırdılar. Avrupa zenginlerinin altını ile Çin ve Afgan işçileri Rusya ve Fransa'ya şu amaçla satıldılar: Muharebe kurşunları yağmur gibi yağarken, sonunda sizi helak edecek siperler ve tabyalar yapsınlar, fabrikalarda sizi öldürmeye silah yapmak için vücutlarını çürütsünler.

Bizim kanlarımız ve terlerimiz sizinkilerle birlikte akıyordu. Bununla beraber, derisi renkli olan insanlar karanlık gecelerde vatan hasretiyle ölüyorlardı da siz onları kardeş saymıyordunuz. Onların ölümü, hiç kimsenin gözünde bir damla yaşa ve hiçbir yürekte bir küçük aha değmeyecek, kıymetsiz hayvan türü, vahşi köle ve satın alma kul sanıyorlardı.

Dağların, denizlerin, ormanların ötesinde kadınlarımız ölmüş erkeklerine, çocuklarımız kendilerini kucaklayan babalarına ağlıyorlardı.

Bu hal ile savaş geçti. Şimdi ise milletlerin özgürlük ve hukuk bayrağı altında boğuştuklarını ilan eden ağalarınız ve ağalarımız, yüzlerinden maskeyi açtılar ve şimdi Hindistan'ın şehirlerinde hükümranlık eden süngü, kılıç, makineli tüfektir. Amritsar'da generalleriniz Hint ahalisini yaylım ateşi altına almaya ve yerlerde süründürmeye muvaffak olabildiler! Böyle iken İngiliz parlamentosunda hiçbir işçi mebusu ayağa kalkıp da bu cellatlar için darağacı kurmayı teklif etmedi. Elcezire'de İngiliz sermayedarları Amritsar kurbanlarının kardeşi olan seksen bin Hint askerini, yerli ahaliyi İngilizler esir etmek ve memleketin başlıca serveti olan Musul petrol madenlerini ele geçirmek için istiklal ordusu halinde kullanmaktadırlar.

İngiliz sermayedarları tarafından para ile vicdanları satın alınan Rum askerleri şaha kalkmış, Türkleri kesip kırıyorlar. Güney Anadolu'da Fransız süngüleri saltanat sürüyor. Şam'da Fransız Genera-

li'nin çizmesi Şam istiklalinin yeni binasını yıkıyor. İngiliz Hükümeti iki milyon sterlin parasına birtakım İran hainlerini satın alıyor ve İran'ı Rus ve İran işçi halkının aleyhine İngiliz sermayesi hesabına siper ve kale halinde kullanıyor.

Cezayir, Trablus ve Annam'da Fransız generallerinin zorbalıkları evvelce nasıl ise, şimdi de aynı şekilde devam ediyor. Kuzey Çin'de ve Kore'de Japon subayları ve jandarmaları ev sahipliği ediyorlar. Ve kim hürriyeti düşünmeye cüret ederse derhal asıyorlar, kurşuna diziyorlar. Bu savaşta dökülen Asya işçi ve rençperlerinin kanından, Afrika işçi ve rençperlerinin kanından azatlık ve kurtuluş değil, kurtuluş ve azatlığa çalışanlar için darağacı bitti.

Fakat darağacının gıcırtısından, kırbaçlar altında inleyenlerin ah ve figanından biz başka sesler işitiyoruz. Biz, ellerinde silah olarak boyunlarına esirlik zincirleri takanların aleyhine kıyam eden işçilerin isyan seslerini işitiyoruz. Rus sermayedarlık binasının yıkılmış seslerini işitiyoruz. Ve bizim kalbimiz büyük bir zafer duygusuyla doluyor, şad oluyor. Ancak biz şuna iman ediyoruz: Rezil ve melun tanınmış işçi halkı, kulluk ve kölelik devrine, başkalarının istibdadına baş eğme devrine son vermek ve işçiliğin, işin ve azatlığın, saltanat süreceği bir devir vücuda getirmek kudretini kendinde bulabiliyor. Rus işçilerinin, Rus rençperlerinin yaşadığı bu ilk haklı muharebede gürüldeyen toplarından sizin de sesinizi işitiyoruz. Ey Almanya'nın, Avusturya'nın ve Macaristan'ın işçileri! Sizin de tüfeği ele aldığınızı, sizin de kendinizi esir edenlerin üzerlerine el kaldırdığınızı işitiyoruz. Düşmanlarınız bugün size ne kadar galip gelirlerse gelsinler, neticede son galibiyetin sizde kalacağına iman ediyoruz.

Kulaklarımıza İtalya şehirlerinden, haydut İtalya sermayedarlar çetelerinin süngülerine göğüslerini hedef eden yüzlerce işçilerinin sesi geliyor. Hapishanelerin duvarlarından Fransız işçilerin sesleri geliyor. Bu hapishanelere onları, Fransız Hükümeti doldurmuştur. Çünkü onların gazabından korkuyor, onların alevlenmiş göğüslerinin ve yanmış vicdanlarının karşısında titriyor. Kükremiş

İngiliz işçileri deryasının, iradesinin sesi bizim kulaklarımıza geliyor. Bu deryanın dalgaları kendini öyle kayalara vuruyor ki, üzerine İngiliz sermayesinin kaleleri, siperleri yapılmıştır. Feryat bu sermayeden! Kavim ve milletleri boğan ve dünyayı yağma eden, yoksul yuvaların rahatını bozan bu İngiliz sermayesinden! Bu karşı sedaları biz artık duymak değil, şevk ve güvenle teneffüs ediyoruz. Ve bizde böyle bir iman büyüyor ki, felaketlerimizin biteceği gün ve bizim sesimizin, savaşlarımızın birleşeceği saat pek yakındır. Sizin yalnız kendi azatlığınız için mücadele etmeyeceğinize eminiz. Biz inanıyoruz ki, elleriniz ve ayaklarınızdaki kelepçeleri, zincirleri bizim ayaklarımızda ve ellerimizde bırakmak için çıkaracak değilsiniz.

Biz biliyoruz; size ağalık edenler, sizleri, Doğu işçilerini, Doğu rençperlerini nefret ve hakaretle görmeye alıştırmışlar, bundan amaçları olduğunu bilirsiniz. Beyaz işçilerle renkli işçileri birbirinden ayırıp, her ikisini de kolayca boyunduruk altına alabilmek! Lakin bizim imanımız vardır ki, siz bu nefret ve hakaret görüşünü üstünüzden kirli gömleği atar gibi atar ve bundan vicdanınızı temizlersiniz! Avrupa ile Amerika ve Asya ile Afrika'da bir avuç zenginin rahat yaşaması için çalışan işçilerin kurtuluşu, o çaresizlerin birlikte galip gelmesiyle mümkün olabilir. Eğer siz yalnız kendinizi azat edip, bizi esirlik zincirleri içinde bırakmak istiyorsanız, inanınız ki, yarın siz de zincirlere girersiniz. Çünkü bizi zincirde ve mahpuslarda saklayabilmek için Doğu'da ve Güney'de hapiste muhafızları vücuda getirmeye, bize karakol çekmek için ordular, sürü sürü köpekler beslemeye, iktidar ve yetkiyi vali ve generallerinize vermeye mecbur olacaksınız. Bunlar ise çalışmadan yemenin ve işçilerin emeğiyle yaşamanın tadını tatmış ve derisi renkli rençperlerin birkaç neslini kulluk altında tutmayı öğrenmiş oldukları için derhal süngüleri üstünüze çevirirler ve Asya'dan, Afrika'dan topladıkları servet ve kuvveti, sizi yine evvelki gibi esir yaşatmaya harcarlar. Demek ki şimdi siz bizi unutursanız bu hatanızın size vuracağı darbe pek büyük olacaktır.

Şimdi kendi ellerinizdeki zincire bakıp bizi boğan zincirleri hatırlamanız lazımdır. Biliniz ki, bizim mücadelemize katılmadan azat olamazsınız. Bizim memleketimizin serveti sermayedarlarınızın sizi kul etmek için ellerinde vasıtadır, kuvvettir. Öyle bir kuvvet ki, İngiliz sermayedarı Hindistan, Mısır, Türkiye rençperlerinin serbest mallarını hileyle, zorla almak ve onları İngiliz ordusuna hizmete zorlamak kudretini kendinde buldukça onun yeteri surette ve yeteri miktarda cellatları olacak ve İngiliz rençperlerini itaat ve esaret altında bulunduracaktır.

Bizim kıyamımız olmazsa İngiliz işçileri sermayedarlarına galip gelemezler. Dünya proletaryası, dünya sermayesine galip gelemez. Siz bizimle birleşmeden iktidar ve ihtiyarı ne onlar elinden koparıp almaya, ne de aldıktan sonra öz elinizde saklamaya kudretiniz olamaz.

Avrupa memleketleri işçileri giydirmek ve yedirmek için lazım olan hububat ve ham mahsulleri yetiştiremiyor, bizim memleketlerimiz bu mahsullerle zengindir. Avrupa işçileri hürriyete erdikten sonra açlıktan ölmemeleri için lazım olan bu mahsulleri, eğer onlar Asya ve Afrika işçileriyle ittifak ederlerse, eğer onlar Afrika ve Asya işçilerine yardıma koşarlarsa, eğer onlar bizim mahiyetimizi kabullenirlerse ele geçirebilirler.

Bizler sizlerle birleşirsek yenilmez ve sarsılmaz bir kale teşkil ederiz ve birbirimizi doyurup, giydirebiliriz. Birlikte kurtulmanın tek fikir ile ışıklanmış silahlı adamlar ordusuyla birbirimize imdat edebiliriz.

Hepimizin katılmasıyla yapılacak bu savaşa bizi Üçüncü Komünist Enternasyonal çağırdı. Ve dünyanın işçi kitlelerinin varlığına ve yararına hıyanet eden, dünyayı emperyalizme hizmetçi etmek isteyen ve bizim kanımızla lekelenmiş olan İkinci Enternasyonal'in kokmuş mazisinden alakayı kesti.

Komünist Enternasyonal'i, yalnız sizi sermayedarlara karşı birlikte mücadeleye davet değil, sizi Bakû'ye kurultay için topladı. Bakû'de bulunan Rusyalı, Türkiyeli, İranlı ve Azerbaycanlı işçiler ser-

mayedarlık uğrunda işlemiş iseler de, aynı zamanda zalimlere karşı mücadele etmeyi de öğrenmişler.

Asya ile Avrupa'nın sınır boyunda, Bakû'de kıyam eden milyonlarca Asya ve Avrupa işçisinin vekilleri olan bizler, açılmış yaralarımızı, sırtımızdaki kamçı izlerini ve ayaklarımızdaki zincir yığınlarını bütün dünyaya gösterdik. Tabancalarımızı, kılıçlarımızı, kamalarımızı kaldırdık ve ant ettik. Ant ettik ki, bu silahı aramızda savaş etmek için değil, sermayedarların zulüm ve tahakküm binasını yıkmak için kullanacağız. Sizin, siz Avrupa ve Asya işçilerinin bizimle birlikte yaşamak, birlikte muzaffer olmak ve temsili bütün işçi ve rençperlere kardeş yardımından ibaret olan yeni usul cemiyetçe yaşamak için bizimle Komünist Enternasyonal Bayrağı altında birleşeceğinize iman ediyoruz.

Biz burada ikna, aydınlatma ve eylem sovyeti kurduk. Bu Sovyet, inkılap mücadelesinden büyük kardeşlerimizin toplandığı Komünist Enternasyonal rehberliği altında, renkli, beyaz, bütün işçi ve rençper yığınlarını uyandıracak, teşkilata sokacak ve esirliğin, köleliğin karanlık halelerine hücum için ileri yürüyecektir.

Ey İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya, Japonya ve Almanya'nın ve diğer bütün ülkelerin işçileri! Zulme karşı kıyama gelen Doğu milletleri vekillerinin sesine kulak veriniz! Biz size ant içerek söz veriyoruz ki, size yardım edeceğiz. Sizden de bu insancıl ve inkılapçı mücadelede kardeş yardımı bekliyoruz. Asırlarca devam eden esirliğin boyunduruğu altında yaşayarak iradenizin elinizden alınmış olmasına karşı sizdeki insanlık ve kardeşlik duygusuna iman ve o iman ile müracaat ediyoruz. Ve işte yüce sesle söylüyoruz ki, sizin zaferinizden insanoğlunun özgürlüğü doğacaktır.

İnsanlarda dini düşünmeyiniz, derisinin renklerine bakmayınız, size olan iman ve güvenimize, aynı iman ve güvenle cevap veriniz. Cevap veriniz ki, bu mücadele cehalet karanlığının mecnunluğunun, hunharlığının vuruşması değil, iyilik mücadelesi, yaşamak mücadelesi ve kurtulmak mücadelesi ve bütün Doğu halklarının uyanış mücadelesidir.

Yeni hayatımızı emek ve kardeşlik üzerine kurmak istiyoruz. Eminiz ki, siz de bu düşüncedesiniz. Bizim büyük andımıza yüzlerce milyon Asya ve Afrika işçi ve rençperlerinin vereceği haysiyetli cevap gürültüsünün size ulaşmasını ve bütün dünya işleyenlerinin kurtuluşu için ülkelerinizde alevlenecek savaşın bu gürültüye yüksek ve yok edici seslerle cevap vermesini insanlığın bahtiyarlığını özleyen yüreğimizle arzu ediyoruz.

Yaşasın bütün milletlerin işçilerinin, Asya ve Afrika işçi kitlelerinin birliği!

Yaşasın bütün zulüm gören, felaket çeken safdillerin ve mazlumların sosyalist dünya inkılabı!

Yaşasın hile ve zor ile mal yiyiciliğin, yalan ve tahakkümün harabeleri üstüne kurulacak zafer abidesi!

Yaşasın Komünist Enternasyonal!

Doğu Halkları Kurultayı namına Başkanlık

Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu namına Reis.[92]

C. KURULTAYIN KAPANIŞI (7 EYLÜL 1920)

Birinci Doğu Halkları Kurultayı son oturumuna 7 Eylül 1920 akşam saat 7.30'da başlanmıştır.[93] Bu oturumda, Doğu'daki inkılapçı hareketlere bizzat katılacak, onları destekleyecek, kurultayın aldığı kararları hayata geçirecek bir organın oluşturulması kararlaştırılmış ve bu amaçla Doğu Halkları Kurultayı Propaganda ve Hareket Sovyeti (Şark Şûrası) kurulması kabul edilerek, bu Sovyet için seçim yapılmıştır. Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin kuruluşu ve hedefleri üzerinde ayrıca durulacaktır.

Bu seçimden sonra, kurultay çalışmalarını tamamlamış ve kurultay başkanı Zinovyev, kapanış konuşmasını yapmıştır. Zinov-

92 *Şark İli*, s.66-69.
93 *Perviy Siyezd Narodov Vaskoka*, s.211.

yev'in, "Doğunun kurtuluşunun yalnız Komünist idaresinin kurulması ile olacağını" vurguladığı kapanış konuşması aşağıdadır:[94]

"Yoldaşlar! Komünist Enternasyonal İcra Komitesi tarafından davet olunan Doğu Halkları Kurultayı, sevinç ve coşku ile açıldığı gibi işlerini başarı ile sonuçlandırdı ve bu faaliyetinin başına, Doğu halklarının inkılap mücadelesinde daimi bir merkez vücuda getirmek suretiyle bir Doğu tacı koydu.

"Yoldaşlar! Birçok yıllardan beri devam eden inkılapçı çalışmalarda birkaç büyük kurultaya iştirak etmekle şereflendim. Fakat vicdanım karşısında söylemeliyim ki; böyle bir kurultayı toplamak ve onun faaliyetine iştirak etmek bizlerden kimseye kısmet olmamıştı. Bu çok anlamlı büyük inkılapçı sonuçlara haiz ve pek değerli kurultaydır. Çünkü bu büyük meclis şimdiye kadar görülmemiş büyük sorunları görüşüyor. Bizim Doğu Halkları Kurultayımız açıldığı dakikadan beri insanlığın tarihine girdi. Doğu'nun kölelik boyunduruğuna girmiş, zulüm altında ezilmiş hileli nüfuz ve kuvvetiyle malları yenilmiş halkların bir yere toplandığı dakikadan beri bu hitabet kürsüsünde çınlayan Başkanlık zilinin ilk sesi burjuvazi için defin çanlarının matem sedası oldu.

"Yoldaşlar! Biz ki vukuatın yoldaşıyız ve bu kurultayın işlerine girdik, bazen kendimizi nispeten ufak savaşlarda kaybediyorduk da, ne kadar büyük vakaya el sürdüğümüzün hesabını kendimize vermiyorduk. Hiç olmazsa daimi surette vermiyorduk.

"Yoldaşlar! Bu salonda neler olup bittiğini düşününüz. Bütün burjuvazi âlemi Doğu halklarına, şimdiye kadar kendilerine su taşımak için yaratılmış alçak beygir nazarıyla bakıyordu. Doğu halkları karşısında burjuvazinin daima içi rahat idi. Çünkü 'telaşa ne hacet, buradan yangın çıkamaz' diyordu. Son senelerde

94 *Şark İli*, s.78-81.

yalnız Batı işçilerinin kıyamından korkuyordu. Doğu sorununda ise yumuşak yastık üzerinde rahat uyuyordu. Bu rahat dakikalardan beri burjuvazi beklenilmeyen şeylere ihtimal vermiyordu. Belki, şimdi, şu anda zulümden ezgin Doğu halkları toplanıyorlar, teşkilata giriyorlar: görülmemiş hürriyetlere layık ve ruhu yükselten bir birlikle uyanış meydanına ayak basıyorlar. (Aralıksız alkışlar) Kurultayımızın özelliği işte budur.

"Düşününüz! Yıllardan beri birbirinin boğazına hançer saplamaya hazırlanmış halklar, birbirini tanımayan halklar, birbirine karşı ayaklanan halkların temsilcileri, daha ilk dakikadan kendilerini bir aile gibi hissediyorlar. Burada çeşitli otuz halkın temsilcileri var, burada birbirinin dillerini anlamıyor: buna rağmen bizim içimizde karışan ruh, ruhi birliği vücuda getirmiştir. Ve bizim bir aile; kardeşi, ailesi olduğumuz kendi kendine anlaşılır ve gözle görülür bir gerçektir. İşte kurultayımızın büyüklüğü bundadır. Bu sade ve doğal bir olaydır. İşte bunun asıl büyüklüğü de böyle oluşundadır. Bundan dolayıdır ki, Bakü, 1920 Eylül'ünün ilk günlerinde bu binanın, bu duvarların gördüğü kurultay gibi gösterişli ve meşhur bir toplanış, dünyada vaki olmamıştır demeye hakkımız vardır. Bu kurultay, zulmüyle halkı ezen eski burjuvazi âleminin sonudur. Bu kurultayın anlamı; emekçi insanların son yedek askerlerinin tamamıyla yeni şivede bir hayat kurmak, yeryüzüne görülmemiş bir düzen vermek için kıyamıdır.

"Yoldaşlar! Kurultayımız şahıslar itibariyle bir cinste değildir. Türlü türlü, renk renktir. Burada bulunan halklardan bir kısmı Sovyet iktidarını kabul etmişler. Bizim Rus Sovyet Cumhuriyeti'nin kız kardeşi oluyorlar; bir kısmının içlerinde savaş devam ediyor. Ülkelerinde savaşın yeni alevlendiği halkların vekilleri ve burada bizim vekillerimiz var ki, icraat teşkilatımıza dair görüşmeler olduğu zaman bu yoldaşlardan bazıları kendilerini Doğu halkları Sovyeti'nin kurultayında buluyormuş gibi hissediyorlar. Böyle bir kurultay daha yoktur. Burada Hindistan'ın da

bir avuç temsilcileri var. Hindistan İngiliz sermayesiyle ezilmiş büyük bir ülkedir. Orada sovyet cumhuriyeti yoktur. Orada inkılap savaşı ateşlenmeye yeni başlıyor. Kurultayımızda Türkiye gibi memleketlerin vekilleri de var. Türkiye'de iç savaş açıktan yürüyor. Orada birkaç hükümet var ve savaş artık durmayacaktır. Bunun gibi bir levhamız da İran'da bulunuyor. İdarede iki hükümet var, savaş gittikçe şiddetleniyor. Diğer taraftan Ermenistan gibi burjuva ve demokrat cumhuriyetimizi görüyoruz. Çok kere Ermenistan'dan söz ediliyor. Fakat bir tek Ermenistan yoktur. Bir yanda köylü ve işçi Ermenistan'ı gibi ona biz kardeş eli uzatıyoruz. Öbür yanda hain ve cellat Taşnak ve burjuva Ermenistan'ı ki lanetlere layıktır. (Sürekli alkışlar)

"Gürcistan'da da durum böyledir. Bu saatte Gürcü köylüleri, Gürcü işçileri hiçbir yerde görülmeyen zulümler altında ezilmektedirler. Orada iktidar sosyal demokratlar elinde olduğu için Gürcistan'ın hürriyet için dövüşen en kıdemli adamları hapishanelerde inliyor ve Gürcistan'ın şimdiki başçıları ve o cümleden Jordanya, o derece hayasızlığa inmiştir ki, eski öğretmen Mihail Tshakaya gibi tecrübeli bir inkılapçıyı hapiste çürütüyor.

"Tek bir Gürcistan yoktur. Çheidze, Gegeçkori kumpanyasının Gürcistan'ı vardır ki, bunlar Avrupa'da burjuvazi nazırlarının kabul salonlarına koşuyorlar. Bir de namuslu köylü ve işçilerin Gürcistan'ı var ki, bizim kardeşlerimizdir. Biz onlarla el ele ve göğüs göğüse yürüyeceğiz. (Alkışlar)

"Yoldaşlar! İşbu nokta dikkate layıktır: şahsi heyeti bu kadar dağınık bir kurultay, bütün esaslı meselelerde birdir ve her meselede birlikte yürüdük ve şimdi birlikte sona varıyoruz.

"Yoldaşlar! Bu son nutkumda yeteri derecede düşünceleri açık olmamış ve halka sıkıntılar vermiş olan bir meseleye geçeyim. O mesele; birinci derecede Türkistan gibi sovyet şekline giren cumhuriyetlere dairdir. Kardeşimiz olan bu cumhuriyetlerde aylardan, yıllardan beri pek şiddetli savaşlar oluyor. Sovyet idare

tarzını işçi ve köylüler pek güç elde ettiler. Sovyet Rusya'sı ile ittifaklarına sadık olan köylü ve işçi, öz iktidarlarını korumak için olağanüstü büyük zahmet çekiyorlar. Orada vaziyeti değiştiren, büyük inkılaplar doğuran ekonomik düzenlemeler yürütülüyor. Bununla beraber bizim katiyen arzu etmeyeceğimiz can sıkıcı bir olay görülüyor. Biz bu tarihi ve gösterişli büyük meclisteondan konuşmak istiyoruz.

"Evet, biz biliyoruz, Rusya Sovyet iktidarı biliyor, Rusya'daki Halk Komiserleri Sovyeti de biliyor, Komünist Enternasyonal'i de biliyor ki, Türkistan'da ve Doğu'daki diğer kardeş Sovyet Cumhuriyetlerinde kendilerini komünist partisine yapıştırmış bazı 'güruhlar' komünist adını rezil edecek hareketlerde bulunuyorlar. Ahalinin bir kısmını diğer kısmı üzerine kışkırtıyorlar. Yerli köylülere zulmediyorlar, yerlerini alıyorlar. Eski Rusya'nın birtakım yardakçıları inkılabın sarsıntısıyla yuvarlanarak bizim sıramıza sokulmuşlar, burjuvazinin ve Çarlığın lanetleme köhne ananelerini yaşatmak istiyorlar ve yerli halka alçak cins nazarıyla bakmakta devam ediyorlar. Bu haller pek haklı ve meşru olarak en şiddetli bir kin ve gazap uyandırıyor.

"Bu kurultayda biz Komünist Rus yoldaşlara müracaat ediyoruz:

"Kızıl ordu mensuplarına ve Sovyet iktidarı siyaset hattını Doğu'da uygulayan düşüncelilere müracaat ediyoruz ve söylüyoruz ki, üç kat mesuliyetli bir mevkide bulunduğunuzu hiçbir an unutmayınız. Sizin en küçük bir hatanız bize çok pahalı ve ağır oturacaktır.

"Türkistan'da ve Doğu'nun başka cumhuriyetlerinde iş görmeye konulan idarecilere ben şu işaretle hitap ediyorum ki, Partimiz ve Komünist Enternasyonal sizlerden şunu istiyor: 'Vazifenizin, sizden beklediği güzel hareketlerin ve iyi huyların en yüksek derecesinde bulununuz! Yerli işçi ahalinin bizim kardeşimiz ol-

duğunu ve Çarlığın bize bıraktığı melun mirastan el çekiniz. Yerli işçiye zulüm yapmaya kalkışmayınız!' ve söylüyor ki, haksızlık yapmaya cesaret eden ellerinizi kestireceksiniz! (Sürekli alkışlar)

"Karanlık ve yürek parçalayan zamanlar geçti. O zamanlar Çar, Rus subaylarını ve subayların kumanda ettikleri satın alma köylülerden toplanan askerleri halkın kıyamını bastırmaya ve o zamanki Lehistan'ın en iyi ahalisini mahvetmeye gönderiyordu. O zaman büyük Rus yazarlarından birisi A.İ. Gertsen şöyle diyordu: 'Vatandaşlarım! Rus ordusunun Rus zabitlerinin yaptıklarına bakıyorum da, Rus oluşumdan utanıyorum!'

"Biz şimdi başka bir zamandayız. Şimdi bizden hiçbirimiz Rus olduğumuzdan utanmamalıdır. Çünkü Kızıl Bayrağı ilk defa olarak Rusya kaldırdı. İlk defa olarak başka milletlere, esirlikten kurtulmak için Rusya yardım etti. O adamlar utanmalıdırlar ki, bizim sıralarımıza girdikten sonra bilmezlikten mi, fenalığından mı her nedense bizim kız kardeş cumhuriyetlerimize, yüzleri kızartacak ve Gertsen'in acı sözlerini hatıra getirecek muameleler yapıyorlar.

"Yoldaşlar! Kötü otları tarladan koparıp atmak için Partimizin ve Üçüncü Enternasyonal'in elden gelen her şeyi yapacağını, biz burada hazır olanları şahit tutarak, vaat ediyoruz. (Alkış tufanı) Biz kendi sıralarımızı temizleyeceğiz. Sovyet siyasetini Doğu'da ve uyanmaya başlayan Asya'da uygulamakla görevli olanlar, bunun kutsal olduğunu ve bu işe temiz el ve salim akılla yakınlaşmak lazım olduğunu bilmelidir.

"Son yıllardan beri Asya milletlerine kök salmış bir güvensizlik var ki, kendilerini aldatan, zorbalık eden, sefaletleriyle eğlenen Avrupalılara karşıdır. Bu haklı güvensizliği, bazı defa Türkistanlılar, bilinçsiz olarak bu güvensizliği şimdiki yeni işçi Avrupa'sına ve bizim Sovyet iktidarına, Sovyet Rusya'sına yönlendiriyor-

lar. Biz ki, iş erbabı, ciddi inkılapçılarız, bu güvensizliğin sebebini bulmalıyız, buna bir önlem yolu aramalıyız. O yol, budur:

"Kendi kendimizle ve el ele vererek çalışmamızla, en kara günlerde birbirimize kardeşçe destek vermekle aramızda gerçek kardeşlik ailesinin manevi bağlarını sıklaştırmalıyız. Biz bu aile fertlerinin her birisi aynı dehşet ve ibretle melun maziye bakmalı ve bizi sovyetsiz olarak birbirimize düşman eden iğrenç günleri hatırlamalı, bizim aramıza ayrılık salanlardan öç almalıyız. Bu ailenin her ferdi, bizi sizinle birleştiren amillerin kuvvetlenmesi için her ne gerekiyorsa hepsini yapmalıdır.

"Biz iman ediyoruz: Bu kurultay, burada işittikleriniz, bize söylediklerıniz ve kurultayımızın yaptığı her şey bizim tek kardeş ailemizin üyelerini en samimi bağlarla birbirine bağlar ve bundan böyle bizden ayrı güruhların en hain cinayetleri bizi sizden ayıramaz.

"Biz sizlerle öyle kardeşler ailesiyiz ki, düşmanlarımız aynı düşmanlar, dostlarımız aynı dostlar, tanıdıklarımız ve inandığımız idealler aynı ideallerdir.

"Yoldaşlar! Hatırınızdadır, Rusya'daki 1905 inkılabı gerçekten bizim şimdi geçirdiğimiz büyük inkılap için bir örnekti; çabuk boğuldu. Fakat inkılabın etkileri Doğu'ya sıçradı ve Türkiye'de, İran'da ve başka ülkelerde yankılar uyandırdı. 1905 inkılabı 1917 Ekim inkılabıyla ölçülünce oyuncak kaldığı gibi, bizim inkılabımızın yankıları, 1905 inkılabının yankılarından milyon kere büyüktür. Evet yoldaşlar, büyük memlekette ateşlenen inkılap, bin verst mesafeye ve dillerin farkına rağmen başka memleket işçilerinin yüreklerini ışıklandırıyor. Rus inkılapçısı en çok şununla iftihar etmelidir: Rus inkılabı yalnız Batı'ya atlamakla, yalnız Batı proletaryasını ayağa kaldırmakla kalmadı. İnkılabımızın kıvılcımları aynı zamanda Doğu'da, adeta barut ambarına düştü. Şimdi biz, patlayış patlayış üstüne işitiyoruz. Bizim

inkılabımızın muhteşem anlamı bundadır: Onun ışıkları Batı'yı aydınlattığı gibi, işte gözlerimizin önünde Doğu'yu da nurlandırıyor. Bizim kurultayımız, sizinle biz; burjuvaziye, satın alma köle sahiplerine, sermayedarlara karşı Doğu'nun en büyük teşkilatlı ve genel meşalecisi rolüyle meydana çıktık. (Alkışlar)

"Kurultayımızda az, fakat en önemli meseleleri konuştuk. Ziraat meselesini, toprak meselesini müzakere ettik. Doğu'da koşullar ayrı ayrı olmasına rağmen, esas ne ise onu kararlaştırmaya muvaffak olduk ve bütün farklara rağmen kararlarımızda tamamıyla bir fikirde kaldık. En köklü meselede, toprak meselesinde Doğu'nun yüzlerce milyon köylülerine gidecek yollarını gösterdik.

"Milliyet ve sömürgeler meselelerini araştırdık. Bu meselede de tamamıyla aynı düşüncede olduğumuzu gördük. Sömürge sözünü bile kökünden söküp atmak, sömürge düşüncesini yok etmek istiyoruz. Bu kirli söz yok olsun. Bu sözden kan kokusu geliyor. Bu sözden kamçı kokusu geliyor. Bu sözden tahakküm, zorlama kokusu geliyor. Biz bu sözü yok etmek istiyoruz. Şunun için ki, çeşitli devirlerde, çeşitli tarih geçirmiş, mazlumluğun muhtelif safhalarından geçirdikten sonra, genelin birleşmesi için ve bütün çalışıcı milletlerin gerçek birliğini kurmak için uyanmış kardeş milletleri, biz yalnız bu milletleri tanıyoruz.

"Sonra devlet tesisindeki teşekküllere ait mesele ile de uğraştık. Fakat Büyük Meclis'te devlet şekli aramayı lüzumsuz bulduk. Çünkü o şekil elimizdedir ve Sovyet Hükümeti şeklinden ibarettir. (Alkışlar) Yoldaşlar, biz bütün sözleri çeşitli dillerde tercüme etmeye mecbur olduk. Fakat 'Sovyet' kelimesini hiçbir dile tercüme etmeye gerek yoktur. Sovyet kelimesi dünyaya, bütün Doğu'ya ve bütün Batı'ya malumdur. Doğu, Sovyet Doğu'su olacaktır. (Alkışlar)

"Yoldaşlar: Biz bir eylem sovyeti kurduk. Bu daha genç ve hayatının başlangıcında bulunan bir teşkilattır. Lakin ben bu sov-

yeti anlatmak için 'sizin genel ve birlik elinizle kurulmuş olan bu sovyet, İngiltere'deki kabineden veya Avrupa devletlerinin bütün kabinelerinden kuvvetlidir' diyorum. Bu meclisi teşkil edenlerden hiçbir kimse bu sözümden dolayı bana fazla iyimser diyemez. (Alkışlar)

"İngiltere ve Fransa'daki kabineler her geçen an zayıflayacak, her gün eriyecek ve bütün insanlığın gözü önünde ölecektir. Onlar kocamış köpeğin devrini yaşamaktadır. Halkları ise her an yükselen yıldızdır. Sizle biz, yoldaşlar, her gün daha büyük devlet, en büyük kuvvet, kudret sahibi devlet olacağız. Marks'ın bir sözünü değiştirip diyebiliriz ki; bundan sonra İngiliz ve Fransız emperyalizmi 'Doğu halkları buna karşı acaba ne yapacaklar? Bize ve emperyalizme acaba bir şeyler yapamazlar mı? diye sormadan adım atmayacaktır. Fakat biz burada 'Sovyetler lazım mıdır, değil midir' diye sormadık. Çünkü bu iş de bize malumdur. Lakin bakınız burjuvazi nasıl söz söylüyor. Bütün dillerde Antanta diyorlar. Bunun manası nedir? Uyuşmaktır, kalplerin birbiriyle uyuşmasıdır. Fakat biz diyoruz ki, bu uyuşmada rol oynayan şey kalpten ziyade kesedir. Para cüzdanı, para çantasıdır. (Alkışlar)

"Antanta'nın bizim gözümüzün önünde nasıl çürüyüp dağıldığına bakınız: Hiçbir meseleyi kesip bitiremiyorlar. Birbirine çelme atıyorlar. Birbiriyle savaşıyorlar. 'Rus meselesini' müzakere için Avrupa kıyılarını dolaşıyorlar. Fakat herhalde, her şeyden ziyade bu Rus meselesi etrafında dolaşıyorlar. Bu onlar için pek çetin cevizdir. (Şiddetli alkışlar)

"Yoldaşlar bizim bu kurultaydan sonra haydut İngiliz ve Fransız emperyalistleri hiçbir zaman bu meseleyi, onlar için lanetli olan Rus meselesini halledemeyecekler. Fakat biz sizinle ve Üçüncü Enternasyonal ile birlikte bilakis birkaç yılda Avrupa meselesini hal edeceğiz. (Sürekli alkışlar)

"Yoldaşlar! İlk iki günde bizim toplantılarımızda, Antanta ve emperyalizm ile ne türlü ilişkilerde bulunacağımızı görüştük. Birinci beyanattan sonraki dakikada buradaki Doğu halkları temsilcileri ant ederek 'cihat' ilan ettiler. Bu dakika hepimizin ruhunda yaşayan kutsal bir an, saygı duyulan bir hatıra olarak kalacaktır. Bu ilklerin ilkiydi. Bizim hepimizi birleştiren budur. Evet, hep soyguncular ve sermayeciler aleyhine cihat! İcra adamları olan sizler, hepiniz bu yemini vakaların diline naklettiniz: Evlerinize döndükten sonra, bizim neye karar verdiğimizi, nasıl yemin ettiğimizi ve nasıl bir hareket düşündüğümüzü ağızdan ağza, bütün köylülere ve işçilere söylersiniz. Bundan böyle birleşmemizin ve birliğimizin saatten saate büyüdüğünü ve kuvvetlerimizin sağlamlaştığını, bizim gittikçe yükselip kalktığımızı, son istihkama yaklaştığımızı ve bunu da zapt ettiğimizi, iç savaşı bitirdiğimizi, Batı'ya, Avrupa'ya, Amerika'ya kardeş eli verdiğimizi, hepimizin bir kardeş ailesi kurduğumuzu ve yeni hayatın binasını yapmaya başladığımızı biz her saat hissedeceğiz. Hepimizin öğretmeni olan Karl Marks, bundan 70 yıl önce şu çağrıyı yapmıştı: 'Bütün dünya işçileri birleşiniz!' Karl Marks'ın öğrencileri ve bunun düşüncesini yaşatan bizlerin bu düsturu genişletip söylemeye kudretimiz var: 'Bütün halkların işçileri ve bütün dünyanın boğulan işçileri birleşiniz.' (Alkış tufanı, Enternasyonal marşı çalınıyor.)

"Yoldaşlar, Komünist Enternasyonal'e ve dünyanın işçilerine; 'Amerika'nın ve Batı'nın işçileri birleştikten sonra bütün Doğu'nun işçileri de birleştiler' haberinden daha değerli bir müjde veremeyiz. Ruhumuzda yalnız bizi birleştiren cazibeyi saklamalıyız. Bizi ayırabilecek şeyleri yüreğimizden kazıyıp atmalıyız. Bizim düşmanımız birdir, tektir: Fransa ve İngiliz sermayedarlığı! Bunu hatırdan çıkarmayınız. Bütün varımızı ve varlığımızı, mümkün olsaydı on defa hayatımızı Doğu'nun ve bütün dünya halklarının hürriyeti ve kurtuluşu yolunda feda edelim! (Sürekli alkışlar ve Enternasyonal marşı).

"Kurultayın başarı ile bitmesinden dolayı başkanlık kurulu sizleri tebrik ediyorum ve Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın kapandığını ilan ediyorum. (Alkış tufanı, hurra bağırtıları ve Enternasyonal)."

Başkan Zinovyev'in konuşmasından sonra gece saat 10.40'ta, Birinci Doğu Halkları Kurultayı, "Enternasyonal Marşı"nın hep birlikte söylenmesi ile sona ermiştir.[95]

Kurultayın kapanışının ertesi günü, yani 8 Eylül'de, Bakû'de büyük törenler yapılmıştır. Kurultaya katılan bütün delegelerin de hazır bulunduğu bu törenlerde, Karl Marks'ın Kafkasya'daki ilk heykeli Bakû'de açılmış, 26 Bakû Komiseri[96] için anma merasimi düzenlenmiş, Bakû'de TKT tarafından Türk esirlerinden oluşturulan Türk Kızıl Alayı'nın da katıldığı büyük bir geçit töreni yapılmış, konserler verilmiş, eğlenceler tertip edilmiştir.[97]

95 *Perviy Siyezd Narodov Vaskoka,* s.232; *Doğu Halkları Kurultayı Filmi.*

96 Bakû'de, 18 Mart 1918'de, Bolşevik Rusya'nın Kafkasya'ya gönderdiği Şaumyan, Bakû'deki Rus ve Ermenilere dayanarak bir hükümet darbesi yapıp, idareyi ele geçirmiş ve Bakû'de çoğunluğu Rus ve Ermenilerden oluşan bir Sovyet Hükümeti kurmuştur. (Fazla bilgi için bkz. Ronald Grigor Suny, *Bakû Komünü,* Türkçesi: Kudret Emiroğlu, İstanbul, 1990, s.212-285.) Bu idare zamanında Bakû'de, 12 binden fazla Müslüman Türk'ün Ermeni Taşnaklar tarafından katledilmesi olayı meydana gelmiştir. (bkz. Ali Azeri, "Mart Faciası (17-21 Mart 1918)", *Yeni Kafkasya,* No.13, (31 Mart 1924), s.11; Nesip Nesipzade, "Mart Faciası", *Azadlık* (Bakû), 17 Ocak 1991; S. Ahundzâde, *Mart Hadiseleri ve Nuri Paşa'nın Bakû'yu İşgali,* Bakû, 1919.) Bu idarenin başında 26 Komiser bulunuyordu. Bakû'de "Sentro Kaspi Hükümeti"nin iktidarı ele geçirmesi üzerine 14 Ağustos 1918'de, Bakû Halk Komiserleri tutuklanarak yargılanmışlardır. Ancak Türk Ordusu'nun Bakû'ye yaklaşması üzerine 26 Bakû Komiseri hapisten çıkarılarak bir gemi ile Astarhan'a doğru gönderilmişler ve yolda Sovyet aleyhtarı ve İngiliz subaylarının etkisi altındaki gemi mürettebatı, gemiyi İngiliz hâkimiyeti altında bulunan Krasnavolski'ye götürmüşlerdir. Ve 26 Bakû Komiseri Kızılkum Sahrası'nda kurşuna dizilmek suretiyle idam edilmişlerdir. *(Dokumenti po İstorii Grajdanskoy Vaynı v SSSR,* I, Moskova, 1941, s.296-297; Manaf Süleymanov, *İşittiklerim, Okuduklarım, Gördüklerim,* Bakû, 1989, s.239.) Azerbaycan'ın 1920 Nisan'ında Sovyetleştirilmesinden sonra, bu 26 Bakû Komiserinin cenazeleri Bakû'ye getirilerek, Doğu Halkları Kurultayı'nın kapanmasından hemen sonra yapılan büyük törenlerle gömülmüşlerdir. *(Doğu Halkları Kurultayı Filmi.)*

97 Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası,* s.180.

D. DOĞU HALKLARI KURULTAYI PROPAGANDA VE HAREKET SOYVETİ (ŞARK ŞÛRASI)'NİN KURULUŞU VE AMAÇLARI

Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın son günü olan 7 Eylül 1920 tarihli yedinci oturumunda, kurultayın kapanmasından sonra, başlatılan çalışmalara devam etmek, Doğu'daki İnkılap hareketlerini teşvik ederek onları örgütlemek, kurultayın yılda bir kez yapılması düşünüldüğünden, iki kongre arasındaki zaman süresi içinde propaganda ve ajitasyon gibi işleri yürütmek amacıyla "Doğu Halkları Kurultayı Propaganda ve Hareket Sovyeti (Şark Şûrası)" kurulması kararlaştırılmıştır.[98]

Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin kurulması, ilk olarak 5 Eylül 1920 tarihli Birinci Doğu Halkları Kurultayı Başkanlık Divanı'nın ikinci toplantısında ele alınmıştır. Bu toplantıda Zinovyev'in hazırladığı taslak esas alınarak, bu konuda bir taşarı hazırlanması için teknik komisyon kurulması benimsenmiş[99] ve bu komisyonun yaptığı çalışmalar sonucunda hazırladığı tasarı, kongrenin son günü görüşülerek, Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin kurulması kabul edilmiştir.[100]

Komünist Enternasyonal İcra Komitesi'nin denetim ve yönlendirilmesi ile çalışmalarını yürütecek bu organa, Birinci Kurultay'a katılmayan Doğu halklarının delege gönderme hakkı olacaktır. Bu sovyet üç ayda bir, tüm üyelerinin katılımıyla toplanacak ve bu üç aylık süre içerisinde bu sovyetin çalışmalarını sürdürmek için bir başkanlık kurulu seçilecek, Taşkent'te ve diğer gerekli olan yerlerde şubeler açacaktır.

Propaganda ve Hareket Sovyeti, Doğu halklarının uyandırılmasına çalışacak ve "Şark İli" adı ile üç dilde bir dergi çıkaracak, dü-

98 *Perviy Siyezd Narodov Vaskoka*, s.211-212.
99 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.1, L.3.
100 *Perviy Siyezd Narodov Vaskoka*, s.212.

zenli olarak broşür ve kitapçıklar yayınlamak için neşriyat idaresi tesis edecek, Doğu emekçilerine komünizm ideallerini öğretmek için Sosyal İlimler Üniversitesi'ni kuracak ve doğudaki bütün bağımsızlık hareketlerini birleştirmeye çalışacaktır.[101] Bu sovyetin merkezi ise Bakû olarak kabul edilmişti.[102] Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin kurulması kararlaştırıldıktan sonra, bu sovyet için seçim yapılmış ve şu kişiler seçilmiştir:[103]

Komünistler	
İsmail Hakkı	(Türkiye)
Süleyman Nuri	(Türkiye)
Haydar Han	(İran)
Sultan Zâde	(İran)
Ağa Zâde	(Afganistan)
Nerimanov	(Azerbaycan)
Hüseyinov	(Azerbaycan)
Rahmanov	(Hive)
Abdurraşidov	Fergana (Özbek)
Curaboyov	Semerkant Bölgesi (Tacik)
Rıskulov	Sir-Derya ve Semiraç Bölgesi (Kırgız)
Karpov	Zakaspiskaya Böl. (Türkmen)
Açariya	(Hindistan)
Maharadze	(Gürcistan)
Avis	(Ermenistan)
Cabar Zâde	(Buhara)
Korkmazov	(Dağıstan)
Gabiyev	(Dağıstan)
Mansurov	(Dağıstan)
Hamzatov	(Çeçenistan)
Çerkas	(Kuban)

101 *Perviy Siyezd Narodov Vaskoka*, s.212-213; *Şark İli*, s.5.
102 *Perviy Siyezd Narodov Vaskoka*, s.212; *Kommunist* (Bakû), 12 Eylül 1920.
103 *Perviy Siyezd Narodov Vaskoka*, s.219-220; *Şark İli*, s.6.

Amur Sanan	(Kalmık Cumhuriyeti)
Genikov (Yenikiyev)	(Tatar Cumhuriyeti)
İbrahimov	(Başkırdistan)
Canuzakov	(Kara Kırgızistan)
Ostrovski	(Doğu Yahudileri)
(İsmi Yazılmamış)	(Kırgız Cum)
Mehmedov	(Kırım)
Şabanova	(Müslüman Kadınlar)
Pavloviç	(Kom.İntern)
Kirov	(Kom.İntern)
Orjonikidze	(Kom.İntern)
Stasova	(Kom.İntern)
Eliava	(Kom.İntern)
Skaçko	(Kom.İntern)

Partisizler

Baha Şakir	(Türkiye)
Narbutabekov	(Türkistan)
Mahmudov	(Türkistan)
Musayev	(Azerbaycan)
Elçibey	(Azerbaycan)
Kara Taciyev	(Afganistan)
Abdullayev	(Hive)
Nazir Sidika	(Hindistan)
Abbas Haci	(Buhara)
Hemzatov	(Terek Bölgesi)
Van	(Çin)
Hocam Kuliyev	(Türkmen)
Kubse Osman	(Kırgızistan)

48 kişiden oluşan Birinci Doğu Halkları Kurultayı Propaganda ve Hareket Sovyeti, ilk toplantısını kurultayın kapanışının ertesi günü, yani 8 Eylül 1920'de yaptı.[104] Bu toplantıda, sovyetin sekre-

terliğine Stasova seçildi ve 9 kişilik başkanlık kurulu oluşturuldu. Başkanlık kurulunda şu kişiler yer alıyordu:[105]

Pavloviç
Stasova
İsmail Hakkı
Korkmazov
Narimanov
Eliava
Taciyev
Harbutabekov
Kubayev

Bu toplantıda dört dilde[106] aylık dergi çıkarılması kararlaştırılmış ve bu işle Pavloviç, Skaçko ve Taciyev görevlendirilmiştir. Ayrıca Türkistan'da şube açılması işine Sokolnikov memur edilmiştir.[107]

21 Eylül 1920 tarihli Sovyetski Kafkas Gazetesi'nde bu sovyetle ilgili çıkan bir haberde "Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin propaganda ve örgütlenme gibi faaliyetlerle, Doğu'da sovyet inkılabına zemin hazırlayacağı vurgulanarak, bu sovyetin kurulmasıyla Doğu'da kapitalizm yok edilerek, federal sovyet cumhuriyetlerinin kurulmasının kaçınılmaz olduğu" belirtilmekteydi.[108]

Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu'nun 11 Kasım 1920'de yaptığı toplantıda, Eylem ve Propaganda Sovyeti tüzüğünün taslağı üzerinde görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler sonucunda gerekli düzenlemeler yapılarak kabul edilen tüzüğün, Komünist Enternasyonal İcra Komitesi'nin onayına sunulması kararlaştırılmıştır.[109]

104 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.13. (Propaganda ve Hareket Sovyeti Toplantısının Protokolü.)
105 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.14.
106 Kongrede üç dilde dergi yayınlanması kararlaştırılmıştı (Türkçe, Farsça, Rusça). Bu toplantıda bu dillere Arapça da eklenmiştir.
107 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.15.
108 *Sovyetski Kavkaz* (Bakû), 21 Eylül 1920.
109 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.7, Op.1, D.38, L.2.

Bu tüzüğe göre, Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin hedefleri şöyle tespit edilmiştir:[110]

"1- Doğu'daki bütün inkılapçı parti ve teşkilatlarla ilişkiye girerek, onların faaliyetini yönlendirmek ve birleştirmek amacıyla maddi ve manevi yardım göstermek.

"2- İnkılapçı teşkilat ve sovyet teşkilatı bulunmayan yerlerde, bu teşkilatların kurulması, gelişmesi ve kuvvetlenmesine yardımcı olmak.

"3- Bütün Doğu ülkelerinde, yabancı düşmanlara ve kendi despot burjuva hükümetlerine karşı verilen inkılapçı mücadeleye, geniş halk kitlelerinin katılmasını sağlamak maksadıyla, inkılapçı propaganda ve ajitasyon faaliyetleri teşkil etmek."

Propaganda ve Hareket Sovyeti Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda alınan kararları uygulamaya koyacak ve Yakındoğu'daki bütün inkılapçı faaliyetlere rehberlik edecektir.[111] Bu sovyet bütün işlerini Komintern İcra Komitesi'nin kontrolü ve rehberliği altında yürütecek, onun emir ve direktiflerine itaat edecek, Komintern İcra Komitesi dışında hiçbir kuruluşa karşı sorumlu olmayacak ve hiçbir kuruluşa boyun eğmeyecektir.[112]

Propaganda ve Hareket Sovyeti, Doğu halklarının birleşmesi için çalışan bütün partilerin merkezi komitelerinin işine katılabilmek için temsilci veya kendi asıl üyelerini gönderebilecektir. RSFSR sovyet kuruluşlarının ve Rus Komünist Parti teşkilatının hiçbiri, bu sovyet kurulduktan sonra, Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin onayı ve rızası olmadan Doğu halkları arasında inkılap ve propaganda işi yapma hakkına sahip değillerdir.[113] Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu günlük işlerini yürütebilmek için beş şube kurmuştur:[114]

110 *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka,* Bakû, 1920, s.1. (*Azerb.Cum.SPİHA,* F.7, Op.1, D.38, L.4.)
111 *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka,* s.2-3.
112 *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka,* s.3.
113 *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka,* s.3.
114 *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka,* s.5-6.

1- Doğu Halkları Komünist Partilerinin Merkezi Bürosu
2- Propaganda ve Ajitasyon Şubesi
3- Enformasyon Şubesi
4- Teşkilat ve Talimat Şubesi
5- Başkanlık Kurulu Sekretariyatı (sekreter ve sekreter yardımcılarından oluşmaktadır.)

Bu sovyet, Komintern İcra Komitesi tarafından finanse edilir. Sovyetin yıllık harcaması belirlenerek Komintern İcra Komitesi'nce onaylanarak, Komintern İcra Komitesi emri ile sovyetin işlerini yürütebilmesi için kredi açılır. Doğu halklarının birliğine giren bütün diğer ülkelerdeki inkılapçı ve komünist partiler ise Propaganda ve Hareket Sovyeti tarafından finanse edilirler.[115] Doğu Halkları Kurultayı'nı, her yıl, Propaganda ve Hareket Sovyeti çağırır. Kongrenin tarihini tespit eder ve diğer hazırlık işleriyle ilgilenir.[116]

E. DOĞU HALKLARI BİRİNCİ KURULTAYI'NIN DOĞU HALKLARINA BİLDİRİSİ

Birinci Doğu Halkları Kurultayı, özellikle kurultayın Doğu halklarına yayınlayacağı bildiri üzerinde önemle durmuş, kurultayın ilk günlerinden itibaren komisyonlarda, bu bildirinin hazırlanması için çalışılmıştır. Tamamen İngilizler aleyhine kaleme alınan bildiri, Doğu halklarını İngilizlere karşı ayaklanmaya, isyana çağırıyor ve Üçüncü Enternasyonal Bayrağı altında bütün Doğu işçi ve köylülerini toplanmaya davet ediyordu. Kurultayın sonucunda "Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın Doğu Halklarına Bildirisi" olarak yayınlanan bu metin aşağıdadır:[117]

115 *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka*, s.11.
116 *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka*, s.15.
117 *Şark İli*, s.11-16; *Kommunistiçeskii İnternatsional*, No.15, Moskova, 1920), s.3141-3150.

"1920 yılı 1 Eylül'ünde, Azerbaycan'ın başkenti Bakû'de Doğu Halkları Vekillerinin Kurultayı toplandı. Kurultaya şu ülkelerden:

"Türkiye'den, İran'dan, Mısır'dan, Hindistan'dan, Afganistan'dan, Belucistan'dan, Kaşgar'dan, Çin'den, Japonya'dan, Arabistan'dan, Sibirya'dan, Filistin'den, Buhara'dan, Hive'den, Dağıstan'dan, Şimali Kafkasya'dan, Azerbaycan'dan, Ermenistan'dan, Gürcistan'dan, Türkistan'dan, Fergana'dan, Başkır Cumhuriyeti'nden, Tatar Cumhuriyeti'nden, Uzakdoğu Cumhuriyeti'nden, Kalmık Özerk Eyaletleri'nden 1891 vekil geldi.

"Doğu Halkları Kurultayı, Komünist Enternasyonal tarafından çağrıldı. Her köylü, her işçi ve her rençper 'Komünist Enternasyonal'in ne olduğunu bilmelidir. Komünist Beynelmilel sermayedarlar hâkimiyetini mahvedip halkın beraberliğine çalışan bütün dünya komünist köylü işçilerinin birliğidir.

"Moskova'da 1920nci yılının Ağustos'unda bütün dünya Komünist Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kurultayı'nda şu ülkelerin vekilleri bulunuyordu:

"Türkiye, Amerika, Norveç, İran, Ermenistan, İngiltere, Güney Islavya, Finlandiya, Hindistan, Hive, Fransa, Macaristan, Estonya, Çin, Buhara, Almanya, İsviçre, Latviya, Japonya, Afganistan, Avusturya, Belçika, Litva, Kurina, Arjantin, İtalya, Hollanda, Romanya, Hindistan, Rusya, İspanya, Danimarka, Bulgaristan, Gürcistan, Ukrayna, Lehistan, İsveç, Azerbaycan.

"Bu Komünist Enternasyonal yalnız zenginlerin hâkimiyetini değil, bir halkın başka halk üzerine hükümranlığını da mahvetmek istiyor. Buna göre Avrupa ve Amerika işçileri Doğu halkının köylü ve işçi sınıflarıyla birleşmelidir. Doğu halklarının Vekillerinin Kurultayı mazlum ve mahkûmların kurtuluşu için bütün Doğu halklarını bu birliğe çağırıyor.

"Doğu halkları!

"Bundan altı yıl evvel Avrupa'da 35 milyon insanın hayatını ziyan eden, yüzlerce şehir ve binlerce köyü harabeye çeviren, Avrupa'nın bütün ülkelerini yaralayan ve kalplerini açlık ve yoksulluk azabına düşüren büyük ve müthiş Dünya Savaşı başladı. Büyük savaş Avrupa'da olmakla beraber Amerika ve Asya'ya da bulaşıyordu. Bu savaş, Avrupa milletleri tarafından ateşlenmişti. Doğu milletleri ise pek az iştirak ediyorlardı. Bunlar da yalnız hâkimleri tarafından aldatılarak Almanya sermayedarlarına yardıma giden Türk köylüleriydi ki, Fransız ve İngiliz zenginleri tarafından köle gibi satın alınıp, bankerlerin, tacirlerin menfaatini ve kazancını savunmak için Fransa'nın uzak ovalarına gönderilen üç milyon Hintli ve zenci üzerine yürüyüş ettiler.

"Her ne kadar Doğu halkları bu savaşa karışmayarak, kenarda duruyorlar veyahut önemsiz bir surette karışıyorlardı ise de, bu savaş Avrupa milletleri ve Batı milletleri için değil, Doğu ülkeleri ve milletleri içindi ve buradaki amaç dünyanın ve özellikle Doğu'nun, Asya'nın paylaşılmasıydı. Bu savaş Asya ülkelerinin ve Doğu milletlerinin kimin mülkü ve kimin kulu olacağını halletmek için devam ediyor. Bu savaşta İngiliz sermayedarları mı, yoksa Alman zenginleri mi, Türk, Fars, Mısır, Hint işçi ve köylülerinin derisini soyacaktır. Bu meseleyi sonuçlandırmak için uzanıp gidiyordu.

"Dört yıllık feci savaş, Fransa'nın ve İngiltere'nin galibiyetiyle sona erdi. Almanya zenginleri ezildiler, bunlarla beraber Almanya halkı da ezilip, açlıktan ölmeye maruz kaldı. Bundan başka, Fransa'nın da ticaret ülkelerini dağıtarak, onu da dermansız bıraktı. Demek ki neticede Avrupa ve Asya'nın birinci hâkimi istilacı İngiltere oldu. Yalnız bu memleket kuvvetini muhafaza etmeyi başardı. Çünkü bu memleket, kendi kuvvetiyle değil, başkalarının kuvvetiyle mazlum Hintliler ve Zencilerin serveti ve kolunun kuvvetiyle, hem de onları boyunduruk altında tutan memleketlerin yararına savaş ediyordu.

"Dünyanın yarısına hâkim olan galip İngiltere, yangını körüklemek cinayetiyle beraber, Asya illerine el atarak Doğu milletlerini sıkmaya ve boğmaya başladı. Hiçbir şeyden utanmayan ve hiç kimseden korkmaz bir avuç banker ve vurguncu zenginler İngiliz Hükümeti'nin başında duran Doğu'nun işçi ve cömert köylülerini zinciri ile sıkmaya devam ediyor.

"Ey Doğu halkları! Siz İngilizlerin Hindistan'da neler yapabileceğini biliyor musunuz? Siz biliyorsunuz, İngilizler milyonlarca Hint işçi ve köylülerini aygır sürüsü gibi boyunduruklar altına aldılar. Hint rençperinin İngilizlere verdiği büyük miktarda üründen kendine kalan şey, bir iki aylık geçimini bile idare etmiyor. Hint işçisinin fabrikalarda İngiliz sermayedarlarına feda ettiği ömrüne karşılık aldığı para ile gündelik ihtiyacını bile göremiyor. Her yıl milyonlarca Hintli acından ölüyor. İngiliz zenginlerinin mutluluğu yolunda bataklıklarda, ormanlarda ağır ve ezici işlerle günden güne telef oluyor. Bu zavallılar zengin ve mahsullü vatanlarında bir parça ekmek kazanamadıkları için, İngilizlere askerlik etmeye mecbur oluyorlar. Vatanlarını bırakıp bütün ömürlerini askerlikle ziyan ediyorlar. Bütün dünyanın milletleriyle dövüşüyorlar. Ve yalnız İngiliz iktidarını tasdik ettirmek endişesiyle çabalayıp duruyorlar. Ölmeleri de, yaşamaları da İngiliz sermayedarlarının servetini çoğaltmaya, onların ziynetlerini ve bahtiyarlıklarını kazanmaktan başka bir işe yaramıyor. Buna karşılık, kendileri ise bayağı bir insan hukukuna sahip olamıyorlar. Boyunlarına kölelik ve hizmetçilik boyunduruğunu takmış olan İngiliz burjuvazisinin alçak evlatları, zalim subayları onları insan yerine bile koymuyor. Bir Hintli, bir İngilizle aynı masada oturmaya cesaret edemez. Onunla bir evde oturamaz, bir vagonda gidemez, bir okulda okuyamaz. Her bir genç Hintli, İngiliz sermayedarlarının gözünde kul, köle, işleyen bir hayvan, insan duygusuna sahip olmayan ve hiçbir şey istemeye hakkı bulunmayan bir mahluk hükmündedir.

"Hint işçilerinin ve köylülerinin iddialarına, isyanlarına, iş tatillerine karşı İngilizler kurşun yağmuruyla cevap veriyorlar. Bu suretle öldürülmüş yüzlerce Hintli cesedi, Hint halkının yüreklerini yaralar. Zulüm ve gaddarlık, insafsızlık ve küstahlık bununla kalmaz, İngiliz subayları sağ kalan Hintlileri yerde sürünmeye ve efendilerinin çizmelerini yalamaya zorluyorlar.

"Doğu halkları! Siz bilirsiniz, İngilizler, Türkiye'ye neler etti. İngilizler Türkiye'ye öyle bir barış takdim ettiler ki, Türk ili Anadolu'nun dörtte üç parçasını İngilizler, Fransa, İtalya ve Yunanistan'a veriyor. Kalan bir parçasından ise Türk halkı öyle bir vergi vermeye mecbur oluyor ki, kıyamete kadar İngilizlerin borçlusu, İngiliz sermayesinin esiri olup kalıyor.

"Türkler kendilerini öldüren bu barış koşullarını kabul etmediler. Bunun üzerine İngilizler Türk âlemi için kutsal olan İstanbul'a girip, Türk Meclisi'ni dağıttılar. Halkına önayak olan başçılarını hapsedip ehemmiyetlilerini kurşuna dizdiler. Kalanlarını Malta Adası'ndaki eski kalenin karanlık ve nemli odalarına kapadılar. Şimdi İstanbul'da padişahlık eden İngilizlerdir. Bunlar Türklerin elinde ne varsa aldılar. Bankalarını, paralarını, imalathanelerini, fabrikalarını, demiryollarını, vapurlarını ellerinden aldılar. Anadolu'daki yolları tuttular. Ve bu hareketiyle fabrikaları olmayan Türkleri Avrupa'dan mal almaktan mahrum ettiler. Şimdi Anadolu'da ne el kadar bir bez, ne bir parça demir kalmıştır. Türk köylüsü gömleksiz gezmeye ve tarlasını tahta sabanla sürmeye mahkûmdur.

"İngilizler Yunan ordusuyla İzmir vilayetini, Fransız ordusuyla Adana vilayetini, sömürge ordusuyla Bursa ve İzmit'i işgal ettiler. Türkleri her taraftan çevirerek Türk memleketlerinin içerisine girmektedirler. Onlar yıllarca bitmez, tükenmez savaşlarla dağılmış Türk milletinin tükenmesine gayret ediyorlar.

"İngilizler, Türkiye'de tuttukları yerlerde, Türk milletini boyun eğdirmeye çalışıyorlar. İstanbul'da bütün okulları ve Darülfünun'u kışla yaparak Türkleri eğitimden mahrum bıraktılar. Türk gazete idarelerini kapadılar. İşçi teşkilatlarını dağıttılar. Türk fırkacılarını hapishaneye doldurdular. Bundan başka, Türk ahalisini İngiliz polisinin keyfî sorumluluğuna verdiler ki, bunlar gündüzün İstanbul sokaklarında gezen fesli adamları değnekle dövmeye kadar cesaret ediyorlar. İngilizlerin sözüne göre bir adam ki fes giyiyor, mademki Türk'tür, o alçak mahluklardan biridir, kuldur, hayvandır ve ona köpek muamelesi yapmak layıktır.

"İngilizler tarafından tutulan yerlerde, İngilizlerin Türklere muamelesi hayvan muamelesidir. Onları zorla işe götürüyorlar, onları cezalandırıyorlar, dövüyorlar, sövüyorlar, kısaca alçaklıkla, güçle kendilerine itaat ettirip onların emeğiyle geçinmeye başladılar.

"Doğu halkları! Bu İngilizler İran'da neler ettiler?

"Zalim Şah'ın ve mülk sahiplerinin aleyhine kalkan köylü isyanını bastırarak binlerce köylüyü kurşuna dizdiler, astılar. Halkın düşürdüğü Şah'ı, mülkdar hükümetini yeniden ihya ve tasdik ettirdiler. Köylülerin aldığı toprakları mülkdarlara geri verip köylüleri yeniden mülkdarların boyunduruğu altına soktular.

"Sonra Şah Hükümeti'ni sahte bir mütareke ile haincesine ellerine alıp, bütün İran'a ve İran ahalisine sahip oldular. Memleketin bütün servetini elde ettiler. Şehirlere Hintlilerden asker koydular. İran'ı galip bir devlet hükümranlığıyla idare etmeye, sözde bağımsız olan İran halkına esirler kitlesi gibi muameleye başladılar.

"Doğu halkları! Arabistan'da ve Elcezire'de neler yaptılar? Bu bağımsız İslam memleketlerini, kimseye sormadan keyiflerince sömürge ilan ederek Arap mülkdarlarını yerlerinden kovdular.

Dicle ve Fırat'ın ürünlü vadilerini ve hayat için en lazım güzel otlakları, Musul ve Basra gaz (neft) kaynaklarını ele geçirdiler. Arapları hayat kaynaklarından mahrum ederek, açlık zaruretiyle kendilerinin köleleri ve işçileri olmaya mecbur ettiler.

"İngilizler, Filistin'de de aynı rolü yaptılar. İngiliz zenginlerinin yararı için Arapları, yerlerini Avrupalı muhacirlere vermek için, topraklarından çıkardılar. Sonra Arapların nefretini teskin için, onları Avrupalı muhacirler aleyhine kaldırmaya başladılar. Bunun için de aralarında kin, düşmanlık türetmeye kalkıştılar. Böylelikle, her iki tarafı zayıf düşürerek üzerlerinde hâkim olmak istiyorlardı. İngilizlerin Mısır'da yaptıkları da aynıdır. Burada yerli ahali yıllardan beri İngiliz zenginlerinin ağır boyunduruğu altında inliyor. Bu boyunduruk, ahaliyi öyle incitiyor ki, halkın kan teriyle ehramlar yaptıran Mısır firavunlarının boyunduruğundan etkilidir.

"İngilizler Hitay memleketini de cinayet ortakları Japonya ile paylaşıp kendilerine sömürge ettiler. Menfaat ve kazançları uğrunda milyonlarca halkı ezmeye ve afyon ile zehirlemeye başladılar. Japon askerleriyle el ele vermişler. En küçük inkılap hareketlerini işitilmemiş dehşetlerle bastırıyorlar. Halkın kovduğu zalimleri tekrar iktidara yükselterek mazlum halkı azatlık dünyasına çıkmaktan mahrum ediyorlar. Onlardan istedikleri gibi yararlanmak için zorbalıklar ve yoksulluklar içinde ezmek rolünü devam ettiriyorlar.

"Kore'yi Japon sermayedarlarının ellerine teslim ettiler. Bu zenginler şimdi Kore halkını, Japon ve İngiliz sermayedarlarına tabi olmaya mecbur ediyorlar.

"İngilizler, Afganistan'da ne yapıyorlar? Hükümeti satın almışlar. Ahaliyi baskı altında, cehalet içinde ezmekte ve uyutmaktadırlar. Bundan başka bu memleketi çöle döndürmek ve bu çöl vasıtasıyla esir ve mustarip Hindistan'ı dünyadan ayırmak ve kurtuluş yollarını büsbütün kapamak istiyorlar.

"Gürcistan'da ve Ermenistan'da İngilizler; altınlarının kuvvetiyle köylü ve işçi sınıflarını Taşnak ve Menşevik hükümetinin boyunduruğu altında yaşatıyorlar. Bu hükümetler kendi ahalilerini incitip zorla sermayedarların esirliğinden kurtulmuş Azerbaycan ve Rusya karşısına gönderiyorlar. Hatta Türkistan'la, Buhara'ya, Hive'ye, Azerbaycan'a, Dağıstan'a ve Kuzey Kafkasya'ya da istilacı İngilizler nüfuz etmeye çalışıyorlar. Onun kurnaz acenteleri mahkûm milletlerin kan teriyle, vaktiyle toplanmış altınlarla her yerde canavar despotları, hanları ve zenginleri müdafaa ediyor ve her yerde uyanmaya başlayan inkılap hareketleriyle çarpışıyorlar. Milletlerin cahilliğinden, yoksulluktan, şerefsiz ve hayvani yaşayıştan kurtulmaması ve onları kurtulmayacak bir hal üzere saklamak. İşte İngilizlerin asıl amaçları budur. Çünkü Doğu milletlerinin bu halde kalması İngiliz servet ve saltanatının kaynayıp aktığı bir kaynaktır.

"Doğu halkları! Bütün dünyanın en verimli, ziynetli ve en çok servetli yerleri sizin elinizdedir. Bu yerler bir vakit, bütün insanlığın hayat beşiği idi. Bütün dünyanın halkını besleyebilirdi. Ya neden şimdi öz sakinlerini doyurmaktan ve giydirmekten aciz kalıyor? Her yıl on milyonlarca Türk, Fas, Hindu köylü ve işçileri bu verimli, zengin yurtlarında bir parça ekmek bulamayıp da başka memleketlere, uzak ve garip diyarlara göçüyor. Bunları yurtlarından çıkıp gitmeye zorlayan sebep nedir? Bunlar yuvalarından dağılıp gidiyorlar. Ve böyle yapmaya mecburdurlar. Çünkü yurtlarının toprağı, bankaları ve fabrikaları, sanat ve ticaretleri İngilizlerin elindedir. Yurtlarında hiçbir şeyleri yok, hiçbir şeyi idare edemezler. Çünkü onlara İngiliz sermayedarları amir ve hâkimdir.

"Şimdiye ve savaşa kadar durum böyle idi. İstilacı İngiltere, Alman, Fransız ve Rus istilacılarla mücadeleye mecbur olduğundan, pençesini Doğu milletlerine serbestçe atmaktan çekiniyordu. Çünkü bu yırtıcılardan, bunların varlığından ve nüfuzundan

korkuyordu. Şimdi ise düşmanlarını ezdi, zayıf düşürdü ve bu engeller ehemmiyetten düştüğü için kendisi Avrupa ve Asya'nın tek hükümranıdır. Ve bundan dolayı hükümetini çeviren sermayeperestler kurt gibi iştahlarını artırarak, pervasız ve manasız dişlerini ve tırnaklarını Doğu milletlerinin yüreklerine bastırıyorlar.

"Çok kazanmak ve iyi yemek istiyorlar. Bundan başka Avrupa'nın inkılap ruhlu işçileri artık kul olmaya razı olmuyorlar. Onlar da iyi yiyip, iyi giyinmek istiyorlar. Kötü havada çalışmak istemiyorlar. Halbuki bu hain canavarlar servetlerini çoğaltıp iyi maaşlarını devam ettirmek için, Avrupa işçilerini inkılap hareketine götürecek şeylerden saklamaya, bunu yapabilmek içinde onlara hediyeler verip, büyüklerini aldatmak ve satın almak lazım geliyor. Bunun için de, İngiliz sermayedarına yeni yerler, mücadeleden aciz yeni kullar gereklidir. İşte bu yerleri Doğu memleketlerinde ve bu kulları Doğu milletlerinde buluyorlar.

"İngiliz sermayedarları, Türkiye, İran, Elcezire, Arabistan, Mısır ve Afganistan köylülerini, rençperlerini topraklarından çıkarıp yerlerini ucuz bir kıymetle almak düşüncesindedirler. Şimdiye kadar aldıkları yerlerde ise, çiftlikler ve mülkler vücuda getirip, yersiz kalan köylüleri bu yerlerde esir gibi çalıştırmak istiyorlar. Türkiye'de, İran'da, Elcezire'de aç ve sefil Türk, Arap ve İran yoksullarının ucuz zahmetiyle fabrikalar, sanathaneler, demiryolları yaptırıp, yeraltı madenlerini işletmeyi kuruyorlar. Fabrikaların büyük üretimleri, yerli sanatları yok edip, Doğu memleketlerinin milyonlarca sanatkârlarını el kadar ekmek kazanıp yaşamaktan mahrum ve aç, sefil sokaklarda sürünmeye mahkûm edeceklerdir. Büyük ticaret şirketleri ve yabancı kuruluşları teşkil edip, küçük alışverişçileri iflasa düşürmek ve tamamıyla yoksullar sınıfına atmak istiyorlar.

"İşte İngiliz zenginlerinin amacı: Bütün Doğu halklarını fakirleştirmek, rençperin tasarrufunu mahvetmek ve bu suretle bütün

sanatkâr küçük tacir, köylü, işçi sınıfını kendi fabrikalarında, maden ocaklarında çalıştırmak, az pul ile kan ter içinde her saat yavaş yavaş öldürerek, kendi altınlarını çoğaltmak ve bütün Şark'ın ıstırabı, sefalet ve felaketi karşısında şahane yaşamak!

"İşte; İngiliz istilacılarının Doğu İllerine hazırladığı, korkunç karanlık ve kanlı istikbal!

"İngiltere'nin 40 milyon halktan ancak bir parçası hâkim ve müstefid; kalan 39 milyonu ise tayin gören işçi, köylü ve rençperlerden ibaret. Bu bir milyon ve böyle bir İngiltere, bütün dünyanın yarısı sayılan 800 milyon Doğu ahalisini esirlikte yaşatmak istiyor. 39 İngiliz işçisini zorla işleten bir İngiliz sermayedarı, aynı zamanda 2000 Türkiye, Elcezire, İran, Hindistan, Mısır işçi ve rençperini işletmeyi diliyor. Demek ki, bu aç, yaşamak zevkini ve bahtiyarlık duygusunu duymayan ve duymamaya mahkûm 2000 insan bütün ömrünü, hiç çalışmak istemeyen, hazır yiyici bir İngiliz zenginine çalışmakla geçirecek! Ve ancak bu amaç için dünyaya gelmiş oluyor!

"Şunu da söylemeliyiz ki, İngilizler bu amaca nail olabilirler. Çünkü onlarda utanma, korku veya acıma gibi insanlığın hasselerinden olan bir duygu yoktur. Onlarda yalnız kazanmak, yemek, yutmak, kasa doldurmak hıncı vardır. Sekiz yüz milyon insanın açlığı, sürünmesi, kanı, ölümü onlar için düşünülecek bir şey değildir. Onlar için her ne olursa olsun, cepleri dolsun, bütün zulümlere ve ölümlere rağmen bu lazımdır. Bunu elde etmek için İngiliz zenginleri, Doğu milletlerini boğazlarından tutup karanlık bir istikbale atmak istiyorlar. Bu istikbalde Doğu milletlerinin dağılması asırlarca hukuksuz, hasiyetsiz esir kalması var. Eğer bugünkü zalim, zorba ve canavar İngiltere Hükümeti kuvvetten düşüp yıkılmazda, aksine Doğu illeri üzerindeki hâkimiyet zincirlerini sağlamlaştırırsa bir avuç İngiliz bankerleri yüzlerce milyon Doğu işçi ve rençperini perişan edeceklerdir. Doğu milletlerinin istikbali bundan başka bir şey değildir.

"Lakin! Buna izin verilemez; bu amaca yol yoktur! Gaddar ve istilacı İngiliz Hükümeti'ni idare eden sermayedarların amacı aksine, Doğu milletlerinin teşkilatlı işçi, rençper ve köylüleri yaşayacak, payidar olacaktır. Bunlar Komünist Enternasyonal'in ve İnkılâpçı İşçiler Birliği'nin kızıl bayrağı altında toplanarak, Doğu'yu ve bütün dünyayı, bütün insanlığı zulmün pençesinden ve kirli menfaatin kirli ellerinden kurtaracaktır.

"Doğu Halkları Vekillerinin Birinci Kurultayı, İngiltere'yi idare eden sermayedarlara ve kanlı arzularına karşı yüce sesle bağırıyor: Buna asla yol yoktur!

"Siz köpekler, siz bir avuç zalim yığını, yüz milyonlarca çok ve büyük Doğu işçi ve rençperini ezip, kendinize kul edemeyeceksiniz! Siz ağzınıza vücudunuzdan büyük lokma almışsınız. Bu lokma sizi boğacaktır. Doğu milletleri yerli ve yabancı sermayedar canavarların baskısı altında yüzlerce yıl cahil kaldılar. Fakat Dünya Savaşı'nın gürleyişi ve cahil Rus halkının boynundaki zincirleri parçalayan inkılabın patlayışı onları derin ve karanlık uykudan uyandırdı. Onlar ayılıp kalkıyorlar ve üstlerindeki yüzlerce yıllık paslı tozları silkiyor ve silkiniyorlar. Onlar uyanırken insanî bir ses kendilerini 'Cihad'a çağırıyor. Ve onlar bunu işitiyorlar. Bu ses bizim sesimizdir. Bu ses Üçüncü Enternasyonal'in kızıl bayrağı altında Batı işçi ve inkılapçı kardeşleriyle birleşmiş olan Doğu memleketleri vekillerinin sesi, Birinci Doğu Kurultayı'nın tantanalı ve yüce sesidir!

"İşte biz, Türkiye, İran, Afganistan, Belûcistan, Hindistan, Mısır, Kaşgar, Çin, Hintçini, Japonya, Kore, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Dağıstan, Kuzey Kafkasya, Arabistan, Elcezire, Suriye, Filistin, Türkistan, Buhara, Hive, Fergana, Tataristan, Başkırdistan, Kırgızistan ve diğer birçok memleketlerin ça-

lışan sınıflarının vekilleri birbirimizle ve Batı'nın inkılapçı işçileriyle birleştik. Halkımızı 'cihada' çağırıyoruz ve diyoruz ki:

"Ey Doğu milletleri! Birçok defa biz hükümetlerimizden cihada davet sesleri işittik. Birçok defa Peygamber'in yeşil bayrağı altında savaş meydanlarına koştunuz. Lakin bütün bu cihatlar yalan ve kan alıcı idi. Çünkü sizin zalim ve rüşvetçi hâkimlerinizin şahsî menfaatlerine hizmet ediyordu. Fakat siz işçi ve rençperler, köylüler her defa bu savaşlardan sonra kul ve dilenci kalıyordunuz. Siz başkalarının yaşaması için servetler ve saadetler kazanıyordunuz. Kendiniz ise hiçbir vakit hiçbir şeyden yarar bulmuyordunuz. Şimdi biz Komünist Enternasyonal'in kızıl bayrağı altında sizi birinci defa olarak 'gerçek cihada' çağırıyoruz. Biz sizin öz yararınız için, öz azatlığınız için ve öz dirliğiniz için çağırıyoruz. Sizi Avrupa'da kalmış son kuvvetli istilacı, yırtıcı İngilizlerden kurtulmaya çağırıyoruz. Biliyor musunuz, o İngiliz Doğu milletlerini avlamış, kullara, dilencilere döndürmüş ve bütün Doğu ve İslam âlemlerine kara kanatlar germiştir. Doğu ilini dağıtmak ve onun cesedinden gıda alarak yaşamak istiyor.

"Ey Doğu halkları! Kendinizi kurtarınız. Azatlık uğrunda bu canavarlarla çarpışınız. Hepiniz tek bir insan gibi ayağa kalkıp İngiliz haydutlarına nefret ve gazapla koşunuz!

"Kalkınız! Kalk, ey açlıktan ve meşakkatten yorulmuş Hint işçisi!
Kalk, ey vergi ve jandarma eli altında ezilen Anadolu köylüsü!
Kalk ey, mahsulsüz dağlara kovulmuş Ermeni işçisi!
Kalkın ey, kumsal çöllerde yitirilmiş ve İngilizlerin eli altında bütün dünyadan ayrılmış Araplar ve Afganlılar!

"Hepiniz genel ve tek düşmanınız olan İngiliz istilacılarına karşı çarpışmaya kalkınız; cihadın al bayrağı yükseklerde dalgalanıyor.

"Doğu milletlerinin azatlığı için beşeriyetin zorbalarından kurtulması için kavimlerin dillerine, dinlerine, renklerine bakmayarak beraberliği ve birliği için, bir olması ve bir kalması için kutsal kavgaya, cihada koşmalısınız! Cehalette kalan memleketler namına, dünyanın zalim ve mazlum diye bölünmesi kaidesinin mahvolması namına, milletlerin bağımsız yaşaması namına cihada doğru, cihada doğru!

"Bütün insanların, sermayedar ve istilacıların boyunduruğundan kurtulması ve bir halkın başka bir halk üzerine hükümranlığının ve insanlık arasında kirli istifadelerin ve kanlı menfaatlerin silinip temizlenmesi için cihada! Avrupa'nın istilacı ve sermayeperest haydutlarını ülke yağmacılarını çiğnemek ve yüzlerce yıldır mazlum Doğu milletlerini sıkıp boğan emperyalist İngiltere'yi yıkıp devirmek için cihada koşalım, cihada yürüyelim!

"Hür yaşamak, hür kalmak, Doğu milletlerini bahtiyar etmek ve milyonlarca İngiliz işçi ve köylülerini kurtarmak yolunda cihat için ayağa kalkmalı.

"Ey Doğu Milletleri, bu cihada sizinle beraber Batı'nın zulüm görmüş inkılapçı işçileri de koşup gelecek, size yardım edecek, sizinle beraber ölecektir. Bunu size temin eden, Birinci Doğu Kurultayı'dır!

"Yaşasın mazlum Doğu ve Batı'nın işçi ve rençperlerinin birleşmesi!

"Yaşasın boyunduruk altında ezilen ve kirli menfaatlere kurban edilen işçiler birliği!

"Yaşasın onun kurmay karargâhı olan Üçüncü Enternasyonal!

"Yaşasın Doğu halklarının ve bütün dünya işçilerinin emperyalist ve yağmacı İngiltere'ye karşı cihadı sönmez ateşlerle yansın ve parlasın.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı Reisi:
Zinovyev İdare Azaları

Türkiye'den-	Mustafa Suphi, Tahsin Bey
İran'dan-	Haydar Han
Hindistan'dan-	Açarya, Nezir Sadıki
Afganistan'dan-	Ağazade, Azim
Hitay'dan-	Van İn
Anadolu'dan-	Hafız Mehmed
Azerbaycan'dan-	Nerimanoğlu, Elçioğlu, Musaoğlu
Buhara'dan-	Mehmedoğlu
Hive'den-	Mollabekcan, Rahmanoğlu, Abdullahoğlu
Dağıstan'dan-	Korkmazoğlu, Seraceddin Kardaşoğlu
Ermenistan'dan-	Kastanyan
Gürcistan'dan-	Mahadze
Terek Vilayeti'nden-	Digurof
Şimali Kafkasya'dan-	Alizade
Türkistan'dan-	Aresoğlu, Abdurreşidoğlu, Karaoğlu
Semerkand'dan-	Kara Taci
Taşkent'ten-	Narbutabeyoğlu
Fergana'dan-	Mahmudoğlu
Türkmenistan'dan-	Niyaz Kuli
Kırgız'dan-	Kubayoğlu
Tatar Cumhuriyeti-	Yenikeyoğlu
Kalmık Cumhuriyeti-	Amursana

Kâtipler: Ostrovski, Abdulhamid Yumusoğlu, Melikoğlu, Mahmud Han, Ahmed Hanoğlu."

F. KURULTAYA TEPKİLER

Doğu Halkları Kurultayı, 2 bine yakın Doğu halklarının temsilcilerini Bakû'de toplayarak, Doğu'da; sömürgecilik sorunu, tarım sorunu, sovyet iktidarının kurulması vs. konularını ele almasının yanı sıra, daha çok belirli ülkelere yönelik yıkıcı propagandaların yapıldığı bir platform olmuştur.

İlk ve en önemli hedef, başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri ve onların Doğu'da uyguladıkları emperyalist siyasetleridir. Kurultay, İtilaf Devletlerinin uzun yıllardır yürüttükleri emperyalist siyasetleri lanetleyerek, Doğu halklarını bunlara karşı "Kutsal Savaşa" davet etmiştir.

İkinci olarak kurultayın hedefinde iki Kafkasya ülkesi yer almaktaydı. Birincisi Taşnak Hükümeti kontrolündeki Ermenistan, diğeri ise Menşeviklerin iktidarda bulunduğu Gürcistan'dı. Bunlara karşı kurultayda çok sert yaklaşımlar sergilendi. Bunun temel sebebi ise gerek Gürcistan'daki Menşevik Hükümet'in, gerekse Ermenistan'daki Taşnakların Kafkasya'da İtilaf Devletlerinin emperyalist siyasetlerinin aletleri olduğu düşüncesiydi.

Bunların dışında kurultay, henüz sovyet idaresi kurulmamış bütün Doğu ülkelerindeki idareleri, sultanları, şahları, feodalleri, şeyhleri, ağaları, tüccarları, fabrikatörleri, generalleri vs. işçi ve köylülerin emeğini sömüren unsurlar olarak hedef almaktaydı. Doğu'da işçi ve köylünün gerçek kurtuluşunun yalnız işgalci emperyalist güçleri ülkelerinden çıkarmakla değil, aynı zamanda kendi hâkim sınıflarını da tasfiye ederek, iktidarı ele almaları ile mümkün olacağı belirtilerek, halklar kendi idarecilerine karşı isyana davet ediliyordu.

Durum böyle olunca Doğu Halkları Kurultayı'na en sert tepkiler de bu çevrelerden gelmiştir.

Kurultayda yapılan propagandalardan en fazla etkilenebilecek devletlerin başında İngiltere gelmekteydi. Çünkü sovyet liderler, İngiltere'nin Doğu'daki hâkimiyetini yıkmak için, Doğu milletleri-

ni İngiliz emperyalizmine karşı isyana çağırıyordu. Bu nedenle İngilizlerin Bakû'deki kurultaya Doğu milletlerinin delegelerinin gitmesini engellemek için tedbirler aldığı görülmektedir.[118] Bunun yanı sıra, İngilizlerin Bakû'ye gizli olarak ajanlarını gönderdiğine ait bilgiler de vardır. İstanbul'dan Samsun Trabzon yolu ile Bakû'ye giden Celal adlı birisini, İngilizlerin ajan olarak Bakû Kurultayı'na gönderdikleri istihbaratı alınmıştı.[119] İngiltere ilk başta kurultayın toplanmasına ve Doğu ülkelerinden kurultaya delegelerin gitmesine engel olmaya yönelik tedbirler alarak, kurultayın sonuçlarının Doğu toplumlarına sirayet etmesini önlemeye çalışmıştır. Ancak İngiltere asıl tepkisini, kurultay sonuçlarına yönelik haberlerin Avrupa gazetelerinde çıkması üzerine göstermiş ve kurultayın görüşmeleri ve kararlarına vakıf olduktan sonra Sovyet Rusya Hükümeti'ne çok sert notalar vermiştir.

Aslında İngiltere'yi korkutan Doğu milletleri arasında yayılmaya başlayan İngiliz aleyhtarlığıydı. Yıllardır yürüttüğü emperyalist siyasetlerle elde ettiği kazanımları kaybetmek korkusu İngiltere'nin en büyük kâbusuydu. Bu kâbusu yaşamasına sebep olan güç ise Bolşevik Rusya'ydı. Bu nedenle baştan itibaren İngiltere Rusya'daki Bolşevik idareyi yıkmaya çalışmıştı. Bolşevik hâkimiyetine karşı mücadele eden Çarlık generallerinin en büyük destekçisi İngiltere olmuştu. Kızıl Ordu'ya karşı savaşan Kolçak, Kaledin, Yudeniç ve Denikin ordularının bütün masraf ve donanımı İngiltere tarafından karşılanmış, İngiltere tarafından bunun için 40 milyar sterlin harcama yapılmıştı.[120] İngiltere'nin bu harcamaları boşa gitmiş, Çarlık generalleri Bolşevik ordusu karşısında başarılı olamayarak, bir bir eriyip yok olmuşlardır. İngiltere'nin bu masrafları yapmasının ana sebebi, Doğu'yu elde tutma amacına hizmet etmekti.

118 İngilizlerin Türkiye ve İran'dan Bakû'ye gidecek delegelere engel olmak için geniş önlemler aldığı çeşitli kaynaklarda vurgulanmaktadır. (*Azerb.Cum. SPİHA*, F.544, Op.2, D.14, L.65-66; *Kommunist*, (Bakû), 10 Eylül 1920; *Dertli*, 27 Kanun-ı evvel/Aralık 1336/1920.)

119 *TİTE*, Kt. No:58, Belge No:30.

120 *Yenigün*, 11 Teşrin-i sani/Kasım 1920.

Bu politika başarısız olunca İngiltere Sovyet Rusya ile anlaşma zemini aramaya başladı. Bolşeviklerle anlaşarak Rusya dışında ve özellikle Doğu'da komünist propagandalarına engel olmayı amaçlıyordu. Hiç değilse Doğu'daki çıkarlarını koruyabilirdi. Nitekim İngiltere'nin teklifi ile esirlerin karşılıklı değiştirilmesi perdesi altında Kopenhag'da başlayan görüşmeler, ekonomik alana kayarak Londra'da devam edecek ve İngiltere ve Sovyet Rusya arasında imzalanacak olan "Ticaret Antlaşması"nı ortaya çıkaracaktır.

Bu gelişmelere karşın önce Moskova'daki Üçüncü Enternasyonal İkinci Kongresi kararları ve sonra da Bakû Doğu Halkları Kurultayı görüşmeleri ve kararları İngiliz gazetelerinde yayınlanınca, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon Moskova'ya üst üste sert notalar verdi.

Bu notalarda; İngiliz esirlerinin iade edilmediği ve kötü muamele gördükleri ile ilgili konulardan söz edilerek asıl olarak Bakû Kurultayı'nda İngiltere aleyhinde yapılan propagandalardan duyulan rahatsızlık ortaya konmuştu. Lord Curzon'nun protesto notalarında, özellikle şu hususlar belirtiliyordu:[121]

1- Sovyet Rusya Hükümeti, İngiltere'de komünist propagandası yapmamayı kabul etti. Halbuki Bolşevikler, İngiltere'de komünist teşkilat yaparak propagandalarına devam ettiler.

2- Sovyet Rusya, Yakındoğu'da ve Asya'da İngiltere aleyhtarı siyaset takip etmeyeceğine dair söz vermişti. Ancak şimdi bu sözlerini tutmamaktadır. Son zamanlarda Lenin'in Moskova'da ve Zinovyev'in Bakû Kurultayı'ndaki beyanatları bu durumu açıkça göstermektedir. Zinovyev tarafından açılan Doğu Halkları Kurultayı İngiltere aleyhine takip edilecek siyasetlerin en büyüklerinden birisidir.

Lord Curzon'un, bu şikâyetlerde bulunmasına ve Sovyet Rusya Hükümeti'ne protesto notaları göndermesine rağmen, bu durumun devam etmesinin İngiltere-Rusya anlaşmasını tehlikeye sokabileceği ve anlaşmanın İngiltere tarafından kabul edilmeyeceği yolunda

121 *Yenigün,* 11 Teşrin-i sani/Kasım 1920.

hiçbir imada bulunmaması oldukça ilginçtir. Herhalde İngiltere ne pahasına olursa olsun Doğu'daki çıkarlarını korumak için Sovyet Rusya ile iyi geçinmeyi ve anlaşmayı zorunlu görüyor olmalıydı.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na karşı, Sovyet Rusya tehdidini çok yakından hisseden Taşnak Ermenistan ve Menşevik Gürcistan'dan da büyük tepkiler gelmiştir. Ermenistan ve Gürcistan basınında kurultay hakkında çok ağır eleştiriler çıkmıştır.

Tiflis'te Ermenice olarak çıkan *Nor Aşhatavar* gazetesi, Komünist Enternasyonali'nin inisiyatifiyle Bakû'de yapılan bu kurultaya katılan 1800 delegenin, gerçekten Doğu halk gruplarını temsil ettiklerinin şüpheli olduğundan bahsederek, "Eğer gerçekte o, Doğu halklarının emekçi kitlelerini temsil etseydi, eğer o sovyet diplomasisinin elinde bir araç olmayıp, Doğu'nun despot kuvvetlerine karşı mücadele etseydi, biz bu kurultayı coşkunlukla selamlardık" diye yazmakta ve Bakû Kurultayı'nı şöyle nitelendirmektedir:[122]

> "Maalesef Bakû Kurultayı, yalnız kötü bir politik spekülasyon değil, aynı zamanda aşağılık bir komedidir."

Taşnak *Araç* gazetesi ise, "Sovyetlerin bir yandan Doğu halklarına, kendi içlerindeki milliyetçi partilerin sözlerini dinlememelerini, yalnız Komünist partilerin sözlerine güvenmelerini isterken, diğer taraftan Mustafa Kemal çetesine ve diğer şövenist teşkilatlara el uzatmaktadır. Bolşevikler kendi maksatlarına ulaşmak için bu durumu bir araç olarak kullanmaktadırlar" diye yazmakta ve şöyle devam etmektedir:

> "Biz inanıyoruz ve bir kez daha tekrarlıyoruz ki, Şark Enternasyonali siyasî komediden başka bir şey değildir. Bunun sebepleri şunlardır:
>
> "1- Doğu halklarında proletarya düşüncesi gelişmemiştir ve onların arasında Enternasyonal için teşkilatlanma yoktur.

122 *Nor-Aşhatavor* (Tiflis), 5 Eylül 1920.

"2- Türkiye'nin Türk halkı ve özellikle Anadolu, dünya ideallerini (Bolşevizmi) hayata geçirmek için değil, kendi milliyetçi maksatları için Bolşevizmden faydalanmak istiyor.

"3- Mustafa Kemal, Küçük Han ve Sultanların temsilcilerinin katılımıyla Enternasyonal teşkil etmek olmaz."[123]

Bakû Kurultayı'nı, Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişki kurmak ve Ermenistan'ı ortadan kaldırmak için ortaya atılmış ustalıklı bir girişim olarak niteleyen *Araç* gazetesi, *"Bu kurultayın insanlığın önüne yeni savaş ve mücadeleler kapısı açtığını"* belirterek, şu çağrıda bulunuyordu:

"Bu kurultay bizi barışa değil, yeni mücadelelere götürüyor. Bu bize bağımsızlık değil, kölecilik hâkimiyeti getiriyor. 1 Eylül Kurultayı'nda Ermeni proleterleri adından konuşan maceracılara, bu hakkı kim verdi. Kimse bir şey bilmiyor. Bu gaspçıların, Ermeni işçi ve köylü temsilcileri olarak adlanmasına kim müsaade etti. Ermeni proleterleri onun adını suiistimal edenleri cezalandıracaktır. Hesap günü yakındır.

"Yeter, bu kurultaya son verin! Yeter, Ermeni halkının haklarını çiğnemeyi bırakın! Yeter, Ermeni demokratların öfkesini kesin!"[124]

Menşevik Gürcistan Hükümeti ve basınının da Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nı olumlu karşılamadığı anlaşılmaktadır. Gürcistan Hükümeti, kurultaya Gürcistan adına katılarak memleketlerine dönen kişileri tutuklama yoluna giderken,[125] Gürcistan'daki çeşitli gazetelerde kurultay aleyhinde yazılar çıkmıştır.

11 Eylül 1920 tarihli *Slova* gazetesinde[126] çıkan bir yazıda, Radek'in kurultayda yaptığı konuşma tenkit edilmekte ve *"Avrupa*

123 *Araç* (Erivan), 1 Eylül 1920, s.188; *Gruziya* (Tiflis), 9 Eylül 1920.
124 *Araç*, 1 Eylül 1920.
125 *Slova* (Tiflis), 1 Eylül 1920.
126 *Ertoba* (Tiflis), 2 Eylül 1920.

Kültürü, Moskova Komiserinin ve Kızıl Kumandanın kültürü ile değiştirildiği zaman, Doğu halklarının mutlu ve bağımsız olacağı şüphelidir" denilmektedir.

Avrupa proleterlerinin inkılap hazırlığı yaptığı hakkında Radek'in verdiği teminatın güvenilmez bir abartma olduğunu belirten gazete şunları kaydediyordu:

> "İngiltere, Fransa, Amerika ve hatta İtalyalı işçilerin hiçbirinde toplum ve devlet düzeni olarak vücuda gelen Rus Bolşevik örneğine meyil görülmemektedir. Onlar, yöneticilerine daha ılımlı bir şekilde yönelmeye başlamışlardır.
>
> "Fransa ve İngiltere Hükümetleri yalnız söz ve vaatlerle değil, aynı zamanda Doğu halklarının milli kültürünün gelişmesine uygun olacak reform hazırlıklarını artık yapmaktadır."

Ertoba gazetesi, 2 Eylül 1920 tarihli nüshasında,[127] kurultaya alaylı bir şekilde yanaşmakta ve şöyle yazmaktadır:

> "Komünistler, Doğu halklarını Avrupa Emperyalizminin pençesinden kurtarmaya gayret ediyorlar. Bu çok güzel bir amaçtır. Fakat aslında Komünist Rusya, Rus basınında defalarca yazıldığı gibi, Doğu'yu kurtarmakla değil, Batı'yı mahvetmekle ilgileniyor."

Mitiliani Sahartvelo gazetesi de, Doğu halklarının kurultayına büyük önem veremeyeceklerini belirterek, Doğu halklarının temsilcilerinin toplandığı bu kurultayı gösteriş birliği olarak niteleyerek, niçin bu kurultaya önem veremeyeceklerini şöyle açıklıyordu:[128]

> "Çünkü bu kongrede, gerçekte Mustafa Kemal ve onun milliyetçi siyaseti durmaktadır. Gerçekte Doğu ülkelerindeki aile ve gruplar arasındaki iç mücadeleler durmaktadır. Ve gerçek-

127 *Kommunist* (Astrahan), 3 Ekim 1920.
128 *Mitiliani Sahartvelo* (Tiflis), 2 Eylül 1920.

te Kızıl Ordunun yeniden gelmesini sağlamak için Doğu halkları arasında birlik meydana getirilmesi durmaktadır."

Tiflis'te Türkçe olarak çıkan *Yeni Dünya* gazetesi de, kurultay hakkındaki kuşkularını şöyle dile getiriyordu:[129]

"Her bir tarikle Avrupa emperyalistleri ile Bolşevikler itilaf etmeye ceht ediyorlar. Bunun için Bolşevikler, Şark milletlerinden istifade etmek niyeti ile bunları ileri sürüp kurban etmek istiyorlar.

"Avrupa sermeyedarlar hükümetine müracaaten Bolşevikler siz bizim hükümeti tasdik etmek istemiyorken, buna mukabil şarkta sizin aleyhinize kıyam berpa ederiz. Müstemlekesiz o zaman siz ne yapacaksınız.

"Emelin birisi budur. Fakat diğeri de mevcuttur. Bolşeviklerin güzel sözlerine inanarak Azerbaycan onları davet etti. Bolşeviklerin İran'a dahil olmasına İran İnkılapçıları kömek (yardım) ettiler. Neticesi ne oldu?

"Bolşeviklerin koşunları (orduları) bu Şark memleketlerine gelir gelmez onları, Garp emperyalistlerinin müstemlekelerini işgal ettiği gibi tahakküm ettiler.

"Zaten Bolşeviklerin emelleri aynıdır. Şark âlemi onların elinde bir altındır ve Moskofların menfaatine çalışabilen bir anasırdır."

Kurultaya karşı İran'ın tutumu da düşmanca olmuştur. Kurultay sonrasında İran, Bolşeviklere karşı cephe almaya başlarken, İran adına kurultaya katılan Dada Latfaki-Zade ve Latif Zeynel Abdul-Zade isimli delegeler Bakû'den İran'a dönerlerken, sınırda İran Jandarması tarafından tutuklanarak, idam edilmişlerdir.[130]

129 *Yeni Dünya* (Tiflis), 3 Eylül 1920.
130 *İzvestiya*, 12 Ekim 1920.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI VE TÜRKİYE

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Emperyalist güçler tarafından Türkiye'nin işgale başlanması, Türk ordusunun terhisi ve silahlarının elinden alınması, Türk Milletinin onur ve gururu hiçe sayılarak aşağılanması ve sömürge bir ulus haline getirilmeye çalışılması karşısında, Türk Milleti bağımsızlık ve onuru için büyük bir mücadele başlattı.

Mustafa Kemal Paşa'nin önderliğinde Anadolu'da gelişen "Türk Milli Mücadelesi"nin yanı sıra, Enver, Cemal ve Talat Paşaların yurtiçinden "Karakol Cemiyeti" ve yurtdışından "İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı" yapılanmaları adı altında başlattıkları faaliyetlerin, Mustafa Suphi liderliğinde Rusya'da çoğunluğu Türk esirlerinden oluşan "Türk Komünist Teşkilatı"nın çalışmalarının ve bunların dışında onlarca kurumsal ve bireysel girişimlerin metotları farklı olsa da temel amacı; Türkiye'yi emperyalistlerin işgalinden kurtarmaktı.

İşgalcilere karşı başlatılan bağımsızlık mücadelesinde; Batı emperyalizmine karşı tehditkâr bir güç olarak ortaya çıkan Sovyet Rusya, dış destek ve yardım alınabilecek tek alternatifti. Bu nedenle başlangıçtan itibaren Türkiye adına faaliyet gösteren çevreler, Sovyet Rusya ile bir şekilde ilişkiler kurmak gereksinimini duymuşlardır. Bütün bu çevrelerin Bolşeviklerle kurdukları ilişkilerinin çerçevesini ortaya koymak, Birinci Doğu Halkları Kurultayı ve Türkiye konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için çok gereklidir.

A. BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI ÖNCESİ TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile birlikte yurdun dört bir yanında başlayan işgaller, Türk Milli Mücadelesinin doğmasına sebep oldu. 19 Mayıs 1919'da, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gelişi ve yaptığı çalışmalarla emperyalist işgalcilere karşı "Milli Direniş Hareketi" şekil bulmaya başladı. Doğu'da gelişen ve emperyalist devletlere karşı büyük bir propaganda başlatan Sovyet Rusya ile ilişkiler kurulması da, işgalcilere karşı mücadeleyi yürütmek için ön plana çıkan bir hususdu. Aslında daha 1919 başlarında, Mustafa Suphi'nin Moskova'da kurduğu Türkiye Komünist Teşkilatı vasıtasıyla, Kırım ve daha sonra Odesa'dan gerek İstanbul'a ve gerekse Anadolu'ya bir kısım Bolşevikler gönderilmişti.[1] İstanbul'a gelen Bolşeviklerin ilk olarak temas kurdukları teşkilatlardan birinin de "Karakol Cemiyeti" olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu cemiyetin başkanı Kara Vasıf Bey, 1919 Temmuz'unda, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya bir mektup yazarak, Kırım'dan gelen Bolşevik Doğu İşleri Şubesi'nin bir temsilcisiyle görüştüğünü ve kendisinden anlaşma yapmak için iki temsilciyi Rusya'ya göndermelerini istediğini bildirmiştir.[2] Aynı zamanda Karakol Cemiyeti derhal harekete geçerek, yetkili temsilcisi olarak görevlendirdiği Baha Sait'i Bolşeviklerle ilişki kurması için Bakû'ye göndermiştir.[3]

1 *Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi*, Türkiye Komünist Fırkası Neşriyatından, Bakû, 1920, s.23.

2 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s.94-95. Kara Vasıf Bey ile İstanbul'da görüşen Bolşevik temsilcinin adı bazı kaynaklarda Şalva Eliava olarak geçmektedir. (Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Ankara, 1982, s.60). Ancak S. Yerasomos haklı olarak bunun Ş. Eliava olamayacağını belirtmektedir. (Stefanos Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri (Ekim Devriminden "Milli Mücadele"ye)*, İstanbul, 1979, s.113). Çünkü Şalva Eliava, Lenin tarafından 12 Şubat 1919'da, RSFSR Halk Komiserleri Sovyeti Özel Yetkili Komisyonu'nun Başkanı olarak tayin edilerek, Türkistan'a gönderilmiştir. (B.A. Paçkoriya, *Şalva Eliava*, Tibilisi, 1974, s.24).

3 Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi'nde bulunan, Karakol Cemiyeti Merkezi Umumisi imzalı bir belgede şöyle yazılmaktadır: "Tür-

Ali Fuat Paşa, Kara Vasıf Bey'den aldığı bilgileri Erzurum'a, 9 Temmuz'da bildirmiştir. Bu günlerde, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve Rauf Bey ile konuyu görüşmüş ve yapılan bu görüşme sonucunda Bolşeviklerle temas sağlamak ve herhalde bu işi Karakol Cemiyeti'ne bırakmamak için, 15. Kolordu'da her ikisi de askerî doktor olan Fuat Sabit ve Ömer Lütfi Beyleri bu işle görevlendirmişlerdir.[4] Dr. Fuat Sabit ve Dr. Ömer Lütfi, Bolşeviklerle ilişki kurmak ve onların Anadolu'daki millî harekete yardımlarını sağlamak yolunda çalışmalarda bulunmak üzere 1919 Sonbaharında Bakû'ye gönderilmişlerdir.[5]

Aslında, Anadolu'ya adım attığı ilk günlerde, Bolşeviklerle ilişki kurmak konusunun Mustafa Kemal Paşa'nın gündeminde olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dayken bir Bolşevik heyetle görüştüğü yolunda bilgiler bulunmaktadır ki,[6] bu Bolşevik heyetin Mustafa Suphi'nin Moskova'da kurduğu teşkilatın elemanları olması ihtimali çok büyüktür.[7] Yine Mustafa Kemal Havza'dayken, yanında bulunan Hüsrev (Gerede) Bey'in 7 Haziran 1919 tarihli, Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı mektupta; Bolşeviklerle temas kurulması isteği üzerinde durulduğu görülmektedir.[8]

Bu sırada, İngilizler tarafından İstanbul'da ve Batum'da tutuklu bulunan Halil ve Nuri Paşalar, aynı günde (7 Ağustos) kaçırıldılar.

kiye Karakol Cemiyeti'nin Murahhası olan Baha Sait arkadaşımız Kafkasya'daki arkadaşlarıyla her hususta müzakereye salahiyettardır. Müzakeratını merkezimize de bildirecektir" (*Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En yeni Tarih Arşivi*, F.894, Op.10, D.145, L.3).

4 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1988, s.69-70; Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.10.

5 Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, İstanbul, 1966, s.25.

6 Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Yazan: Sami Nafiz Tansu, İstanbul, 1969, s.344-348.

7 Bu konu *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi* adlı eserimizde tartışılmıştır. Bkz. Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Ankara, 1997, s.264-265.

8 Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.56-58.

Bu olayın Karakol Cemiyeti'nin işi olduğu ileri sürülse de,[9] başka ihtimalleri de göz önünde tutmak gerekmektedir.[10] Halil Paşa İstanbul'daki Bekirağa Bölüğü'nden[11] birlikte firar ettiği Küçük Talat (Muşkara)'la, Sivas Kongresi günlerinde Sivas'a gelmiş, burada Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek, Azerbaycan'da çalışmak istediğini bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa'dan Bolşevikler ve Azerbaycan Hükümeti ile temaslarda bulunmak ve onlardan silah ve para yardımı sağlamak gibi bazı talimatlar alarak, Eylül 1919'da, Nahçivan yolu ile Azerbaycan'a hareket etmişlerdir.[12]

Yine bu dönemde, Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusya'ya esir düşmüş Türk subayları Bolşevik İhtilali ile birlikte esir kamplarından kurtularak bir kısmı Azerbaycan'a gelmiş ve burada Bolşeviklerle birlikte faaliyette bulunmuşlardı.[13] Mondros Mütarekesi gereği Kafkasya'dan çekilen Türk Ordusu da, bazı subayları ve Teşkilât-ı Mahsusa elemanlarını Azerbaycan ve Elviye-i Selâse'de bırakmış ve bu subayların bir kısmı Bolşeviklerle ilişki kurmuşlardı. Bunların Karakol Cemiyeti ile de az çok bağlantıları olduğu anlaşılmaktadır.[14]

1920 başlarına gelindiğinde Azerbaycan'ın başkenti Bakû'de, daha çok İttihatçıların ağırlıklı olduğu, Bolşeviklerle ilişki kurma-

9 Yerasimos, *Türk- Sovyet İlişkileri*, s.111.

10 Özellikle Nuri Paşa'nın önce Dağıstan'da ve daha sonra Karabağ'da, Bolşeviklere karşı mücadeleye girişmesi (Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.582-585), bu kaçış olayının da İngiliz siyasetinin bir oyunu olduğu düşüncesini ön plana çıkarmaktadır.

11 Bekirağa Bölüğü hakkında bilgi için bkz. Taylan Sorgun, *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, İstanbul, 1998.

12 Fethi Tevetoğlu, "Milli Mücadele'nin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti II", *Türk Kültürü*, VIII/95 (1969-1970), s.757; Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, İstanbul, 1990, s.14. Halil Paşa'nın Bekirağa Bölüğü'nden firarı ve Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeler hakkında bakınız. Halil Paşa (Kut), *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, Hazırlayan: Taylan Sorgun, İstanbul, 1997, s.278-306.

13 Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, s.320.

14 Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.111.

ya çalışan bir grup oluşmuştu. Bunlar Azerbaycan'daki Sosyalist Hümmet Partisi[15] ve Rus Komünist Partisi Kafkasya Bölge Komitesi ile ilişkiler kurmuşlardı. Rus Bolşevikleriyle ilişki kurmada, Azerbaycanlı Bolşevikler, yani Hümmet Partisi daha çok aracılık yapmaktaydı. Nitekim Kâzım Karabekir Paşa tarafından görevlendirilerek Bakû'ye gelen Dr. Fuat Sabit de Hümmet Partisi aracılığı ile Bakû'de yeraltı faaliyetlerinde bulunan Rus Bolşevikler ile temas kurmayı başarmıştı.[16] Dr. Fuat Sabit, Kâzım Karabekir Paşa'ya Ekim 1919'da gönderdiği şifrede şöyle yazıyordu:[17]

> "Bolşeviklerle görüştüm. Bolşevizmin memleketimizde tesisi için içtimaî, iktisadî hiçbir esas olmadığı gibi halkın irfan ve ananesi de buna muhalif olduğundan hiçbir ıslahat-ı içtimaiyye davetine girişmeden ne suretle yardım edeceklerini sordum. Her surette yardım edeceklerini ve şimdi yol olmadığından yalnız paraca yardım mümkün olduğu ve ne miktara ihtiyaç hasıl olursa derhal verileceğini temin ettiler."

Karakol Cemiyeti adına Kafkasya yetkili temsilcisi olarak Bakû'ye gönderilen Baha Sait ise, burada Rus Komünist Partisi Kafkasya Bölge Komitesi Temsilcileri ile görüşerek, 11 Ocak 1920'de bir de anlaşma imzalamıştı.[18]

15 Hümmet Partisi, Azerbaycan'da Sosyalizm kanadını teşkil etmekteydi. Bu zamanda Hümmet Teşkilatı'nın başında Neriman Nerimanov bulunmaktaydı ve Rus Bolşevikleri ile birlikte çalışıyorlardı. Bakû'de, *Hümmet* adında bir de gazete yayınlıyorlardı. (Neriman Nerimanov, *İzbranniye Proizvedeniye,* I, Bakû, 1988, s.14-16; *Azerbaycan'da Sovyet Hâkimiyeti Uğrunda Faal Mübarizler,* Bakû, 1958, s.17.)

16 Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920,* Türkçesi: Nuray Mert, İstanbul, 1988, s.213. S. Yerasimos, Dr. Fuat Sabit'in Rus Komünist Partisi Kafkasya Bölge Komitesi Üyesi Viktor Naneyşvili ile görüştüğünü yazmaktadır. (Yerasimos, *Türk- Sovyet İlişkileri,* s.112-113.)

17 Karabekir, *İstiklal Harbimiz,* s.334.

18 *Azerb.Cum.MDEYTA,* F.894, Op.10, D.145, L.5-12; Fethi Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,* Ankara, 1988, s.36-50; Mesut Aydın, *Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli*

1920 başlarında, Bakû'de, yukarıda belirtilen grup ve kişilerden oluşan ve bir şekilde Bolşeviklerle ilişkiye girmiş bir çevre oluşmuştu. Bu çevre, Bakû'de "Türk Komünist Fırkası" adıyla bir teşkilat kurmuştu. Aslında gerçek bir "Bolşevik" teşkilattan ziyade, Anadolu'daki hareket ile Bolşevikler arasında ilişki kurmak ve onların yardım ve desteğini sağlamak için oluşturulmuş "paravan" bir kuruluş niteliğinde olan Türk Komünist Fırkası'nın amacı; Türkiye'deki "Milli Bağımsızlık Hareketi"ne her ne suretle olursa olsun yardım sağlamaktı. Bu nedenle Bolşeviklerle ilişki kurarak, Kafkasya'da İngilizlere karşı onlarla birlikte çalışmışlar ve Azerbaycan'da İngiliz yanlısı olarak gördükleri Müsavat Hükümeti'nin düşürülmesi ve burada Bolşevik idarenin kurulmasında Rus ve Azerbaycanlı Bolşeviklere yardımcı olmuşlardı.

Mustafa Kemal hareketi ile Bolşevikler arasında ilk ilişkilerinin kurulması ve ilk yardımların alınmasında önemli rol oynayan bu fırka, 1920 yazında Mustafa Suphi tarafından ortadan kaldırılmıştır. Ancak bu şekilde fırkanın faaliyetleri sona erse de, Halil Paşa, Dr. Fuat Sabit, Baha Sait gibi fırkanın önde gelen şahsiyetleri Rusya'da faaliyetlerine devam edecekler ve bir süre daha Bolşeviklerle TBMM Hükümeti arasındaki ilişkilerde rol oynayacaklardır. Bu durum TBMM Hükümeti'nin kendi resmî temsilcilerini Bakû ve Moskova'da görevlendirmesine kadar devam edecektir.[19]

Gruplar ve Faaliyetleri, İstanbul, 1992, s.48; Karabekir, *İstiklal Harbimiz,* s.598-600. Baha Sait, 26 Şubat'ta, Bolşeviklerle imzaladığı bu anlaşmayı Heyet-i Temsiliye'ye göndererek tasdik edilmesini istemiştir. Bu anlaşma Heyet-i Temsiliye'ce reddedilmiş ve Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'dan, Baha Sait'in memleketimiz namına hiçbir sıfat ve salahiyetinin olmadığının Bakû'ye bildirilmesini istemiştir. (*Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,* IV, Ankara, 1991, s.244). Karakol Cemiyeti'nin Kafkasya'daki faaliyetleri ve Bolşeviklerle kurduğu ilişkiler ve yaptığı anlaşma hakkında geniş bilgi için bkz. Betül Aslan, "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma", *Atatürk Dergisi,* c.IV, sayı 1, (Ocak 2004), s.29-64.

19 Türk Komünist Fırkası hakkında bkz. Yavuz Aslan, "Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan Bir Siyasi Kuruluş: Türk Komünist Fırkası (Bakû-1920)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* sayı 6, (Bahar 2002), s.31-52.

TBMM'nin açılması ile Milli Mücadele'nin başlangıç dönemlerinden itibaren çeşitli vasıtalarla kurulmaya ve geliştirilmeye çalışılan Türk-Sovyet ilişkileri yeni bir devreye girmiştir. Çeşitli kişi ve kuruluşlar adına oluşturulan ve bazen birbirinden habersiz olarak yürütülen ve hatta bazen muhatabı belli olmayan ilişkiler, TBMM'nin açılması ile yön ve muhatap bulmuş, gayri resmî ilişkiler devlet formatında resmî ilişkiler şekline dönüşmüştür.

TBMM'nin açılmasıyla Türk-Sovyet ilişkilerinde nasıl bir yol izlenecekti? Bu konuda takip edilecek yolun ilk izleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in açılışının ikinci günü, gizli oturumda yaptığı *"Dahili Vaziyetimiz Hakkında"*ki konuşmasında görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmasında; Sovyet Rusya, Bolşevizm ve Bolşeviklere bakış açısını özet olarak ortaya koymaktaydı. Bolşeviklerin görüş ve programına bütün ayrıntıları ile vakıf olmadığını, ancak Bolşeviklerin nereye giderlerse ve kimlerle temas içinde bulunurlarsa, kendi görüşlerini kabul ettirmek istediklerini belirten Mustafa Kemal Paşa, özellikle şu hususu vurgulama ihtiyacını hissetmiştir:[20]

> "Her ne olursa olsun bu görüşler, bizim milletimizin de kendine mahsus birtakım görüşleri vardır. Milletimizin âdetleri, dini gerekleri ve memleketimizin icapları vardır ki, biz her ne yaparsak kendimizi, kendi âdetimizi, dini gereklerimizi nazarı dikkatte tutmak, ona göre kendimize mahsus esaslar koymak mecburiyetindeyiz."

Son zamanlarda Bolşeviklerin görüşlerini daha genelleştirdiklerinden söz eden Mustafa Kemal Paşa, *"Avrupalıların Bolşevizmden korktuklarını ve bizim Bolşeviklerle fikir ve hareket birliği edeceğimizden daima kuşkulanmakta olduklarını"* nazarı dikkate aldıkları-

20 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, I, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1999, s.4; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, VIII, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.82; *Gizli Celse Oturumlarında Atatürk'ün Konuşmaları*, Haz: Sadi Borak, İstanbul, 1977, s.9-35.

nı belirterek, millî sınırlarımızın içerisinde varlığımızı koruyabilirsek, başka bir şey istemenin kendi görüşü açısından doğru olmayacağını ifade ederek şöyle devam etmişti:[21]

> "Yalnız her ihtimale karşı hayat ve mevcudiyeti muhafaza için hariçten kuvvet, bir kuvvet kaynağı aramak lazım gelirse, yine daima kendi görüşlerimiz baki kalmak şartıyla her kaynaktan istifade etmeyi de uygun bulduk."

Şimdiye kadar Bolşeviklerle birçok vasıta ile temas kurulmuştu. Ancak bunlar henüz arzu edilen sonuçları vermemişti. Mustafa Kemal Paşa, bu konu ile ilgili şöyle diyordu:[22]

> "...Daima Bolşeviklerin ahvalini, harekâtını ve kendilerinden icabında ne dereceye kadar yardım görebileceğimizi anlamaya teşebbüs ettim. Bu teşebbüsler neticesinde, şüphe yok bazı temaslar hasıl olmuştur. Fakat bu temaslarımız şimdiye kadar, yani Bolşevikler bizimle demin izah ettiğim, manen ve maddeten beraber olan Dağıstan'a kadar temas ettiği halde hiçbir kat'i maddeler üzerine dayanan bir şey yapılmamıştır. Fakat böyle bir şey yapmak imkânı mevcuttur. Eğer zaruri lüzum ve ihtiyaç görülürse, yüksek heyetiniz, yüce meclisiniz bu hususta daha esaslı tedbirlere girişir."

Aslında Mustafa Kemal Paşa bu konuşmasında mevcut durumu tespit ederek, Bolşeviklerle kurulacak ilişkilerde temel ilkeleri ortaya koymaktaydı ve şuna da inanıyordu ki; Türk Milli Mücadelesinin başarısı, Bolşeviklerle kurulacak iyi ilişkilere bağlıydı ve ilişkileri geliştirme imkânı vardı.

Bu konuşmadan iki gün sonra Kâzım Karabekir Paşa'nın hazırlamış olduğu taslak esas alınarak düzenlenen TBMM'nin Moskova Hükümeti'ne önerilerini içeren TBMM Başkanı Mustafa Kemal Pa-

21 *TBMM GCZ*, I, s.4; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, VIII, s.83.
22 *TBMM GCZ*, I, s.4; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, VIII, s.83.

şa imzalı mektup,[23] Moskova'ya iletilmek üzere Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderildi. Karabekir Paşa, bu mektuba; "TBMM'nin Moskova Sovyet Hükümeti'ne Birinci teklifnamesidir" başlığını ekleyerek,[24] Mülazım İbrahim Efendi vasıtasıyla Moskova'ya yola çıkardı. Mustafa Kemal Paşa, Meclis adına gönderilen bu ilk teklifname ile Türk topraklarını işgalleri altında bulunduran emperyalist kuvvetleri kovmak için Bolşevik Rusya'yı Türkiye'ye yardım etmeye davet ediyor, bir ittifak oluşturarak ortak askerî harekâtta bulunmayı öneriyor, para ve silah yardımı talep ediyor, Kafkas yolunun açılması ve Ermeni konusunun çözümünde destek istiyordu.

Sovyet Rusya Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin tarafından 3 Haziran 1920'de verilen cevap,[25] Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan tarihli mektubuna bir cevaptan çok, Sovyet Rusya'nın kendi temel düşüncelerini açıklıyor gibiydi. Ermeni sorunundan söz edilmiyor, Türkiye'nin birlikte hareket önerisi; dostluğun geliştirilmesi ve doğrudan diplomatik ilişkilerin kurulması gibi ifadelerle geçiştiriliyordu.

Stefanos Yerasimos'a göre; Çiçerin'in cevabı, Sovyet görüşünü içermektedir ve Misak-ı Milli'ye Sovyet Dışişleri'nin bir karşı önerisi niteliğindedir.[26]

Bu sırada Ankara'da, Meclis'te Sovyet Rusya ile ittifak konusu tartışılmaktadır. 29 Mayıs 1920'de TBMM'nin gizli oturumunda Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa *"Doğu'dan bir güneşin doğmasının beklendiğini"* belirtmesi üzerine, Mustafa Kemal şu açıklamayı yapma gereğini duymuştu:[27]

> "Evet, demek oluyor ki, biz Bolşevikliğe ve harekâtına ve Bolşeviklerden edebileceğimiz istifadeye kayıtsız değiliz. Do-

23 Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e yazdığı mektup olarak bilinen bu mektubun tam metni için bkz. *ATTB*, IV, s.318; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.638; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, VIII, s.114.

24 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.638-639.

25 Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.228-229.

26 Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.146.

27 *TBMM GCZ*, I, s.47-48; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, VIII, s.257-258.

layısıyla tam bir emniyet ve itimatla arz ederim ki, Bolşeviklerle ittifak ve anlaşma için, hareket temini ve ortaklığı için, maddeten, Heyet-i İcraiye vasıtalarına girişmiştir. Yalnız Heyeti İcraiye, bu konudaki teşebbüsünde gayet tedbirli olmak lüzumunu kabul etmiştir. Şöyle ki; bir defa mevcudiyetimizin muhafazası ve millî emellerimizin temini için hakiki dayanak noktasını hariçte değil, dahilde, kendi vicdanımızda bulmak prensibini Heyeti İcraiye kabul etmiştir. Çünkü kendi kuvvetimizi nazarı dikkate almaksızın hariçten, şuradan buradan gelecek kuvvetlere dayanarak emel takip edersek ve o kuvvetten ve imdattan yardım da gelmezse hayal kırıklığına uğrarız.

"Bunun için, önce kendi kuvvetimize ehemmiyet veriyoruz. Fakat kendi kuvvetimize, düşmanlarımızın adedinin çokluğunu nazarı dikkate alarak kuvvet ilave etmek bir farzdır. Bu suretle bittabi Doğu'dan gelmesi muhtemel olan olumlu kuvvetler iltifat edeceğiz. Ancak bu noktada iki yönü birbirinden ayırmak lazımdır. Biri Bolşevik olmak, diğeri Bolşeviklik Rusya'sıyla ittifak etmek. Biz Heyeti İcraiye, Bolşevik Rusya'sıyla ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir. Böyle bir mesele ile meşgul olmaya bizim ihtiyacımız yoktur. Fakat ittifak meselesi tam bir ciddiyet ve ehemmiyetle takip edilmektedir ve muvaffak olacağımıza ümidimiz tamdır."

Bolşeviklik tartışmasının yaşandığı Ankara'da, 3 Haziran tarihli Çiçerin'in cevap mektubu genel olarak olumlu karşılanmıştı. Ancak TBMM Hükümeti'nin bazı çekinceleri vardır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa 20 Haziran 1920'de Çiçerin'e gönderdiği mektupta bu hususları özellikle vurgulamıştı.[28] Sovyet dostluğu biran önce kurulmalı ve ittifak antlaşması yapılmalıydı. Çünkü bugünlerde

28 Bu mektup için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, VIII, s.344- 345.

Sevr'de Türkiye'nin paylaştırılacağına dair barış tasarısının hükümleri Ankara'da biliniyordu. Bu nedenle TBMM Hükümeti, kurtuluş için Doğu'ya yönelmekten başka yol olmadığına inanıyordu.

TBMM Hükümeti, yalnız bu karşılıklı yazışmalarla ve gayri resmî yürütülen ilişkilerle yetinmeyerek, daha oluştuğu ilk günlerde resmî temsilcilerini Moskova'ya gönderme işini gündemine aldı.

Nitekim 23 Nisan 1920'de açılarak Türk ulusunun kaderine el koyan TBMM, 2 Mayıs'ta kabul ettiği 3 nolu kanun gereğince 3-4 Mayıs'ta yapılan seçimle TBMM Hükümeti'ni oluşturmuştu. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında 5 Mayıs'ta yapılan ilk Bakanlar Kurulu toplantısında; Sovyet Rusya ile ilişki kurmak konusu ele alındı ve Hariciye Vekili Bekir Sami ve İktisat Vekili Yusuf Kemal Beylerin TBMM Hükümeti'nin temsilcileri olarak Moskova'ya gönderilmelerine karar verildi.[29]

9 Mayıs'ta Meclis'te okunan ve kabul edilen Hükümet programında; Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek ve yurdu işgal eden devletlerin buna riayetkâr olmasını sağlamak yolunda yürüneceği belirtilmişti ki,[30] Moskova'ya gönderilecek heyetin dikkate alacağı temel ilke de bu olacaktı.

TBMM Hükümeti'nin kurulur kurulmaz ilk yaptığı toplantıda Sovyet Rusya ile ilişkiler konusunu ele alması ve Moskova'ya göndermek üzere bir heyet oluşturması, bu dönemde Sovyet Rusya ile ilişkilere ne kadar büyük bir önem verildiğini açıkça göstermektedir. TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya'dan çok şey beklemekte, kurulacak ilişkilere büyük ümit bağlamakta ve emperyalistlerin işgaline karşı mücadelesinde Rusya'nın yardımını alacağını ve hatta bir ittifak yapabileceğini ummaktaydı. Nitekim Moskova'ya gidecek Bekir Sami Bey heyetine 8 Mayıs tarihli yedi maddeden oluşan bir

29 Yavuz Aslan, *TBMM Hükümeti- Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu 23 Nisan 1920-30 Ekim 1923*, Anakara, 2001, s.60-64; Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara, 1981, s.141.

30 *TBMM ZC*, D.I, C.1, s.241-243.

talimat da verilmişti. Bu talimattan anlaşıldığı üzere, TBMM Hükümeti işgalci güçlerle yapacağı mücadelede başarılı olmanın en temel gereğini Sovyet Rusya ile ittifak yapmakta görmekte, millî sınırlar içerisinde tam bağımsız yaşamak ve bunu temin edebilmek için Rusya ile kader birliği yapmayı arzulamaktadır.[31] Rusya'ya resmî temsilcilerin gönderilme kararının alındığı bu günlerde TBMM Hükümeti'nin somut beklentileri şunlardı:

1- Sovyet Rusya ile ittifak antlaşması imzalamak.

2- Ermeni sorununun kendi isteği doğrultusunda çözümlenmesini sağlamak.

3- Bolşevik kuvvetlerle doğrudan ilişkileri engelleyen maniaları ortadan kaldırmak, ulaşımın güvenli bir şekilde yapılmasını temin etmek.

4- Para ve silah yardımı almak.

5- Gerekirse askerî kuvvet yardımı almak.

Bekir Sami Heyeti Moskova'ya gitmek üzere 11 Mayıs'ta Ankara'dan ayrıldı ve 25 Mayıs'ta Erzurum'a geldi. Bu sıralarda Kâzım Karabekir Paşa, TBMM Hükümeti'nden Ermenilere karşı ileri harekât için izin istemiş, ancak bu isteği olumlu karşılanmamıştı. Sovyet Rusya ile ittifak antlaşması yapmak için heyetin Moskova'ya yola çıkarıldığı bir zamanda, Türk ordusunun ileri harekâta geçmesini Bolşeviklerin nasıl karşılayacağı bilinmediğinden TBMM Hükümeti Karabekir Paşa'ya izin vermemişti.[32]

Erzurum'da Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beyler birçok konuda Kâzım Karabekir Paşa ile görüş alışverişinde bulundular. Karabekir, *İstiklal Harbimiz* adlı eserinde, özellikle Bekir Sami heyetine verilen 8 Mayıs tarihli talimat üzerinde durmakta ve aralarındaki görüşmeleri şu şekilde yazmaktadır:[33]

31 Talimatın tam metni için bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, VIII, s.182-183; Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.724; Salahi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız", *Belleten*, XLI/64, (1977) s.665-666.

32 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.722.

33 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.724.

"Bunda (talimatnamede) en göze çarpan ikinci maddedeki 'Rusya ile kader ve gelecek birliği yapmaktır' cümlesidir. Eksikliği aranan maddede Doğu hudutlarımızın vaziyetidir. Kader birliği meselesi pek şümullü ve çatallıdır. Bu hususta delege heyetinin iki uzvu, aynı zamanda hükümeti iki vekili de akort değillerdir. Bana şunu sordular: Her neye mal olursa olsun Batı devletleriyle mi anlaşmalı, yoksa Bolşeviklerle mi birleşmeli? –Kader birliğinin bir manası!– Yani açıkçası Batı devletlerinin idaresine mi girmeli, Bolşevik olup Sovyet Hükümeti ile mi birleşmeli? –Bu da idaresine girmek demektir– Ne o, ne öteki! dedim. Meselenin iki değil üç türlü çözüm yolu vardır. Bahsettiğiniz her iki şekilde istiklalimiz kaybetmek, yani millî ölmektir. Ölümü hançerle mi, revolverle mi tercih olunmalıdır diye münakaşası faydasızdır. Çünkü neticesi birdir. İş ölmemektir. İşte meselenin üçüncü şıkkı budur. Bu da hiçbir tarafa yutulmamaktır. Daha istiklal mücadelesinin başlangıcında hangi ölüm daha iyidir diye münakaşa doğru değildir. Ruslarla yapılacak şey: 'Mademki ikimizin de düşmanı müşterektir, şu halde tabii dostuz ve müttefikiz. Aramızda hudutlarımızı ve yapabileceğimiz işleri tespit edelim. Maddi ve manevi karşılıklı yardımları taahhüt altına alarak zaten ayrı ayrı başladığımız işlerimizi yürütelim. Bizim ihtiyacımız para, harp vasıtaları, teknik vasıtalardır. Size yapabileceğimiz dindaşlarımız üzerinde tesir ve Ermeni engelini kaldırmaktır' esasıdır. Hudutlar: Boğazların vaziyeti ile Doğu hudutlarımızın tespitidir. Doğu hududumuz behemehal Aras-Arpaçay hattına kadar sürülmelidir. Nahçivan ve Acara –Batum dahil– meselelerinde tarafların menfaatleri düşünülerek dostça bir esas tespit olunabilir. İşte benim mütalaam böyledir. Heyete verilen talimatın birinci maddesi zayıf, ikinci maddesi de tehlikelidir, dedim. Bu esas dahilindeki münakaşamızda gördüm ki, Bekir Sami Bey Batı'ya, Yusuf Kemal Bey de Bolşeviklere yatkın-

dır. Benim görüşlerimi pek doğru buldular. Yalnız şayet istiklal mücadelemizde muvaffak olamazsak hangisini kabul etmeliyiz, fikrindesiniz dediler. 'İstiklalimizi kurtarmaktan başka bir şey düşünmüyorum. Eğer mecburiyet zamanı gelirse ölümlerden münasip birini kabulü o zaman düşünürüz' dedim."

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu değerlendirmeleri aslında tam gerçeği yansıtmamaktadır. Talimatnamenin ikinci maddesinde Ruslarla kader ve gelecek birliği yapmak ifade edilirken, "Türkiye'nin millî sınırları içerisinde dahili ve harici tam bağımsızlık dahilinde yaşamak ve bu esas temin edilmek şartıyla" bunun arzu edildiği özellikle vurgulanmıştı. Diğer taraftan Kâzım Karabekir Paşa'nın yukarıdaki ifadeleri ile 3 Ağustos 1920'de, TBMM Başkanlığı'na, yani Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği şifreli yazı da örtüşmemektedir. Karabekir Paşa, bu yazısında şu hususu belirtmekteydi:[34]

> "Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beyler nezdimde iken istikbalimiz hakkındaki müzakerelerden ve Avrupa'nın esasen bir türlü anlamadığımız tarzı idaresinde ve de çoktan modası geçen İslam ve Türk ittihadında bizim için selamet olmadığını ve mümkün olduğu kadar az zamanda bize kabili tatbik bir Bolşevik idaresinin kabulü mecburiyetinde olduğumuzu ve bunun mümkün olduğu kadar gürültüsüzce tesisini müttefikan muvafık bulmuştuk."

1920 yazında henüz bütün içeriği ile anlaşılmamış olan Bolşevikliğe karşı, Anadolu'nun olumlu yaklaşımlar içerisinde bulunduğu bilinmektedir. Aslında o günün şartları içerisinde bu durum çok doğaldır ve Sovyet Rusya, Anadolu için tek alternatif konumundadır. Milli Mücadele liderleri Sovyet Rusya Hükümeti ile ittifak yapmayı ve onlardan temin edilecek yardımları, vatanı düşman istilasından kurtarmak için çok gerekli sayıyorlardı. Bu nedenle pek iyi

34 *ATASE*, A/4282, Kl.586, D.115/35, F.24-1, 24-2.

bilmedikleri Bolşevik idare tarzına karşı da olumlu yaklaşımlar içerisindeydiler. Bu sırada Türkiye'de gelişme gösteren sosyalist ve komünist teşkilatlanmalardan endişe duyulmasına rağmen, aynı nedenlerden dolayı müsamahakâr bir tavır sergileniyordu. TBMM Hükümeti'nin bu dönemdeki en önemli kaygısı, Bolşeviklikten çok, Bolşevikliğin aşağıdan yukarıya talep ve zorlamalarla gelişmesiydi ki, bunun memleketin mahvına sebep olacağı düşünülüyordu.[35]

12 Haziran'da Erzurum'dan yola çıkan Bekir Sami heyeti 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya varacak ve ilk resmî Türk-Sovyet görüşmeleri, Milli Mücadele liderlerinin düşüncelerinin birçok konuda bulanık olduğu bir ortamda başlayacaktı.

Bu gelişmelerle aynı zamanda Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nın Bakû'de toplanacağının rastlaşması gerçekten bu düşünce bulanıklığının dağılmasında TBMM Hükümeti için bulunmaz bir fırsat olacaktır.

B. BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI VE TBMM HÜKÜMETİ

1) TBMM Hükümeti'nin Kurultaya Verdiği Önem ve Beklentileri

Üçüncü Enternasyonal tarafından çağrılan ve 1 Eylül 1920'de, Bakû'de açılacak olan Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bolşeviklerin Doğu politikasını belirlemede önemliydi. Türkiye'nin, çok güç şartlar içerisinde bulunduğu bir zamanda Doğu halklarını ilgilendiren bu kurultaya ilgisiz kalması söz konusu olamazdı. Çünkü bu kurultay, diğer bütün Doğu halklarından çok, Türkiye'yi ilgilendir-

35 Bu konu üzerinde geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.264-283.

mekteydi. TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya ile iyi geçinmek, ondan maddî yardım almak ve onu kendisine dost yapmak istiyordu.

TBMM Hükümeti Doğu Halkları Kurultayı'na çok büyük önem veriyordu. Bu nedenle gayri resmî de olsa birçok kişiyi Anadolu'dan Bakû'ye göndermişti. Sovyetlere karşı izleyeceği siyaseti Bakû Kurultayı sonuçlarına ve Bolşevikler hakkında alacağı doğru bilgiler üzerine oluşturacaktı. TBMM Hükümeti öncelikle, Bolşeviklerin Türkiye hakkındaki niyetlerini, Doğu'da nasıl bir siyaset uygulamak istediklerini, Türkiye'ye yardım için komünizm idaresinin kabulünün ileri sürülüp sürülmeyeceğini, Bolşeviklerin kuvvetinin derecesinin ne olduğunu ve diğer Doğu milletlerinin Türk Milli Hareketi ve Bolşevik siyaseti hakkında neler düşündüklerini öğrenmek istiyordu. Kurultayda olup biteni ve Sovyet siyasetinin ne yönde geliştiğini görmek, bundan sonraki süreç için çok gerekliydi.

TBMM Hükümeti Bakû Kurultayı'nda esas olarak; Ermeni Taşnak ordusu engelinin kaldırılarak Doğu yolunun açılması, Bolşevik kuvvetlerle TBMM Ordularının irtibat sağlaması, Ermeni meselesinin millî menfaatler doğrultusunda halledilmesi ve Bolşeviklerden silah ve para yardımı sağlanması gibi hususlarda kararlar kabul edilmesini bekliyordu. Gerek İbrahim Tali'ye ve gerekse Enver Paşa'ya bu yönde çalışmaları bildirilmiş ve Anadolu'dan gönderdiği temsilcilere de yukarıdaki konularda bilgi toplamaları yönünde talimatlar verilmişti.

Ayrıca kurultaya gelecek diğer halklar arasında gerekli propagandalar yapılabilir ve Türkiye'nin Batı emperyalizmine karşı verdiği mücadelede, onların desteği sağlanabilirdi. Bütün bu sebeplerden dolayı TBMM Hükümeti, resmî olmasa bile, kendi belirlediği kişilerin kurultayda bulunmasının önemini kavramıştı.

TBMM Hükümeti'nin Bolşevikler hakkında büyük tereddütleri vardı. Memleket içerisinde gizli ve açık Bolşevik propagandalarının artması, bilhassa Bolşeviklerin ordu içerisinde bu propagandaları artırmak yönünde faaliyette bulunmaları, TBMM Hükümeti'nin

kuşkularını artırmıştı. Ancak yine de Sovyet Rusya ile ittifak yapmayı çok önemli görüyor ve Anadolu'daki komünizm propagandalarına ve teşkilatlanmalara müsamaha gösteriyor, fakat bu faaliyetleri gözetlemeyi de ihmal etmiyordu.[36] Bakû Kurultayı sonuçlarını ve oradaki temsilcilerinden gelecek raporları bekliyor ve basına Bakû Kurultayı ile ilgili bir şey yansıtmamaya çalışıyordu. Eskişehir'de çıkan *Seyyare-i Yeni Dünya* gazetesinde yazdığı bir makalede Arif Oruç, TBMM Hükümeti'nin Bakû Kongresi ile ilgili hiçbir haber vermemesini eleştirerek, şu soruları soruyordu:[37]

> "Biz Bakû Beynelmilel'ine ne gibi ihtiyaçla gidiyoruz? Kimleri gönderiyoruz? Azimet edecek olan zevat hakikaten şayan-ı itimad mıdır? BMM bu hususta ne karar verdi. Bu babda Mecliste cereyan eden müzakerat hafi de olsa, hiç olmazsa Bakû'ye gidecek olan âzânın ismini olsun Anadolu ajansının tebliğ etmesine müsaade etmek lâzım gelmez mi idi!"

Fakat ne Üçüncü Enternasyonal Yürütme Kurulu, ne de Sovyet Rusya Hükümeti tarafından resmen TBMM Hükümeti'ne kurultaya delege göndermesi için bir davet yapılmıştı. Türkiye'ye gönderilen bildirilerle doğrudan Türkiye halkına müracaat edilmişti. TBMM Hükümeti bu duruma tepki gösterse de, kurultaya verdiği önemden dolayı Türkiye'den kurultaya gidecek delegeleri kendisi belirleme siyasetini izleyecek ve Dr. İbrahim Tali Bey'i de gözlemci sıfatıyla kurultaya katılması için görevlendirecektir.

2) Kurultaya Türkiye Adına Katılanlar ve TBMM Hükümeti

Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na Türkiye adına 235 delegenin katıldığı, kurultay resmî tutanaklarında belirtilmiştir.[38] Fakat Azer-

36 Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.276.
37 Arif Oruç, "Bakû Beynelmileli ve Biz", *Seyyare-i Yeni Dünya*, 10 Eylül 1336/1920.
38 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.5.

baycan Cumhuriyeti'ndeki eski Komünist Partisi Arşivi'nde, kurultay kayıt defterleri üzerinde tarafımızdan yapılan çalışmalarda bu sayıya ulaşılamadı. Düzensiz ve oldukça karışık olan bu defterlerden ancak 163 kadar delegenin Türkiye adına kurultay kayıt defterine geçtiği tespit edilebildi.

Sovyetlerin, Doğu Halkları Kurultayı'na Türkiye'den delege gönderilmesi için TBMM Hükümeti'ne resmen müracaat etmediği, doğrudan doğruya halka müracaat edildiği anlaşılmaktadır.[39] Türk halkının kendi seçtiği temsilcilerden oluşan ve Türkiye'yi temsil eden TBMM'nin, devre dışı bırakılarak, doğrudan halka çağrı yapılması TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından tepki ile karşılanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu durumu içine sindiremediği, 14 Ağustos 1920'de TBMM'de yaptığı şu konuşmadan anlaşılmaktadır:[40]

> "Son günlerde Bakû'de beynelmilel bir kongre yapılmaktadır. Resmi ve gayri resmi vuku bulmakta olan müracaatlarda bizden de oraya murahhaslar davet ediyorlar. Bu davetler doğrudan doğruya halkımıza vuku buluyor. Trabzonlulara, Erzurumlulara, her tarafa birtakım davetnameler geliyor, gönderiliyor. Aldığımız malûmata göre bazı yerlerden bilhassa hududa civar yerlerden bazı zevat bu kongreye icabet etmiştir.
>
> "...Binaenaleyh falan yerde, falan, filan ve filan yerlerde yapılan kongreler. Filan, filan, filan münferiden davet olunurlar ve bunlar oraya gider ve orada mevzubahis olan esasatı kabul eder, memleket içinde tatbik etmeye başlarsa bu, doğru bir is-

39 III. Enternasyonal İcra Komitesi'nin Yakın Doğu Halklarına Kurultaya çağrı bildirisi, Ağustos 1920'de Trabzon'a ulaşmıştır. Bu bildiride TBMM Hükümeti'ne bir resmî davet olmayıp, doğrudan Türk halkına seslenilmişti. Bundan başka III. Enternasyonal İcra Komitesi tarafından TBMM Hükümeti'ne herhangi bir davetname gönderilmemiştir. Bu bildiri 8 Ağustos 1920'de, 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Rüştü Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiştir. (*ATASE*, A.6/2, 865, D.2/56, Kl.849, F.23-2.)

40 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.1, C.III, (14.8.1336/1920), s.210; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-I-III*, Ankara, 1989, s.102.

tikamet olamaz. Biz kongrelere de gideriz. Her tarafa gideriz, her şeye iştirak ederiz. Yalnız biz ederiz. Millet gider, yani yalnız milletin mümessillerinden mürekkep olan Meclis gider ve yapılması lâzım gelen şeyi o yapar ve ancak Meclis-i âlinizin salahiyetini haiz olan memurların herhangi bir mahalde, herhangi bir cemiyette, herhangi hükümette yapacağı temas, söyleyeceği söz, vereceği imza makbul ve muteber olmak lâzım gelir. Herhalde biz bugün için kendi noktai nazarlarımıza, milletimiz, halkımızdan aldığımız hakiki noktai nazarlara tabi olarak hareket etmekteyiz."

Bu arada Karahisar Mebusu Hulusi Bey'in *"Paşa Hazretleri Bakû'deki kongre resmî mi, gayri resmî midir?"* sorusuna Mustafa Kemal Paşa şu cevabı verir:[41]

"Gayri resmîdir efendim. O resmî olsa idi, tabîi Millet Meclisi'ni davet ederdi."

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerinden anlaşılacağı gibi, TBMM Hükümeti bu kurultaya resmen davet edilmemişti. Bu durumda TBMM Hükümeti'nin kurultaya resmen delege göndermesi düşünülemezdi. Nitekim TBMM Hükümeti, kurultaya resmî olarak delege göndermemiştir. Yalnız TBMM Hükümeti temsilcisi olarak, Moskova'da bulunan Dr. İbrahim Tali Bey, Türkiye adına kurultaya gözlemci olarak katılmaya memur edilmiştir.[42]

Ancak daha öncede belirtildiği gibi TBMM Hükümeti, içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan dolayı, bu kurultayı göz ardı edemezdi. Bunun için resmî olmasa bile, kendi belirleyeceği kişilerin kurultayda bulunmasını kendi açısından önemli görmekteydi.

Bu arada Cemal Paşa da Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mektupta, *"Bakû Konferansı bence son derece haiz-i ehemmiyettir. Tarafınızdan bu konferansa Türkiye'nin en güzide en*

41 *TBMM Zabıt Ceridesi*, D.1, C.III, (14.8.1336/1920), s.211; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-I-III*, s.103.
42 Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.22.

cerbezeli hatiplerinden ve gayet zeki arkadaşlardan birkaçı gönderilecek olursa Şark âleminin makam-ı riyasetini Türklerin eline almak mümkün olacaktır" diye tavsiyelerde bulunuyordu.[43]

Diğer önemli bir husus da, Türkiye'den gidecek temsilcilerin, Türkiye'deki komünistlerden seçilmesiydi ki, TBMM Hükümeti kendi siyaseti için bu durumun çok olumsuz olacağını düşünüyordu. Çünkü Baha Ali, Salih Zeki, Süleyman Sami gibi Türkiye Komünist Teşkilatı'nın elemanları Bakû'deki kongrelere Türkiye'den temsilciler getirilmesi için faaliyetlerde bulunuyorlardı. Onların vasıtasıyla gidecek temsilcilerin TBMM'nin siyaseti doğrultusunda çalışmayacakları açıktı.

TBMM Hükümeti için bu şartlarda tek çıkar yol vardı. O da Türkiye'den kendi bilgisi doğrultusunda, kendi amaç ve siyasetleri için çalışacak kişilerin seçilerek, Bakû'ye gönderilmesiydi. Bu görevin Kâzım Karabekir Paşa'ya verildiği anlaşılmaktadır. Kâzım Karabekir Paşa, Bakû'ye gidecek temsilcilerle ilgili olarak *İstiklâl Harbimiz* adlı eserinde şunları yazmaktadır:[44]

> "Bakû'de yapılacak Bolşevik kongresine doğrudan bir heyet istemişlerdi. Binbaşı Arif ve Teğmen Asım Efendileri Erzurum ve Trabzon'dan gidecekler arasına sivil olarak tertip ettim. Bunları müdafaa beyanına değil, oradaki durumu incelemeye memur ettim. Gidecek sivillerle de görüşmek üzere 11 Ağustos'ta Erzurum'a geldim... 12 Ağustos'ta, Erzurum'da, Bakû'ye gideceklerle görüştüm. Kongreye iştirakin bizim için faydasını bir daha anlattım. Bazı kimseler bundan korkuyorlar ve kimsenin gitmesini istemiyorlardı. Bir heyet halinde gidilmesi faydasını daha önce de anlatmıştım. Batı devletlerine karşı mühim bir gösteri olacaktı. Biz Bolşevik değildik. Fakat baskı ve istila siyasetine tahammülümüz yoktu. Sonuna kadar uğraşacaktık. Bu uğraşmaların sonunda Bolşevikliğin de he-

43 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1988, s.814.
44 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.807-808.

saba konulmasını düşünmeleri lazımdı. Bundan başka Azerbaycan'da neler oluyordu. Bakû Kongresi'nde Türk ve İslam ve diğer unsurların hürriyet ve faaliyetlerine, Bolşeviklerin hallerine ve emellerine dair birçok şeyler öğrenecektik."

Kurultayda TBMM Hükümeti'nin resmî olarak delege bulundurmamasının, Türkiye açısından çok olumlu bir yararı da vardı. Şöyle ki, kurultayda kabul edilecek kararlarda TBMM Hükümeti'nin bir sorumluluğu olmayacak ve böylece bu kararlardan dolayı bir yükümlülük altına girmeyecekti.

Bakû'deki Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na Türkiye'den kaç delegenin gittiği ve bunların kimler olduğu şimdiye kadar tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Bunun için konuya açıklık getirmekte yarar vardır. TBMM Hükümeti yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı resmî olmasa da, Türkiye'den delegelerin bu kurultayda bulunmasını uygun görmüş ve Erzurum ve Trabzon'dan heyetler oluşturularak Bakû'ye gönderilmiştir.

İlk delege heyetimiz, 12 (13) Ağustos 1920'de, Trabzon'dan Rusların gönderdiği bir motorla yola çıkarılmıştır.[45] Trabzon'dan seçilen delegelerin bulunduğu bu ilk kafilede şu kişiler yer almaktaydı:[46]

1- Trabzon Mebus-ı Sabıkı Hafız Mehmet Bey
2- Trabzonlu ticaretle meşgul Halim Efendi
3- Trabzonlu ticaretle meşgul Saffet Efendi
4- Nafıa idaresinden Yazıcızade Ali
5- Kayıkçılar Kâtibi Süleyman Efendi
6- Kayıkçı Feyzi Kaptan
7- Yahya Reis Zade Zekeriya Reis (Kayıkçı)

45 *ATASE*, A.6/2865, K.849, D.2/56, F.30; *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.35.

46 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Rüştü Bey, 23 Ağustos 1920'de Kâzım Karabekir'e yazdığı şifrede Trabzon'dan on murahhasın 12.8.1336 (1920)'da gönderildiği belirtilmiş, fakat bu kişilerin isimleri verildiğinde on bir kişinin ismi kaydedilmiştir. (*ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.30.); Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.146.

8- Kır Ali (Kayıkçı)

9- Doktor Şaban Efendi (Giresun Belediye Tabibi)

10- Dava Vekili Tahsin Efendi

11- Bakû'deki Nail Bey'in biraderi Mülazim Ali Efendi

Ancak Trabzon İskele Kumandanlığı'ndan Rusya'ya giden delegelerimizin bildirildiği listede yukarıdakilerden başka, Salih, Hakkı Kaptan, Ahmet Mithat, Ali Arif, Serdarzade Nuri, Osman, Bekiroğlu Ahmet, Ömer ve ismi okunamayan iki kişi daha bulunmaktadır.[47]

26 Ağustos 1920'de Kazım Karabekir Paşa, BMM Riyasetine gönderdiği şifrede, 3. Kafkas Fırkası'nın kendilerine yazdığı bir şifrede, Trabzon'da, Bakû'ye gönderilmek için 25 kişi kadar hazırlandığı ve Rus motorunun bunları alarak 13 Ağustos 1920 akşamı harekete mecbur olduğunun bildirildiğini yazmaktadır.[48]

Bakû'ye gidecek ikinci delege heyeti 21 Ağustos 1920'de Trabzon'dan ayrılacaktır. Bu heyet içerisinde Erzurum'dan Karabekir Paşa tarafından seçilerek Trabzon'a gönderilmiş olan on kişi ile Mühendis Aziz Bey,[49] Samsun'dan Trabzon'a gelmiş bulunan Celal, İsmail Hakkı ve Ethem Efendilerle,[50] Yusuf Kemal Bey'in bira-

47 *ATASE*, A.6/2865, K.849, D.2/56, F.23-1; Tarakçıoğlu, "Trabzon'un Yakın Tarihinden" adlı eserde, Trabzon'dan Bakû Kongresi'ne delege gönderme işlerini Trabzon Sağlık Müdürü Sadrettin Bey'in idare ettiğini belirterek, *"Ben, Avukat Tahsin, Bayındırlık Dairesi Başkatipliğinden emekli Halim Beyler Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından seçilmiştik"* demekte, ancak kendisi gitmeyince yerine Tekfur Çayır Mahallesi'nden Ali Bey seçilmiş, o, Halim ve Tahsin Beyler Trabzon'u temsil etmek üzere Bakû'ye gittiklerini yazmaktadır. (Tarakçıoğlu, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, s.61-62.)

48 *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.35.

49 Mühendis Aziz Bey Bakû'ya, petrolün nasıl çıkarıldığı ve nasıl işlendiği konusunda ihtisas yapması için Kâzım Karabekir Paşa tarafından gönderilmiştir. Bakû'de özellikle Mustafa Suphi, kendisine bu konuda eğitim alması için yardımcı olmuş ve petrol çıkarmak için gerekli araçların temini içinde yine Mustafa Suphi çalışmalar yapmıştır.(*ATASE* A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.27-1).

50 Samsun'dan gelmiş oldukları belirtilen İsmail Hakkı, Ethem adlı şahıslar, İstanbul'dan Bakû'ye gitmek için Samsun'a gelmiş Türk Komünistlerinden Hilmioğlu İsmail Hakkı ve Ethem Nejat olmalıdır.

deri Ferit Bey bulunmaktaydı.[51] Burada adı geçen Celal'in İngilizlerin ajanı olarak Bakû Kurultayı'na gönderildiği, sonradan TBMM Hükümeti istihbarat birimleri tarafından tespit edilmiştir.[52] Kâzım Karabekir tarafından Erzurum'dan Trabzon'a gönderilen on kişiden tespit edebildiğimiz dokuzunun isimleri aşağıdadır:[53]

1- Binbaşı Arif
2- Teğmen Asım
3- Muallim Asım
4- Cevat (Dursunoğlu) Bey
5- Salim (Cimilli)
6- Mesut (Çankaya)
7- Şükrü Bey
8- Ömer (Olgun)
9- Kitapçı İsmail (Nalbantoğlu)

Bunlardan başka 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Rüştü Bey'in, 23 Ağustos 1920'de, Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı bir şifrede, Gi-

51 *ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.30.

52 *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi*, Kt.58, Belge No:30.

53 Şehitoğlu, *Bakû Kongresi*, s.62-76; Dursun Ali Akbulut, *Albayrak Olayı*, Erzurum, 1991, s.55. Şehidoğlu'nun verdiği liste de, Erzurumlu Kitapçı İsmail Bey yoktur. Ancak İsmail Bey de Bakû Kurultayı'na Erzurum'dan gidenler arasındadır. İsmail Bey 1926 yılında İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanırken bu durumu belirtmiştir. (*Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926*, s.208.) Birçok araştırmacı Erzurum'dan gidenler arasında Erzurum Mebusu Süleyman Necati'nin de bulunduğunu kaydetmektedir. (Bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, İstanbul, 1991, s.101; Nermin Menemencioğlu, "Enver Paşa ve Doğu Halkları Kurultayı", *Tarih ve Toplum*, XV/88, (Nisan 1991), s.46/239). Ancak TBMM'de Erzurum Mebusu olarak bulunan Süleyman Necati, Eylül ayı içerisinde Ankara'daydı. Hatta 18 Eylül'de Meclis Başkanlığı'na bir takrir dahi vermiştir. (*TBMM Zabıt Ceridesi*, D.1, C.III, s.213.) Süleyman Necati 13 Ekim 1920'de Ankara'dan Erzurum'a gelmiştir. (*Albayrak*, 18 Teşrin-i evvel 336/Ekim 1920). Bu gerçekler ışığında Süleyman Necati'nin Bakû'deki kurultaya katılması imkânsızdır. Süleyman Necati Erzurum'dan delegelerin belirlendiği tarihte Erzurum'da olmuş olsaydı bile, milletvekili olması dolayısıyla Bakû'ye gönderilmesi TBMM Hükümeti'nin siyaseti gereğince düşünülemezdi. Resmî olarak delege gönderilmediği düşünülürse, TBMM'nin bir üyesinin bu kurultayda bulunmasının uygun olmayacağı açıktır.

resun'dan da Bakû'ye göndermek için beş kişi hazırlandığını, ancak henüz hareket etmedikleri ve Trabzon Darülmuallimin Müdürü ile Mektebi Sultani Muallimlerinden iki kişinin gönderilebilmesi için Maarif Vekâleti'nden izin istendiği belirtilmektedir.[54]

Görüldüğü gibi TBMM Hükümeti'nin bilgisi dahilinde Trabzon-Tuapse yoluyla Bakû'ye 40-50 arası delege gitmiştir. Bunlardan büyük bir kısmının TBMM Hükümeti'nin bu bölgelerdeki (Erzurum, Trabzon) mülkî ve askerî makamları ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından belirlendiği açıktır. Ayrıca bilhassa Karadeniz sahilindeki yerlerde gizli faaliyet göstermekte olan Türkiye Komünist Teşkilatı propagandacılarının, bazı kişileri kurultay için Bakû'ye götürmüş olmaları muhtemeldir.

Türkiye'den Bakû Kurultayı'na giden delegelerin sayısı hakkında Rusya'daki bilgiler de, yukarıdakilerle hemen hemen uygun düşmektedir. Üçüncü Enternasyonal İcra Komitesi Başkanı ve Kurultay'da da başkan seçilen Zinovyev, kurultay sonrası yaptığı bir konuşmada[55] ve yine Kominternin ve Doğu Halkları Kurultayı'nın önde gelen şahsiyetlerinden Pavloviç de kongre sonrası yazdığı bir raporda,[56] Türkiye'den kurultaya delegelerin gelişi hakkında bilgiler vermişlerdir. Bu belgelere göre; Doğu Halkları Kurultayı Teşkilat Bürosu'nun, Baha Ali ve 13 arkadaşını Türkiye'den delege getirmek üzere görevlendirdiği, İngiliz ve Vrangel Donanması'nın eline düşme tehlikesine rağmen,[57] bu kişilerin Novorossiski'den "Cedit" adlı bir gemi ile Trabzon'a ulaşmayı başardığını, burada 100'e yakın kişiyi kurultaya delege olarak seçtikleri ve bunlardan ilk parti olarak 43 kişinin Tuapse yolu ile Bakû'ye gönderildiği kaydedil-

54 *ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.30.

55 *Kommunist* (Bakû), 10 Eylül 1920.

56 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.14, L.65-66.

57 İngilizlerin kurultay için Bakû'ye gitmek isteyen delegelere engel olmak istediği ve bu doğrultuda faaliyetlerde bulunduğu, kurultaya Türkiye adına katılan delegeler tarafından da Bakû Kurultayı dönüşü dile getirilmiştir. (*Sebîlü'r-reşâd*, 14 Teşrîn-i evvel 1336/Ekim 1920; *Dertli*, 27 Kânûn-ı evvel 1336/Aralık 1920.)

mektedir. Bunun dışında yine küçük bir gemi ile İstanbul'dan birkaç kişinin İngilizlere yakalanmadan Trabzon-Tuapse yolu ile Bakû'ye vardıkları belirtilmektedir. Ayrıca belgelerde İngilizlerin bu işe engel olabilmek için tedbirler aldığı ve İngiliz gemilerinin devamlı surette Trabzon sahili boyunca devriye görevinde bulunduğu da kaydedilmektedir.[58]

Yukarıda adı geçen Baha Ali, Bakû'deki Türkiye Komünist Teşkilatı'nın bir elemanıdır. Bu tarihlerde Karadeniz sahil bölgelerinde teşkilat yapmak (Yekatarinadar, Navorossiski, Tuapse vs.) ve kongrelere delege getirmekle görevli bulunduğu Mustafa Suphi tarafından da doğrulanmaktadır.[59] Ayrıca Mustafa Suphi bu çalışmalar sonucunda Bakû'ye Türkiye'den 51 kişinin getirilmesinin başarıldığını söylemektedir ki,[60] yukarıda verilen bilgilerle bu durum birbirini tutmaktadır.

Bu arada Bakû'de çıkan 1 Eylül 1920 tarihli *Azerbaycanskaya Bednota* gazetesi, Türkiye Komünist Gençler Birliği delegelerinin 29 Ağustos'ta Bakû'ye geldiklerine dair bir haber vermiş, ancak bunların sayı ve isimleri hakkında hiçbir şey yazılmamıştır.[61]

Ankara Hükümeti kendi inisiyatifiyle belirlediği kişileri Bakû'ye gönderirken, Türkiye'deki Komünist gruplardan temsilcilerin Bakû'ye gitmesini engellemeye çalışmış ve bunda da Karadeniz sahili ve hududa yakın bölgeler dışında başarılı olmuştur. Moskova'ya gitmek üzere 19 Eylül 1920'de Batum'a gelen Mustafa Fazıl (Çun), burada RSFSR Enformasyon Bürosu'na verdiğe beyanatta, *"Doğu Halkları Kongresi'ne Anadolu'dan gönderilen delegelerin çoğu halk tarafından seçilmedi. Onlar Mustafa Kemal'in emri üzerine valiler tarafından tayin edildi. Diğer şahsiyetlere ise izin verilmedi"* derken,[62] Türkiye Halk İştirâkiyun Fırkası'nın Upmal vasıta-

58 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.14, L.65-66; *Kommunist* (Bakû), 10 Eylül 1920

59 *Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi*, Bakû, 1920, s.28.

60 *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.28.

61 *Azerbaycanskaya Bednota* (Bakû), 1 Eylül 1920.

62 *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.204, L.23.

sıyla Moskova'ya Komintern'e gönderdiği raporda, Teşkilatlarının Doğu Halkları Kurultayı'na delegelerini göndermediğini, zira hiç bir imkâna sahip olmadıkları kaydedilmektedir.[63]

Bununla beraber yukarıda da belirtildiği gibi, Karadeniz sahillerinden TBMM Hükümeti'nin isteği dışında bazı kişilerin Doğu Halkları Kurultayı'na gittikleri bir gerçektir. Kurultay kayıtlarına bakıldığında da Türkiye adına katılanların büyük bölümü Trabzon ve Tuapse'dendir. Bunları Erzurum vilayeti takip etmektedir.

Bakû'deki Türkiye Komünist Teşkilatı'nda da başta Mustafa Suphi olmak üzere birçok kişi Türkiye adına kongreye katılmışlardır. Tuapse'den gelen delegelerin de Türkiye Komünist Teşkilatı'nın vasıtasıyla kongreye getirildikleri dikkate alınırsa, TKT'nin önemli sayıda bir delege topluluğu ile kongrede yer alması gerekmektedir. Ancak Türkiye adına Doğu Halkları Kurultayı'na katılanların büyük kısmını o sırada Bakû'de toplanmış bulunan Türk harp esirlerinin teşkil ettiği bilinmektedir.

Karakol Cemiyeti tarafından Bolşeviklerle ilişki kurmak için Kafkasya'ya gönderilen ve o günlerde Bakû'de bulunan Baha Sait ve Nüzhet Sabit de Türkiye adına kongreye katılanlar arasında yer almaktadır.[64]

Ayrıca bir hususu da açıklığa kavuşturmakta yarar vardır. O günlerde henüz anavatana kavuşturulamamış olan Kars bölgesinden Bakû yerel yönetimine gönderilen bir telgrafta, Taşnakların takibatı yüzünden Bakû'ye delegelerini gönderemeyeceklerini, bunun için Bakû Yerel Yönetimi'nin kendi teşkilatından 50 kişiyi kurultaya Kars bölgesi adına göndermesi ricası ile müracaat edilmiştir.[65] Fakat bu müracaata uygun olarak 50 kişinin seçilip kongreye katıldığını düşünsek bile, bunun Türkiye adına değil, Azerbaycan adına olacağı kesindir. Zira Sovyet Azerbaycan Hükümeti Kars için

63 *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.67.
64 Aydemir, *Enver Paşa*, III, s.574.
65 *Azerbaycanskaya Bednota* (Bakû), 1 Eylül 1920.

"Güney-Batı Azerbaycan'ın Kars Bölgesi" tabirini kullanmakta[66] ve Kars bölgesini Azerbaycan'ın bir parçası olarak, kendi hâkimiyet bölgesi içinde görme eğilimi taşımaktaydı.

Ermeni takibatına rağmen Elviye-i Selâse bölgesinden Bakû'ye gitmeyi başaranlar da olmuştur. Osman Server Atabek ve Dr. Esat (Oktay) bunlar arasındadır. F. Kırzıoğlu'nun belirttiğine göre, O. Server Atabek kurultaya katılmak üzere Bakû'ye gelmiş, burada bulunan Kars ve Ahıska muhacirleri ile görüşerek, onlardan aldığı mazbata ile kurultaya iştirak etmiştir.[67]

Yine Şevket Süreyya (Aydemir), kendi belirttiğine göre, Doğu Halkları Kurultayı'na Türkiye adına değil, Azerbaycan delegesi olarak katılırken,[68] Üçüncü Enternasyonal'in önde gelen şahsiyetleri ile birlikte Moskova'dan Bakû'ye gelen Enver Paşa, Azmi Bey kongreye Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp inkılapçılarını temsilen katılmışlardır.[69]

66 *Azerbaycanskaya Bednota* (Bakû), 1 Eylül 1920.

67 Fahrettin Kırzıoğlu, "Y. Mühendis Osman Server Atabek 1886-1962", *Kars İli Özel Sayı*: 1, Ankara, sayı 5, (1965), s.57; Esin Dayı, *Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum)'de Millî Teşkilâtlanma*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1991, s.167. F. Kırzıoğlu'nun yazdığına göre; O. Server Atabek, Bakû'da 1,5 ay kalmış ve bu sırada Bolşeviklerce öldürülmek istenmiştir. Bu durumu Türk mümessili Dr. Fuat Sabit Bey'e anlatması üzerine Türk Heyetine Sefaret kâtibi yazılmak suretiyle Gümrü'ye gidebilmiştir. (Kırzıoğlu, "O. Server Atabek", s.55.) Ayrıca Erzurumlu Mehmet Necati veya Pire Mehmet isminde birinin Batum ve Acara Müslümanları arasında propagandalar yaparak Bakû Kurultayı'na buralardan delege götürmek için görüşmelerde bulunduğu sonradan anlaşılacaktır. (*ATASE*, A.6/2865, Kls.581, D.12/18, F.9-1, 9-2.)

68 Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 1993, s.205.

69 Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.21; Samih Çoruhlu, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 10 Temmuz 1966; Y.A. Bagirov, *İz İstroii Sovyetsko-Turetskih Otneşeniy (1920-1922)*, Bakû, 1965, s.43. Kurultaya Trabzon'dan katılan Abdülhalim ve Ali Kemal Bey'ler, Türkiye'ye döndükten sonra gazetelere verdikleri beyanatta, Enver Paşa'nın Kurultayda resmen Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp, Mısır, Arabistan, Hindistan İhtilâl Cemiyetleri vekili olarak bulunduğunu söylemişlerdir. (*Dertli*, 27 Kânûn-ı evvel 1336/ Aralık 1920.)

Küçük Talat, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken verdiği ifadede; Enver Paşa'nın İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı adına kurultaya katıldığını, kendisinin ve Bahaeddin Şakir'in Trabzon Esnaf Cemiyetleri namına kurultayda bulunduklarını belirtmektedir.[70] Bu bilginin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Kurultay tutanaklarında da Bahaddin Şakir'in Türkiye adına kurultaya katıldığı kaydedilmektedir[71]

a) Kurultaya Türkiye Adına Katılanların Listesi

Azerbaycan Cumhuriyeti eski Komünist Partisi Arşivi'nde bulunan oldukça karışık ve birçok ayrı defterden oluşan kurultaya katılanların kayıtlarından tarafımızdan tespit edilen Türkiye adına kurultaya katılan 235 delegeden 163 delegenin listesi aşağıda sunulmuştur:[72]

1. Mehmet İzzet (Trabzon)
2. Hacı Mahmut (Trabzon)
3. Efendiyev
4. Ali Atıf
5. Abid Alimov
6. Abdurrahimov
7. İlyas Miriç
8. Hüseyin Seyid
9. Mustafa Suphi
10. Fuad Sabit
11. Efim Boykin
12. Behçet
13. Feyzullah Sacid
14. Cevat Hasan
15. Şükrü (Erzurum)
16. Nadejda Çepurnaya
17. Şemsettin Şerefdinoviç
18. Mehmet Emin Abbasoğlu
19. Yusuf Kemal
20. İsmail Hakkı
21. Savin Latif

70 Selma Ilıkan-Faruk Ilıkan, *Ankara İstiklâl Mahkemesi* (Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i kasd ve Taklib-i Hükümet Davası'na Ait Resmi Zabıtlar), İstanbul, 2005, s.19.

71 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.219.

72 Bu liste "Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi" adlı eserimizin ekler kısmında yayımlanmıştı. Bkz. Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası,* Ek.13.

22. Lütfü Nejdet
23. Semen Loskutov
24. Lütfü Ömer
25. Mustafa Turudoğlu
26. Ömer Ahmet
27. Hamit Oğlu Mahmut
28. Ahmet Oğlu Mustafa
29. İnyazim Oğlu Ali
30. Mehmet Oğlu Seyfettin
31. Tevfik Oğlu Mehmet (Trabzon)
32. Mehmet Raşitoğlu (Trabzon)
33. Samih
34. Nazmi İbrahimov
35. Cevad
36. Nedim Agâh
37. Naim Nejat Caitoğlu
38. Memedov
39. Apti Haliloğlu
40. Sabrı
41. İsmail Mahmutoğlu
42. Hasan Mustafa
43. Talat Mehmetoğlu (Trabzon)
44. Şakir Bahattin
45. Maksut
46. Süleyman Nuri
47. Mecid
48. Muhammed Aziz
49. Rumin Vlademir
50. Ahmet İbrahim
51. Nuri Serdar
52. Osman Demirci
53. Baha Ali
54. Ali Bahri (Bayburt)
55. Mesut Zeki (Samsun)
56. Tahir Hüseyin (Samsun)
57. Ahmet Tahir (Bayburt)
58. Bekir Ahmet
59. Ali Mustafa (Trabzon)
60. Ali Mehmet
61. Ahmet Abdullah
62. Osman Çalak (Tuapse)
63. Mustafa Ahmet (Trabzon)
64. Feyzi Mesut (Trabzon)
65. Osman Süleyman
66. Mustafa Vasıf
67. Mehmet Halil
68. Hüseyin Ahmet
69. Hacı Ali Ömer
70. Mustafa Memed
71. Ahmet Yusuf
72. Mehmet Ahmet
73. Ahmet İbrahim
74. Hüseyin Ahmet
75. Ahmet Şükrü
76. Mirza Yusufoğlu
77. Ömer Hasid (Trabzon)

78. Mustafa Kasapoğlu
79. Şaban Dursun (Trabzon)
80. Ahmet Servet (Trabzon)
81. Yusuf Ahmet (Trabzon)
82. Zekeriya Osman (Trabzon)
83. Süleyman Yusuf (Trabzon)
84. Halil Şakir (Trabzon)
85. Saffet Memet (Trabzon)
86. Halim Numan (Trabzon)
87. Tahsin Bahri (Trabzon)
88. Ahmet Kemal
89. Ahmet Hulusi
90. Nail
91. Asım (Erzurum)
92. Kemal
93. Muzaffer
94. Hakkı Mehmet Ali
95. Rabiye
96. Naciye
97. Fevziye
98. Ahmet Ali
99. Cevat (Erzurum)
100. Mesut (Erzurum)
101. Aziz (Trabzon)
102. Hüseyin
103. Celal (Samsun)
104. Arif (Erzurum)
105. Salim (Erzurum)
106. Asım (Erzurum)
107. Nejdet Asım
108. Niyazi(Trabzon)
109. İsmail (Erzurum)
110. Nejdet Hatem
111. Hakkı İsmail
112. Şevket
113. Ali Rıza
114. Bahri Feyzi
115. Hasan Hasanov
116. Abdurrahman Mesudi
117. Ömer Faziyat
118. Haşim Hamurli
119. Ağa Ahmetoğlu
120. Muzaffer Cabbar Cihangir-zade
121. İsfendiyar Sultan-zade
122. Cafan Baht Muganlı
123. Zülfükâr Mageli
124. Aşi Sultan-zade
125. Abbas Mir Bahir-zade
126. Hüseyin Meculbeğ Ali
127. Mehmet Sami İbrahim-zade
128. Kemal Kâzımbeyli
129. Rıza Şaban-zade
130. Paşa Bayram0ğlu
131. İbrahim İbrahim-zade
132. Ahmet Yahya-zade
133. Mir Cafer Seyid-zade

134. Adıgüzel Kâzım-zade
135. Methi Baba-zade
136. Biruz Alioğlu
137. İsmail Kâzım-zade
138. Ahmet Kaldı Kara Ağazade
139. Yusuf Keymama (Trabzon)
140. Memed Samih Tevfikoğlu (Trabzon)
141. Ali Haşimoğlu (Samsun)
142. Mahmut Hamdioğlu (Trabzon)
143. Mustafa Recepoğlu (Trabzon)
144. Efendiyev Nadir (Anadolu)
145. İsrafil Memedoğlu (Trabzon)
146. Hüseyin (Trabzon)
147. Şefik (İstanbul)
148. Ethem (İstanbul)
149. Hasan Cevat (İstanbul)
150. Mustafa Fahri (İstanbul)
151. Mirzayev (Samsun)
152. Muzaffer (Trabzon)
153. Ali atıf (Trabzon)
154. Maksut(Erzurum)
155. Rıza Bâki (Tuapse)
156. Hasan Hüseyin Haydaroğlu (Tuapse)
157. Zekeriya Beyazıt (Tuapse)
158. Hüseyin İsmail (Tuapse)
159. İsmail Mustafa Şerifoğlu (Tuapse)
160. Cemal Efendi Asımaov (Tuapse)
161. Bahaeddin Şakir
162. Arif
163. Kemal Asem (Trabzon)

b) Türkiye'den Kurultaya Gönderilen Delegelere Verilen Talimat

TBMM Hükümeti, Türkiye'den Bakû'ye gönderdiği delegelere bazı talimatlar da vermiştir. Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'dan gidecek temsilcilerle bizzat konuşup, bu talimatları verirken, Trabzon'dan gidecek olanlara da iletilmek üzere 3. Kafkas Fırkası Kumandanı Rüştü Bey'e bir şifre ile bu talimatları bildirmiştir.[73] Buna göre, eğer kurultayda delegelere, Türkiye'nin yeni şekil ve mahiyetine dair bir şey sorulursa, *"bir hüküm ve karar ittihaza salahiyettar"* olmadıklarını söyleyeceklerdir.[74] Bu husus özellikle belirtilmiştir.

A.F. Cebesoy da, *Moskova Hatıraları* adlı eserinde bu konu üzerinde durarak delegelere şu talimatların verildiğini yazmaktadır:[75]

> "1- İdarî inkılâp yaptık. İçtimaî inkılâpda âdet ve dinimiz itibarıyla müsaittir. Ancak henüz vakti değildir. Çünkü emperyalist Avrupalılarla ve İstanbul Hükümeti ile harp halindeyiz. Aşağıdan yukarıya gelebilecek bir inkılâp inhilâlimizi mucib olur. Murahhaslarımız müzakereleri dinlemeli ve bize haber vermelidir.
>
> "2- Kurultay'da Anadolu'nun hakiki inkılâpçı olduğunu ve inkılâp ruhundan başka bir şey tanımadığını bilfiîl göstermek, kurultaya iştirak edecek olan Avrupalı delegelerin bu hususta itimat ve emniyetlerini kazanmak ve muavenetlerinden memleketimiz için azami istifadeyi temin etmek, memleketimizin idarî tarzı ve siyaseti hakkında en iyi usul ve şekil ne olabileceğini onlara anlatmak.
>
> "3- Murahhaslarımız Türkiye hakkında her ne şekil ve mahiyette olursa olsun bir hüküm ve karar ittihazına salahiyettar değillerdir."

73 *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.35.
74 *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.35-1.
75 Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.22.

3) TBMM Hükümeti Adına Gözlemci Olarak Kurultaya Katılan İbrahim Tali Bey ve Bildirisi

İbrahim Tali Bey, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 19 Mayıs 1919'da, Samsun'a çıkan 18 subaydan birisidir.[76] Daha sonra 15. Kolordu Baştabipliğine tayin edilen İbrahim Tali Bey, Ermeni hareketi sebebiyle Şark Cephesi Kumandanlığı'nın kurulması üzerine, Şark Cephesi Sıhhiye Reisliği'ne getirilmiştir.[77] Bu görevde bulunduğu sırada, TBMM Hükümeti'nin Rusya'ya gönderdiği heyete müşavir sıfatıyla görevlendirilerek, Temmuz 1920'de Moskova'ya gitmiş,[78] Rusya'ya gönderilen heyetin Türkiye'ye dönmesi üzerine İbrahim Tali Bey TBMM Hükümeti'nin temsilcisi olarak Moskova'da kalmıştır.[79]

Daha öncede belirtildiği gibi, İbrahim Tali Bey, TBMM Hükümeti tarafından Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda gözlemci sıfatıyla bulunmak üzere görevlendirilmiş ve Üçüncü Enternasyonal Üyeleri ve Enver Paşa ile birlikte trenle Moskova'dan Bakû'ye gelmiştir.[80]

Kurultay salonunda Enver Paşa ile aynı locada oturan[81] İbrahim Tali Bey, kurultaya bir bildiri sunmuş ve bu bildirisi, kurultay tutanaklarına göre, kurultay sekreteri Ostrovski tarafından Rusça olarak okunmuştur. Ancak tutanaklarda bu bildiriyi Türkçeye kimin çevirdiği kaydedilmemiştir.[82] İbrahim Tali Bey, kurultay sonrasında, 1 Ekim 1920'de, 15. Kolordu Kumandanlığına Moskova'dan gönderdiği mektupta, kurultayda bildirisini Erzurumlu Cevat (Dur-

76 Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara, 1987, s.157.
77 Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, s.157.
78 *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.1. İbrahim Tali Ağustos 1920'de Moskova'ya varmıştır. (Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, s.157).
79 Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, s.157.
80 *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.6-1.
81 Aydemir, *Enver Paşa*, III, s.574.
82 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.112.

sunoğlu) Bey'e okutturduğunu belirtmektedir.[83] İbrahim Tali'nin 4 Eylül 1920'de kurultayın dördüncü oturumunda okunan bildirisi aşağıdadır:[84]

"Cihan İnkılâpçılığı 1914 yılında Avrupa'nın göbeğinde umumî harbi tutuşturdu ve pençesini Türkiye'nin milli hayat damarlarına sokarak dört yıl sonra, Türkiye'yi tamamıyla kuvvetsiz bıraktı.

"Türk rençperi silahı eline aldığı zaman kendi millî sınıflarını saklamak (korumak) ve kazancını başkalarının yemesinden (ekspluatatsiya) kurtarmaktan başka bir maksadı yoktu. Amerika'nın yalancı Cumhur Reisi 'bundan böyle bütün milletlere yaşamak ve hür olmak hakkı verilecek ve bütün çalışanlar bahtiyar olacaktır' deyince inanıyordu ve silahını teslim etti. Fakat sonraları, üzerine silahla yürüdüklerini ve Garp sermayeperestleri menfaatine bütün haklarının ayaklar altına alındığını ve son lokma ekmeğini de elinden almak istediklerini görür görmez gazaba geldi ve kıyam etti.

"Yoldaşlar! Bu kıyamın sebeplerini ve bundan doğan hükümetin mahiyetini ve doğmasının tarihçesini size izah edeceğim: Anadolu kıyamının iki sebebi vardır. Biri dahili, diğeri harici. Harici sebep şudur: Türk rençperi dört yıldan ziyade on birden artık (fazla) cephede en kuvvetli burjuvazi devletleri ile dövüşmüştü. Şimdi kendi alnının teriyle, ağır zahmetlerle kazandığı bir parça ekmeğini rahatlıkla yiyip, köyünde yaşamayı özlüyordu. Lâkin bu mümkün olmadı ve elindeki silahını alan garp sermayeperestleri, sadık uşakları Venizelos Rum-

83 *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.6-1.

84 *Şark İli*, s.26-27. Ayrıca bkz. *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.112-116. İbrahim Tali Bey'in kurultaya sunduğu bildiri Türkiye'de Açıksöz gazetesinde özetlenerek verilmiştir. (*Açıksöz*, 5 Teşrin-i sani/Kasım 1336/1920.) Bildirinin Açıksöz gazetesinde çıkan şekli ekte verilmiştir. Bkz. Ek.13)

larını gün batıdan ve Taşnak Ermenilerini doğudan saldırtmaya karar verdiler. Türk rençperi biliyordu ki, istilacılar ve onların kurnaz uşakları her nereye gelirlerse ateşle, kılıçla ve bomba ile iş görüyorlar. Biliyordu ki, bunların içinde bir yığın soyguncular zorla elindeki malın ve erzakın hepsini alıyor ve bunu bildiği halde, Türk rençperi 'belki bu gaddar kararı icra etmezler' ümidiyle yuvasında ıhhat duruyordu. Fakat milletlerin hürriyeti için savaştığını ilân eden Fransa, Suriye'yi almakla kalmayarak yangınlar ve basıp kesmelerle Adana'yı, Maraş'ı ve Borkiş'i işgal etti. Medeniyet namına iş gördüğünü söyleyen Fransız başvekili istediklerinin hepsini aldıktan sonra yüzündeki perdeyi açtı. Bourbon sarayından dünyanın kulağına şöyle bağırdı: 'Şarktaki iktisadî menfaatlerini elde etmek için, Musul'a kadar yerlerde ne kadar madenler var ise hepsini Fransa işletmelidir. Buna göre biz askeri ileri yürüyüşümüzü Mardin'e kadar uzatmalıyız. Buradaki tabiî servetlerin ne derece mühim olduğunu biz Fransa'nın büyük sanatkârlığı menfaatine olarak nazara almalıyız.'

"Yoldaşlar! En sonunda bizim Akdeniz'e biricik yolumuz olan İzmir'e hücum başladı. Pek feci olan vak'anın neticesi şarkta ve garpta millî hukûku müdafaa edenlerin haydutlar aleyhine birleşmesi oldu. İzmir işgal edildikten sonra, şarkta istilâcıların düşmanlarının, yani Erzurum ve Trabzon ahalisinin teşebbüsüyle Erzurum'da Milli Kongre toplandı ve hukukumuzun müdafaasına karar verildi. Sonraları Sivas ve Ankara'daki kongrelerde bu karar tekrar tasdik olundu.

"Dahili sebep: Mazlum Anadolu rençperi yüzlerce yıldır burjuvazinin istediği gibi hareketi ve zorbalığı altında ağlıyordu. Biçare rençperi İstanbul'dan gelme hastalık, memur suiistimali, diktatörlük, ölüm derecesine getirmişti. Diktatörlüğün kaynağı hem padişahın iktidarı, hem memurlar, vezirler ve bunla-

rın maiyetlerinin nüfuzu ve fena idareleri idi. Türk rençperlerinde haklı ve mukaddes bir gayz uyanmıştı. Bu gayz kendileriyle birlikte bir gün bile yaşamayan ve temasa gelmeye tenezzül etmeyen paşalara ve büyük memurlara karşıydı. Rençper tarlasında bütün ömrünü heba ettiği ve buna rağmen acından öldüğü halde, bu paşalar ve saray ruhlu beyler, efendiler İstanbul'da muhteşem köşklerde, saraylarda bol bol israflarla milletin servetini heba ediyorlardı. Bu kıyamla Anadolu ispat etti ki, bundan böyle İstanbul'a ve İstanbul'un hazır yiyici paşa ve beylerine bir parça ekmek bile vermeyecektir. İşte bundan az vakit evvel Anadolu'da vukua gelen inkılâbın cereyanı ve sebepleri budur ve böyledir.

"Anadolu hareketi katiyen burjuvaziye dayanan bir hareket değildir. Avrupalıların bu yolda verdikleri malûmat ve mütalâalar yanlıştır. Sermayeperestliğin şarkta yardımcıları Taşnak Ermenilerle, Venizelos Rumlarıdır. Ve buna ilâve olarak, Padişahın saray hadimleri ile yakınlarıdır. Bunlar padişahın nüfuzunu İngiliz sermayedarlığının menfaatine kullanıyorlar. Bunların hepsi Antanta'ya sokulmuşlardır. Ruh, mal, servet ve itibarlarını ve bol bol altınlarını ondan alıyorlar. Anadolu İnkılâpçıları ise, yüzlerini Şarkta güneş gibi doğan inkılâba çevirmişlerdir. Anadolu İnkılâbı zenginlerin ve hazır yiyicilerin menfaatine zıt olduğundan aks-i inkılâpçılar kuvvetlerini bir yere topladılar. Şeyh Recep Sivas'ta, Şeyh Şerif Bayburt'ta, Çapanoğlu ailesi Yozgat'ta, İstanbul ile el ele verip Anadolu İnkılâbına aks-i inkılâp yaptılar. İstanbul'dan bunları kuvvetlendiren padişah ve saraylılardır. Bunlar İngiliz parasıyla, kendilerine yalandan İslâmiyet müdafaacısı süsünü verip millî ve içtimâî olan Anadolu rençper inkılâbını yenmek ve tepelemek istediler.

"Etrafları hainler ve haydutlarla dolu olduğu halde, Anadolu inkılâpçıları ve rençperleri yeni inkılâplarına sadakatte ve bunu can ve kanlarıyla genişletme de devam ediyorlar. Onlar ar-

tık şevk ve samimiyetle Üçüncü Beynelmilel'e yüzlerini tutmuşlar, talihlerinin Üçüncü Beynelmilel'in talihine çözülmez surette bağlı olduğuna iman ediyorlar. Millî inkılâpçılar Türk parlamentosu dağıldıktan sonra, Üçüncü Beynelmilel'e samimi merbutiyetlerini Moskova'ya mahsus vekiller göndermekle perkittiler.

"Anadolu İnkılâpçıları şundan dolayı sevinç duymaktadırlar ki, Moskova Üçüncü Beynelmileli'ne uzattıkları yürekten dostluk ve hem fikirlik elini, Moskova'da aynı duygu ile kabul edip aynı yürek dostluğuyla cevap verdiler.

"Anadolu İnkılâbı, Moskova İnkılâbının gördüğü tecrübelerden memnuniyetle istifade edecektir. Anadolu İnkılâbı, Moskova Şûra Cumhuriyeti'nin esaslı akîdelerini insanlığın kurtuluşunu hazırlayacak amillerden sayıyor.

"Yoldaşlar! Bu izahatlardan da görülüyor ki, Anadolu güneşliğe ve ziyadarlığa çalıştığından kendisinin ve son oğlunun son nefesine kadar hürriyet ve istiklâlini müdafaa etmeğe karar vermiştir. Kendine Şûra Rusya'sının uzattığı dostluk elini Anadolu İnkılâpçıları memnunluk ve doğrulukla kabul eder.

"Yaşasınlar bu yolda birlikte yürüyen İnkılâpçı Rusya ile İnkılâpçı Anadolu ve onların dayandığı Şark İnkılâbı!"

Dr. İbrahim Tali Bey'in Bakû günlerini de içeren anılarının olduğu bilinmektedir. *Millet* dergisinde bu anıların Türk Tarih Kurumu'nda olabileceği ifade edilmişse de bu bilgiyi doğrulayamadık. Bununla birlikte 2 Ekim 1967 tarihli *Millet*'te Dr. İbrahim Tali Bey'e ait olduğu belirtilen, anılarının Rusya'ya gidişi ve Bakû Kurultayı'na katılması ile ilgili kısmı yayımlanmıştır. Ancak, *"Bakû Kongresine gidecek Anadolu Murahhası da Dr. İbrahim Taliğ Beydi. Bu vazifenin kendisine verilişini Dr. İbrahim Tali şöyle anlatır"* şeklinde bir girişle *Millet* dergisinde yayınlanan bu hatıralarda; ol-

dukça fazla tutarsızlık ve yanlış bilgiler bulunmaktadır. İbrahim Tali gibi oldukça dürüst, cesur ve olaylara çok vakıf olan birinin bu hataları yapması mümkün değildir. Bu nedenle *Millet* gazetesinde yayınlanan hatıraların İbrahim Tali'ye ait olduğu konusu şüphelidir. İbrahim Tali'ye mal edilen, onun Bakû kurultayı ile ilgili hatıraları olduğu belirtilen bu yazı aşağıdadır:[85]

"Garp Cephesi heyet-i sıhhiye riyasetini ifa ediyordum. Eskişehir'de olduğum sırada Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'dan hususi ve mahrem bir davet aldım. Paşa beni, Çankaya'daki evinde akşam yemeğine alıkoydu. Düşünceli ve asabi bir hali vardı. Yemekten sonra baş başa kaldığımız zaman bana hiçbir mukaddimeye lüzum görmeden dedi ki: 'Sizi bir vazifeye göndereceğim. Hatta daha açıkçası ölüme göndereceğim.'

"Tereddütsüz; 'Her zaman olduğu gibi başımla beraber. Biz sizinle Anadolu'ya geçerken bütün neticeleri şuur ve vicdanımızda hükme bağlayarak yola çıkmıştık. Öyle değil mi Paşam?' dedim. Bu cevabı çok tabii bulduğu için üzerinde durmadı dahi.. Hemen mevzua girdi:

'Bolşevikler Bakû'de bir kongre topluyorlar. Esir Şark milletlerinin istihlası kongresi adını vermişler. Çarlığın yıkılışı ile başkaldıran Asya'nın Rus idaresindeki kısmını Bolşevikler ellerine almak istiyorlar, bu arada da karışıklık çıkarabildikleri yerlere yerleşme hevesindeler. Bunlarınki İngiliz ve Fransız istismarından daha uzun ve tehlikeli olacaktır. Avrupa emperyalizminin yerini bunlar alma gayretinde... Bize de el atacaklar tabii.. Hatta Bakû'deki toplantıda en çok bizimle uğraşacaklar zannederim. Enver Paşa ile İttihatçılardan etraflarına topladıkları da kullanacaklar. Onlardan tehlikelisi, Bolşevikliği tamamen benimsemiş olan ajanlarda.... Kâzım Karabekir

85 *Millet*, 2 Ekim 1967.

Paşa'dan şahsıma gelen malumat şu dosyanın içinde.. Vakit geçti amma bunları alın, okuyun yarın sabah yine görüşelim ve hemen yola çıkacaksınız.'

"O küçücük, mütevazi Çankaya Köşkü'nün, Papazın Bağı olarak adlandırılan ve Mustafa Kemal Paşa'nın yatıya alıkoyduğu misafirlerine tahsis ettiği iki oda bir salonlu müştemilatında yatağa girmeden sabahladığım zaman kalın dosyayı tamamen gözden geçirmiştim ve dehşet içinde kalmıştım: Tehlike içimizde idi.

"Bu kanaatimi dinleyen Paşa, her derdi yenme kararındaki büyük insanlara has tebessümle gülümsedi:

"'Merak etmeyin Doktor, onu da tasfiye edeceğiz. Bu mevzu, en çok dikkatli ve hassas olmamız şart tehlikelerin başındadır ve bu fasıl kapanmayacaktır' dedi. O gün Bakû Kongresinde 'Anadolu Halkını' temsil salahiyeti veren vesikalarımı temin le meşgul oldum. Bu salahiyetnameyi Mustafa Kemal Paşa'nın dikte ettiği notlarla kendim hazırlamıştım!.. Hariciye Vekâleti sadece şahsımı ve hüviyetimi tasdik etmişti.

"Bakû'ye gidişim, orada karşılaştığım hadiseler ayrı ve ibretli maceradır. Bolşevikler benim murahhaslığımı tasdik etmek istemediler. Kongreye ancak müşahit olarak kabul edildim. Mustafa Kemal Paşa aldanmamıştı. Bir değil, birkaç defa ölümle yüz yüze geldim. Kongrede Türkiye Halk Şûralar Fırkası, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, Türkiye Komünist Fırkası temsil ediliyordu. Kızılların Türkiye namına tanıdıkları murahhas Mustafa Suphi idi. Kongre Riyaset Divanının, Türkiye'nin mukadderatı mevzubahs olurken Mustafa Suphi'ye söz verilmesi dikkati çekiyordu. Benim başkanlığım altındaki heyete ayrılmış olan yer komünist olmayan delegelere mahsus kısım idi ki, bunun ardında dinleyicilere mahsus kısım vardı. Mustafa Suphi, Zinovyef'le Pavloviç ve Macar Bela Kun'un yer aldığı ön sıradaki imtiyaz ve itibarlılar arasındaydı.

"Zannediyorum ki, Bakû Kongresi Türkiye İştirakiyun Fırkası mensuplarına büyük ümit vermiş ve kendilerini Anadolu'ya geçebilecek, yani Ankara'ya gelerek Türk Kurtuluş Savaşı'nın kaderini ellerine alacak kudrette hissetmişlerdir."

4) Kurultayın Türkiye'deki Milli Mücadele Hareketi ile İlgili Aldığı Kararlar

Birinci Doğu Halkları Kurultayı, 4 Eylül tarihli dördüncü oturumunda "Türkiye Milli İnkılap Hareketi"ne dair Enver Paşa ve Dr. İbrahim Tali'nin bildirilerini dinledikten sonra, aşağıdaki maddeleri kararlaştırmıştır:[86]

1- Türkler, Doğu halklarını sıkıp boğan ve hileli zor ile mallarını yiyen ve bütün dünyanın çalışan sınıflarını kölelik boyunduruğu altında tutan Dünya emperyalizmine karşı ve en baştaki İngiliz ve Fransız istilacı çeteleriyle pençeleşmektedir. Bu mücadelelere Doğu Kurultayı fikir ve gönül birliği gösteriyor.

Komünist Enternasyonal gibi, Birinci Doğu Halkları Kurultayı da aynı yolda zulüm altında ezilen Doğu halklarını emperyalistlerin boyunduruğundan kurtarmaya çalışan bütün milli hareketlere destek verir.

2- Bununla beraber kurultay şunu da biliyor ve söylüyor ki; Türkiye'deki bütün millî inkılap hareketi, yalnız yabancı zalimlerin aleyhine yürütülüyor. Bunun için bu hareketin başarısı Türkiye işçi ve köylüsünü her türlü baskıdan ve hile kuvvetle sığır gibi sağılıp emilmekten kurtarmayacaktır. Bu hareketin başarısı Türk rençperine ait en önemli sorunları, toprak ve zirâât meselesini, vergi meselesini hal etmeyeceği gibi, Doğu'nun bağımsızlığına en büyük setleri çeken milli uyuşmazlıkları da ortadan kaldıramayacaktır.

86 *Şark İli,* s.63-64; *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.17, L.3-6; *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.116-117; Bünyadov, "Şark Halklarının Birinci Kurultayında Enver Paşa'nın Çıkışı", s.1-2. Başkanlık Kurulu tarafından hazırlanan bu kararlar, kurultayda Bela Kun tarafından okunmuş ve kurultayın onayına sunularak kararlaştırılmıştır. (*Doğu Halkları Kurultayı Filmi; Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* 116-117.)

3- Kurultay milli hareketin başçılarına karşı ihtiyatı gerekli görüyor. Çünkü onlar geçmişte Türk işçi ve rençperine istilacı Emperyalistlerin bir kısmı yararına olarak mezbahaya sokmuşlardı. Ve böylece Türkiye'nin çalışan kitlelerini bir avuç zenginler ve büyük subaylar yararına iki kat ölüme uğratmışlardı. Kurultay bu başçılara, çalışan halka hizmete hazır olduklarını fiilen göstermelerini ve eski yanlış işlerden beraat etmelerini tavsiye ediyor. Türkiye'nin ve bütün Doğu zahmet kitlelerinden Türkiye'deki milli harekete arka vermelerini dilemekle beraber, kurultay, Türk işçi ve rençperine de bağımsız teşkilat ile düzenli olarak toplanmayı tavsiye ediyor. Onlar kendilerini ancak bu suretle özgürlüğe kavuşturabilir. Ancak bu suretle, kendilerini tazyiklerden ve hile ile sağılmaktan kurtarabilirler. Ve ancak bu suretledir ki, hürriyetlerini bu zaman, kendilerini boyundurukta tutmak kastında yerli zenginlerin, memurların, paşaların nüfuzundan ve münasebetlerinden yabancı emperyalistlerin istifade etmelerine mani olabilirler ve toprak, fabrikalar, madenler ve memleketin genel serveti işçi ve rençper yararına işler, bilgi ve fen sınırlı ve imtiyazlı bir kitlenin elinden çıkıp genel halkın malı olur. Bu yoldadır ki Türk işçi ve rençperi nüfuzu altında bulundukları zenginlerle kati surette hesaplaşırlar ve şu tehlikeden kurtulurlar. Hükümet kuvvetini elinde tutanlarda birkaç kişi artık kendilerini istilacı kitleden birinin menfaatine sürükleyemezler. Hem dahili, hem harici zalimlerin pençesinden kurtulmaktır ki, Türkiye'yi gerçek ve sağlam istiklâle kavuşturabilir.

5) Kurultay Sonrası TBMM Hükümeti'ne Gelen Raporlar ve Sonuçları

Türkiye'ye Eylül sonlarına doğru, Bakû Kurultayı kararları hakkında haberler gelmeye başlamıştır. Erzurum'da çıkan *Albayrak* gazetesi, 20 Eylül'de şöyle yazıyordu:[87]

87 *Albayrak*, 20 Eylül 1336/1920.

"Umum İslâm murahhaslarının iştirakiyle, 1 Eylül sene 336'da, Bakû'de in'ikad edip, büyük Bolşevik cereyanını tetkikle meşgul olan kongre, emperyalist kuvvetlere karşı mücadeleye karar vererek 15 Eylül'de tatil-i müzakerat eylemiş ve murahhaslar memleketlerine geri dönmeye başlamışlardır."

Gerçektende bu günlerde Bakû Kurultayı için Anadolu'dan gönderilen delegeler dönmekte ve raporlarını TBMM Hükümetine vermekte idiler. Ayrıca kurultaydan sonra Moskova'ya dönen İbrahim Tali ve Enver Paşa'nın da kurultay ve Bolşeviklerin siyasetleri hakkında raporları gelmeye başlamıştı.

Bu raporların, TBMM Hükümeti'nin Sovyet Rusya'ya, Komünizm rejimine ve Anadolu'daki komünist faaliyetlere karşı siyasetini belirlemesinde büyük etkisi olmuştur. Bu nedenle bunlar hakkında kısaca bilgi vermekte yarar vardır.

Daha önce de bahsedildiği gibi, Enver Paşa, kurultayın sonuçlarından son derece memnun olarak Moskova'ya dönmüştür. Ancak bazı konularda ihtiyatlı davranılması görüşündedir. Mustafa Kemal Paşa'ya Moskova'dan gönderdiği mektupta, Enver Paşa, *"Kongrenin netayic-i mukarreratı, Anadolu'nun mukavemet hareketini takdir ve bu harekete muavenet hakkında Üçüncü Enternasyonal'in Moskova'da verdiği kararı tasvip etmekle beraber, halkın daha ziyade refah ve saadetini temin maksadıyla komünizmin sarf-ı mesâî etmesine mütedair oldu"* diyerek, emperyalistlere karşı Müslüman birliğinin komünizm ile elde edilemeyeceği fikrinin, yavaş yavaş Rus Komünist liderlerde oluştuğunu belirtmiştir. Anadolu'ya yardım vaat eden Sovyet Hükümeti'nin ciddi ve mühim yardımda bulunabileceğine ihtimal vermediğini ve Anadolu'ya gelecek Hıristiyan Kızıl Ordu'nun da istenmeyen hareketlere meydan verebileceğini kaydederek, kendisinin Rusya'daki Müslümanlardan bir iki alay süvari ile yardıma gelebileceğini yazmıştır.[88]

88 *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.4-1, 4-2.

TBMM Hükümeti'nin gözlemcisi olarak kurultayda bulunan İbrahim Tali Bey de yine Moskova'dan gönderdiği raporda, Bakû'deki faaliyetlerinden bahsettikten sonra şöyle diyordu:[89]

"Bakû Kongresi netayicine nazaran Ruslar yanlış yol tuttuklarını anladılar. İngilizler aleyhine tekmil dünyanın 'Kızıl' olarak çalışamayacağına akılları kesti. Azerbaycan ve Türkistan gençleri kızılların su-i hareketine, zulüm ve itisafını zikrederek alenen söylediler. Kongrenin İngiliz aleyhine matuf hareket-i ihtilâliyeyi himaye ve muavenet edeceği kararı hataların tashihine doğru bir adım telakki ediyorum. Mamafih bu karar herhalde zayıf, acizlere karşı değildir. İmkân bulunca fikirlerinden nâkil edeceklerine şüphe yoktur."

İbrahim Tali Bey raporuna şöyle devam ediyordu:[90]

"Bakû Kongresi'nin mukarreratı gerçi ilân edilmediyse de komünist mahfilindeki efkâra nazaran, garp cephesinde işlerin hitamından sonra Vrangel işini hal ve bazı işlerden sonra Ermeni ve Gürcistan'da komünist idare tesisine teşebbüs edeceklerini ve artık ondan sonra Türkiye ile ciddi meşgul olacakları fikir ve kanaati vardır. Yani ellerinden gelirse kendileri memlekete girip, komünist idareyi tesis hırsındadırlar. Bu hususta pek de iştahlılar vardır.

"Bir de bunların ileri gelenleri diyor ki, Emperyalistlerle mücadele eden Türkiye'ye yardım ediyoruz (eğer buna yardım deniyorsa), lâkin cihan amelesine karşı Türkleri müdafaa edecek ve bizi mazur gösterecek bir sebep yoktur. Türkiye hiç olmazsa dahilen köylü ve halkın refahını temin edecek bazı işleri icra ve tatbike teşebbüs etmelidir. Kanunlar tanzim ve ilân etmelidir, fikrini ileri sürüyorlar. Halk kendi mukarreratıyla alakadar olmalı ve daha doğrusu şûra ahvallerini tatbike baş-

89 *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.6-2.
90 *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.6-3

lamak lüzumunu anlatıyorlar. Ateşle, kanla meşgul olan Anadolu Hükümeti bu sırada böyle idarî inkılâp yapabilir mi düşünmüyorlar. İcap eden müdafaalarda bittabi bulunuyoruz."

İbrahim Tali Bey, daha sonra gönderdiği bir raporda da, *"Komünizmin şerait-i hazırasıyla memleketimizde kabil-i tatbik olmadığı kanaatindeyim"* diyerek şunları kaydetmiştir:[91]

> "Moskova'daki vaziyet bizim için o kadar müsait değildir. Esasen kendileri de tahmin ettiğimiz kadar kavi değillerdir. Allah bizlere kuvvet ve muvaffakiyet versin. Eğer bir sene daha İngilizlerden ve komünistlerden memleketi masun tutabilirsek halâs muhakkaktır. Komünizm bizim için mutlak felaket olur. Biz Ruslardan maddî muavenetler temin ederek, kendileriyle müvazi gitmeliyiz. Prensiplerinin kabulünün felaket olacağını siz de biliyorsunuz."

Trabzon'dan Bakû Kurultayı'na giden Hafız Mehmet Bey de, 30 Eylül'de, Trabzon'a dönmüş[92] ve 18 Ekim'de raporunu vermişti. Hafız Mehmet Bey, bu raporunda; Üçüncü Enternasyonal'in yardımının, Bolşevikliğin kabulüne bağlı olmadığını, İngiltere'ye karşı sonuna kadar mukavemet edileceğini Rusya Sovyet Hükümeti'ne temin etmenin kâfi olduğunu belirtmekteydi. Bu esnada komünizmin Anadolu'ya sokulması için propagandaya devam edileceğini, komünizmi Avrupa kabul ettikten sonra Türkiye'nin de zorunlu olarak kabul edeceğinin Üçüncü Enternasyonal liderlerince ifade edildiği, ancak öncelikle Türkiye'nin emperyalist işgalinden kurtulmasının gerektiğini, bu sırada Anadolu, komünizmi kabul ederse Sovyet Hükümeti'nin bundan memnun olacağının kaydedildiğini de vurgulamıştır.

Ayrıca Hafız Mehmet Bey, olduğumuzdan kuvvetli görünmemizin gerektiğini, Kızıl Ordu'nun Ermenistan'a girmesinin beklenmesi-

91 *ATASE*, A.5/2793, Kl.815, D.14/64, F.1-1, 1-2.
92 *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.26-1.

nin nafile olacağını, Enver Paşa'ya Bolşeviklerin büyük önem verdiklerinden kendisine bir resmî sıfat verilmesi, Bakû ve Moskova'da aklı başında, memleketi sever birer temsilci bulundurulması, Mustafa Suphi ve Fuat Sabit gibi maceracılar ile haberleşilmeye son verilmesinin uygun olacağı görüşünü de bu raporunda bildirmiştir.[93]

Hafız Mehmet Bey, 10 Ekim 1920'de Trabzon'da çıkan *İstikbâl* gazetesine verdiği beyanatta da, Bakû Kurultayı'nda, emperyalistlere karşı verilen mücadelede Türkiye'ye yardım edileceği kararının alındığını belirttikten sonra, komünizm prensiplerinin memleketimizde uygulanmasının mümkün olmayacağını söylemiş ve nasıl bir hareket izlenilmesi konusundaki görüşünü şöyle ifade etmiştir:[94]

> "Her iki tarafın düşmanı bir olduğuna göre, Bolşeviklerle müttehiden yürümek ve fakat bu ittihadın siyasî sahadan harice çıkmamasını temine çalışmak, menafi-i hayatiyemiz ve temin-i kuvâ ve istiklâlimiz muktezayatındandır."

Kâzım Karabekir Paşa tarafından Erzurum'dan Bakû'ye kurultay için gönderilen Binbaşı Arif Bey de dönüşte bir rapor vermiştir. Binbaşı Arif Bey bu raporunda[95] *"Kongre esas itibarıyla propaganda mahiyetine haizdir. Bu kongrede bütün şark memleketlerinde şûrâ hükümeti tesis ve arazisinin zürra'a tevzii müttefikan kabul edilmiştir"* demekte ve Sovyet Rusya'nın iç durumu ve komünizm hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca *"ahval-i hazıra ve siyasetimiz dolayısıyla memleketin içtimâî inkılaba tahammülü yoktur"* diyen Arif Bey, raporunda şu hususu da vurgulamıştır:

> "Komünizm programında her ne kadar, her memleket itiyadat-ı milliyelerine göre Sovyet Hükümetini kabulde muhtar bırakmışlar ise de, tatbikatı bir aksidir. Ezcümle Türkistan, Dağıstan vesair mahallerin muhtariyetleri kabul ve tasdik edildiği

93 *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.26.
94 *İstikbâl*, 10 Teşrin-i evvel 1336/Ekim 1920.
95 *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.40.

halde komiserlikleri doğrudan doğruya Moskova'ya rabt edilmiş ve Moskova'nın tayin ettiği memurin-i mahsusa ile idare edilmektedirler. Ahiren müstakil tanınmış olan Azerbaycan Cumhuriyeti de aynı tagrirâta tabidir."

Yukarıda verilen bütün bu bilgilerden şu sonuçlar çıkmaktadır:

1- Türk Milli Hareketine, emperyalist devletlere karşı verdiği mücadelede, komünizm idaresini kabul etmesi şartına bağlı olmaksızın yardım edilmesi Bakû Kurultayı'nda kararlaştırılmıştır. Bununla beraber komünizm propagandasına devam edilecek ve Türkiye sonunda komünizm idaresini kabul etmek mecburiyetinde kalacaktır.

2- Bu kongre Sovyet Rusya Hükümeti'nin, Doğu milletlerini etkilemek ve İngiltere'ye karşı onları ayaklandırmak için düzenlediği, tamamen propagandaya yönelik bir kongredir.

3- Bolşevikler sanıldığı kadar kuvvetli değildir. Türkiye'ye silah bakımından gerçek manada yardım etmesi mümkün değildir. Ancak para yardımı yapabilir.

4- Anadolu'daki Milli Hareket kendisini olduğundan daha kuvvetli göstermelidir.

5- Artık Mustafa Suphi ve Fuat Sabit gibi maceracılarla haberleşilmekten ve bunların Bolşeviklerle Türkiye arasındaki vasıtacılığından kurtulup, Bakû ve Moskova'da TBMM Hükümeti'nin resmî temsilcilerinin bulundurulması lazımdır.

6- Sovyet Rusya ile ancak siyasî alanda ittifak yapılmalıdır. Bunun dışına çıkılmamalıdır. Çünkü komünizm rejimi Türkiye'ye uygun bir rejim değildir. Türkiye'ye komünizm şeklini tatbik etmek tam bir felaket olur.

7- Sovyet Rus Hükümeti'nin niyeti yalnız Sovyet Hükümet tarzının kabul edilmesini sağlamak değil, bu sayede Doğu milletlerini Moskova'ya bağlamak ve tahakküm altına almak istiyor. Eğer fırsat bulursa, bunu sağlamak için Kızıl Ordu'yu Türkiye'ye sokmaktan çekinmeyecektir. Türkistan ve Azerbaycan'daki uygulamaları ile bunu göstermiştir.

8- Ermeni meselesinde Sovyet Rusya'nın Türkiye lehine bir harekette bulunması mümkün görünmüyor. Bu meseleyi TBMM Hükümeti kendi imkânları ile halletmelidir.

İşte Bakû Kurultayı sonrası elde edilen bütün bu bilgiler; TBMM Hükümeti'nin, Sovyet Rusya'ya, Komünizm rejimine ve Türkiye'deki Komünist faaliyetlere ve İttihatçılara karşı uygulayacağı siyasî yaklaşımda önemli rol oynamıştır. Bu nedenle Bakû'deki Birinci Doğu Halkları Kurultayı Türkiye için bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.

C. BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI VE İTTİHAT VE TERAKKİ LİDERLERİ

1) Enver Paşa'nın Kurultaya Katılması ve TBMM Hükümeti

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sokan İttihatçı liderlerin artık İstanbul'da kalmaları mümkün görünmüyordu. Nitekim Enver, Talat ve Cemal Paşalar 2/3 Kasım 1918'de bir Alman denizatlısı ile İstanbul'dan ayrılmışlardı.[96] Enver Paşa tarafından kurulmuş olan Teşkilat-ı Mahsusa, 1918 Ekim'in de resmî olarak dağıtılmış,[97] ancak

96 2 Kasım 1918 Cumartesi'yi 3 Kasım Pazar'a bağlayan yağmurlu, zifiri karanlık bir gecede Enver Talat ve Cemal Paşaların da dahil bulundukları 8 İttihatçı (diğer beşi; Dr. Nazım, Dr. Bahaeddin Şakir, Cemal Azmi, Beyrut Valisi Azmi ve eski Polis Müdürü Bedri Beylerdir) U-67 Alman Denizatlısı ile İstanbul'dan ayrılmışlardı. (Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, s.3-4).

97 Hüsamettin Ertürk anılarında, Enver Paşa'nın ülkeden ayrılırken kendisine; "Teşkilat-ı Mahsusa'yı resmen lağvedeceksiniz, fakat hakikatte bu teşkilat asla ortadan kalkmayacaktır. Bu, galip devletlere karşı böyle olacak" dediğini yaz-

Enver Paşa, giderayak Teşkilat-ı Mahsusa'ya yeni bir misyon çizmişti. Bu teşkilatın son başkanı olan Hüsamettin Ertürk, Enver Paşa'nın teşkilatı, *"Umum Alem-i İslam İhtilal Teşkilatı"* adı altında devam ettirmesini kendisinden istediğini hatıralarında belirtmektedir. Bu arada Enver Paşa da önce Moskova'ya ve oradan Kafkasya'ya geçecek ve Bolşeviklerden de aldığı yardımlarla İtilaf Devletleri'ne karşı millî direniş hareketini başlatacaktır.[98]

Yine bu günlerde Enver Paşa'nın emri ile oluşturulmuş olan Karakol Cemiyeti'ne de Kafkasya'ya yönelik çalışmalar yapılması ve Bolşeviklerle ilişki kurulması yolunda talimatlar verilmiş olması muhtemeldir. Anlaşıldığına göre; Mondros Mütarekesi sonrası mücadelenin en önemli yönü; Bolşevik yardımını sağlayarak, Kafkasya'dan mücadeleyi desteklemekti. Türk direniş hareketi Kafkasya'da yoğunlaşacaktı.[99]

Ancak Enver Paşa İstanbul'dan ayrıldıktan hemen sonra Moskova'ya geçemeyecek ve yaptığı planları uygulamaya geçirme olanağı bulamayacaktı. 1920 yazına kadar geçen süreç içerisinde Almanya'da bazı Bolşevik liderlerle kurulan ilişkiler, yurtdışındaki İttihatçı liderlerin Moskova'ya gelerek burada bir hareket üssü oluşturması sonucunu doğurmuştur.

15 Ağustos 1920'de Moskova'ya gelen Enver Paşa'nın etrafında kısa sürede İttihatçı önde gelenlerden bir grup oluşmuştu.[100] Enver

maktadır. (Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s.167.) Mustafa Balcıoğlu da Teşkilat-ı Mahsusa'nın Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle sonuçlanması üzerine "siyaseten" ilga edildiğini, ancak etkinliğinin sürdürülmesi kararının daha önceden alındığını kaydetmektedir. (Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, İstanbul, 2001, s.8.)

98 Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s.165-168.

99 Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle kurduğu ilişkiler hakkında geniş bilgi için bkz. Betül Aslan, "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma", *Atatürk Dergisi*, c. IV, sayı 1, (Ocak 2004), s.29-64.

100 Enver Paşa Berlin'i 4 Ağustos'ta terk etmişti. Alman Yüksek Komutası'nın başında bulunan Seeckt, Köstring'i Enver'in Moskova yolculuğu için gerekli bütün hazırlıkları yapması için görevlendirmiş ve Rus sınırına kadar şahsen eşlik

Paşa'nın Moskova'ya gelişinde Sovyet Rusya ile ilişkilerini daha çok geliştirmek ve birçok konuda Enver Paşa'nın aracılığından yaralanmak isteyen Almanlar büyük rol oynadılar. Aslında gerek Alman yöneticilerin, gerek Bolşevik liderlerin, gerekse Enver Paşa'nın kendilerine göre özel düşünceleri ve hesapları vardı. Ancak hepsini bir araya getiren ortak payda İngiltere aleyhtarlığıydı. Bütün kesimler kendi hedeflerine ulaşmak için birbirlerini araç olarak görmekteydiler. Enver Paşa'nın Türkiye'den Türkistan'a ve hatta İran ve Hindistan'a büyük amaç ve planları vardı ki, Sovyet Rusya'nın yardımı olmadan bu alan içerisinde etkili çalışmalarda bulunulması mümkün değildi. M. Yamauchi, İttihatçı liderlerin Sovyet yardımı sayesinde Doğu'daki Müslümanların İngiliz emperyalizminin boyunduruğundan kurtarılabileceği konusunda Sovyet liderleri ikna etmeye çalıştıklarını kaydetmektedir.[101]

Sovyet liderler de Doğu'daki hedef ve amaçları için Enver Paşa'yı çok uygun bir araç olarak düşünmekteydiler. Bu nedenle Sovyet Doğu politikasında Enver Paşa'dan istifade etmek planını devreye soktular. Bunun için Bakû'de yapılacak Doğu halkları Kurultayı'na Enver Paşa'nın da katılmasını uygun görmüşlerdir. Böylece Doğu halklarına, yani Müslüman ve Türk halklarına Enver Paşa'nın da kendileriyle birlikte çalıştığını göstererek, onların güven ve desteklerini kazanmayı amaçlıyorlar ve Enver Paşa'nın Doğu'daki nüfuzundan faydalanmak istiyorlardı.[102]

etmişti. Enver'in yanında Hayreti Bey, Ziya Bey ve Mısır'lı Fuad Bey de vardı. Bu defa Stettin üzerinden bir yol seçmişlerdi. Oradan gemiyle Königsberg'e devam etmişlerdir. Königsberg'den yolcu treniyle Rus sınırında, Kızıl Ordu komutanlarının onu beklediği küçük bir şehir olan Yohennesburg'a ulaşmışlardı. Sınırı geçtikten sonra yolculuğunu yataklı vagon ve otomobille sürdürmüş, Minsk ve Smolensk'te verilen kısa konaklamalardan sonra 15 Ağustos 1920'de Moskova'ya güvenlik içinde ulaşmışlardır. (Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa (Türkiye'den Türkistan'a)*, İstanbul, 1995, s.33.)

101 Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa,* s.36.

102 Bakû Kurultayı'na Türkiye'den giden Hafız Mehmet Bey, kurultay sonrası verdiği raporda şöyle demektedir: *"Bolşevikler idare-i mevcudiyetleri için Alem-i*

İşte bu amaçla Üçüncü Enternasyonal'in önde gelen şahsiyetleri, Enver Paşa'yı da yanlarına alarak, 26 Ağustos'ta, Moskova'dan hareket ederek Bakû'ye gelmişlerdi.[103] Bakû'de Müslüman-Türk ahali tarafından Enver Paşa büyük bir coşku ile karşılanırken,[104] Azerbaycan Sovyet Hükümeti, Enver Paşa'ya soğuk davranmaya çaba göstermiştir.[105] Türk Komünist Teşkilatı üyeleri de, Enver Paşa'nın Bakû'ye gelmesinden pek hoşnut olmamış ve bunu kurultay esnasında açıkça da göstermişlerdir.[106]

Enver Paşa kurultaya Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp İnkılapçılarını temsilen katılacaktı. Acaba TBMM Hükümeti, Enver Paşa'nın bu kurultaya katılması hakkında ne düşünüyor ve bunu nasıl karşılıyordu?

TBMM Hükümeti, Enver Paşa ve arkadaşlarının Moskova'ya geldiklerini haber aldığında, bu durumdan oldukça endişelenmişti. Hemen harekete geçerek Enver Paşa ve Cemal Paşa'ya TBMM Hükümeti adına iş görmeye salahiyettar olmadıkları bildirilmiş ve Türkiye adına hareket etmemeleri istenmişti.[107] TBMM Hükümeti'nin

İslâm'a ve bilhassa taht-ı tabiiyetindeki Türklere istinat etmek ve bunun içinde Enver'i istihdam eylemek zaruretini hissetmekte..." (*ATASE*, A.1/4282 Kl.558, D.118/36, F.26-12.)

103 *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.4-1. Komintern temsilcilerini ve Enver Paşa'yı Moskova'dan getiren tren 1 Eylül'de Bakû'ye varmış ve coşkun bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.7, Op.1, D.31, L.153; *Kommunist* (Bakû), 1 Eylül 1920; *Doğu Halkları Kurultayı Filmi*.)

104 *ATASE*, A.1/4280 ,Kl.549, D.16-A/4, F.4-2; *ATASE*, A.1/4282 Kl.558, D.118/36, F.26-12; *Dertli*, 27 Kânun-ı Evvel 1336/Aralık 1920.

105 *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.4-2.

106 *ATASE*, A.1/4282, Kl.558, D.118, F.26-9.

107 20 Haziran 1920'de, Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'ya aşağıdaki "Heyet-i Vekile" kararını bildirmiştir: *"Atideki mevadın alakadarına vesait-i mümkine ve seri ile tebliğini rica ederim. Talat, Cemal, Enver Paşaların BMM namına hiçbir teşebbüs-i siyâsîye girişmeğe salahiyettar olmadığının ve bizim ile hiçbir muhabere ve münasebetleri bulunmadığının kendilerine tebliği Hey'et-i Vekile kararı iktizasındandır."* (*ATASE*, A.1/4282 Kl.586, D.114/34, F.56.)

bu tavrı karşısında, özellikle Cemal Paşa çok üzülmüş, hatta Mustafa Kemal Paşa'ya oldukça duygusal bir mektup göndermiştir.[108]

Şimdi ise Enver Paşa, Doğu Halkları Kurultayı için, hem de Üçüncü Enternasyonal liderleriyle Bakû'ye geliyordu. Bu arada Sovyet liderlerin Enver Paşa'ya büyük önem verdiklerine dair haberler yayılmakta ve Enver Paşa'nın kendisi Azerbaycan'da bir ordu teşkil ederek memlekete faydalı olmaya çalışacağını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmekteydi.[109]

Bu aşamada ise, TBMM Hükümeti'nin Enver Paşa'ya karşı tavır almaktansa, ondan faydalanmak yoluna gittiği anlaşılmaktadır.[110] Kurultay öncesi Enver Paşa Bakû'ye gideceğini bir mektupla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti.[111] Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa da, 7 Eylül 1920'de Enver Paşa'ya oldukça samimi bir mektup yazarak, Bakû Kurultayı'ndan Türkiye'nin ne beklediği, kendisinden ne yönde çalışmalar yapmasının arzu edildiği hakkında bilgiler vermiş ve kendilerinden yardımlarını esirgememesini istemiştir. 3. Fırka Kumandanlığı vasıtasıyla gönderilen bu mektup, Türkiye'nin bu kurultaydan ne beklediğini göstermesi bakımından da çok önemli olduğu için aynen aşağıda verilmiştir:[112]

108 Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektup için bkz. *ATASE*, A.1/4280 Kl.549, D.16-A/4, F.2.

109 Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, s.30.

110 Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifrede şöyle yazmaktadır: "Erzurum 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine. Memleket Mukadderatı hakkındaki mesuliyet üzerimizde bulundukça, Enver Paşa ve rüfekasının müstakilen ve kendiliklerinden memleket ve millet işlerine müdahalesine müsaade edilemez. Bu zevata haricen tarafımızdan tayin olunacak vezaif verilebilir. Ve salahiyetleri tahdit olunur. Kendilerinden ancak bu şerait dairesinde istifade edebiliriz. Bolşevik kuvvetleri başında gelirlerse kendilerinden tarz-ı istifadenin tayini yine hale göre tarafımızdan tayin olunur. BMM Reisi Mustafa Kemal" (*ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.114/34, F.18-1).

111 *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.4-1. 26 Ağustos 1920 tarihli bu mektubun tam metni için bkz. Karabekir, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, s.27-30.

112 *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.3, 3-1.

"Pek aceledir Erzurum

Dakika geçirilmeyecektir. 7. 9. 36

3. Fırka Kumandanlığı'na

"Atîdeki mektubun kurye zabitiyle Enver Paşa'ya gönderilmesi ve iş'arı.

"Vatanın hidmetinize en ziyade muhtaç olduğu bir sırada, Moskova'ya gelmeniz büyük bir meserret ve memnuniyetle karşılandı. Tekmil arkadaşlarımla beraber arz-ı tazimat ve ihtiramat eder vatan ve milletin istihlas-ı tamını temin edecek mesâînin netayic-i hasenesine sabırsızlıkla intizar eyleriz. Âlem-i İslâm'ın ve bütün Şark milletlerinin mukadderatının mevzû-i bahs olacağı Bakû Kongresi'nde zât-ı âlileriniz de bulunarak her şeyden evvel şark yolunun açılması ve şarkla olan ittisâlimizin temini, Ermeni meselesinin menafi-i milliye ve gayemizi temin edecek surette halli ve şarkta sulh ve sükûnetin takriri hususlarına en büyük gayret ve himmetin sarf olunması pek mühim bir meseledir. Bunların bir an evvel temin edilmesini ve Anadolu Hükümeti'nin şarktan alacağı kuvvet ve göreceği muavenetle garp cephesini takviye ve ıslah etmesine fırsat ve imkân verilmesine her cihetten göreceği tazyikat karşısında Anadolu Hükümeti'nin iktihâmı şekli vaziyetler karşısında kalacağı ve pek çok şeyler kaybedeceği şüphesizdir. İşte Anadolu Hükümeti'ni bu şekl-i vaziyetten kurtarmak ancak zât-ı âlilerinin bizzat Bakû'deki mesâî-i fevkaladenizle mümkün olacaktır.

"Bunun için bu işler tamamen hal edilinceye kadar zât-ı samilerinin Türkistan, Afganistan seyahati ve Hindistan seferini tehirle Bakû'de kalmaklığınız pek münasip olacaktır. Bu müddet zarfında icabında bize her suretle yardım edebilecek kuvvet ve kudrette bir Azerbaycan Ordusunun da vücuda getiril-

mesi lâzımdır. Şark meselesinin hallinde ve Ermeni hududunun tayininden doksan üç hududunun hiçbir tarafından bir karış yerin bile Ermenilere terk edilmeyeceği ve belki yangın yerinden farkı kalmayan Vilâyat-ı Şarkiye için Sarıkamış Ormanlarının elimizde kalması ve en mühim nokta da Ermenilerin artık bizim için zararlı bir orduya malik olmamalarının teminidir. Bugün İngiliz, Fransız, Yunan ve Halife Ordusu kuvvetleriyle bilfiil muharebede olduğumuz, Gürcü ve Ermeni kuvvetlerinin taht-ı takibâtında bulunduğumuz gibi, İtilâf Hükümeti'nin para ve tesirleri ve İstanbul Hükümeti'nin propagandalarıyla dahili isyan ve ihtilâllerle uğraşılmaktadır. Bu muhâlif kuvvetler ortadan kaldırılacak dahilî ve haricî vaziyetimizi ıslah edecek şey, Şarktaki Ordumuzun Garb'e tevcihidir. Bu da ancak Şarkta ve Bakû'deki hidmet ve mesâînizde olduğuna kani olunuz. Bu hidmet ve mesâînizde Rus ve Azerbaycan Sovyet Hükümeti'ni kuşkulandıracak ve şüphelendirecek ve bize muavenetlerini mübeddel etmemeğe sevk edecek tarz-ı hareketlerden ve milliyet prensiplerinden tevakki olunması lâzım ve zaruridir. Çünkü vaziyet-i hal ve siyaseti hazıramızda Ruslardan başka hiçbir nokta-i istinadımız kalmamış olduğu zât-ı samilerince malûmdur. Ve Bakû'ye Ankara Hükümeti tarafından mümessil Memduh Şevket Bey tayin edilmiştir. Erzurum'dan birkaç güne kadar Bakû'ye muvasalat-ı samilerinde ve bilhassa Bakû Kongresi'nde Türkiye namına ancak bu mümessilimizin şahsı ve beyanatı muteber görülerek, mezkûr kongreye iştirak edip tarafımızdan hiçbir vesikaya hamil olmayan vekillerde itilâf-ı teşvikat ve parasıyla dolap çevirmek isteyen hüviyetleri meçhul bir takım eşhasın sözlerine itibar olunmaması lâzımdır. Bera-yı malûmat şu ciheti de arz ederim ki, Hint, Suriye, ve Irak kıtalarından Ankara'ya gelen heyet-i murahhasalar Anadolu Hükümeti'ni tanımış olduklarını ve Türkiye'nin kurtarılması için her fedakârlı-

ğa hazır bulunduklarını teşkilât için zabitanla yardım etmemizi istedikleri ve bu hususta her türlü mesarifattan çekinmeyeceklerini beyan etmişlerdir. Milletimizi kurtarmak için biz ölünceye kadar uğraşacağız, sizlerin de Azerbaycan'daki mesâînizin inzimamı bittabi daha ziyade ümit bahştır. Hindistan ve Afganistan mesâîsi bilahare daha tesirli ve şerefli olur. Kars yolu açılmaz ise harb-i umumiden kalan (okunamadı) İngilizler tarafından dahi bir kısmı alınmış olduğundan zavallı milletimizin ne elim vaziyetlere düşeceği tasavvur buyurulur. Binaenaleyh her bir işlerimizde esas, inleyen Anadolu'ya en yakından yardım olmalıdır. Bu yardımı sizden milletim namına talep ediyorum. En büyük hürmetlerimle de sizi deraguş ederim ve samimiyet-i tamamıyla gözlerinizden mütahasseten öperim. 7.9.36

Şark Cephesi Komutanı
Kâzım Karabekir"

Görüldüğü üzere, Kâzım Karabekir, Enver Paşa'ya gönderdiği bu mektupta, Enver Paşa'dan, Bakû Kurultayı'nda Doğu yolunun açılması, Doğu ile irtibatın sağlanması, Ermeni meselesinin millî menfaatler doğrultusunda halli ve Doğu'da sulh ve sükûnetin kurulması yolunda çalışmalar yapmasının arzu edildiğini belirtmekte ve bunun için Hindistan ve Afganistan işini erteleyerek, yukarıdaki işler tamamıyla halledilinceye kadar Bakû'de kalmasını istemektedir. Bakû'de kalacağı bu süre içerisinde de Türkiye'ye yardıma gelecek kuvvetli bir ordu vücuda getirmesi için çalışmalar yapmasının gerekli olduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu güç durum hakkında bilgi verilerek, Sovyetler'den başka hiçbir yerden yardım umudu olmadığı hatırlatılıp, bu yüzden Rus ve Azerbaycan Sovyet Hükümeti'ni kuşkulandıracak hareketlerden, özellikle milliyet prensiplerinden kaçınılmasının zaruri olduğu kaydedilmektedir.

Bu mektubun Bakû Kurultayı esnasında Enver Paşa'nın eline geçmesi oldukça zordur. Hatta Paşa, Bakû'den ayrıldıktan sonra gelmiş olmalıdır. Zira Kurultay son oturumu mektubun yazıldığı tarih olan 7 Eylül'de yapmış ve 8 Eylül'de büyük törenler yapıldıktan sonra Enver Paşa, Komintern'in temsilcileri ile beraber tekrar Moskova'ya dönmüştür. Yani bu mektubun, Enver Paşa'nın Bakû'de bulunduğu sırada eline geçmesi mümkün değildir.

Enver Paşa 1 Eylül 1920'de açılan Doğu Halkları Kurultayı'nda delegelerin çoğunun coşkulu tezahüratı ile karşılanmış[113] ve İbrahim Tali Bey'le aynı locada oturmuştur.[114] Bu sırada TKT adına kongreye katılan delegelerden bazılarının Enver Paşa aleyhinde tezahürat yaptıkları da anlaşılmaktadır.[115]

Enver Paşa'ya, gerek TKT'nin aleyhte tezahüratları ve gerekse Azerbaycan Hükümeti'nin soğuk davranışları sınırlı kalmıştır. Çünkü Enver Paşa Komintern'in önde gelen simaları olan Zinovyev, Radek, Bela Kun gibi şahsiyetlerle Bakû'ye gelmişti. Sovyetler'in Doğu'ya yöneliş politikası gereği, Enver Paşa'nın Doğu halkları üzerindeki nüfuzundan yararlanmak isteniliyordu.[116] Ancak buna rağmen kurultayda, bazı konuşmacılar, Enver Paşa Türkiyesi'nin "emperyalist" siyasetini dile getirmekten geri durmamıştır.

113 Kurultay sonrası raporunda Hafız Mehmet Bey şöyle yazıyor: *"Enver Paşa'ya karşı Bakû sokaklarında ve kongre mahallinde gösterilen teveccüh ve muhabbet muhayyir-ül ukul ve tarihen na-mesbuk olduğundan..."* (*ATASE*, A.1/4282 Kl.558, D.118/36, F.26-12.)

114 Aydemir, *Enver Paşa*, III, s.574.

115 Aydemir, *Enver Paşa*, III, s.574; *ATASE*, A.1/4282 Kl.558, D.118/36, F.2-11.

116 Hafız Mehmet Bey, daha önce belirttiğimiz raporunda Mustafa Suphi'nin Enver Paşa aleyhinde yaptırdığı gösterilerin Zinovyev ve Radek gibi kurultayın önde gelen şahıslarının dikkatini çektiğini belirtmekte ve yakından onlarla Mustafa Suphi arasında büyük bir ihtilafın çıkması ihtimalinin büyük olduğunu ifade etmektedir. (*ATASE*, A.1/4282 Kl.558, D.118/36, F.26-29.) Komünist liderlerin Enver Paşa'ya bu kadar çok önem vermeleri kurultay esnasında birçok delegenin dikkatini çekmişti. Ve bu durumu gazetelere verdikleri beyanatta şöyle değerlendirmektedirler: *"Eğer Bolşevikler Enver Paşa ile razı gidiyorlarsa demek ki, Enver onlara bir güç gibi gereklidir."* (*Natsionalisti* (Bakû), 13 Ekim 1920.)

Örneğin, 2 Eylül tarihli kurultayın ikinci oturumunda konuşan Bünyadzade, 1918'de Türklerin Kafkasya'daki hareketlerini eleştirerek, bu hareketi *"Enver Paşa Türkiyesi, Azerbaycan'ı Rus emperyalizminden kurtarmaya geliyor. O'na cumhuriyet, kendisini istediği gibi düzenlemek, millî istiklâl vs. getiriyor"* şeklindeki değerlendirmelerin doğru olmadığını, tam bir yalan olduğunu söylemiştir.[117]

Kafkas Dağlılarını temsilen kurultayda bulunan Celal Korkmazov, Enver Paşa'nın bulunmadığı dördüncü oturumun ilk kısmında bir konuşma yapmış ve Kafkasya'da Türklerin emperyalist siyaset izlediği yönünde konuşmasını sürdürerek, *"Kafkaslar'da Sovyetçi iktidarları boğmak için anti inkılâpçı hareketleri örgütleyen Enver Paşa'yı burada görememekten üzgünüm"* diyerek,[118] manalı bir harekette bulunacaktır.

Kurultayın 5 Eylül tarihli oturumunda uzun bir konuşma yapan Pavloviç ise, Enver Paşa Türkiyesi'ni savaş taraflısı siyaset yürütmekle suçlayarak, II. Wilhem Almanyası ile yapılan ittifakı sert bir dille tenkit etmiş ve Brest-Litowsk Konferansı'nda, Enver Paşa Hükümeti temsilcilerinin davranışlarının utanılır nitelikte olduğunu belirtmiştir.[119]

Bundan sonra söz alan Mutuşev de İttihat ve Terakki'nin 12 yıllık iktidarı esnasında, Türk köylüsünün sefaletin, fakirliğin en son safhasına indiğini söyleyerek, bu eleştirilere katılmıştır.[120]

Enver Paşa, Bakû'de, halk ve Müslüman delegeler tarafından kendisine karşı gösterilen sevgi, muhabbet ve ilgiden[121] oldukça

117 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.76.
118 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.92-96.
119 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.148.
120 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.156-158.
121 Bakû Kurultayı'na Trabzon'dan katılan Abdulhalim ve Alim Kemal Efendiler dönüşte gazetelere verdikleri beyanatlarda Bakû Kurultayı'nda Enver Paşa'ya gösterilen sevgi ve ilgiden şöyle söz etmektedirler: *"Sonra nazar-ı hayretimizi celbeden bir mesele daha var. Enver Paşa'nın Müslümanlar üzerindeki nüfuz-ı*

memnun kalmıştır. Müslüman ülkelerden gelen delegelerle uzun görüşmeler yapmış, onların dertlerini dinlemiş, öğütler vermiştir.[122] Müslüman delegelerin Enver Paşa'ya gösterdikleri aşırı ilgi Sovyet liderlerin huzurunu kaçırmıştır. Bolşevikler kalabalık silahlı Müslümanların Bakû'ye hareketlerini, bir dereceye kadar normal karşılamış, ancak Enver Paşa'nın onlar arasında oldukça popüler olması, onlarda Sovyetler'e karşı darbe teşebbüsünün olabilirliliği korkusuna yol açmıştır.[123] Halbuki Bolşeviklerin amacı da Enver Paşa'dan Müslümanları etkileme konusunda yararlanmaktı. Ancak Enver Paşa'nın geçmişi onları şüpheye düşürüyordu. Bu nedenle devamlı surette Enver Paşa'yı kendi kontrolleri altında tutmaya

âzimi o ne cazibe, o ne kerâmettir. Meclis açılmıştı. Nutuklar devam ediyordu. Birden locanın birinde Enver göründü. Müslümanlar Enver'i görür görmez kıyametler koptu. Herkes meclisi bırakarak etrafını ihata etti. Kimi elini öpüyor, kimi arkasını okşuyor, kimi elbisesine temas ediyor, hayretlere düşmemek mümkün olmuyor. Yetişip elini sıkamayanlar, onunla müsâfaha edenleri yakalıyorlar. Enver'le müsâfaha eden, 'o mübarek elinizi veriniz öpeyim' diye görseniz ne muhabbet, ne rabıta gösteriyorlar. İslâm âlemini tahrik için öyle müessir bir şahsiyet ki, o kadar şöhret kazanmış ki, İslâm âlemi arasında adeta bir timsâl-i ittihat ve necat olmuş. Onu bilmeyen, işitmeyen zannetmem ki, hiçbir Müslüman olsun. Müslümanlar onun hakkında hiç bir kelime tenkid dinlemek istemiyorlar. Kusurunu söylemek isteyenlere düşman oluyorlar. Ve bazı yerlerde katiyen söyletmezler, söylemek cüretinde bulunanlar olursa öldürmeye kalkışıyorlar." (*Dertli*, 27 Kânunu evvel 336/27 Aralık 1920). Hafız Mehmet Bey, Bakû'den Trabzon'a döndüğünde verdiği raporda; *'Enver Paşa'ya karşı Bakû sokaklarında ve kongre mahallinde gösterilen teveccüh ve muhabbet muhayyir-ül ukul ve tarihen na-mesbuk olduğundan Anadolu Hükümeti'nin müşarunileyhe de müzahir ve kendisiyle hemfikir bulunduğunu Sovyet Hükümeti'ne bildirmesi ve hatta müşarünileyhe bir sıfat-ı resmiye ita etmesi henüz kaybedilmemiş büyük bir fırsattan vası mikyasta istifadeye vesile olacağı şüphesizdir'* diye yazmaktadır. (*ATASE*, A.1/4282, Kl.558, D.118/36, F.26-12.)

122 Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Müslüman delegelerle görüştüğünü ve onlara şu nasihatte bulunduğunu yazmaktadır: *'Ben bilumum Müslüman delegelere Bolşeviklerin hareket esnasında yaptıkları bazı fenalıklara bakmayarak, Sovyet idaresiyle birlikte yürümelerini ve bu suretle örfen ve maddeten yükselerek istiklâllerini muhafaza eylemelerini her vesileden istifade etmeyi kendilerine söyledim.'* (*ATASE*, A.1/4280, D.16-A/4 Kl.549, F.4-2).

123 Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa*, s.39.

özel önem vermişlerdir. Kurultay sonrası Enver Paşa'nın Bakû'de bırakılmayarak Moskova'ya götürülmesi bunu açıkça göstermektedir. Diğer taraftan Sovyetler'in Türkiye politikası açısından Enver Paşa çok daha önemliydi ve asıl bu açıdan elde tutulmalıydı.

Bazı yazarlar tarafından, Bakû Kurultayı'nda, komünist vekillerin çoğunluğu ve özellikle Müslüman olmayanlar tarafından Enver Paşa'ya pek itibar edilmediğini ve ileriki siyasi işler için ona platform teklif edilmediğini, bu durumun Enver Paşa'nın Bolşevik destekleyicileri olan Zinovyev ve Radek'in amaçlarının tamamıyla başarısız olduğunu gösterdiği kaydedilmektedir.[124] Bu yoruma tam olarak katılmak mümkün değildir. Enver Paşa'ya karşı Müslüman olmayan delegelerin ve hatta Müslüman komünist delegelerin bir kısmının mesafeli davrandığı gerçektir. Ancak Komintern liderlerinin desteğindeki Enver Paşa'ya karşı aleyhte davranışlar sınırlı kaldığı gibi, asıl bu davranışlar içerisinde olan bir kısım komünistlerin gözden düştüğü ve kendilerine Kurultay sonrası oluşturulan kuruluşlarda görev verilmediği görülmektedir. Enver Paşa grubundan Bahaeddin Şakir'in Kurultay tarafından oluşturulan Propaganda ve Hareket Sovyeti'ne (Şark Şûrası) seçilmesi, kurultay günlerinde Enver Paşa'ya en etkili tepkiyi gösteren Mustafa Suphi'nin gözden düşmesi ve bu sovyet içerisine alınmaması bunun en açık delilidir.

a) Enver Paşa'nın Bildirisi

Enver Paşa, kurultayın 4 Eylül tarihli, akşam sekizde başlayan son oturumuna katıldı ve bu oturumda Enver Paşa'nın bir bildirisi okundu.[125] Kurultaya gelen birçok Batılı ülkenin temsilcilerinin zaman darlığından bildirilerinin okunmayarak, sonradan yalnızca

124 Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa,* s.39; Poul Dumont, "La Revolution impossible: les courants d'opposition en Anatolie 1920-1921" C.M.R.S. XIX/1-2, 1978, s.141'den aktaran: Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa,* s.39.

125 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.108.

basında çıkması ve tutanakta yer alması kararlaştırılırken,[126] Enver Paşa'nın bildirisinin okunması ve bu konuşmadan sonra bir karar kabul edilmesi, ayrıca kongreden sonra çıkarılan *Şark İli* dergisinde de yayınlandığı[127] düşünülürse, Sovyet liderlerin, Paşa'nın kurultayda bulunmasına büyük önem verdikleri kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Enver Paşa'nın bildirisinin ne zaman ve kim tarafından okunduğu konusunda çeşitli bilgiler verilmektedir. Örneğin, Ali Fuat Cebesoy, Enver Paşa bildirisini kendisi okudu derken,[128] Ş.S. Aydemir Başkanlık Divanı'nın Paşa'nın kendi nutkunu okumasına izin vermediğini, Türk komünistlerinden Mehmet Emin'in istemeyerek okuduğunu belirtmektedir.[129] Azerbaycanlı tarihçi Ziya Bünyadov ise, *"Enver Paşa kongrede konuşacağı zaman, Zinovyev, Radek ve başkaları onu konuşmaya bırakmayıp, 'Size yalnız on dakika vakit verilir' diyerek, Enver Paşa'yı asabileştirmişler ve Paşa o asabi halde kongreyi terk etmiştir. Onun bildirisi, 8 Eylül'de, yapılan oturumda okunmuş ve kongre materyallerine sahteleştirilerek dahil edilmiştir"* demektedir.[130]

Kurultayın son toplantısını 7 Eylül'de yaptığı düşünülürse, yukarıdaki iddiayı dikkate almak mümkün değildir. Aslında kurultayda kabul edilen kurallar gereği, bildiriler yazılı olarak başkanlık divanına sunulacak ve başkanlık divanının uygun görmesi ile ancak okunabilecekti.[131] Bu kural gereğince kurultay tutanaklarına göre, Enver Paşa bildirisini Başkanlık divanına vermiş ve kurultayın 4 Eylül tarihli son oturumunda, önce kurultay sekreteri Ostrovski ta-

126 Örneğin, Zinovyev'in birlikte Moskova'dan Bakû'ye getirdiği Amerikalı John Reed'in bildirisi kurultayda okunmamış, sonradan tutanaklara geçirilmiştir. (*Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.121-125; Menemencioğlu, "Enver Paşa ve Doğu Halkları Kurultayı", s.48.)

127 *Şark İli*, s.63-64.

128 Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.14.

129 Aydemir, *Enver Paşa*, III, s.574-575.

130 Ziya Bünyadov, "Şark Halklarının Birinci Kurultayında Enver Paşa'nın Çıkışı", *Elm ve Heyat*, No.11-12, Bakû, 1991, s.1.

131 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.100.

rafından Rusça okunmuş ve Türk komünistlerinden Mehmet Emin tarafından Türkçeye çevrilmiştir.[132]

Enver Paşa'nın kurultaya sunduğu bildirinin sahteleştirilerek tutanaklara geçirildiği değerlendirmeleri, Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde bulunan Enver Paşa'nın kurultaya sunmak için hazırladığı Türkçe (Arap harfli) metin ile kurultay tutanaklarındaki metninin karşılaştırılması ile yapılmaktadır. Masayuki Yamauchi tarafından TTK Arşivi'nde bulunan bu belge yayımlanmış ve kurultay tutanaklarındaki şekli ile olan farklar ortaya konmuştur.[133] Ancak bu durum Enver Paşa'nın bildirisinin sahteleştirilerek kurultay tutanaklarına geçirildiği değerlendirmelerini haklı çıkarmaz. Çünkü TTK Arşivi'nde bulunan metin, büyük ihtimalle Enver Paşa'nın bildirisinin ilk müsvedde olarak yazılmış Türkçe taslağıdır. Daha sonra Enver Paşa, bu metni Rusçaya çevirtirken yeni ifadeler eklemiş veya bazı kavramları değiştirmiş olabilir. Çünkü Enver Paşa'nın bildirisinin de yer aldığı kurultay tutanakları hem Rusça, hem Fransızca ve hem de Türkçe olarak 1920 yılı içerisinde yayımlanmıştır. Bu metinler arasında dahi tercümelerden kaynaklanan bazı küçük farklılıklar mevcuttur. Enver Paşa'nın bundan haberinin olmadığı düşünülemez. Kanaatimizce Enver Paşa bildirisini, Zinovyev ve Radek gibi Komintern liderlerinin bilgisi dahilinde, onlarla görüşerek hazırlamış ve kurultay başkanı olarak Zinovyev'in izni ve onayı ile kurultayda okunmuştur. Zaten temel olarak iki metin arasında büyük farklılıklar bulunmamaktadır. Her iki metin arasında Bolşevik terminolojisine uygun bazı değişiklikler ve bazı dinî terimlerin değiştirilmesi dışında, anlamı bozacak farklılıklar göze çarpmamaktadır. Kısa bir süre sonra *"Mesai"* gibi radikal Marksist bir programı hazırlatıp yaymakta bir sakınca görmeyen Enver Pa-

132 *Perviy Siyezd Narodov Vostoka,* s.112; Yamauchi, *Hoşnut Olmayan Adam,* s.38. Enver Paşa'nın bildirisinin TTK Arşivi'nde bulunan Arap harfleriyle Türkçe taslak metni ekte verilmiştir. Bkz. Ek-9.

133 Yamauchi, *Hoşnut Olmayan Adam,* s.38-39.

şa'nın, kurultay için hazırlamış olduğu bildirinin Türkçe taslağından bazı dinî terimleri çıkarması ve bazı ifadeleri Bolşevik terminolojisine uydurması oldukça doğaldır. Nitekim Enver Paşa, Mayıs 1921'de Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya yazmış olduğu mektupta şu itirafta bulunmaktadır: *"...(Bakû Kongresi'nde) Türkiye'ye Şark'ta komünizm taraftarı olduğumu alenen söylediğim gibi..."*

Ne zaman ve kimin tarafından okunduğu hakkında bu kadar çok fikir ileri sürülen ve kurultayın 4 Eylül tarihli son oturumunda okunan Enver Paşa'nın bildirisinin 1920'de Bakû'de yayınlanan *Şark İli* dergisindeki şeklini bazı ifadeleri sadeleştirerek burada vermeyi daha uygun bulduk:[134]

"Enver Paşa'nın Bildirisi

"Yoldaşlar! Emperyalist ve kapitalistlerle savaşan bizlerin Bakû'de böyle büyük ve heyecanlı bir meclis halinde toplanmamıza imkân hazırladığından dolayı Üçüncü Enternasyonal'e ve onun başkanına teşekkür ediyorum.

"Yoldaşlar! Biz emperyalist ve kapitalist âlemiyle ilişkilerde bulunduk. Bunlar bizi yağma etmek ve çıplak kalıncaya kadar soymakla yetinmediler. Kanımızı içmeye ve bizi dünyadan kaldırmaya çabaladılar. Bizim ilişkide bulunduğumuz Avrupa siyasetçilerinin özleri sözleri yalandır, hiledir. Halbuki bugün bu türlü kirli ilişkilerin aksine sözü doğru, hakkı tanır öyle bir müttefikle yan yana bulunuyoruz ki, adına Üçüncü Enternasyonal derler.

"Yoldaşlar! Türkiye savaşa girdiği zaman dünya iki ordu karargâhına bölünmüştü. Birinde bulunanlar kapitalistler ve inkılâpçı eski Çar Rusya'sıyla onun müttefikleriydi. İkincisinde

134 *Şark İli*, s.63-64; *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.17, L.3-6; *Perviy Siyezd Narodov Vostoka*, s.108-112; Bünyadov, *Şark Halklarının Birinci Kurultayı'nda Enver Paşa'nın Çıkışı*, s.1-2.

bulunanlar Almanya ile müttefikleri idi ki, hem istilacı hem de kapitalist idiler. Biz bu iki zümreden Çar Rusya'sıyla İngiltere'den ve bunların dostlarından ibaret olanlara karşı savaş ettik. Çünkü bunların meramları bizi tamamıyla boğup vücudumuzu yeryüzünden kaldırmaktı. Biz Almanya tarafına geçtik. Çünkü Almanya hiç olmazsa varlığımızı bize bağışlamaya razı olmuştu.

"Almanlar amaçlarına erişmek için bizden istifade ettiler, fakat biz bu türlü antlaşmalara ortaklık etmiyorduk. Bizim gayret ve sebâtımızın en birinci hedefi istiklâlimizi korumaktı.

"Yoldaşlar! Beni, Berlin'in rahat hayatından Trablus'un kızgın cehennemi çöllerine ve Bedevilerin yoksul çadırlarına götürüp ömrümün en sıkıntılı günlerini geçirmeye zorlayan duygu, istilacılık duygusu da değildi. Trablus'u, Trabluslular için kurtarmaya çalıştık ve biz bunun için seviniyoruz ki Trablusluların dokuz yıllık muharebenin neticesi olarak istilacılarını kovmayı başardılar. Azerbaycan hakkında da başka maksatlarımız yoktu. Ve Azerbaycan Azerbaycanlıların akîdesini besliyorduk. Biz yanlış yola düşüyor idiysek bu bizim felaketimizden ileri geliyordu.

"Yoldaşlar! Savaş zamanında ben önemli bir mevkide idim. Sizi inandırırım ki, Alman istilacılığı sınıfında savaşmaya mecbur oluşumuza acıyorduk. Ben Alman istilacılığı kadar da İngiliz istilacılığını ve İngiliz istilacılarını iğrenç görür ve lanetle karşılarım. Bence çalışmayanları zenginleştirmek fikrinde bulunanların hepsi mahvedilmeye layıktırlar. İstilacılığa (Emperyalizme) dair benim nazarım budur.

"Yoldaşlar! Şimdiki Rusya o zaman mevcut olsa idi, bugünkü maksatlar uğrunda savaşsaydı, biz –şimdi yaptığımız gibi– o zaman da bütün kuvvetimizle onun safında bulunurduk. Buna

sizi inandırırım ve sözümün gerçeğe uygun olduğunu da şöyle ispat ederim: Biz Sovyet Rusyası'yla birlikte iş görmeye karar verdiğimiz ve işe başladığımız vakit (Yudeniç)in Ordusu Petrograd'ın yakınında bulunuyordu. Kolçak orayı tutmuştu. Denikin güneyden Moskova'ya yaklaşıyordu. Bu kuvvetleri harekete getiren Antanta (Müttefik Avrupa Devletleri) ise oyunu kendi yararına bitmiş sayıyor ve yırtıcı dişlerini gösterip sevinç ile ellerini ovuşturuyordu. Biz Rusya'ya dost olmaya çalıştığımız zaman hal böyle idi. Karadeniz'de fırtınalar gemimin direklerini kırıp beni geriye sürmeseydi, (Kovno) ve (Riga) hapishanelerinin duvarları ve bindiğim tayyarelerin yere düşmesi yoluma setler çekmeseydi, ben size Rusya'nın en müşkül ve felaketli zamanında gelirdim. Ve bazı arkadaşlara izahat vermek gereği beni burada böyle şeyleri söylemeye mecbur etmezdi.

"Yoldaşlar! Dünya Savaşı'nın ilk istila çarpışmalarında bizim yenildiğimizi siz biliyorsunuz; fakat mağdurlar ve mazlumlar savaşı nazarıyla ben bizi yenilmemiş sayıyorum. Çünkü Türkiye istilaya doymaz Çar Rusyasının yıkılıp savrulmasını hazırlayan etkenlerden biri olduysa bu görevini ancak boğazları kapamakla yaptı ve işte o sebepledir ki, o zalim kara hükümetin yerine, şimdi mazlumların doğal müttefiki olan Sovyet Rusyası kuruldu. Bu sebeple, Türkiye dünyayı kurtarmak için yeni yolu açanların ortağı oldu. Gerçekten mazlum gözüyle bakarak, ben bu hali Türkiye için gaye ve zafer sayıyorum.

"Yoldaşlar! Bugün istilacılara karşı kahramanca dövüşen Türk ordusu –ki kuvvetlerini rençperlerden alıyor– söylediğim gibi mağlup olmamıştı. Bu ordu aynı düşmanla on beş sene savaştıktan sonra, şimdi de iki yıldır nihayetsiz ihtiyaç ve sıkıntı içinde savaşa sebât ile devam ediyor. Şimdiki savaşı öncekine benzetmek olmaz. Türk ordusu kati imanıyla yürü-

yor. Zafer çünkü Doğu dünyasının Üçüncü Enternasyonal ile müttefik olduğunu ve kendinin haklı davalarına bütün dünya mazlum ve sefillerinin arka çıktığını görüyor.

"Yoldaşlar! Transval Muharebesi ile başlayan Dünya Savaşının hareketli devresi 1914 yılında istilacılar arasında başladı ve 1918 yılına kadar sürdü; şimdi ise kat'i devreye girdi ve şüphesiz bizim galibiyetimizle, yani mazlumların zaferiyle bitecek ve yalnız istilacı emperyalistlerin silahı elden bırakmalarıyla değil, büsbütün yıkılmalarıyla sonuçlanacaktır.

"Bu kurultay mazlumları savunmak için kanını döken Kızıl Ordu'ya ve Türk mücahitlerine yeni bir kuvvet verecektir. Bu kurultay, bu savaşın bizim zaferimizle, yani hakkın zaferiyle bitmesine çalışacaktır.

"Bizi Üçüncü Enternasyonal'e yaklaştıran sebep, yaptığımız şimdiki savaşta kendimize yardım ve arka bulmak arzusu değildir. Siyasi ve sosyal inançlarımızın esasta birbirine yakın bulunması da, ben sanıyorum ki büyük sebeptir. Biz inkılâbı kuvvetimizi daima halktan, halkında mağdur ve yoksul kısmı olan rençper sınıfından alıyorduk. Eğer bizim çokça fabrikalarımız ve işçilerimiz olsa idi, önce onları anardım. Rençperlerimiz inkılâpçılarla birlikte idiler. Cisim ve ruhla bizimle çalışıyordular. Bu şimdi de böyledir. Bunun için biz halkımızın mağdur kısmına dayanıyoruz. Biz bu kısmın ağrısını ve dertlerini duyuyoruz. Onunla birlikte öleceğiz...

"Yoldaşlar! Biz halkın arzularına riayet ettiğimiz için geleceğinin kendi eline verilmesi taraftarıyız. Onlar ki bizimle yaşamak istiyorlar. Biz hayatımızı kendilerine bağlı biliyoruz. Onlar ki bizimle yaşamak istemiyorlar; biz kendi geleceklerini kendilerine bırakmak istiyoruz. Milliyet meselesinde bizim nazarımız budur.

"Yoldaşlar! Biz savaşın aleyhindeyiz. İktidar ve yetki için insanların birbirini boğmalarına karşıyız ve daimi barışı vücuda getirmek için Üçüncü Enternasyonal ile birlikte yürüyoruz. Ve ancak bunun içindir ki, bütün engelleri geçerek kanlı savaşa şimdiye kadar devam ettik ve edeceğiz.

"Yoldaşlar! Biz çalışan sınıfın bahtiyarlığını istiyoruz. İster yerli, ister yabancı olsun, başkalarının kazancından hileyle, zorla istifade etmenin ve edenlerin aleyhindeyiz. Onlara karşı pervasız ve merhametsiz davranmalıdır. Biz halkımızın sanatı ve ekinciliğini büyük hesap ileri götürüp işin meyvelerinden herkesin yararlanmasını istiyoruz.

"Yoldaşlar! Hürriyet ve bahtiyarlık denen şeyleri ancak azimli ve irfanlı milletin elde edeceği inancındayız. Çalışmayla birlikte gerçek hürriyeti temin edecek esaslı bilig ve eğitim ışıklarıyla yurdumuzun aydınlanmasını istiyoruz. Bu amaçta erkekle kadın arasına fark koymuyoruz. Sosyal siyasete dair düşüncemiz budur.

"Yoldaşlar! Size beyan ediyorum ki, Fas'ın, Cezayir'in, Tunus'un, Trablus'un, Mısır'ın, Arabistan'ın, Hindistan'ın inkılâpçı teşkilâtlarının beni buraya vekil gönderen kurultayı, bizimle bir düşüncededir. İnkılâpçı tedbirlerin hepsi uygulanarak, emperyalist ve kapitalist yırtıcıların dişleri kırılacağına ve kuvvetlerinin yok olacağına vekili olduğum kurultayın imanı tamdır.

"Yoldaşlar! Bu imanın harekete getirdiği eller birbirine uzanıyor. Bu savaşın sonuna kadar birlikte çalışanların ellerini sıkıyorum. Bu savaş uzun sürecektir. Lâkin bizim galibiyetimizle bitecektir. Başarılar diliyorum.

"Mağdur ve mazlumların birliği yaşasın! Bu birliğin karşısında titreyen gaddarlar ve zalimler kahrolsun!"

b) Enver Paşa'nın Kurultay Sonuçları Hakkındaki Düşünceleri, Faaliyetleri ve TBMM Hükümeti

Enver Paşa'nın kurultay esnasında ve sonrasında; kurultaydan oldukça memnun olduğu ve geleceğe yönelik bir iyimserlik taşıdığı anlaşılmaktadır. Enver Paşa, daha Kurultay'ın son günü olan 7 Eylül 1920 tarihli, Küçük Talat ve Nail Beyler vasıtası ile Anadolu'ya gönderdiği, Kâzım Karabekir Paşa'ya hitaben yazılmış mektubunda; *"Şark kongresinden pek memnunum. Atide pek iyi neticeler verecektir"* demekteydi.[135]

8 Eylülde Bakû'de yapılan büyük törenlerden sonra Komintern temsilcileri, Enver Paşa'yı da yanlarına alarak Moskova'ya hareket etmişlerdir. Oldukça eziyetli bir yolculuktan sonra,[136] Moskova'ya varan Enver Paşa, kurultayın sonuçlarından oldukça memnundur. Bakû Kurultayı ile ilgili olarak Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektup, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. 29 Eylül 1920 tarihli ve Bakû Kurultayı hakkında da önemli bilgiler veren Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bu mektup aşağıdadır:[137]

"Muhterem kardeşim,

"Size Moskova'dan yazdığım mektupta Bakû'ye gideceğimi bildirmiştim. 26 Ağustos 336 (1920)'da Komünist Fırkası'nın Kuvve-i İcrâiyesi âzâsından Zinovyev, Radek ve Macar Belakun ile beraber Moskova'dan hareket ettik. Yolda Zinovyev ve arkadaşlarla görüştüm. Bunlar Şark'ta komünizm için zemin-i mesâî olmadığından ve komünizm prensipleri üzerinde çalışılması şarktaki efkârı aleyhimize çevireceğinden zahiren ittihad-ı islâm esasına istinad etmemek üzere, İngilizler ve kapi-

135 Karabekir, *Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, s.47.

136 Komintern tarafından çektirilen Doğu Halkları Kurultayı Filmi'nde, kurultay sonrası Bakû'de yapılan törenler ve Enver Paşa ve Komintern temsilcilerinin Moskova'ya dönüş seyahati ile ilgili ilginç görüntüler yer almaktadır. (*Doğu Halkları Kurultayı Filmi.*)

137 *ATASE*, A.1/4280, D.16-A/4 Kl.549, F.4-1, 4-2, 4-3.

talizm aleyhine (olan) her hareket-i ihtilâliyeyi himaye ve teşcî' edeceklerini izah ettiler.

"Bakû'ye muvasalatımızın ertesi günü Üçüncü Enternasyonal heyet-i icraiyesiyle komünist ve gayri komünist olarak şarkın her tarafından gelen Müslim ve gayri Müslim 2500 kadar azadan mürekkep olan kongre küşâd edildi. Kongrenin netice-i mukarreratı Anadolu'nun mukavemet hareketini takdir ve bu harekete muavenet hakkında Üçüncü Enternasyonal'in Moskova'da verdiği kararı tasvip etmekle beraber halkın daha ziyade refah ve saadetini temin maksadıyla komünizmin sarf-ı mesâî etmesine mütedair oldu. Kongreye Erzurum'dan ve Trabzon'dan gelen murahhaslardan bazıları hassaten Hafız Mehmet Efendi size vaziyeti ve oradaki ahvali ve benim yazamayacağım malumatı daha etraflı izah edecekleri için burada tafsilinden sarf-ı nazar ediyorum.

"Yalnız kongrede komünist olsun olmasın bilcümle Müslüman murahhaslarla görüştüm ki, bunlar Türkistan, Afganistan, Kırgız ve Dağıstan, Kafkas ve Çerkez gibi, bilumum Şark memleketlerine ait idi. Bunların müttefiken Türkiye'ye ve Türklere karşı tarif edilemeyecek derecede pek büyük bir muhabbetle ve kati rabıtalarla merbut olduklarını hissiyat ve bazen tezâhürat ile gösterdiler. Benim anladığıma göre İslâm'da bir intibâh-i umumî neticesi olarak, Türkiye'ye karşı vaki olacak her zararın neticede kendilerine daha büyük mikyasta teveccüh edeceği kanaati hasıl olmuştur. Bu kanaat neticesi vakî' olan tezahürat bazen komünistleri düşündürdü. Her ne defa Türkiye'yi komünist idaresine namzed addeden Rus Komünist Heyet-i İcraiyesine bu Müslüman birliğinin bir kuvvet olduğu ve bu kuvvetin Komünizm ile elde edilemeyeceği kanaatini verdiğini zan ediyorum. Ben bilumum Müslüman delegelere Bolşeviklerin hareket esnasında yaptıkları bazı fenalık-

lara bakmayarak, Sovyet idaresiyle birlikte yürümelerini ve bu suretle örfen ve maddeten yükselerek istiklâllerini muhafaza eylemelerini her vesileden istifade ederek kendilerine söyledim. Azerbaycan ve Türkistan ve Hive ve Dağıstan'daki Müslümanlara Rusya Sovyet Hükümeti İstiklâl vermişse de, bunların hemen umumunun idare makinesini Ruslar işgal ettikleri ve harbiye ve hariciye ve maliye gibi nezaretler Moskova tarafından idare edildiği, cihetle şekl-i hazırıyla bu istiklâl, milletlerin inkişâfına o kadar hizmet edemeyecektir. Ve bu tarz-ı idarenin yanlış olduğunu alenen kongrede, Zinovyev ve rüfekasına karşı söylediler. Bilhassa Azerbaycan'da hükümet kısmen komünist fırkasına mensup Müslümanlar elinde ise de kudretin Ruslar ve Ermeniler elinde olduğu görülüyor. Bakû'ye seyahatim bilumum Müslümanlarca pek büyük şevk ile karşılandığı halde Azerbaycan Hükümeti bunun aksi fikirde bulunduğunu göstermeğe çalıştı. Herhalde Azerbaycan resmi adamlarının bu hareketinin başka taraflardan mülhem olması muhtemeldir. Azerbaycan'da seferberlik ilân edildi. Burada teşkil edilecek bir kuvvet ile beraber Kafkasya'dan tedarik edilebilecek bir süvari alayının Anadolu'ya yardım maksadıyla gönderileceğini söylüyorlarsa da, bunun ciddi ve seri vuku bulacağına itimadım yoktur. Anadolu'ya muaveneti vaat eden Sovyet Hükümeti'nin ciddi ve mühim bir muavenette bulunabilmesine ihtimal vermiyorum. Rus Sovyet Hükümeti Küçük Han ile müştereken Gazvin'e doğru ilerlemekte iken, Rusların yağmaya başlamasına muhalefet eden Küçük Han Ruslardan ayrılarak çekilmeğe ve vaz'ı muhalefet olmağa mecbur olması bizim için şayan-ı dikkattir. Mamafih Küçük Han'a da yazılan mektupla aradaki su-i tefehhümü kaldırarak menafi-i umumiye için çalışmasını bildirdim. Anadolu'ya farz-ı muhâl olarak gelecek Hıristiyan Kırmızı Ordunun memlekette su-i tesir yapacağını düşünerek Sovyet Hükümeti'yle anlaşabildiğim takdirde Dağıstan ve Kafkasya'dan bir iki fırka süvari teş-

kil ederek ilk baharda size muaveneti temin ve teşkil edeceğim. Yalnız o zamana kadar evvelki mektupta dahi bildirdiğim vecihle mukavemette sebat gösterileceğinden eminim. Buralara gelen arkadaşlardan ve bilhassa Moskova'daki murahhaslarınızdan anladığıma göre, para vesaire hususunda müşkilat içinde olduğunuzu öğrendim. Bunu esasen tahmin ediyorum: Rusların size büyük bir yardım yapacaklarına ümidvar olmadığım için memlekette mesarifi azaltacak tedbirlere müracaat etmek ve idareyi ona göre basitleştirerek, hem idarede halkın menfaati temin ve hem de mesarifi ehemmiyetli bir surette tenkis edilmiş olur itikadındayım. Rus Sovyet Hükümeti'nin vaziyet-i askeriyesini emin görüyorum. Garpte Lehistan Ordusu şimdiki vaziyeti muhafaza edebilir. Cenuptaki Vrangel hadisesi dahil zan edersem yakında bertaraf edilir. Kuba taraflarında görülen hareket-i isyaniye dahi Vrangel Cephesi'nin alacağı şekle tabidir. Rus Sovyet Hükümeti'ne lâzım olan esliha vesair ihtiyacat-ı askeriyenin Almanya'dan celbine tavassut ve tevessül edildi. Oradan gelecek esliha vesaireden Sovyet Hükümeti'nin size vaat ettiği muavenetin daha seri ifası mümkün olacaktır. Bundan başka parası Ruslarca tesviye olunmak üzere İtalya'dan da esliha vesaire mübayesine teşebbüs edildi. Kafkasya evvelce de bildirdiğim vecihle istiklâl-i istihsaline çalışıyor. Buna muvaffakiyet husulu da me'mûldur. Kafkasya istiklâlini temin ederse tabi hem kendisi, hem de Rusya için faideli olur. Cemal Paşa Afganistan'a gitmek üzere Taşkent'de idi. Eylül iptidasında hareket ettiği ve elyevm mevkiine vasıl olduğu anlaşıldı. Beraberinde on dört kadar zabit vesaire vardır. Paşa'nın size yazdığı mektubu okudum. Verdiği malûmat hakikaten şayan-ı dikkattir. Buhara'da Kırmızı Ordu bir inkılâp yaptığı cihetle Emir'in maiyeti ile birlikte Afganistan'a firar ettiğini Bakû'de öğrenmiştim. Moskova'ya avdetim de bu inkılâbın Cemal Paşa'nın işarı üzerine yapıldığı resmi menbadan alınan malûmata müs-

teniden haber verildi ise de, Afganistan'a hareket etmek üzere olan Cemal Paşa'nın bu sırada Rusya Hükümeti'ne böyle bir teklifte bulunacağını zannetmiyorum. Sami Bey Hindistan'dan Çin tarikiyle Moskova'ya avdet etti. Mumaileyhin Hindistan ve Türkistan-ı Çin ahvalini tasvir eden rapor suretini size gönderiyorum. Türkistan-ı Çin meselesiyle burada meşgul oluyorum. Sovyet Hükümeti'yle kararlaştırdıktan sonra Sami Bey, o havalide çalışmak üzere tekrar yola çıkacaktır. Türkistan-ı Rus ile Afganistan bizlerden bazı hususat için Türkistanlılara muavenet edecek kudrette Türk memurları istiyorlar. Anadolu'da fazla kalan memurin ve bazı zabitandan veyahut İstanbul'dan dahilî ve askerî ve siyasî ve maarif hususatında teşkilât yapmağa muktedir en aşağı dörder kişiden mürekkep dört grubun bilumum masrafları ve iaşeleri gidecekleri yerlerde temin olunmak üzere, Bakû'ye veyahut Moskova'ya gönderilmesi mucip ve şükran olacaktır.

"Afganistan dahi ordusunun tensîki için altı erkân-ı harp zabiti gönderilmesini rica ediyor. Mümkün ise bu zevatın dahi İstanbul'dan gönderilmesine himmet buyrulmasını rica ederim.

"Gerek evvelce ve gerekse İstanbul'un işgalinden sonra muhtelif sebeplerle Malta'ya gönderilmiş veyahut taraf-ı âlilerine küçük bir yardım olmak üzere Azerbaycan Hükümeti'nden yirmi bin lira kadar bir para istikrazına teşebbüs ettim. Birkaç güne kadar tesviye edilecek olan bu parayı İstanbul'a göndererek emin vasıtalarla tevzî' ettireceğimi arz ederim. Bu vesile ile gözlerinizden öper, Cenâbı Hâktan muvaffakiyetler dilerim. Arkadaşlara da mahsus arz-ı ihtiram eylerim. Enver"

Enver Paşa, kurultaydan sonra Kâzım Karabekir Paşa'ya da bir mektup göndermiştir. Enver Paşa bu mektubunda da; Bakû Kurultayı sonuçlarından çok memnun olduğunu belirterek, Rusların artık Doğu İslâm âlemine doğrudan komünizm ve Kızıl Ordu ile tesir et-

mesinin uygun olmayacağını anlayarak bundan vazgeçtiğini ve ortak düşman olan İngilizlere karşı verilen mücadeleye yardım edeceklerini kaydetmiştir. Ayrıca kendisinin de, ilkbahara İslâm memleketlerinden bir iki süvari fırkası temin ederek, Anadolu'ya göndermesinin mümkün olacağını da yazmıştır.[138]

Yine Enver Paşa, Moskova'dan Berlin'e gönderdiği 25 Ekim 1920 tarihli mektubunda; *"..Bakû'deki Şark Kongresi'nde bulundum. Bu kongre, İslâm harekâtı nokta-i nazarından cidden mühimdir. Ve bence pek iyi neticeler verecektir"* demektedir.[139]

Enver Paşa'nın kurultay günlerinde asıl olarak; Anadolu'daki kendi teşkilatını genişletmek ve Anadolu'da uygulanacak yeni programı hazırlamak için çalışma ve planlar hazırladığı anlaşılmaktadır. "Mesai" adında Bolşevik esaslar çerçevesinde düzenlenen bu program, kurultayın hemen ardından Küçük Talat ve Nail Beyler tarafından Anadolu'ya getirilmiş, Trabzon'da bastırılarak dağıtılmaya başlanmıştır. Enver Paşa, bu konuyla ilgili olarak ne Mustafa Kemal Paşa'ya ne de Kâzım Karabekir Paşa'ya bilgi vermemektedir. Aynı zamanda bu işle görevli olarak Anadolu'ya gönderilen Küçük Talat ve Nail Beyler de Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmek üzere verdikleri raporda, "Mesai"den hiç bahsetmedikleri gibi, Erzurum'da durmayıp derhal Trabzon'a gitmişlerdir. Bu durum, Enver Paşa'nın Anadolu hâkimiyetinden gizli olarak, başka emeller peşinde koştuğunu göstermektedir.

Bu planları anlaşılıp Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine karşı cephe almasından sonra Enver Paşa, Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği sitemkâr mektubunda şunları yazmaktadır:[140]

> "Bakû'ye geldiğimde değil yalnız Türkiye'de fakat bütün İslâm memleketlerinde derhal asker temini İngilizlere (karşı)

138 *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler,* II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, Ankara, 1992, s.25, Belge No.3.
139 Yamauchi, *Hoşnut Olmayan Adam-Enver Paşa,* s.117.
140 Yamauchi, *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa,* Belge No:97, s.206.

yardım edileceğine kani olduğumdan Türkiye'ye Şark'ta komünizm taraftarı olduğumu alenen Kongre'de söylediğim gibi, Anadolu halkının menfaatine daha muvafık ve cidden ezilen halkı düşünüp idare esasına müstenit bir programla Talat Bey ve diğer bir iki arkadaşın Anadolu'ya gitmesine karar verdik. O zaman Kâzım Karabekir Paşa ve zat-ı Samileri komünistlik esasını kabul eder gibi görünmüş olduğunuzdan tabii bu husus(ta) yaptığımızı değil, yalnız size fikrimi yazmakla ittifak (iktifa olmalı) etmiş idim."

Enver Paşa gerek Bolşevik liderlerle kurmuş olduğu ilişkiler ve gerekse Bakû Kurultayı esnasında kendisine gösterilen ilgiden ve bu arada Anadolu'dan gelen ve kendisinden Bolşeviklerden sağlanacak yararlar konusunda yardım isteyen mesajlardan etkilenmiş olacak ki; Türkiye ile ilgili yeni planlarını kurultayın hemen ardından işlerliğe koymaya karar vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'dan gizli olarak yürütülmeye çalışılan bu hareketler ortadayken, Enver Paşa'nın bunları mazur gösterme çabası samimi ve inandırıcı gözükmemektedir.

Nitekim Enver Paşa, TBMM Hükümeti'nin kendisine ve Anadolu'ya gönderdiği adamlarına karşı tedbirler alması üzerine üslup değiştirmiş, Moskova'dan Batum'a hareketinden önce Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta şu ifadeyi kullanmıştı:[141]

"Binaenaleyh hariçte kalmanın maksad-ı umumimiz olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslâm âlemi için faydasız ve belki de tehlikeli olduğunu hissettiğimiz anda memlekete geleceğiz, işte o kadar."

Diğer taraftan Enver Paşa'nın bu tarz hareketler içerisine girmesinde, Sovyet Rusya Hükümeti'nin de rolü vardır. Çünkü Bolşevik liderler Enver Paşa'dan Hindistan gibi uzak yerlerde değil, daha çok özellikle Türkiye ile ilgili olarak yararlanmak amacında idi-

141 Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, s.153. Bu mektubun tam metni için bkz. Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.301-307.

ler.[142] 1921 yılı içerisinde gelişen olaylar bunu açıkça ortaya koymaktadır; Sovyetler, Sakarya zaferine kadar, Türk ordusunun Yunanlılara karşı başarısızlığa uğramasından ve Ankara'nın Batılı emperyalist devletlerle uzlaşmasından çekinerek, Enver Paşa'yı Türkiye'ye sokarak Mustafa Kemal Paşa'nın yerine geçirmeyi düşünmekteydiler.[143]

Nitekim 28 Temmuz 1921 günü, Türk ordusunun Sakarya Nehri'ne geri çekilmesinin üçüncü gününde, Çiçerin Moskova'da, Enver Paşa'yı kabul etmiştir.[144] Çiçerin, bu görüşmede; Mustafa Kemal Paşa'nın savaş alanındaki bir bozgun sonrasında müttefik devletlerin güçlerine meyil etmesi ihtimaline karşı Enver Paşa'ya sınırı geçmek için taahhütte bulunmuş olabilir.[145] Bu görüşmeden iki gün sonra Enver Paşa Moskova'dan Batum'a hareket etmiştir. Yanında Doktor Nazım, Doktor Yüzbaşı Faik ve Hikmet Bey bulunmaktaydı. Bu arada Halil Paşa da Tuapse'den Batum'a gelmiş ve Türkiye'deki gelişmeleri izlemeye başlamıştı. Diğer taraftan, daha sonra üzerinde durulacağı gibi Enver Paşa, Bakû'deyken yanında bulunan bazı İttihatçıları da Trabzon'a göndererek kendisi lehinde bir ortam oluşturmak çabasına girmişti. Hiç şüphesiz ki, Enver Paşa Mustafa Kemal Paşa'nın başarısızlığını anladığı anda Anadolu'ya geçecekti. Fakat 13 Eylül'de, Türk Ordusu'nun zaferi ve daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılara karşı aldığı tedbirler, Enver Paşa ve arkadaşlarının yaptığı çalışma ve planları sonuçsuz bırakmıştır.[146] Ancak yaşanan bu gelişmeler TBMM Hükümeti'nde Sovyet Rusya'ya karşı olan güvensizliği ziyadesiyle artırmış ve Moskova Antlaşması sonrası Türk-Sovyet ilişkilerindeki sıkıntı ve olumsuzlukların önemli bir sebebini teşkil etmiştir ki, Ankara'ya gelen

142 Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri-Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve*, İstanbul, 2002, s.22-23.

143 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, İstanbul, 1991, s.105.

144 Ali Fuat Paşa (Cebesoy) görüşme isteğinin Enver Paşa'dan geldiğini ve 28 Temmuz'da Enver Paşa'nın, Çiçerin'le gizli bir görüşme yaptığını belirtmektedir. (Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.295).

145 Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa*, s.64.

146 Aslan, *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri*, s.23.

M. Frunze Heyeti ile Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı görüşmelerde, "Enver Paşa" konusu önemle ele alınmıştır.[147]

2) Kurultayla İlgili Cemal Paşa'nın Düşünceleri

Berlin'deki İttihatçı liderlerden Rusya'ya ilk gelen Cemal Paşa olmuştur. Cemal Paşa, K. Radek vasıtasıyla Bolşeviklerle kurulan ilişkiler çerçevesinde[148] yanında Dr. Bahaeddin Şakir, Azmi ve Bedri Beylerle beraber 27 Mayıs 1920'de Moskova'ya ulaşmıştır.[149] Cemal Paşa, Moskova'da Sovyet Rusya Hükümeti yetkilileri ile gerekli görüşmelerde bulunduktan sonra Bedri Bey'le birlikte Afganistan ve Türkistan'da çalışacaklar, Dr. Bahaeddin Şakir ise Bakû'ye geçerek Kafkasya'da faaliyetini yürütecekti.[150]

Cemal Paşa, kendi ifadesine göre; Moskova'da Bolşevik liderlerle uzlaşarak buradan Afganistan'a geçmeyi, Afganlılara Türkiye'nin başına gelen felaketleri ve karşı karşıya olduğu tehlikeyi anlatmayı ve Türkiye'yi kurtarmak için Anadolu'da kurulan *"Türkiye*

147 Türk- Sovyet ilişkilerinde Enver Paşa sorunu hakkında bkz. Aslan, *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri.*

148 Ülkeden ayrılarak Almanya'da karargâh kuran İttihatçı liderler, Türkiye'yi düştüğü felaketlerden kurtarmak için bazı faaliyetlere girişmişlerdir. İngiliz ve Fransızlar nezdinde yapılan görüşmeler olumlu bir sonuç vermeyince, İttihatçı liderler Rusya faktörüne yönelmişlerdir. Alman Komünistleri vasıtasıyla Berlin'de Bolşeviklerle ilişki kurmuşlardır. Bu dönemde Berlin'de hapishanede bulunan Rusya Komünist/Bolşevik Partisi lider kadrosundan K. Radek ile Enver ve Talat Paşa'nın yaptığı görüşmelerde İttihatçı liderlerle Bolşevikler arasında işbirliği yapma konusunda olumlu sonuçlar alınmıştır. Böylece Almanya'daki İttihatçı liderlerin Rusya'ya macerası başlamıştır. Bu konuda bkz. Arif Cemil, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları,* İstanbul, 1992; Emel Akal, *Milli Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm,* İstanbul, 2002; İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", *Belleten,* XLIV/174, (1980), s.301-345. Ankara, 1980.

149 *Yeni Dünya*, (Bakû),12 Temmuz 1920; Karabekir, *Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı,* s.20; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim1918-11 Ekim 1922*), Ankara, 1989, s.105.

150 Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, s.241.

*İhtilâl Hükümeti"*ne bütün İslam âleminin yardımını sağlamayı amaçlıyordu.[151]

O, Moskova'dan 11 Haziran 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta yukarıda belirtilen amaçlarını ifade ettikten sonra, Afgan Emiri'ne kendisinin Anadolu adına bir görev yürüttüğünü belgeleyecek bir yazının Erzurum-Bakû yolu ile gönderilmesini Mustafa Kemal Paşa'dan rica etmekteydi. Bunun dışında kendisinin emelinin; Afgan ordusunun tanzim ve düzene konulması işini Afgan Emiri'nden almak olduğunu, bunun için kurmay subaylara ihtiyaç duyacağını belirten Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan Afganistan'a kurmay subay göndermesini istiyordu.[152]

Cemal Paşa aynı mektubunda; Rusya'nın İlyeva adında bir Gürcü'yü Anadolu'ya sefir olarak göndermeye karar verdiğini, Anadolu'nun da buna karşılık Moskova'ya bir temsilci göndermesini çok istediklerini, hatta Bolşeviklerin düşüncesinde Türkiye ve Rusya arasında bir ittifak antlaşması imzalanmasının çok gerekli olduğu, bunun için K. Radek'in "Ermeni Sınırı Sorunu"nun bir an önce halledilmesini tavsiye ettiğini yazmaktaydı. Radek'in kendilerine Ermeni sınır sorunu çözümlenmese de Türkiye'ye yardım etmeye ve bu iş için birlikte çalışmaya hazır olduklarını, ancak Ermeni sorunu ortadan kalkarsa yapacakları yardımların *"kadir ve ehemmiyetleri"*nin yüz misli artacağını söylediğini kaydetmektedir.[153]

Cemal Paşa, Rusya'daki mesaisinden çok umutludur ve yeni bir heyecan içerisinde faaliyete girişmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın da kendi düşünceleri doğrultusunda hareket edeceğine inancı tamdır. Ancak Mustafa Kemal Paşa, İttihatçı liderlerin Moskova'ya geldiğini haber alır almaz ve yukarıdaki Cemal Paşa'nın mektubuna da cevaben yaptığı resmî duyuruda; Cemal, Talat ve Enver Paşaların Büyük Millet Meclisi namına hiçbir siyasi girişimde bulunmaya

151 Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, s.240.
152 Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, s.344.
153 Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, s.346-347.

yetkili olmadıklarını Moskova'ya bildirmişti.[154] Bu durumun Cemal Paşa'yı oldukça üzdüğü anlaşılmaktadır. 11 Temmuz'da Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektup, bu üzüntünün izlerini taşımaktadır.

Bu günlerde artık Bakû'de Doğu halklarının temsilcilerinin katılacağı bir kurultay toplanması kararlaştırılmıştı. Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya mektubunda konu ile ilgili düşüncelerini şu şekilde bildirmekteydi:[155]

> "Burada cereyan eden ahvale ve Bakû'de içtimaı mukarrer olan kongreye Türkiye'nin sureti iştirakine dair Talat Paşa'ya yazdığım mektubun bir suretini leffen takdim ediyorum. Bu fıkralar sizi de alakadar edeceği için mektubuma aynen yazmaktan ise onun mektubunun bir sureti müstensihini (kopyasını) size takdimi münasip gördüm.
>
> "Kongreye iştirak etmek üzere Bakû'ye izamlarını Talat Paşa'ya tavsiye ettiğim zevat isimleri gelişi güzel hatırıma gelmiş olan zatlardır. Zat-ı Alileri bu meseleyi bizzat elinize alarak cidden kıymetli zevatın intihap ettirilmesine nezaret ve bunların seyahatlerini tesri edecek olursanız pek isabet etmiş olursunuz. Ben Kütahya Mebusu Ferit Bey'i de bu iş için faideli zannediyorum."

Cemal Paşa Bakû'de toplanacak Doğu Halkları Kurultayı'nın, Doğu'nun kurtuluşu için çok önemli bir adım olacağına inanmaktaydı. Onun bu konudaki bakışını, 1 Ağustos 1920'de Taşkent'ten Talat Paşa'ya yazdığı mektuptaki şu satırlarda buluyoruz:[156]

> "Münevver Kari' ve arkadaşları diğer birçok Türkistanlılar gibi Ağustos'un on beşinde Bakû'de içtima edecek olan Şark inkılâpçıları kongresinde bulunmak üzere hareket ediyorlar.

154 *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.114/34, F.56.
155 Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, s.349-350.
156 Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, s.252-254.

"Bu kongreye Türkiye'nin, Ermenistan'ın, İran'ın, Hint'in, Türkistan'ın ve belki Çin'in inkılâpçı evlatlarının nümayendeleri iştirak edecekler. Bu kongre, malumunuz olduğu üzere Üçüncü Enternasyonal'in inisiyatifi ile inikad ediyor.

"Üçüncü enternasyonal bu kongrede bulunacak olan bütün Şark inkılâpçılarının ağzından istihlas-ı şark (Doğu'nun kurtuluşu) için neler düşündüklerini işitmek, istihlas-ı şark için uğraşanlara istihlas-ı garp hadimlerinin ne suretle müfit ve muavenatkâr olabileceklerini onlardan öğrenmek istiyor. O halde şark evlatları asırdide dertlerini ortaya dökerek, yaralarının derece-i fecaatini tasvir etmek, kurtulmak için tevessül ettiği her bir vasıta ve tedbirin ne caniyane mukabil tedbirler ile hükümden iskat edildiğini anlatmak için gayet müsait beynelmilel bir kürsü elde etmiş olacaklar. Ben eminim ki bütün Şark inkılâpçıları bu kongrede hususat-ı atiyeye karar vereceklerdir:

"1- Şarkın esaret-i iktisadiyeden kurtulması için evvala esaret-i siyasiyeden kurtulması ve kendi mukadderatına bizzat sahip olması lazımdır. Ve esaret-i siyasiye, her ne şekil ve surette tezahür ederse etsin, behemahal imha edilmeli ve kırılmalıdır.

"2- Garp işçi ve köylüleri hiçbir bahane ile Şark işçi ve köylülerine has ruhî tavrı takınmamalı, onun müttefikini, hayırhahı, yardımcısı menzilesinde kalmalıdır.

"3- Şark ve Garp işçileri ve köylüleri yekdiğerinin mahsulü mesaisinden mütekabilen müstefit (istifade eden) olmakla iktifa etmeği biri diğerine kendi mahsulü mesaisini cebren kabul ettirecek ve onun mevadd-ı iptidaiyesini cebren elinden alacak surette eski kolonizatörlere layık tarzı terk etmelidir.

"4- Şark işçi ve köylüleri cihan işçi ve köylüleri arasında bir kütle-i müttehide halinde ahz-ı mevki etmek için bir Şark birliği vücuda getirmeli ve Şarkın dertlerini, elemlerini dikkatle müzakere edip Şarkın haklarını birlikte müdafaa etmelidirler.

"5- Emperyalist ve Nasyonalist tarzı içtimaisinin birbirinden tefrik ettiği Şarklı milletleri yekdiğerine yakınlaştırınak için hars birliği ihdas etmeli ve bu sayede Şarktaki muhtelif milletlerin irfanen yükselmesini temine çare bulunmalı.

"6- Şark milletlerinden her biri esaret-i siyasiyeden kurtulmak için yekdiğerine maddi ve manevi her türlü muaveneti vaat ve taahhüt etmelidir.

"7- Gerek Şarkın ve gerek Garbin halası için komünizm mesleğinden başka çare bulunmadığı Şark inkılâpçıları tarafından tasdik olunmalı ve fakat komünizm şeklinde yine Şarkı taht-ı esarette tutmak isteyen bazı maskeli komünistlerin entrikalarına meydan vermeyeceklerini ve Şark milletlerini her türlü vesayet-i siyasiye ve iktisadiyeden tahlis edinceye kadar terk-i silah etmeyeceklerini ve bu yolda hâlisülfuad (temiz yürekli) Garp komünistlerinin ve alelhusus Rus komünistlerinin kendilerine müzaheret edeceklerinden emin bulunduklarını ilân eylemelidirler.

"8- Üçüncü Enternasyonal'in Şark şubesine dahil olan Türkiye, İran, Türkistan, Hint, Çin ve Arabistan işçi ve köylülerinin nümayendeleri (temsilcileri) her sene Üçüncü Enternasyonal'in yevmi içtimaından lâakal iki ay evvel kendi icra komitelerinin tayin edeceği bir mahalde içtima etmelidirler.

"9- Üçüncü Enternasyonal'in İcra Komitesinin Şark şubesi münhasıran Şarklılardan terekküp etmeli ve bütün Şarklı milletlerin komünistlerinin merkez komiteleriyle bu şube temasta bulunmalıdır.

"İşte benim fikrimce Bakû Kongresi'nin mukarreratı bunlardan ibaret olmalıdır."

Görüldüğü gibi Cemal Paşa, Bakû kurultayı ve onun sonuçlarına çok önem veriyor ve kendi düşüncesine göre bu kurultaydan

beklentilerini ortaya koyuyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 17 Ağustos 1920 tarihli mektubunda şöyle diyordu:[157]

> "Bakû Konferansı bence son derece haiz-i ehemmiyettir. Tarafınızdan bu konferansa Türkiye'nin en güzide, cerbezeli hatiplerinden ve gayet zeki arkadaşlardan birkaçı gönderilecek olursa Şark âleminin makam-ı riyasetini Türklerin eline almak mümkün olacaktır."

Bakû'de Türkiye'nin bir sefaretinin bulunmasının çok gerekli olduğunu vurgulayan Cemal Paşa, mektubunun son satırlarında yine Bakû Kurultayı'na gönderilecek kişileri tarif etmektedir:[158]

> "Gerek kongreye tayin edilecek zevatın, gerek sefirimizin pek zeki ve ahval-i umumiyemize vukuf-ı tam (tam vakıf) sahibi olmaları ve kendilerinin en seri bir surette Bakû'ye yetiştirilmiş bulunmaları elzemdir. Bu suretle Moskova Sovyet Hükümeti'nin Şark İslâm âleminde ittihaz edilecek mukarrerat ve inkılâbat hakkındaki efkâr-ı hakikiyesine ıttılâ-ı tam (tam bilme) hasıl olduktan ve bu tarz mukarrerat Bolşeviklerle aramızda salahiyettar ve resmi heyetler tarafından müzakere ve tespit olunduktan sonra tatbikat sahasına girilir. Ve o vakit icap ederse resmi vesaikle veya ahir suretlerle icraata ibtidar edilebilir (çabuklukla başlanabilir), mütalaasında bulunduğum maruzdur."

Cemal Paşa gerek Türkiye için ve gerekse bütün Doğu için Bakû'deki bu kurultayı bir milat olarak ele almaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin yetenekli, zeki, hitabeti kuvvetli çok sayıda delege ile kurultaya katılması yönünde Mustafa Kemal Paşa'yı ikna etmeye çalışmış ve bu çabasında da bir dereceye kadar başarılı olmuştur.

Cemal Paşa'nın kendisi Bakû Kurultayı'na katılmamış, Rusya'daki İttihatçı liderlerden Enver Paşa, Azmi ve Bahaeddin Şakir Beyler kurultayda bulunmuşlardır.

157 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.814.
158 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s.815.

3) Kurultayda, İttihatçı Gruptan Dr. Bahaeddin Şakir Ön Plana Çıkıyor

İttihat ve Terakki Partisi ve Teşkilatı Mahsusa'nın önde gelen liderlerinden birisi olan Dr. Bahaeddin Şakir,[159] Mondros Mütarekesi sonrası Enver, Talat ve Cemal Paşalarla birlikte ülkeyi terk etmişti.[160] Ülkeden ayrıldıktan sonra Berlin'de karargâh kuran İttihatçı grup içerisinde yer alan Bahaeddin Şakir, bir ara Balkanlar'a gönderilerek, Soyfa'da Trakya meselesi ile ilgili gizli çalışmalar yapmıştır.[161] Almanya'daki İttihatçı grubun Bolşeviklerle temas sağlanması aşamasında peyderpey Rusya'ya gitmeye başladıkları görülmektedir. Bu durum hareket alanının Almanya'dan Rusya'ya kaydığını göstermektedir. Hikmet Çiçek, *Dr. Bahaeddin Şakir* adlı eserinde, Bahaeddin Şakir'in Enver Paşa ile birlikte 15 Ağustos 1920 tarihinde Moskova'ya geldiğini belirtmektedir ki,[162] bu bilgi doğru değildir. Çünkü Bahaeddin Şakir, Enver Paşa'dan daha önce Cemal Paşa ile birlikte 27 Mayıs'ta Moskova'ya gelmiştir.[163] 1920 yazında Moskova'da hatırı sayılır İttihatçı liderlerden bir grup oluşmuştu. Nihayet 15 Ağustos'ta da Enver Paşa Moskova'ya varmıştı. Moskova'da Bolşevik liderlerle yapılan görüşmelerde İttihatçı liderler önlerinde, yeni umutlarla dolu bir hareket yönü bulmuşlardı.

Bahaeddin Şakir, daha Berlin'de iken İttihatçıların Kafkasya siyasetini yönlendirmek üzere görevlendirilmişti. Moskova'dan Ba-

159 Dr. Bahattin Şakir hakkında bkz. Hikmet Çiçek, *Dr. Bahattin Şakir-İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni*, İstanbul, 2004; Erdal Aydoğan-İsmail Eyüpoğlu, *Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, Ankara, 2004.

160 Bünyamin Kocaoğlu, *Mütarekede İttihatçılık (İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması 1918-1920)*, İstanbul, 2006, s.70-75.

161 Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, 2002, s.361-362.

162 Hikmet Çiçek, *Dr. Bahattin Şakir*, s.156.

163 *Yeni Dünya*, (Bakû), 12 Temmuz 1920; Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, İstanbul, 1990, s.20; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim1918-11 Ekim 1922)*, Ankara, 1989, s.105.

kû'ye geçecek ve Kafkasya'da teşkilatlanma yaparak, buradan Türkiye'ye yönelik çalışmalarda bulunacaktı. Moskova'daki hareketleri Cemal Paşa ve Halil Paşa'yı kuşkulandırsa da, hatta onun Bakû'ye gönderilmesinin uygun olmayacağına dair düşüncelerini belirtmiş olsalar da, bu görevin devam ettirildiği ve Bahaeddin Şakir'in Bakû'ye gönderildiği görülmektedir.

Bahaeddin Şakir Bakû'ye ne zaman gitmiştir? Cemal Paşa, Moskova'dan 11 Haziran'da Berlin'de Talat Paşa'ya yazdığı mektupta, 16 Haziran'da Kazan yoluyla Bedri ve Bahaeddin Şakir Beylerle birlikte Bakû'ye hareket edeceklerini, Halil Paşa'nın da kendileriyle geleceğini yazmaktadır.[164] Ancak düşünülen bu yolculuğun gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Bahaeddin Şakir Bey'in yukarıda belirtilen hareketlerinden dolayı olacak ki, özellikle Halil Paşa, onun Bakû'ye gitmesine muhalefet etmiştir. Cemal Paşa, 5 Temmuz'da Talat Paşa'ya yazdığı mektupta, bu durumu belirttikten sonra Bahaeddin Şakir Bey'in Bakû'ye gidişi hakkında şöyle yazmaktadır:[165]

> "Hülasa beni üzdü. Halil Paşa'yı, kendisinin Bakû'ye gelmesini bile münasip görmeyecek derecelerde kuşkulandırdı. Maahaza, Küçük Talat'la beraber pek müfit hizmet görebilecekleri hakkında güç bela Halil Paşa'yı ikna ederek Bakû'ye gönderdim."

Bahaeddin Şakir Bey, Halil Paşa ile birlikte 2 Temmuz 1920'de Moskova'dan Bakû'ye gitmiş ve burada Küçük Talat Bey ile birlikte çalışmaya başlamıştır.[166]

1 Eylül'de açılan Kurultay'a Enver Paşa, Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp, Mısır, Arabistan, Hindistan İhtilal Cemiyetlerini temsilen katılırken Bahaeddin Şakir'in partisizler grubundan Türkiye delegesi olarak kurultay kayıtlarına geçtiği görülmektedir.[167]

164 Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları* s.241.
165 Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, s.246.
166 Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, s.243.
167 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.219.

Küçük Talat ise, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken verdiği ifade de; Enver Paşa'nın İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı adına kurultaya katıldığını, kendisinin ve Bahaeddin Şakir'in Trabzon Esnaf Cemiyetleri namına kurultayda bulunduklarını belirtmektedir.[168]

Kurultay'a gelen birçok önemli kişi konuşma yapmazken, Enver Paşa ve İbrahim Tali'nin bildirileri yalnızca okunurken, Bahaeddin Şakir kurultayda Türkçe olarak oldukça uzun bir konuşma yapmıştır. Onun bu konuşması bir çevirmen tarafından özetlenerek Rusça'ya çevrilmiş ve bu şekilde kayıtlara geçirilmiştir. Bahaeddin Şakir'in kurultayda yapmış olduğu konuşmanın Türkçe metni var mıdır? Bu konuda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak bu konuşmanın tutanaklara geçen Rusça özeti, Moskova'da yayınlanan ve kurultayın tutanaklarını içeren "Perviy Siyezd Narodov Vastoka" adlı eserde yer almaktadır. Ancak bu eserde Bahaeddin Şakir'in adının "Vagardin Şakir" olarak yazılmış olması oldukça ilginçtir.[169] Bu durumun yanlışlıkla yapıldığını düşünmek büyük iyimserlik olur. Elde kanıt olmadığından bu durumun bilinçli olarak yapıldığını iddia etmek de mümkün değildir. Bununla beraber bu yanlışlık, Bahaeddin Şakir'in Kurultay'da önemli bir konumu bulunduğu, İttihatçı gruptan onun öne çıkarıldığı ve Komintern liderleri ile iyi ilişkileri olduğu gerçeğinin araştırmacıların dikkatinden kaçmasına sebep olmuştur. Tutanaklara "Vagardin Şakir" olarak geçen kişinin başkası olması olasılığı akla gelebilir ki, Komünist Enternasyonal tarafından Doğu Halkları Kurultayı filme alınmıştır ve bu filmde Bahaeddin Şakir'in konuşma yaparken görüntüleri mevcuttur.[170]

168 Selma Ilıkan-Faruk Ilıkan, *Ankara İstiklâl Mahkemesi (Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i kasd ve Taklib-i Hükümet Davası'na Ait Resmi Zabıtlar)*, İstanbul, 2005, s.19.

169 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.77.

170 *Doğu Halkları Kurultayı Filmi.* Ayrıca Erzurum'dan Bakû'ye giden Kitapçı İsmail de Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in kurultayda konuştuğunu belirtmektedir. (*Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926*, Hazırlayan: Ahmed Nedim, İstanbul, 1993, s.209.)

Bahaeddin Şakir'in kurultayda Türkçe yaptığı konuşmanın Rusça özetinin Türkçeye tercüme edilmiş şekli aşağıdadır ki, büyük ölçüde Enver Paşa'nın bildirisi ile benzerlik göstermektedir:[171]

"Avrupa'da savaş başladığı zaman Türkiye, bu savaşa kendi işgalci amaçlarını gerçekleştirmek için girmedi. O, öz savunmasını sağlayabilmek için savaşa girmek zorunda kaldı. Türkiye için tek bir çıkış yolu vardı: Ya bağımsızlığını koruyacak, ya da Alman veya İngiliz koalisyonlarından birisinin boyunduruğu altına girecekti. Türkler savaşa girmeden önce uzun süre düşündüler. Eğer Türkiye savaşa katılmamak konusunda direnseydi, hangi taraf galip gelirse gelsin, Türkiye'nin bağımsızlığı sona erecekti. Türkiye hiçbir zaman emperyalist bir siyaset izlemedi ve hiçbir zaman işgalci amaçlara sahip değildi.

"Türkiye'de bizim subaylar, Rus subayları ve Avrupa subayları ile aynı kategoride değillerdir. Türk subaylar; şimdiki proleterlerdir. O, Avrupa ve Rusya'daki subayların eğitildiği ve yetiştirildiği zihniyette eğitilmemiştir. Türkiye'nin önceden hazırladığı planla Almanya ile pazarlık yaptığı görüşleri doğru değildir.

"Bizdeki, Anadolu'daki tarım sorununun kendine özgü bir karakteri vardır. Bizde, Anadolu'da bu sorun, basit bir sorundur. Büyük toprak ağaları ve geniş toprak mülkleri yoktur. Türkiye genel olarak güçlü burjuvazi sınıfına sahip değildir; bundan dolayı Türk Hükümeti ve Türk Halkı hiçbir zaman emperyalist siyaset izlememişlerdir. Onlar yalnız bir politikaya sahiptir: Bana dokunmayan yılan, bin yıl yaşasın!

"Yoldaşlar! Size bunu şöyle ispatlayabilirim: Savaş devam ederken Alman koalisyonu savaştan galip gelmeyi hesap ederken, Türk Halkı ve Türk Hükümeti, Azerbaycan, Gürcistan ve

171 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.77-78.

Ermenistan gibi tampon devletler yaratmayı düşünüyordu. Eğer Türkiye'nin genel olarak bir emperyalist siyaset devam ettirdiği iddia ediliyorsa, o zaman Türk Halkı ve Türk Hükümetinin neden böyle bir siyaset izlediği açıklanmalıdır. Türkiye, Rusya ve Türkiye arasında tampon devletler oluşturmak suretiyle kendisini korumak istemiştir. Hayır, Türkiye ne Batı ve ne de Doğu'da başkasının topraklarına sahip olmak istememiştir ve genel olarak işgalci bir politika takip etmemiştir."

Açıkça görüleceği gibi, Bahaeddin Şakir de Enver Paşa gibi; Türkiye'nin hiçbir zaman işgalci bir politika takip etmediğini, emperyalist güçlerin Türkiye'nin bağımsızlığına son vermek emelinde olduklarından savaşa girmek zorunda kalındığını, Türk subaylarının ne sosyal nede ruhsal durumunun emperyalist amaçlar için uygun olmadığını, onların Türkiye'de proleter kesimi temsil ettiklerini konuşmasında ön plana çıkarmıştır.

Bahaeddin Şakir'in kurultay esnasında İttihatçı grup içerisinden ön plana çıktığı veya çıkarıldığı görülmektedir. Kurultayda konuşma yapmasına izin verilmesi, konuşmasının tutanaklara geçirilmesi bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak esas olarak bundan sonraki çalışmalarda ona bir sıfat ve mevki verilmesi, Komintern liderlerinin bundan sonra da Bahaeddin Şakir'den yararlanmak ve Doğu'ya yönelik çalışmalarda onun rolünü devam ettirmek düşüncesinde olduklarının delilidir. Zira kurultayda oluşturulan Doğu Halkları Hareket ve Propaganda Sovyeti (Şark Şûrası)'ne Bahaeddin Şakir, Türkiye'den partisizler grubundan seçilmiştir.[172] Bu sovyetin temel görevi Doğu'da inkılap hareketlerini geliştirmek ve devam ettirmektir ki, Komünist Enternasyonal liderleri, bu günlerde, bu amaç doğrultusunda Enver Paşa grubundan yararlanma düşüncesini ön planda tutmaktaydılar.

172 *Perviy Siyezd Narodov Vaskoka*, s.219-220; *Şark İli*, s.6.

4) Küçük Talat ve Nail Beylerin Kurultayla İlgili Raporları

İttihat ve Terakki'nin önde gelen ve Enver Paşa'ya yakınlıkları ile bilinen isimlerinden Küçük Talat (Muşkara) ve Yenibahçeli Nail Beyler de Bakû'deki Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na katılmışlardı. Küçük Talat, Halil Paşa ile birlikte Bakû'ye gelmişti[173] ve 1919 sonlarından itibaren Azerbaycan'da faaliyet gösteriyordu. Bu esnada Bakû'de Türk Komünist Fırkası'nı kurmuşlar ve Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi sürecine aktif katkı sağlamışlardı. Anadolu'daki Mustafa Kemal Hareketi ile Bolşevikler arasında ilişkiler kurmak için bir paravan teşkilat mahiyetinde olan Türk Komünist Fırkası, Mustafa Suphi'nin Bakû'ye gelmesinden sonra tasfiye edilmişti. Özellikle İttihatçılar tasfiye edilmeye çalışılmış ve Fırka'nın diğer kısmı ise Mustafa Suphi'nin başkanlığındaki Türkiye Komünist Teşkilatı'na dahil edilmişti.[174] İttihatçı olmasına karşın Küçük Talat, bu tasfiyeden kurtulmuş ve Mustafa Suphi teşkilatı içerisinde çalışmaya devam etmiştir.[175]

Enver Paşa'nın Bakû'ye gelmesi üzerine burada Enver Paşa'nın etrafında toplanan İttihatçılar, onun oluşturmaya çalıştığı politika doğrultusunda yeni görevler almışlardır. Enver Paşa'nın Türkiye'ye

173 Halil Paşa İstanbul'daki Bekirağa Bölüğünden Küçük Talat (Muşkara) birlikte firar etmiş, Sivas Kongresi günlerinde Sivas'a gelmiş, burada Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek, Azerbaycan'da çalışmak istediğini bildirmiş ve Bolşevikler ve Azerbaycan Hükümeti ile temaslarda bulunmak ve onlardan silah ve para yardımı sağlamak gibi bazı talimatlar alarak, Eylül 1919'da, Nahçivan Yolu ile Azerbaycan'a hareket etmişlerdir. (Fethi Tevetoğlu, "Milli Mücadele'nin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti II", *Türk Kültürü*, VIII/95 (1969-1970), s.757; Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, İstanbul, 1990, s.14. Halil Paşa'nın Bekirağa Bölüğü'nden firarı ve Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeler hakkında bakınız. Halil Paşa (Kut), *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bimeyen Savaş*, Hazırlayan: Taylan Sorgun, İstanbul, 1997, s.278-306.)

174 Bu konuda bkz. Yavuz Aslan, "Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan Bir Siyasi Kuruluş: Türk Komünist Fırkası (Bakû-1920)", *Türk Kültürü İncelemeleri*, I/6, (Bahar-2002), s.46-47.

175 Hüseyin Cahit Yalçın, "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 22 Şubat 1945, Tefrika:135.

dönüş planları yaptığı bu dönemde Küçük Talat ve Nail Beylere Anadolu'ya geçip ortamı hazırlama vazifesinin verildiği bir gerçektir. Nitekim kurultay sonrası Bakû'den hareket eden bu ikili Erzurum'a gelmişlerdir. Yanlarında kendilerini tavsiye eden Enver Paşa ve Halil Paşa'nın verdiği mektuplar vardır.[176]

Küçük Talat ve Nail Beyler Erzurum'a gelir gelmez, Doğu Halkları Kurultayı hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmek üzere bir rapor hazırlamışlar ve bunu o sırada 15. Kolordu Kumandan Vekili olan Miralay Rüştü Bey'e vermişlerdi. 21 Ekim 1920 tarihli bu rapor, Rüştü Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiştir. Sekiz maddeden oluşan ve önemli bazı bilgileri içeren bu rapor, aslında Enver Paşa'nın bakışı ile gelişen olayların Mustafa Kemal Paşa'ya yansıtılmak istenen görünüşünden başka bir şey değildir. Bu rapor aşağıdadır:[177]

"Büyük Millet Meclisi ve Kuvvayı İcraiye Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

"Şarkta cereyan eden ahval ve hadisat hakkında müşahedat ve tetkikata müstenit efkâr ve mütalaatımızı zatı Samilerine arz eylemek maksadıyla Bakû'den geldik. On aydan beri Şark'ta tahaddüs eden vakayla az çok yakından alakadar olmak itibarıyla maruzatımızdan belki bir faide hâsıl olabileceğini zannetmekteyiz. Şu kadar var ki yol yorgunluğu uzun uzadıya bastı, mütaalata imkân bırakmadığından layihamızın tanzimini daha sükûnetli bir vakte talik ederek ruhu meselenin hülasa olarak arzını bir vecibe addediyoruz.

"1- Zatı devletlerinin netayici mukarreresine ittıla için tehalükle intizar etmekte olduklarına kani bulunduğumuz Bakû Kongresi'nin mahiyet ve manası iki noktada toplandı: Biri tantanalı

176 Karabekir, *Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, s.46-47.
177 *CA*, A:III-7-b, D.20, F:21, 21-1, 21-2, 21-3, 21-4, 21-5, 21-6.

bir nümayiş (gösteri) icrasıyla Garp proletaryası üzerinde bir tesir husule getirmek, diğeri Şark'ta Sovyet teşkilatının tatbikine doğru bir zemin ihzar etmek istenilmesidir. Ve bu itibarla içtima, kuvvei teyidiyeden mahrum kaldı. Filhakika kongreye murahhas olarak iştirak etmekle beraber ruznameyi müzakerata ithal edilen (ziraat meselesi, müstemleke meselesi, Şark'ta komünizm usulünün tatbiki ve Şark'ta Sovyet teşkilatının tatbiki için yapılacak teşvikat ve tebligatın şekil ve tarzı) gibi mevaddın tetkiki ve bunlar hakkında layihalar tertibi için tefrik edilen encümenlere aza intihap olunmaklığımız sebebiyle vazıh surette müşahade ettiğimiz divanı riyasetin kararı da bervechiati hulasa edilebilir: 'Türkiye milliyetperverlerinin emperyalistlerle icra etmekte oldukları mübareze şayanı takdirdir. Ancak bu mübarezenin daha esaslı bir surette ve muvaffakiyetle icrası için sınıfî mübarezeye ve mübareze neticesinde kudret mevkiini eline alacak çalışan işçi tabakalarının fermanfermalığına ihtiyaç vardır. Herhangi şekilde olursa olsun burjuvazi usulü idaresi beklenilen maksat ve neticeyi emin edemez. Maahaza kongre, Türkiye'nin bu ciheti dikkati nazara alarak Komünizm usulünün tatbiki noktai nazarını tervic edeceğine, ezilen mağdur sınıfların tesisi hakimiyeti ve medeniyette yükselmesi için bir serbesti inkişaf temin edileceğine itimad etmekle beraber milliyetçilere emperyalistlere mübarezede bulunduğu müddetçe müzaheret ve muavenette bulunulmasını bir vazife olarak kabul eder.' Kongre reisi Zinoviyef ise irad ettiği bir nutukta Türkiye'den bahsederken 'Mustafa Kemal Paşa kuvvetine karşı gösterdiğimiz hüsnü kabul ve müzaheret istila ve fütühatçılarla hali mübarezede bulunduklarından ileri gelmektedir. Yoksa Halifeyi esaretten kurtarmak için mücadele ettiğini ilan eden bir kuvvetle teşriki mesai etmekliğimiz prensibimize mugayirdir. Mamafi mübarizlere muavenet etmekliğimiz, diğer taraftan Türkiye'de komünizm usulünün

tatbiki etrafında icrayi faaliyet eden Türkiye İştirakiyun Fırkası'na maddi ve manevi yardım etmekliğimize mani değildir' tarzında beyanı efkâr etmesi Üçüncü Beynelmilel Rüesası'nın noktai nazarını aşikâr surette iraeye kâfidir.

"Divanı riyasete gelince, ekseriyetini tamamıyla komünistler teşkil etmekte ve bilhassa nüfuz ve kudret Zinovyef, Belakun, Radek gibi rüesa elinde bulunmasına ve esasen ruznamei müzakerat bunlar tarafından tanzim edilmiş olmasına göre mevzubahis mesailin kendi tarzı telakki ve menusu zamirleri dairesinde halli cihetine gidileceği gayet tabii idi. Halbuki bir takım tecrübeler neticesinde Şark'ta milli mübareze, Garp'ta içtimai inkılâp şiarını düsturu hareket ittihaz ettiğini ileri süren Üçüncü Enternasyonal Rüesası'nın ve Rusya Komünist Fırkası'nın bu kongrede gösterdikleri temayülat, şiarıyla sarih bir tenakuz teşkil etmekte idi. Halasları için ittihaz edilecek tedabir ve mukarrerata bel bağlayarak şarkın muhtelif diyarlarından Bakû'ya koşup gelen murahhasların kendilerini bir veçhile tatmin etmeyen bu nümayişkâr tezahürat ve mühim mukarrerat karşısında inkisarı hayale uğradıklarından şüphe edilemez. Gerçi tarafımızdan vaki olan teşebbüs üzerine Sovyet Moskova'nın Şark'ta takip etmek istediği siyasetin vazıhan tayin ve tespiti teklif edilmiş ve cevaben Radek Yoldaş Moskova'nın Şark'ta müstemlekecilik siyasetini hiçbir veçhile tervic etmeyeceğini ve Şark milletlerinin halası için kıyamcılara desti muavenetini uzatmaktan bir dakika bile fariğ olmayacaklarını beyan eylemişse de Kongrenin vekil olarak intihap ettiği 47 kişilik bir heyet arasından ayrıca komünistlerden ibaret bir kuvvei icraiye vücuda getirilmesi ve bunun vazifesi münhasıran Şark'ta Sovyet teşkilatının etrafında teblikat ve teşvikat icrasından ibaret bulunması Kongreden beklenilen fevaidi nasıl akamete uğrattığını sarih bir surette gösterir. Hal-

buki bugün kısmen feodal, kısmen esir hayatı yaşayan Şark'ta bilhassa etrafını kuşatan bağiyane tasallutlara karşı varlık mücadelesi yapan Türkiye'de komünizm usulünün tatbiki ve beynelmilel içtimai bir vaziyet ihdasını düşünmek bilemeyiz ne derece hayat ve hakikate uygun düşer. Maahaza kendi noktai nazarımıza göre bu içtimadan pek çok manevi faideler istihsal olunmuş, Şark'tan gelen murahhaslar kendi halasları emrinde tarafımızdan lazımı veçhile tenvir edilmiştir.

"2- Komünizme gelince: Makine hayatından, maddiyatı tarihiyeden doğan esaslarının bir memlekete tatbik kabiliyeti iktisab edilmesi için her şeyden evvel pek geniş bir şeraiti iktisadiye ve medeniye mevcut olması lazım gelir. Türkiye gibi henüz burjuvazi devri saltanatının iptidai inkişafında bulunan her türlü teknikten, imar ve vesaiti medeniyeden, iktisai ve içtimai teşkilattan mahrum bir ülkede, mülkiyeti şahsiyenin ilgası, servetin millileşmesi, toprağın içtimaileştirilmesi, iktisadiyatın temerküz ettirilmesi, sanayi ve ziraatte istihsalatı cesime usulüne geçilmesi, din ve milliyet meselelerinin ihmal edilmesi, müessesatı içtimaiye ve ahlakiyenin yeni usüllere göre tanzim ve idaresi ve ilh. gibi çok mühim ve şayanı nazar esasatın bir hamlede tatbiki şüphesiz gayri mümkündür. Bununla beraber bu prensiplerin mevkii tatbikiyeye vaz'ı için evvel emirde sınıfî mübareze ihdas etmek, proletarya diktatörlüğünü tesis eylemek lazımdır. Filhakika kudret ve hakimiyetin tamamıyla çalışan işçi sınıflarına, fukarai kâsibe denilen avam tabakasına tevdii için her şeyden evvel burjuvazi sınıflarını ve bu sınıflara mensup münevverleri hareket ve faaliyet kabiliyetinden tecrit etmek bir emri zaruridir. Ve bu umdenin isthsali için de Sovyet teşkilatı ve Kızılordu gibi mübareze vasıtalarına ihtiyaç vardır. Sovyet teşkilatı bir takımlarını zannettikleri gibi komünizmin veya sosyalizmin müstakil şekli

hükümeti değildir. Açılacak umumi mübareze neticesinde her memlekette komün usülleri hayata geçip de içtimai müsavat ve beynelmilel uhuvvet tesis etmesini müteakip böyle bir şekli idareye lüzum kalmayacağı tabiidir. Şûra nedir ve nasıl teşkil edilir? Bilahare bu hususa dair takdim edeceğimiz layihadan anlaşılacağı üzere Sovyet herhalde o kadar ameli bir idare tarzı değildir. Müthiş bir bürokrasi işlerin suhuletle tanzim ve idaresini müteassir kılmaktadır.

"Kızılordu ise doğrudan doğruya proletarya sınıflarından teşkil olunur. Herhangi bir şekil ve mahiyette olursa olsun en halkçı bir orduda bile kumanda heyetleri mukaddes addedilen akide ve mefkûrelerin vasıtai icraiyesi veya muhafızı olmaları itibarıyla bunlar komünistler için itimada şayan görülemezler. Ve günün birinde bunlar tarafından bir darbeye uğrayabilmelerinden tehaşi ederler. Yalnız üç senelik mübarezeden sonra büyük bir ihtiyaç karşısında bugün Rusya'da hizmete devam edilen ümera ve generallerin orduya kabulleri gerek Fırka ve gerek Sovyet teşkilatının iktisabı kuvvet etmiş olduğuna kanaat getirilmesinden inbias etmektedir. Filhakika, ordu, bir taraftan Paçeyka denilen hücrei siyasiler, diğer taraftan siyasi komiserlikler ve bunlardan başka müthiş hafiye ve terör teşkilatlarıyla tamamen sarılmıştır.

"Bir de Sovyet hükümeti nazarında vatandaşlık hakkına malik olanlar, yani intihap etmek ve intihap olunmak hakkını haiz bulunanlar ise yalnız ameleler, yarım proleter addedilen çalışan fakir köylüler, askerler, bahriyeliler Savyet müstahdemini, Sovyet'ten hizmete alınan ve hizmet kabul eden muallimler, doktorlar, mühendislerden ibarettir.

"Türkiye'nin bugünkü buhran ve mücadele anında ne sınıfî mübareze ihdasına ve ne de yeni bir Kızılordu teşkiline imkân

vardır. Memleketin nisbi dahi olsa vahdetini ve kıvamı içtimaiyaesini ihlal edebilecek herhangi bir mübarezeyi dahiliye ve sınıf mübarezesinden bizzarur doğacak vatandaş muharebesi Türkiye'nin mutlak surette mahvını intac edeceğini söylemek zaittir. Rusya'da, Türkistan'da, Şimali Kafkas'ta, Başkırdistan'da, Azerbaycan'da, Hive ve Buhara'da ve İran'ın küçük bir kısmında tahaddüs eden ahval ve vekayi cidden mahuf ve şayanı teessüftür.

"3- Farzı muhal olarak Türkiye müdiranı umuru ve münevveranı herhangi bir içtihat ve asabiyeti hissiye neticesinde Bolşevizm esaslarını tatbik cihetini iltizam ederek Sovyet vücuda getirmek isteseler dahi bu hal ve hareket ancak Üçüncü Beynelmilel'ce veya Rusya Komünist Fırkası Merkezi Umumisi'nce itimat edilen bir noktai nazara göre bu müesseselerin mutii olan eşhas veya heyeti siyasiya, yani Türkiye İştirakiyun Fırkası eliyle ihdas edilebilir ve böyle olması da gayet tabiidir. Bu noktanın son derece ehemmiyetle nazarı dikkate alınması icap eder. Bakû'de ahiren kongresini akdederek fırka haline geçen Türkiye Komünist Teşkilatı aza ve erkânı ise mahiyeti fikriye ve ahlakiyeleri itibarıyla insanı derin derin düşündürecek bir manzara göstermektedir. İstitraten şunu da arz ederiz ki mevsuk bir menbadan aldığımız malumata nazaran Ankara Sefiri İlyeva'nın Moskova'dan avdetini müteakip Türkiye İştirakiyun Fırkası Anadolu'ya hareket edecektir. Altı aylık veya bir senelik bütçesini tanzim etmiş ve tahsisatını Azerbaycan Merkezi Komitesi'nden almıştır. Azerbaycan Merkezi Komitesi çok mühimdir. Sovyet Rusya'da Moskova'dan sonra ikinci derecede zi nüfuz ve fiili bir merkezdir.

"4- Memleketin bünyei içtimaiyaye ve seviyei medeniyesine ve aynı zamanda her tarafta devam ettirmekte bulunduğu hali mübarezeye rağmen komünizmin lâyetagayyer esasatını ve

bu esasatın tatbiki için tahripkâr mübareze vasıtalarını bugün için hiçbir lüzumu acil ve kat'i olmadan vatana sokmak icabatı içtimaiya ve hayatiyemize, ilmin ve siyasetin kat'i hükümlerine katiyaen tevafuk etmez. Esasen Moskova'nın bizden resmen böyle bir şey talep etmediği ve etmeyeceği bir emrimübrehendir. Şu kadar var ki bugün Türkiye bir sol hareketi getirmeye muhtaçtır. Ve bu maksatla bugünkü idareye nazaran daha geniş esaslar üzerinde halkçı bir tarzı idare tesis edilmekle temin olunabilir. Şurası şayanı teemmüldür ki Türkiye'nin binefsihi Bolşevizme karşı göstereceği temayül ve esasatının tatbiki etrafında yapılacak istical, bizim Şark'la, yani Türk ve Müslüman âlemiyle irtibatı manevimizi ebedi surette kesir ve imha edecektir.

"5- Büyük bir nüfuzu nazar semeresi olarak Bolşevik Rusya ile tesis edilen münasebatın hüsnü suretle idamesi çok lazımdır. Gerçi bugün Rusya'nın dahili ve harici duçar olduğu mezahim ve müşkilatı azim sebebiyle Moskova'dan büyük muavenetler beklemek lüzumsuz ise de fakat naçiz bile olsa temin edilecek muavenet ve müzaheretlerinden müstağni kalmak doğru olamaz. Bu muavenet maddi olduğu kadar halkın maneviyatı üzerinde yapacağı hüsnü tesir itibarıyla da mühimdir. Zatı devletlerinin bu hususta takip buyurmakta oldukları tarzı siyaseti şayanı takdir ve şükran görmemek mümkün değildir. Ancak müsadai Samilerine itizaren şu dakikayı arzetmek isteriz ki Moskova'ya gösterilecek her eseri zaaf ve tereddüt, bir taraftan da daha fazla idrak ve istihsali mümkün olabilecek muavenetlerin tehirini, diğer taraftan Anadolu'ya karşı noktai nazarlarında inhiraflar tevlidini mucip olacaktır.

"Moskova'ya karşı muayyen ve müspet bir simayi siyasi ile görünmek zaruret kesbetmektedir. Sovyet Rusya'nın bugün müşterek düşmanlar karşısında Sağlara istinat eden Almanya

Hükümeti ile bir mukarrerat tesisine temayül göstermesi nazarı teemmüle alınacak bir meseledir. Ve her şeyden evvel de Azerbaycan'a gönderildiği gibi Moskova'ya da noktai nazarı devletlerine vakıf, icabatı siyasiyeyi müdrik, Şark'ı, Bolşevizm ile Bolşevik Rusya'yı az çok bilir bir zatın mümessili siyasi olarak izam buyurulması elzemdir, sanırız. Aksi takdirde her önüne gelenin teşebbüsü şahsisi ile Anadolu namına münasebetlere girmesi birçok mahzurları, yalnız mahsurları değil, elim hataları intac edebilecektir. Memduh Şevket Bey'in Bakû'ye tayin buyrulması büyük bir şükran ile karşılanmıştır.

"6- Bir taraftan Sovyet Rusya'nın muavenetini temin için kemali basiret ve teyakkuzla hareket edilirken, diğer taraftan bütün ihtimalat ve ihtiyaca teemmül olunarak memleketin kuvvayı mukaveme ve mübarezesini tezyid ve uzun zaman idame için vasi mikyasta tasarrufat icrasını, halkın daha geniş esaslar üzerinde idarei hükümete iştirakini, menafi umumiye müteallik müessasatın ve menbai tabiyenin devletin elinde bulundurulmasını temin ve istihsalat ve istihlakatı tanzim etmek için bu mühim ve hayatî meselelere layık oldukları ehemmiyeti atf buyuracaklarına asla şüphe edilemez. Bugün içtimai inkılabın Garp'te mutlak surette bir galebeye mazhar olması ihtimali çok zayıf olmakla beraber her hükümet Şark'tan bir tuğyan halinde taşan inkılâp seli önünde Harbi Umumi'den mütevellit bir zaaf ve buhran içinde çalkalanan memleketlerini zelzeleden vikaye için sola doğru hareketler icrasından geri durmamaktadırlar. Binaenaleyh arz ettiğimiz esasları ihtiva etmek üzere tanzim edilecek bir program ve takip olunacak hattı hareket aynı zamanda Sosyalizm âleminde yavaş yavaş cephe almaklığımızı da temin edebilir.

"7- Maahaza: Mebhus programın hüsnü tatbikini ve aynı zamanda memleketin bütün müteferrik kuvvetlerinin, Anado-

lu'nun zinde ve hassas evlatlarının münhasıran nüfuz ve şahsiyeti samileri etrafında toplanmasını, gerek dahilde yapılan gerek hariçten gelecek muhtelif, menfur ve muhrip propaganda ve teşebbüslere karşı müessir bir tebligat ve teşvikat icrasını temin için kuvvetli ve vüsatli bir teşkilata ihtiyaç vardır. Mübarezenin uzun zaman devam edeceğine şüphe edilemez. Bunun için herhalde halk arasında zişuur ve basiretkâr bir teşkilat vücuda getirilmek veyahut Müdafai Milliye Teşkilatlarını ıslah ve tanzim eylemek icap eder sanırız. Hükümet kuvvetini her yerde ve her şeye karşı kullanmak tesir ve nüfuzunu tedricen aşındırır.

"8- Şark ahvali ve Şark'ta takip olunması Türkiye'nin halası namına icap eden tarzı hareket ve siyaset hakkındaki efkâr ve mütalaatımızı Trabzon'dan arz edeceğiz. İhtiramat ve tazimatımızın lütfen kabul buyrulınasını istirham ederiz."

Küçük Talat ve Nail Beyler, on aydan beri Bakû'de bulunmaktaydılar. Bu süreç içerisinde Bolşeviklerle birlikte çalışmışlardı. Özellikle Küçük Talat Bey, Türkiye Komünist Teşkilatı'nın *"Te'lif ve Tercüme Şubesi"* içerisinde bulunduğundan;[178] Bolşevizm, Bolşeviklerin durumu ve amaçları, yapılan propagandalar, ideolojik yapılanma ve hedefleri, Bolşeviklerin Doğu'ya yönelik politikaları vs. konularda önemli bir bilgi birikimine sahipti. Bunun yanı sıra, yalnız kurultaya delege olarak katılmayıp, aynı zamanda kurultaya sunulan rapor ve bildirileri inceleyen komisyonlarda yer almaları; kurultayda konuşulan konulara ve alınan kararlara ayrıntılı olarak vakıf olmalarını sağlamıştı. Bu nedenle onların verdikleri rapor, Bakû Kurultayı'na Türkiye'den katılan diğer şahıslarınkinden daha kapsamlı ve ayrıntılıydı.

Aslında kurultay günlerinde Enver Paşa grubunun Anadolu'da uygulayacakları programın esası da Küçük Talat ve Nail Beyler ta-

178 Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.86.

rafından hazırlanmıştı. "Mesai"[179] adı verilen İttihatçıların yeni siyasi programı, oldukça radikal çizgiler taşımaktaydı. Programın içeriği sosyalizm, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerinin bir sentezi gibiydi. Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmek üzere verdikleri rapor da "Mesai"nin ruhuna uygun hazırlanmıştı.

Yukarıda verdiğimiz bu raporda; öncelikli olarak Doğu Halkları Kurultayı hakkında izlenimler verilmekte, Üçüncü Enternasyonal liderlerinin ve özellikle Zinovyev'in Türkiye ile ilgili kurultayda belirttiği düşünceleri açıklanmaktadır. Türkiye'nin emperyalistlere karşı verdiği mücadelenin büyük bir takdirle karşılandığı, milliyetçilere emperyalistlerle mücadele ettiği müddetçe yardımda bulunulmasının bir vazife olduğu vurgulanarak, ancak burjuvazi idaresinin Türkiye'yi beklenilen hedef ve sonuçlara götürmesinin mümkün görülmediği, Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerine karşı iyi niyet ve yardımların yalnızca emperyalistlerle mücadele ettiklerinden dolayı gösterildiğinin kurultayda açıkça ortaya konulduğu belirtilmekteydi. Kurultayda başkanlık divanının ekseriyetle komünistlerden oluşturulduğu, kudret ve nüfuzun Zinovyev, Bela-kun ve Radek gibi komünist liderlerin elinde bulunduğundan kurultayın bütün gündeminin bunlar tarafından belirlendiği ifade edilerek, "Şark'ta milli mübareze, Garp'ta içtimai inkılap" sloganı ile hareket ettiklerini açıklayan komünist liderlerin kurultaydaki yaklaşımlarının bu söylemleri ile çeliştiği kaydedilmişti. Kurultayda Türkiye'ye, komünist olması şartına bağlı olmaksızın Sovyet Rusya'nın yardım yapma kararının kabul edildiği de yazılmaktaydı.

Talat ve Nail Beylere göre; Türkiye'de komünizm usulünün uygulanması mevcut durumda hayat ve hakikate uygun düşmeyecektir. Sovyet sistemi de Türkiye'de uygulanabilir pratik bir idare şekli değildir. Türkiye'de, Kızılordu gibi belirli bir sınıf temeline dayalı bir ordu da kurulamaz. Eğer Türkiye Sovyetleşecekse, bunun Rus

179 İttihatçıların "Mesai" programının tam metni için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-II*, İstanbul, 1991, s.171-192.

Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin güvendiği Türkiye Komünist Partisi (Mustafa Suphi'nin Partisi) vasıtasıyla yapılmasına çaba gösterileceği açıktır. Oysa bu kişiler düşünce ve ahlakça düşündürücü kimselerdir. Diğer yandan "Türkiye bir sol hareketi vücuda getirmeye muhtaçtır." Ancak, sola kaymakta acele edilmesi "Türk ve Müslüman âlemiyle manevi irtibatı tamamen kesecek ve imha edecektir." Bunun için bir yandan Sovyet yardımı için gerekli işler yapılırken, bir yandan da halkın daha geniş esaslar üzerinde hükümet idaresine katılması ve umumun yararına iş yapacak müesseselerin kurulması gereklidir. Bu gibi noktaları içeren bir program ve izlenecek hareket hattı sosyalizm âleminde yavaş yavaş Türkiye'nin yer almasını sağlayacaktır. Yalnız, bu uygulama için yurt çapında siyasal bir örgütlenmeye gitmek zorunluluğu vardır.[180]

Rapor da, Talat ve Nail Beylerin şu tavsiyeleri de dikkat çekmektedir: Sovyet Rusya ile kurulan iyi ilişkilerin devam ettirilmesi çok gereklidir. Rusya'nın iç ve dış vaziyeti büyük yardımlar yapmasını mümkün kılmayabilir, az bir yardım bile yapsalar yararlı olacağı gözden kaçırılmamalıdır. Sovyet yardımları halkın maneviyatının yükselmesi açısından iyi tesirler bırakacağından çok önemlidir. Bunun yanı sıra, Moskova'ya karşı zaaf ve tereddüt gösterilmemelidir. Acilen Moskova'ya resmî bir temsilci gönderilmesi elzemdir. Ancak bu temsilcinin Bolşevizm ve Bolşevikler hakkında bilgisi olması, Doğu'yu tanıması ve ülkenin vaziyetine vakıf olması yararlı olacaktır.

Raporlarını Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmek üzere yazan Küçük Talat ve Nail Beyler Erzurum'da durmayarak,[181] Trabzon'a gitmişlerdir. Özellikle Küçük Talat'ın Trabzon'da görevlendirildiği ve Enver Paşa'nın Türkiye'ye dönüşü öncesi Trabzon'da ortamı hazır-

180 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I*, İstanbul, 1991, s.77.

181 Bu esnada Erzurum'daki "Albayrak Heyeti"nin Küçük Talat ve Nail Beyleri Erzurum'da istemediği ve onlara karşı cephe aldığı görülmektedir. Bkz. Akbulut, *Albayrak Olayı*, s.76.

lamak gibi bir vazifesi olduğu, Trabzon'da yapmış olduğu faaliyetlerden anlaşılmaktadır.[182] Nail Bey ise, Trabzon'dan Ankara'ya geçecek ve burada faaliyetlerini yürütecektir.[183]

5) Hafız Mehmet Bey'in Kurultay'la İlgili Verdiği Bilgiler

İttihatçı kimliği ve Enver Paşa'ya yakınlığı ile tanınan Hafız Mehmet Bey, Trabzon'dan TBMM Hükümeti'nin uygun görmesi ile Bakû Kurultayı'na gönderilen ilk heyet içerisinde yer almaktaydı.[184] Rusların göndermiş olduğu bir motorla 12 Ağustos 1920'de Trabzon'dan ayrılan on bir kişilik ilk kafile içerisinde bulunan Hafız Mehmet Bey,[185] 1 Eylül'de açılan kurultaya Anadolu delegesi olarak katılmıştı.[186] Kurultay Başkanlık Divanı'na partisizler gru-

182 *ATASE*, A.1/4283, Kl.1041, D.139/44-B, F.12-3. Özellikle "Mesai"nin Trabzon'da basılarak dağıtılması ve Enver Paşa'ya yakın İttihatçıların Trabzon'da toplanması dikkat çekicidir.

183 Nail Bey'in 4 Şubat 1921 tarihli Ankara'dan Enver Paşa'ya yazdığı mektup, Enver Paşa'nın kendilerini ne amaçla Anadolu'ya gönderdiği konusunda önemli bilgileri içermektedir: "Muhterem Efendimiz Hazretleri Merkezimizi Ankara'ya naklettik. Bakû'de görüşüldüğü gibi dahili teşkilattan biz mesul isek, yalnız bizimle muhabere etmeniz lazımdır. Bakû'de görüşülen Bakû'de kalmış ise bizi mazur görünüz. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri de pek hürmetkârdır. Bazı taraflardan alacağınız mektuplara pek fazla itimat etmeyiniz. Türkiye bıraktığımız gibi değildir. İhtirası pek fazladır. Herkes menfaat peşindedir. Menfaat temin edemeyenler sizlerin bir an evvel Anadolu'ya geçmenizi arzu ederler. Bizlere kalırsa sizin buraları teşrifiniz zamanının geldiğini iş'ar edecek mektubunuza intizar etmeniz lazımdır. Mektubum gayet kısadır. Sebep vaktin ademi müsaadesidir. Salim Bey şimdi hareket edecektir. Mektubum da aceledir. Birkaç gün kalmasını teklif ettim ise de muvafakat etmedi. Hafız Mehmet Bey'le diğer arkadaşlarla görüştük. Bu akşam karar verip bir mektup takdim edecektir. Salim Bey'in beklememesi yalnız benim tarafımdan şu karalamanın yazılmasına sebep olmuştur. Ellerinizden öperek afiyetinize dua ederim efendim. Nail." (Yamauchî, *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa*, s.143.)

184 *ATASE*, A.6/2865, K.849, D.2/56, F.30; *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.35.

185 *ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.30.

186 Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*, s.153.

bundan seçildi.[187] Kendisi kurultay esnasında bir konuşma yapmadığı gibi bir itiraz veya düşünce de belirtmemiştir. Aslında bu durum kendilerine verilen talimata uygun bir tutumdur. Çünkü TBMM Hükümeti, kurultay için gönderdiği kişilere, *"bir hüküm ve karar ittihaza salahiyettar"* olmadıklarını özellikle vurgulamış,[188] onlardan olayları ve gelişmeleri yakından gözleyerek rapor etmelerini istemişti.

Enver Paşa'nın yanında bulunmuş ve onunla birlikte teşriki mesai etmiştir. Enver Paşa'nın kurultay sonrası Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş olduğu mektupta, Doğu Halkları Kurultayı hakkında bilgiler verdikten sonra şöyle yazmaktadır:[189]

> "..Hafız Mehmet Bey size vaziyeti ve oradaki ahvali ve benim yazamayacağım malumatı daha etraflı izah edecekleri için burada tafsilinden sarf-ı nazar ediyorum."

Bu nedenle Hafız Mehmet Bey'in kurultay sonrası vereceği bilgiler, hem Bakû'deki gözlemleri açısından hem de Enver Paşa'nın bakışını yansıtması açısından önemlidir. 30 Eylül 1920'de Bakû'den Trabzon'a dönen[190] Hafız Mehmet Bey, 18 Ekim'de kurultay hakkındaki raporunu vermişti. Mehmet Bey raporunda; Üçüncü Enternasyonal'in yardımının, Bolşevikliğin kabulüne bağlı olmadığını, İngiltere'ye karşı sonuna kadar mukavemet edileceğini Rusya Sovyet Hükümeti'ne temin etmenin kâfi olduğunu belirterek şunları kaydediyordu:

> "Anadolu'ya Bolşevikliğin idhali Üçüncü Enternasyonal'in temin-i maksadına kâfi olmadığından, kapitalist hükümetlerini yıkmak için çalışmakta olan Anadolu Hükümeti'nin iktisab-ı kuvvet etmeye bais olacak herhangi bir şekili ihtiyar etmek,

187 *Perviy Syezd Narodov Vastoka*, s.28-29.
188 *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.35-1.
189 *ATASE*, A.1/4280, Kl. D.16-A/4, Kl.549, F.4-1.
190 *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.26-1.

kuvvet etmeye bais olacak herhangi bir şekili ihtiyar etmek, Bolşevik nokta-i nazarından haiz-i ehemmiyet değildir. Nitekim Bakû Kongresi'nde verilen kararda Mustafa Kemal Paşa'nın elde edilen bir beyannâmesinde Halifeyi kurtarmak için harp etmekte olduğunu beyan etmektedir. Bu nokta-i nazar komünist esasatına muhalif olmakla (beraber), komünizm düşmanı bulunan kapitalistlere karşı muharip bulunan Anadolu Hükümeti'ne muavenet edileceği ve fakat komünizmin Anadolu'ya idhali içinde ale-l-usul propagandaya devam edileceği beyan olunmuştur. Üçüncü Enternasyonal'in Bakû'de bulunan rüesasından Zinovyev, Radek ve Bela Kun, komünizmi Avrupa kabul ettikten sonra, Anadolu bila-zarur kabul edeceğinden evvel emirde Avrupa kapitalistlerini yıkmak için her kuvvetten istifade etmek lâzım olduğu kanaatini izhar eylemişlerdir. Bununla beraber Sovyet Hükümeti Anadolu'nun komünizmi kabul etmesini hüsn-ü telakki eder."

Ayrıca olduğumuzdan kuvvetli görünmemizin gerektiğini, Kızıl Ordu'nun Ermenistan'a girmesinin beklenmesinin nafile olacağını belirten[191] Hafız Mehmet Bey, konuyu Enver Paşa'ya getirerek; Bakû'de sokaklarda ve kurultay mahallinde, Enver Paşa'ya karşı büyük bir sevgi gösterildiğini ve Bolşeviklerin de Enver Paşa'ya çok büyük önem verdiklerini, bu nedenle kendisine Anadolu tarafından resmî bir sıfat verilmesini teklif etmektedir:[192]

"Enver Paşa'ya karşı Bakû sokaklarında ve kongre mahallinde gösterilen teveccüh ve muhabbet muhayyir-ül ukul ve tarihen na-mesbuk olduğundan Anadolu Hükümeti'nin müşarunileyhe de müzahir ve kendisiyle hemfikir bulunduğunu Sovyet Hükümeti'ne bildirmesi ve hatta müşarünileyhe bir sıfat-ı resmiye ita etmesi henüz kaybedilmemiş büyük bir fırsattan vas'ı

191 *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.26.
192 *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.26-12.

mikyasta istifadeye vesile olacağı şüphesizdir."

"Bolşevikler idare-i mevcudiyetleri için Alem-i İslâm'a ve bilhassa taht-ı tabiiyetindeki Türklere istinat etmek ve bunun içinde Enver'i istihdam eylemek zaruretini hissetmekte..."[193] olduklarını vurgulayan Hafız Mehmet Bey, Bakû'de Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Enver Paşa'ya karşı göstermiş oldukları tepkiden rahatsızdır. O, raporunda; *"Mustafa Suphi'nin 'Enver Paşa' aleyhinde tertip etmeğe çalıştığı nümayişler Zinovyev ve Radek gibi rüesanın nazar-ı dikkatini celbetmiş ve rüfeka-i mesâîsi ile aralarında azim ihtilafat zuhur eylemiş olduğundan yakın bir âtide sukutu muhtemeldir"* demekte,[194] TBMM Hükümeti'nin Moskova'da aklı başında, memleketi sever birer temsilci bulundurmasını, Mustafa Suphi ve Fuat Sabit gibi maceracılar ile haberleşmeye son verilmesinin uygun olacağını önermektedir.[195]

Hafız Mehmet Bey, 10 Ekim 1920'de Trabzon'da çıkan *İstikbâl* gazetesine verdiği beyanatta da, Bakû Kurultayı'nda, emperyalistlere karşı verilen mücadelede Türkiye'ye yardım edileceği kararının alındığını belirttikten sonra, komünizm prensiplerinin memleketimizde uygulanmasının mümkün olamayacağını söylemiş ve nasıl bir hareket izlenilmesi konusundaki görüşünü; *"Her iki tarafın düşmanı bir olduğuna göre, Bolşeviklerle müttehiden yürümek ve fakat bu ittihadın siyasî sahadan harice çıkmamasını temine çalışmak, menafi-i hayatiyemiz ve temin-i kuvâ ve istiklâlimiz muktezayatındandır"* şeklinde ifade etmiştir.[196] Hafız Mehmet Bey'in Bakû Kurultayı ile ilgili *İstikbal* gazetesine verdiği beyanatın tam metni aşağıdadır:[197]

193 *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.26.
194 *ATASE*, A.1/4282, Kl.558, D.118/36, F.26-9.
195 *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.26.
196 *İstikbâl*, 10 Teşrin-i evvel 1336/Ekim 1920.
197 *İstikbâl*, 10 Teşrin-i evvel 1336/Ekim 1920.

lumdur. Bu defa avdet eden, Rus idaresini yakından tetkike muvaffak olmuş bulunan mumaileyhin Rusya ahvali ve kongre mukarreratı hakkında fikirlerini öğrenmek istedik. Muhabirimize vuku bulan beyanatını bervechi ati derc ediyoruz. Avrupa kapitalist hükümetlerini yıkmağa program icabı katiyen azmetmiş olan Üçüncü Enternasyonal Şark Milletlerinin dahi nokta-i nazarını anlamak için Bakû kongresinin inikadını tahtı karara almış idi. Şark milletleri malum ki yüzde doksanı Müslümanlardır. Onun için kongrenin iki bini mütecaviz bulunan azaları meyanında anasırı Hıristiyaniyeden ancak kırk elli kadar murahhas bulunuyordu. Şarkta bulunan Müslüman milletlerden kongreye iştirak etmemiş hiçbir millet yoktu. Yani Türkistan, Çini Hindistan'dan itibaren bütün Şark milletlerinin kongrede müteaddit azası bulunuyordu. Kongrede ilk söz söyleyen Zinovyev, bilhassa İngiltere Hükümetinin Şark milletlerini İngiliz kapitalistlerine esir etmek ve bu milyonlarla kitleleri kapitalistler için çalıştırmak politikası bila-rahim (acımasızca) takip etmekte olduğunun delail-i tarihiyeye (tarihi delillerle) istinaden ve izahen acı bir surette izah etti. Bu esasa dair sırasıyla herkes tarafından birçok nutuklar söylendiği gibi Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir ve Hindistan ahalisinin murahhası bulunan Enver Paşa aynı nokta-i nazara iştirak ve Türkiye'nin harbi duhulüne bunun sebep olduğu söyledi. Burada da şunu söyleyeyim ki Enver Paşa'ya karşı Şark Müslüman milletlerinin ibraz ettikleri teveccüh ve muhabbete gayr-i kabil tasvirdir. Enver Paşa'yı görmek için kongre müzakeresi adetan muvakkaten düçar-ı tatil olmuş ve bütün halk locasına hücum ederek ihtiyar ve genç ellerini öpmüşlerdir. Yine sokakta kendisiyle görüşmek için bütün halkın tehalükle muhacemesi (saldırması) üzerine muvakkaten mürur-i umur bile duçar-ı tatil olmuştur. Size garip gelir, fakat ne derseniz diyiniz âlem-i İslâm onu unutmamış. İngiliz kapitalistlerinin

Şark siyaseti izah edildikten sonra müttefiken İngiltere aleyhine ilanı cihat edilmiştir. Ve İngiltere aleyhine harp etmekte olan Anadolu hükümeti bu gayeyi takip ettiği müddetçe Üçüncü Enternasyonal'in vasi mikyasta müzahir muaveneti olacağı esasen Moskova'da tahtı karara alınmış olduğu gibi Bakû'de dahi teyid edilmiştir-Bolşeviklik hakkında fikriniz nedir? Bolşeviklik irfanları yüksek ve memleketleri fabrika ve büyük sanayi müesseseleri ve vesaiti nakliye ile tekmil etmiş ve emperyalizm, militarizm ve kapitalizm devirlerini ikmal eylemiş milletlerin temini saadet ve refahı için düşünülen bir akidedir. Şu halde bizim gibi amelesi olmayan ve vesaiti nakliye ve fabrikadan mahrum bulunan ve büyük sermayedarlara malik olmayan milletlerde esasen komünizmin saha-i tatbiki yoktur. Komünizm yani Bolşeviklik dünyadan muharebeyi kaldırmak ve insanları tamamen müsavi yaşamak gayesini takip ettiğine göre, bu gayeye vusul için esbabı husumeti izale etmek zaruretindedir. Ve husumeti din, millet ve para gibi tevlidi ihtirasat ettiğine zahip olduğu müessirane tevih etmiştir. Komünizm Avrupa tarafından kabul ve tatbik edildikten sonra Şark milletleri bilzarur bu fikri tatbik edeceklerinden bugünkü gaye Şark milletlerinin mevcut kuvvetlerini Avrupa kapitalizminin aleyhine istimal edebilecek tarikai tevessülünden ibarettir. Ve esasen yoksul bir memlekete komünizm girmesi oradaki kuvvetleri imha edeceğinden husulu gayeye mani olacak olan böyle bir tariki ihtiyar etmenin mezahirini Üçüncü Enternasyonal rüesası da düşünmektedir. Ancak efkarı ihzar etmek ve düşmanları tarafından kendi aleyhine istimal edilmesine mani olmak için Şark milletleri nezdinde bilhassa Anadolu'da vasi propagandaya kuvvet vermektedirler.

"Şu halde bizim için nasıl bir vaz'ı hareket olunması iktiza edeceğine kanisiniz?

"Her iki tarafın düşmanı bir olduğuna göre Bolşeviklerle müttehiden yürümek ve fakat bu ittihadın siyasi sahadan harice çıkmamasını temine çalışmak menafi hayatiyemiz ve temini kuvva ve istiklalimiz muktaziyatındadır.

"Bolşevikler prensiplerini kendi memleketlerinde ne derece tatbike muvafık olduklarına ve Rusya'nın bilhassa milletlerin istiklal noktasındaki düşüncelerinin neden ibaret bulunduğuna dair sualimize Hafız Mehmet Bey şöylece cevap verdiler:

"Esasen üç sene müthiş bir harp ile az çok menabi-i istisaliyesi düçar-ı zaaf olmuş olan bir memlekette beşeriyet için en son bir inkılâp olan komünizmin tamamen hüsnü tatbik edilmekte olmadığını görmeyenler dahi uzaktan takdir edebilirler. Askere gitmeyenler, ihtiyacatını tedarik edebilecek vesaitten mahrumdurlar. Rusya'nın elyevm hariciyle münasebat-ı iktisadiyesi de bulunmadığından bittabi memlekette sefalet mevcuttur. Fakat bu sefalet genç inkılâpçıların ve İngiltere kapitalistlerinin melun siyasetlerini yıkmak için karar vermiş kimselerin imanı ve azimlerini kıramaz ve kırmayacaktır. İngiltere kapitalistlerinin takip ettiği siyasetle aleyhlerindeki kuvveti takviye ve tezyid etmekte oldukları meşhudatına binaen temin edebilirim.

"Komünizm nokta-i nazarından esasen millet değil insaniyet hedef olduğuna nazaran Rusya Federalist Şûra Hükümeti Üçüncü Enternasyonal'in husulu gayesini istihsal için yürümektedir. Şu halde Bolşevikliği kabul eden Şark milletlerinin Moskova'da inikad etmekte olan Şûralar kongresi ve müctemi olduğu zaman Moskova Merkez İcra komitesinden verilecek emirlerle idare edilmeleri ve halk komiserlerinin Moskova'dan tayin olunması usulünü Bolşevik Rusya takip etmektedir ki kanun-ı esasileri dahi bu gayeye matuftur. Bittabi Ba-

kû'deki idare dahi bunun aynıdır ve Moskova'ya merbuttur. Komünizmin umumi dünyaya teşmilinden sonra bu cihetin tadil edilmesi lazım geleceği kanaatini besliyorlar ki her halde doğru bir fikir olmadığı itikadındayım. Çünkü bu nokta civar milletleri az çok tedhiş etmekten hali kalmıyor.

"Bakû'de bir de iştirakiyun fırkası vardır ve bunlar Türkiye'de komünizmin tatbiki için çalışıyorlar. Bu cemiyet içerisinde evvelden beri tanıdığım Mustafa Suphi yoldaş vardır. Bu zatı mektepten beri tanıdığım gibi kendisiyle vekâlet arkadaşlığım da vardır. Esasen zekâ ve irfanından fazla haris olan mumaileyhin bu hırsının bu kere kat kat tezayid ettiğini gördüm. Etrafını alanların ekseriyetinin takip ettikleri gaye ile kanaatkâr olmaktan ziyade menfaat arkasında koşan kimseler olduğuna kaniim.

"Neticeten şunu söyleyeyim ki, bütün bu hakikate istinat eden tafsilatta komünizmin bizim memlekette tatbikinden tevellüt edecek olan akıbeti sizlerin takdirine bırakırım. Mamafih bugünkü şekli idarenin de doğru olmayıp işçi kısım ahalinin terkibini kefil olacak program ve mutlak suretten hâkimiyet-i milliye kaidesini kabul etmek lazım gelir itikadındayım."

Hafız Mehmet Bey, gerek raporunda ve gerekse *İstikbâl*'deki beyanatında daha çok Enver Paşa üzerinde durmaktadır. Ona Bolşeviklerin ve Müslüman halkın ve kurultaya gelmiş Müslüman milletlerinin temsilcilerinin ne kadar çok önem verdiklerini süsleyerek anlatmış ve bundan dolayı Enver Paşa'ya Türkiye'nin bir resmî sıfat vermesi gerektiğini dile getirmiştir. Hafız Mehmet Bey'in o günlerde Türkiye'nin kurtuluşunda, hâlâ Enver Paşa'ya büyük ümit bağladığı görülmektedir. Bu ümitle olacak ki, Enver Paşa Moskova'dan Batum'a geldiğinde Hafız Mehmet Bey Trabzon'dan gizlice Batum'a gitmiş ve burada Enver Paşa ile görüştükten sonra Trabzon'a dönmüştür.

Bu görüşmeler esnasında; Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçişi ile ilgili planlar yapılmıştır.[198] Nitekim Hafız Mehmet Bey'in, Enver Paşa'nın Türkiye'ye dönüşü ve Anadolu'da uygulanacak program konusunda aldığı rol ve bu esnada Enver Paşa ile kurduğu ilişkiler,[199] 1926 İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmasına ve idam edilmesine gidişin bir başlangıcı sayılabilir.

D. BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI VE TÜRKİYE KOMÜNİST TEŞKİLATI

Türkiye Komünist Teşkilatı, Temmuz 1918'de Moskova'da yapılan "Türk Sosyalistleri Konferansı"nda doğmuştur. Mustafa Suphi başkanlığında kurulan ve çoğunluğunu Rusya'daki Türk esirlerinin oluşturduğu teşkilat, sırasıyla Moskova, Kırım, Odessa ve Taşkent'te faaliyetlerini sürdürmüştür. Mustafa Suphi 27 Mayıs 1920'de Bakû'ye teşkilatı taşımış ve burada yeniden yapılandırmıştır.[200] Bu tarihten itibaren Bakû'de faaliyetlerine devam eden Türkiye Komünist Teşkilatı, bir taraftan Eylül ayı başındaki kendi kongresi için hazırlıklar yaparken, diğer taraftan ise Birinci Doğu Halkları Kurultayı hazırlıklarına faal olarak iştirak etmiştir.

198 Enver Paşa, 31 Ağustos 1921'de Türkiye'deki teşkilatına gönderdiği mektupta; Hafız Mehmet Bey'le Türkiye'ye geçmek için yaptıkları planı anlatmaktadır. (Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, s.307-309.)

199 Enver Paşa'nın hazırlattığı ve Küçük Talat ve Nail Beylerle Trabzon'a gönderdiği "Mesai" adlı programın Trabzon'da basılması ve dağıtılmasında Küçük Talat'la birlikte çalışmış ve Enver Paşa'nın Türkiye'ye gelişi öncesi Trabzon'da ortamı hazırlamak için gayret göstermiştir. İstiklal Mahkemesi'nde yargılanırken verdikleri ifadelerde de bu durumu itiraf etmektedirler. Bkz. Ilıkan, *Ankara İstiklâl Mahkemesi*. Ayrıca Trabzon'da İttihatçıların Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi için yaptıkları faaliyetler hakkında bkz. Sebahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara, 1991, s.149-174

200 Türkiye Komünist Teşkilatı'nın kuruluşu ve faaliyetleri hakkında bkz. Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası*.

Üçüncü Enternasyonal İcra Komitesi emri ile kurulan Doğu Halkları Kurultayı Teşkilat Bürosu 19 Temmuz 1920'de yaptığı toplantıda, kurultay hazırlıkları için iş bölümü yaptığında Türkiye ile ilgili işlerle de, Türkiye Bürosunu, yani Mustafa Suphi ve arkadaşlarını görevlendirmiştir.[201] Teşkilat Bürosu'nun bundan sonra yaptığı bazı toplantılara Mustafa Suphi'nin de katıldığı görülmektedir.[202]

20 Temmuz 1920'de Sultan Galiyev, Mustafa Suphi'ye bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta Galiyev, 15 Ağustos tarihinde Bakû'de toplanacak olan Doğu Halkları Kurultayı için, kurultayı hazırlamakla görevli komisyona ve Komintern'in Doğu Şubesi'ne takdim edilmek üzere, Türkiye ile ilgili aşağıdaki konularda bildiriler hazırlamasını istiyordu:[203]

1- Türk İmparatorluğunun sukutu.

2- Büyük devletlerin Türkiye uğrunda mücadelesi ve inkılaptan sonraki devrin tarihi.

3- İnkılabın sebepleri ve inkılaptan sonraki partilerin mücadelesi.

4- Türk-Yunan Savaşı.

5- Ermeni-Türk ve Yunan-Türk düşmanlığının iktisadî ve sosyal sebepleri, tarihi ve iktisadî yönlerinin esaslandırılması.

6- Genç Türkler Partisi, onun sosyal mahiyeti ve iktisadî esası. Barıştan sonra Genç Türkler Partisi'nin formasının değiştirilmesi ve onun çalışmaları. Genç Türkler Partisi'nin diğer partilere ve gruplara, millî harekete, tarım meselesine münasebeti.

7- Barıştan sonra, bugüne kadar çeşitli Türk partilerinin işi, rolü ve önemi.

8-Yerel meseleler: Suriye, Mezopotamya, Arap, Anadolu, Batum, Lazistan, Trakya. (Bu yerlerin her birinin dahilinde sınıfî, zirai, iktisadî münasebetler ve bu yerlerin merkez ve Türk halkı ile karşılıklı mücadeleleri, vergi sistemleri.)

201 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.1-2.
202 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.
203 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.11

Bu belgeden anlaşılacağı gibi, yukarıdaki konularda TKT bilgiler toplayarak, Kurultay Teşkilat Bürosu'na ve Komintern'in Doğu Komisyonu'na sunacaktı. Zaten TKT'nin konferans çalışmalarında iki önemli görevi vardı. Birisi yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye hakkında detaylı bilgi toplamak, ikincisi ise Türkiye'den kongreye delege getirmeyi sağlamaktı. Nitekim Bakû'de çıkan *Azerbaycanskaya Bednota* adlı gazetenin 1 Ağustos 1920 tarihli nüshasında "Türkiye Komünist Teşkilatları Merkezi Bürosu'nun, Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na Türkiye'den delege getirilmesini temin etmek için çalışmalar yaptığı" bildirilmekteydi.[204]

Mustafa Suphi, bu görevi başarabilmek için bir yandan TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya kurultaya delegeler gönderilmesi için bir davetiye gönderirken,[205] diğer yandan Türk halkına, "Türkiye Zahmetkeş Ahalisine Davetiye" başlığıyla bir bildiri yayınlayarak, onları kurultaya davet etmişti. *Yeni Dünya* gazetesinde çıkan bu bildiri aşağıdadır:[206]

"Türkiye Zahmetkeş Ahalisine Davetiye,

"Yetmiş iki sene evvel cihana: 'Bütün Dünya işçileri birleşiniz!' şiârı atılmış idi. O zamandan beri Avrupa ve Amerika'da proleterler, ecir sınıflar, mühib teşkilat vücuda getirmişler, işçileri sefalet içinde tutan kapitalizm ve emperyalizm ile mücadeleye girişmişler. Bu gaddar sınıfları sarsmaktan bir an bile hâlî kalmamıştır. Gerçi ümit olunduğu gibi, bazı hain sosyalistlerin hıyanetiyle harb-i umumiye mani olamamışsa da, proleterlerin daimi mücadelesi Avrupa ve Amerika Hükümetlerini düşündürüyor. Her an her tarafta inkılâbın karib olduğunu gösterecek alametler görülüyor.

204 *Azerbaycanskaya Bednota* (Bakû), 1 Ağustos 1920.
205 *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.35.
206 *Yeni Dünya*, 22 Temmuz 1920.

"Üç seneden beri kahraman Rusya Komünistlerinin cihan kapitalizm ve emperyalizmine karşı mertçesine gösterdiği mukavemet, her memleketin proleterlerine şanlı bir misal olmalıdır. Rusya'da başlayan içtimâî inkılâp sönmeyecek, ebediyen şa'şaa-pâş olacak bir hilâs güneşidir. Bütün cihan rençperleri, işçileri, esirleri bu güneşten feyz ve nur almalıdır.

"Garp proleterlerini zulüm ve gadr altında inleten Burjuvazya, Türkiye amele ve rençperlerinin boynuna da esaret zinciri takıyor. Yüz seneden beri Türkiye zahmetkeş ahalisini demir pençesiyle tazyik eden Avrupa'nın burjuvazi hükümetleri değil midir? On iki seneden beri sizi harbin elem ve ıstırabıyla inleten de onlar değil midir? Türk esnafını zanaatçılarını fakr u zarurete düçar edenler de o zalimler değil midir? Şu anda Anadolu'nun cismini, ruhunu rencide eden yine o hükümetler değil midir? Halbuki Anadolu'nun unutulmuş, her nimetten mahrum bırakılmış, kan tere batmış, her istiklâl ümidini kaybetmiş işçi ve rençperleri dünyanın muntazam işçi hareketlerine pek bi-gâne duruyor.

"Yoldaşlar! Artık bu felaketli, ıstıraplı hayata nihayet vermeliyiz!

"Ya şimdi umum cihan proleterleri ile beraber kıyam eder ve halâsımızı temine muvaffak oluruz. Yahut pek uzun bir zaman için esaret altında kalmak tehlikesine düşeriz. Halâsımız ve kuvvet ve hayat bulmak meselesi işte bu merkezdedir.

"Türkiye rençberlerinin ıstırabâtı, yalnız ecnebi ihtirasâtından ileri gelmiyor. Bedbaht Anadolu ve Rumeli, satılmış ve vicdansız İstanbul'un seyyiâtına ve haris ayan ve eşrafın ihtirâsatına da kurban olup gidiyor.

"Karl Marks'ın bütün dünya işçilerine tevcih ettiği şiâr, son zamanlara kadar memleketimizin kulağına kadar varamamış-

tı. Ancak şimdi Rusya Kızıl İnkılâbının tarrakasıyla beraber bu nidâi hürriyeti işitebiliyorsunuz! Muazzez yoldaşlar, bu seslere icap edeniz. Şark-ı karib mazlum milletlerinin konferansına şitaban olunuz.

"Kapitalizm ve emperyalizm boyunduruğunu boynunuzdan atmak, başlanılmış mukaddes mücahedeye taze bir azim ile atılmak için kardeşçe toplanıp anlaşmaya, umumî bir mücadele planı tanzimine lüzûm vardır. Yoldaşlar elbette bu lüzumu takdir edersiniz. İşte bu maksatla Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi İcra Komitesi bütün şark-ı karib mazlum milletlerinin komünistlerini ve emperyalizm ile cidâle karar veren bilcümle inkılâpçı-halkçı teşkilâtını Bakû'de toplanmaya davet ediyor. Bu konferansta Avrupa Komünistlerinin ve inkılâpçılarının da mümessilleri hazır bulunacak, orada bütün halâs meseleleri görüşülecek, Şark ve Garp proleterleri arasında kardeşlik ittihadı vücuda gelecek, istikbâlde müştereken ve yoldaşça takip olunacak istikamet çizilecektir. Ey Türkiye'nin kahraman inkılâpçıları, bu içtimâa iştirak ediniz. Konferansa koşunuz!

"Yaşasın Bütün Dünya İşçileri! Yaşasın Üçüncü Enternasyonal!

Türkiye İştirakiyun (Komünist)Teşkilâtı Merkezi Heyeti"

Ayrıca yine Türkiye'den delege getirebilmek amacıyla TKT, birçok elemanını Anadolu'ya göndermiştir. Özellikle Trabzon'a gönderilen Baha Ali ve arkadaşlarının Karadeniz sahillerinde yaptıkları çalışmalar neticesinde, 51 kişinin Bakû'ye getirildiğini Mustafa Suphi TKT Birinci Kongresi'ne sunduğu raporunda belirtmiştir.[207]

207 *TKF'nin Birinci Kongresi,* s.29. Mustafa Suphi raporunda, bu 51 kişiden TKT Kongresi'ne getirilenler, olarak söz etmektedir. Ancak TKT Kongresi için gelen delegelerin, önce Doğu Halkları Kurultayı'na katıldıkları bilinmektedir. Bu durum, 28 Eylül tarihli *İzvestiya* gazetesinde de şöyle ifade edilmiştir: *"TKT Kongresi delegeleri aynı zamanda Doğu Halkları Kongresi'ne de katılmışlardır."* (*İzvestiya* (Bakû), 28 Eylül 1920.)

TKT Merkezi Bürosu 22 Ağustos 1920'de Mustafa Suphi'yi kendi adına Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na göndermeyi kararlaştırmış[208] ve 27 Ağustos 1920'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı Komünist Fraksiyası Türkiye grubu ise, Mustafa Suphi'yi Fraksiya başkanlığına seçmiştir.[209] Böylece TKT MK Başkanı Mustafa Suphi, kurultayda Türkiye Komünistleri Grubu'nun en yetkili şahsiyeti konumunda yer almıştır.

Kurultay açılmadan, 1 Eylül 1920 sabahı, toplanan Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bolşevik-Komünist Fıraksiyası Mustafa Suphi'yi Türkiye grubu adına, kurultay başkanlık divanı üyeliğine aday göstermeyi kararlaştırmış[210] ve kurultay açıldığında bu karar hayata geçirilerek, Mustafa Suphi oluşturulan 31 kişilik kurultay başkanlık kurulunda komünistler listesinden Türkiye adına yer almıştır.[211]

Kurultay hazırlıklarında faal olarak yer alan ve önemli katkılarda bulunan, kurultay açılışında başkanlık divanına seçilen Mustafa Suphi'nin kurultay esnasında hiç konuşma yapmayarak sessizce oturması ve kurultay sonunda oluşturulan Doğu Halkları Kurultayı Propaganda ve Hareket Sovyeti'nde yer almaması oldukça ilgi çekicidir. Bu durum kurultaya gelen Üçüncü Enternasyonal'in liderleriyle, Mustafa Suphi'nin bazı konularda anlaşmazlığa düştüğü şeklinde yorumlanabilir. Bu anlaşmazlığın en önemli sebeplerinden birisi de, Enver Paşa'nın kurultaya katılışı olmalıdır.

Şöyle ki, Moskova'dan gelen Üçüncü Enternasyonal temsilcileri Enver Paşa'yı da kurultay için yanlarında getirmiş ve ona önem verdiklerini göstermişlerdi. Daha iki yıl önce Enver Paşa ve mensup olduğu hükümete karşı Mustafa Suphi'ye propagandalar yaptıran Sovyet liderler, şimdi kendileri Enver Paşa'yı el üstünde tutuyor görüntüsü veriyorlardı. İttihatçılara muhalif olan Mustafa Suphi'nin

208 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.29, L.1-6.
209 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.10, L.9
210 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.9, L.18.
211 *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.29.

her ne sebeple olursa olsun bu durumu hazmetmesi mümkün değildi. Zira kurultay esnasında Türk komünistlerinden bazılarına Enver Paşa aleyhinde yaptırdığı tezahüratla bunu açığa vurmuştur. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının bu tepkisinden, Zinovyev ve Radek gibi Üçüncü Enternasyonal İcra Komitesi üyelerinin pek hoşnut kalmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu kurultayda bulunan ve Enver Paşa'ya yakınlığı ile tanınan Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey, Bakû dönüşü verdiği raporda; *"Mustafa Suphi'nin 'Enver Paşa' aleyhinde tertip etmeğe çalıştığı mümayişler Zinovyev ve Radek gibi rüesanın nazar-ı dikkatini celbetmiş ve rüfeka-i mesâîsi ile aralarında azim ihtilafat zuhur eylemiş olduğundan yakın bir âtide sukutu muhtemeldir"* demektedir.[212]

Bu kurultay esnasında yukarıda belirtilen ve diğer başka sebeplerden dolayı Mustafa Suphi'nin yavaş yavaş Sovyet Rus liderlerin gözünden düşmeye başladığı ve TKT adına Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi'ne de katılan İsmail Hakkı'nın ön plana çıkmaya başladığı hissedilmektedir. İsmail Hakkı'nın Türk Komünistleri adına kurultayda konuşması ve kurultay sonrası oluşturulan Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu'nun dokuz üyesinden birisi seçilmesi bu hisleri kuvvetlendirmektir.

212 *ATASE*, A.1/4282, Kl.558, D.118/36, F.26-9.

SONUÇ

I) Genel Değerlendirme

Üçüncü Enternasyonal tarafından düzenlenen, Bakû'de 1 Eylül 1920'de Neriman Nerimanov'un söylevi ile açılan ve 7 Eylül'de Zinovyev'in konuşması ile kapanan Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Doğu'nun tarihinde en kapsamlı ilk kurultay olarak tarihe geçmiştir. Kurultay yalnız Sovyet Rusya'yı, Türkiye'yi ve diğer Doğu uluslarını değil, aynı zamanda Batı dünyasını da yakından ilgilendirmiştir. Çünkü kurultayın elde edeceği sonuçlar yalnız Doğu'nun kaderini değil, Batı'nın geleceğini de etkileyebilecekti.

Üçüncü Enternasyonal ve Sovyet Rusya Hükümeti'nin Doğu'ya yönelik siyasi bir projesi olarak ortaya konulan ve teoride büyük bir idealizmi barındıran Doğu Halkları Kurultayı düşüncesi, bu özelliğini pratiğe yansıtamamış ve arzu edilen sonuçlara ulaşılamamıştır.

Rus Sovyet liderlerinin, Doğu halklarının temsilcilerinin kurultayını tertip edip, onları emperyalist Batı devletlerine karşı mücadeleye çağırması ve bu mücadelede onların yanında olduğunu ilan etmesi, samimi ve iyi niyetlerle yapılmış bir girişim olsaydı, Doğu halkları üzerinde büyük tesirler bırakabilir, belki de Doğu'nun kaderini ve geleceğini bütünüyle değiştirebilirdi. Ancak söylenenlerle yapılanlar arasındaki tezatlar o kadar çoktur ki, kurultayın beklenen etkisini göstermesi mümkün olamamıştır.

Bir taraftan Doğu halklarını, başta İngiltere olmak üzere, kapitalist ve emperyalist devletlere karşı mücadeleye teşvik, sevk ve hatta onlara karşı "cihat" ilan ettiren Sovyet liderler, diğer taraftan İngiltere ile uzlaşma yoluna giderek ticaret antlaşması yapmaya çalışıyorlardı.

1918 yılından beri başta Enver Paşa olmak üzere Osmanlı Hükümeti'ne karşı, Mustafa Suphi ve ekibine yıkıcı propagandalar yaptıran ve onları emperyalist olarak gösteren Sovyet liderler, şimdi Enver Paşa'yı yanlarına alarak Bakû'ye getiriyorlar ve samimi olmasalar bile, Enver Paşa'ya önem verdiklerini Doğu halklarının temsilcilerine göstererek, onun nüfuzundan yararlanmayı amaçlıyorlardı. Bu davranış elbette, onlara inanan Mustafa Suphi gibi komünistlerde Sovyet liderlerine karşı bir güvensizlik yaratmış olabileceği gibi, kurultaydaki diğer milletlerden bazı delegelerin de dikkatini çekmiştir.

Kurultay, Doğu Halkları Kurultayı olduğu halde, Doğu halklarına mensup hiçbir delegenin, bu kongrenin kararlaştırılması, hazırlıkları, kongrenin gündemi, çalışmaları ve kararlarına etkisi ve gerçek katılımı olmamıştır. Her şey Üçüncü Enternasyonal ve Rus Komünist Partisi liderleri tarafından tasarlanmış ve sahneye konulmuştur. Doğu halklarının temsilcileri ise bunları sadece seyretmekle yetinmişlerdir. Özellikle kurultaya tarafsız olarak katılanların, yani komünist olmayanların hiçbir katkısı olmamıştır. Doğu Halkları Birinci Kurultayı, Doğu halklarının kendi sorunlarını ortaya atarak tartıştıkları bir kurultay değil, Bolşevik liderlerin kendi düşüncelerini, kendi çıkarları doğrultusunda onlara dayatmak için propaganda yaptıkları bir kurultay olmuştur.

"Doğu'da millî mücadele, Batı'da toplumsal inkılap" sloganını kendisine rehber edindiği propagandasını yapan Üçüncü Enternasyonal liderleri, kurultayda her şeye komünizm esası çerçevesinde bakıp, kurultayın bütün görüşme ve kararlarını bu açıdan ele alarak, komünist olmayan, ancak Sovyet Rusya'ya ümit bağlayan Doğu halklarının temsilcilerini hayal kırıklığına uğratmışlardır.

Doğu Halkları Kurultayı'nın mahiyet ve manası temelde iki esas üzerinde toplanmıştı:

1- Doğu halklarının temsilcilerini bir araya toplayıp, büyük gösteriler ve propagandalar yaparak Batı üzerinde bir tesir meydana getirmek.

2- Doğu'yu Sovyetleştirme politikasında bir zemin oluşturmak.

Bu propagandadan etkilenecek devletlerin başında İngiltere gelmekteydi. Çünkü Sovyet liderler, İngiltere'nin Doğu'daki hâkimiyetini yıkmak için, Doğulu milletleri İngiliz emperyalizmine karşı isyana çağırıyordu. Bu nedenle İngiltere, Bakû'deki kurultaya Doğu milletlerinin delegelerinin gitmesini engellemek için tedbirler almış, aynı zamanda da Sovyet Rusya Hükümeti'ne bir nota vermiştir. Gerçekten de Doğu Halkları Kurultayı, daha doğrusu Doğu halklarının bir araya gelerek emperyalizme karşı siyaset ve eylem birlikteliği oluşturması düşüncesi; başta İngiltere olmak üzere Batılı emperyalistleri tedirgin etmiş ve içlerine korku salmıştır. Rusya'da Bolşeviklerin hâkimiyetini ortadan kaldırmak için Çarlık kalıntılarını destekleyen İngiltere, bu gelişmeler karşısında Sovyet Rusya'ya yakınlaşma siyasetini devreye sokmuştur. Doğu halklarını İngilizlere karşı "kutsal savaşa" davet eden propagandaları yapan Sovyet Rusya ise kendi menfaatleri açısından İngilizlerle uzlaşma siyasetine yönelmiş ve 1921 yılında Sovyet Rusya-İngiltere Ticaret Antlaşması imzalanmıştır.

Bolşevik tehdidini yakından hisseden Gürcistan'daki Menşevik ve Ermenistan'daki Taşnak Hükümetleri de kurultaya çok büyük tepki göstermişlerdir. Nitekim kurultay sonrası gelişmeler önce Taşnak Hükümeti'nin sonra da Menşevik Hükümeti'nin ortadan kalkmasına sebep olacak ve Gürcistan ve Ermenistan'da Sovyet hükümetleri kurulacaktır.

Açıkça anlaşılacağı gibi emperyalizm ve emperyalistlerle mücadele sloganını öne çıkaran, Doğu halklarını emperyalizme karşı mücadeleye ve birliğe davet eden Bolşevikler, emperyalistlerle uz-

laşarak Doğu halklarını yarı yolda bırakmışlardır. Nitekim Sovyet Rusya'nın emperyalistlerle anlaşma ve uzlaşma siyaseti Doğu Halkları Kurultayı sürecini baltalamış, her yıl kurultayın toplanması karar altına alınmasına karşın ikincisi hiç olmamıştır.

Doğu halklarının farklı kesimlerinin temsilcilerini, ideolojik fark gözetmeksizin bir araya getirerek, sorunlarını tartışıp, emperyalizme karşı hareket birlikteliği oluşturmayı amaçlayan bu kurultaydan; bazı samimi olmayan ve ideolojik yaklaşımlar nedeniyle arzu edilen sonuçlar elde edilememiştir. Ancak her şeye rağmen Birinci Doğu Halkları Kurultayı; Doğu'nun Batı emperyalizminden kurtulmasının yegâne yolunun Doğu halklarının siyaset ve eylem birlikteliğinden geçtiğini göstermesi ve yapıldığı günlerde emperyalist güçleri tedirgin etmesi açısından çok önemli ve yarınlara mesaj veren bir girişimdir.

Doğu Halkları Kurultayı Türkiye açısından çok önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Kurultay'ın Türkiye açısından sonuçlarını üç başlık altında değerlendirmek gerekmektedir:

1- TBMM Hükümeti,

2- Enver Paşa ve arkadaşları,

3- Mustafa Suphi liderliğindeki Türk komünistleri.

II) Kurultayın Türkiye Açısından Sonuçları

1- Kurultayın TBMM Hükümeti Açısından Sonuçları

TBMM Hükümeti, kurulduğu günden itibaren Sovyet Rusya ile ilişkiler kurulmasına özel önem vermişti. Yürüttüğü mücadelenin başarıya ulaşması için bunu gerekli saymaktaydı. Mayıs ayı içerisinde resmî temsilcilerini Moskova'ya göndermiş ve ilk TBMM Hükümeti-Sovyet Rusya Hükümeti görüşmeleri başlamıştı. Bu gelişme ile aynı zamana tesadüf eden Doğu Halkları Kurultayı'na da aynı önemi veriyordu. Çünkü bu kurultayın sonuçlarının kendisini doğrudan il-

gilendirdiğini biliyordu. TBMM Hükümeti'nin somut isteklerine, Rusya'nın nasıl bir tavır takınacağını anlamaya ihtiyacı vardı. Aynı zamanda Sovyet Rusya'nın, Türkiye siyasetinin ne yönde geliştiğini öğrenmek zorundaydı. TBMM Hükümeti'nin Bakû Kurultayı sürecinden öncelikli beklentileri; Ermeni Taşnak ordusu engelinin kaldırılarak Doğu yolunun açılması, Bolşevik kuvvetlerle TBMM kuvvetlerinin irtibat sağlaması, Ermeni meselesinin millî menfaatler doğrultusunda halledilmesi ve Bolşeviklerden silah ve para yardımı sağlanması gibi hususlarda kararlar kabul edilmesini bekliyordu. Gerek İbrahim Tali'ye ve gerekse Enver Paşa'ya bu yönde çalışmaları bildirilmiş ve Anadolu'dan gönderdiği temsilcilere de yukarıdaki konularda bilgi toplamaları yönünde talimatlar verilmişti.

Moskova'daki görüşmeler ve Doğu Halkları Kurultayı tam olarak TBMM Hükümeti'nin beklediği sonuçları doğurmadı. Kurultayda Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi'nde kabul edilen Lenin'in tezleri çerçevesinde, Türkiye'deki "Türk Ulusal Hareketi"ne yardımcı olunacağı kararı çıkmış olsa da, TBMM Hükümeti somut beklentilerinin pek çoğuna karşılık bulamadı.

Emperyalist işgalcileri Türkiye'den çıkarmayı, emperyalistlerin aleti olan, Türkiye'nin Doğu sınırlarını tehdit eden ve Bolşeviklerle irtibat yolunu kapatan Taşnak Ermenistan'ı sorununun çözümünü Bolşeviklerle yapacağı ittifaka ve ondan sağlayacağı destek ve yardımlarla başarabileceğini düşünen TBMM Hükümeti ile Kafkasya'yı ele geçirmek, devrimi dışarıya ihraç etmek ve devrimin yaşaması için gerekli maddi beklentilerden dolayı İngiltere ile ticaret antlaşmasına büyük önem veren Sovyet Rusya Hükümeti'nin bütünüyle aynı paralelde hareket etmesi beklenemezdi. Özellikle Ermeni sorununun çözümü ve Batum sorununda aynı yönde politika yürütülmesi çok zordu. İşte TBMM Hükümeti'nin en önemli kazancı, Doğu Halkları Kurultayı esnasında bu gerçekleri görmesi ve buna göre Sovyet Rusya'ya karşı yeni siyasetini oluşturması olacaktır.

TBMM Hükümeti'nin kurultay sürecinden elde ettiği sonuçlar şöyle maddeleştirilebilir:

1- Türk Milli Hareketine, emperyalist devletlere karşı verdiği mücadelede, komünizm idaresini kabul etmesi şartına bağlı olmaksızın yardım edilmesi Bakû Kongresi'nde kararlaştırılmıştır. Bununla beraber komünizm propagandasına devam edilecek ve Türkiye sonunda komünizm idaresini kabul etmek mecburiyetinde kalacaktır.

2- Bu kongre Sovyet Rusya Hükümeti'nin, Doğu milletlerini etkilemek ve İngiltere'ye karşı onları ayaklandırmak için düzenlediği, tamamen propagandaya yönelik bir kongredir.

3- Bolşevikler sanıldığı kadar kuvvetli değildir. Türkiye'ye silah bakımından gerçek manada yardım etmesi mümkün değildir. Ancak para yardımı yapabilir.

4- Anadolu'daki Milli Hareket kendisini olduğundan daha kuvvetli göstermelidir.

5- Artık Mustafa Suphi ve Fuat Sabit gibi maceracılarla haberleşilmekten ve bunların Bolşeviklerle Türkiye arasındaki vasıtacılığından kurtulup, Bakû ve Moskova'da TBMM Hükümeti'nin resmî temsilcilerinin bulundurulması lazımdır.

6- Sovyet Rusya ile ancak siyasi alanda ittifak yapılmalıdır. Bunun dışına çıkılmamalıdır. Çünkü komünizm rejimi Türkiye'ye uygun bir rejim değildir. Türkiye'ye komünizm şeklini tatbik etmek tam bir felaket olur.

7- Sovyet Rus Hükümeti'nin niyeti yalnız Sovyet Hükümet tarzının kabul edilmesini sağlamak değil, bu sayede Doğu milletlerini Moskova'ya bağlamak ve tahakküm altına almak istiyor. Eğer fırsat bulursa, bunu sağlamak için Kızıl Ordu'yu Türkiye'ye sokmaktan çekinmeyecektir. Türkistan ve Azerbaycan'daki uygulamaları ile bunu göstermiştir.

8- Ermeni meselesinde Sovyet Rusya'nın Türkiye lehine bir harekette bulunması mümkün görünmüyor. Bu meseleyi TBMM Hükümeti kendi imkânları ile halletmelidir.

Bakû Kurultayı sürecinde elde edilen bilgilerden çıkarılan bu sonuçlar; TBMM Hükümeti'nin, Sovyet Rusya'ya, komünizm reji-

mine ve Türkiye'deki komünist faaliyetlere, İttihatçılara ve Mustafa Suphi teşkilatına karşı uygulayacağı siyasi yaklaşımda önemli rol oynamıştır. Nitekim TBMM Hükümeti, kurultay sonrası bu unsurlara karşı siyasetini tamamen değiştirerek, devlet formatında sağlam bir çizgiye oturtmaya başlayacaktır. Bu çizgi; ölmemek için, mahvolmamak için Sovyet Rusya'dan yardım dilenmek değil, karşılıklı menfaatler doğrultusunda ortak düşmanlara karşı işbirliği yapmaktı. Artık Sovyet Rusya ve Azerbaycan'la ilişkilerde Mustafa Suphi, Fuat Sabit, Halil Paşa ve Enver Paşa gibi aracılardan kurtulmak, gerçek bir devlet hüviyetinde resmî temsilcilerle ilişkileri sürdürmekti. Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya, Memduh Şevket (Esendal) Bey'in Bakû'ye TBMM Hükümeti'nin resmî temsilcileri olarak gönderilmeleri bu çizgide atılmış önemli adımlardı.

Diğer taraftan Ermeni sorununun kendi istekleri doğrultusunda çözümlenmeyeceğini anlayan TBMM Hükümeti, kurultayın hemen sonrasında Ermenilere karşı ileri harekât başlattı. Türk ordusu Sarıkamış ve Kars'ı ele geçirerek Gümrü'ye kadar ilerledi ve 2/3 Aralık'ta Taşnak Ermeni Hükümeti ile imzaladığı Gümrü Antlaşması ile Ermeni sorununun çözümlenmesi konusunda arzu etmiş olduğu ilk hedefe ulaştı.

TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya'nın yardım ve desteğini sağlamak için uzun süredir müsamaha gösterdiği ve bunun sonucunda önemli teşkilatlanma ve propaganda fırsatı bulan Türkiye'deki sosyalist ve komünist yapılanmalara karşı sert önlemlere yöneldi. İçteki komünist teşkilatlar tamamen ortadan kaldırılarak birçok kişi tutuklanırken, yurtdışından gelen komünistler sınır dışı edildi ve Bolşevik faaliyetlerin yurtiçine sokulmamasına çaba gösterildi.

TBMM Hükümeti'nin Doğu Halkları Kurultayı sonrasında Enver Paşa ve onunla birlikte çalışan diğer İttihatçılara yönelik politikasında da değişiklikler olmuştur. Kurultay sonrasında Mustafa

Kemal Paşa-Enver Paşa mücadelesi başlayacaktır ki, bunun sonuçları 1926 İstiklal Mahkemesi yargılamalarına kadar uzanacaktır.[1]

Bütün bu gelişmelere bakıldığında, TBMM Hükümeti'nin Sovyet Rusya'ya, komünizm rejimine, Enver Paşa ve arkadaşlarına, Mustafa Suphi teşkilatına ve yurtiçindeki komünist yapılanmalara karşı siyasetinde; Doğu Halkları Kurultayı'nın bir dönüm noktası olduğu ortaya çıkmaktadır.

2- Kurultayın Enver Paşa ve Arkadaşları Açısından Sonuçları

Almanya'da Rus Bolşeviklerle kurduğu ilişkiler sonucu 1920 yazında Rusya'ya gelen başta Enver ve Cemal Paşalar olmak üzere İttihatçı liderler ve daha önceden Rusya'da bulunarak Bolşeviklerle ilişkiler kurmuş diğer İttihatçılar, bu dönemde Sovyet Rusya Hükümeti'nin Doğu'ya yönelik siyasetinde önemli bir yere sahiptirler. Bolşevik liderler, özelikle Türk ve Müslüman Doğu halklarına yaklaşımda Enver Paşa'nın bunlar üzerindeki etki ve nüfuzundan yararlanmayı düşünmekteydiler.

Bu nedenle Üçüncü Enternasyonal liderleri Enver Paşa'yı 1 Eylül'de açılacak Doğu Halkları Kurultayı'na katılması için birlikte Bakû'ye getirerek, bu düşüncelerini uygulamaya koydular. Bu tecrübe, gerek Bolşevik liderler için ve gerekse Enver Paşa için ilk başta olumlu sonuçlar ve yeni ümitler doğursa da, bunun etkisi uzun sürmeyecektir.

Özellikle Enver Paşa Bakû'deki ortamdan çok etkilenecek ve geleceğe yönelik büyük ümitlere kapılacaktır. Ona bu ümidi veren etkenler şöyle sıralanabilir:

1- Başta Zinoviyev ve Radek olmak üzere Sovyetlerin Doğu politikasında etkili olan Bolşevik liderlerin ilgi ve desteği.

1 1926 İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmaları esnasında Küçük Talat, Nail ve Hafız Mehmet Bey'e Doğu Halkları Kurultayı ve bu esnada Enver Paşa ile ilişkileri ile ilgili sorular yöneltilecek, Mustafa Kemal Paşa'ya suikastın izleri o günleri kapsayacak şekilde takip edilecektir.

2- Kurultay öncesi Anadolu'dan gelen ve Türkiye'ye yardım için Bolşevikler nezdinde girişimlerde bulunmasını isteyen Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir Paşaların mektupları.

3- Bakû'ye geldiğinde cadde ve sokaklarda Müslüman halkın, kurultay mahallinde Müslüman delegelerin kendisine gösterdikleri ilgi ve sevgi.

4- Çeşitli amaç ve sebeplerle Bakû'ye gelmiş olan İttihatçıların çevresinde toplanarak, geleceğe yönelik kendisine bel bağlamaları.

Kurultay günleri, Enver Paşa ile Bolşevikler arasındaki ilişkilerin zirve noktasına çıktığı dönem olmuştur. Buna rağmen Enver Paşa'ya karşı Müslüman olmayan delegelerin ve hatta Müslüman komünist delegelerin bir kısmının mesafeli davrandığı gerçektir. Ancak Komintern liderlerinin desteğindeki Enver Paşa'ya karşı aleyhte davranışlar sınırlı kaldığı gibi, asıl bu davranışlar içerisinde olan bir kısım komünistlerin gözden düştüğü ve kendilerine kurultay sonrası oluşturulan kuruluşlarda görev verilmediği görülmektedir. Enver Paşa grubundan Bahaeddin Şakir'in kurultay tarafından oluşturulan Propaganda ve Hareket Sovyeti (Şark Şûrası)'ne seçilmesi, kurultay günlerinde Enver Paşa'ya en etkili tepkiyi gösteren Mustafa Suphi'nin gözden düşmesi ve bu sovyet içerisine alınmaması bunun en açık delilidir.

İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nı temsilen Doğu Halkları Kurultayı'na katılan Enver Paşa, sunduğu bildiride "Üçüncü Enternasyonal ile birlikte yürüdüklerini" vurgulamakta, Bolşevik terminolojiyi kullanarak geleceğe yönelik planlarında ideolojik bir değişimin sinyallerini de vermekteydi. Nitekim "Mesai" de bugünlerin ürünüdür. Enver Paşa'nın Bakû'de Küçük Talat ve Nail Beylere hazırlattığı "Mesai" adında Bolşevik esaslar çerçevesinde düzenlenen bu program, kurultayın hemen ardından yine Küçük Talat ve Nail Beyler tarafından Anadolu'ya getirilmiş, Trabzon'da bastırılarak dağıtılmaya başlanmıştır.

Doğu Halkları Kurultayı'ndan en memnun olan grup, hiç şüphesiz Enver Paşa ve arkadaşlarıdır. Enver Paşa, kurultay sonrası

Anadolu'ya gönderdiği mektuplarda bu memnuniyetini defalarca dile getirmektedir. Özellikle gerek Enver Paşa ve gerekse kurultayda bulunan diğer ittihatçıların Anadolu'ya gönderdikleri mektup ve raporlarda; Bolşeviklerin artık Doğu İslam âlemine komünizm ve Kızıl Ordu ile etki etmelerinin doğru olmayacağını anlayarak, bundan vazgeçtiklerini, ortak düşman olan İngilizlere karşı verilen mücadelelere yardımcı olacakları hususu ön plana çıkarılmıştır.

Enver Paşa ve yanındaki diğer İttihatçıların, kurultayla ilgili konulara ve Bolşeviklerle ilişkilere bakışlarının aynı olması, Bakû'de bunların her konuda anlaşarak ortak bir düşünce oluşturduklarını göstermektedir. Bu düşünceler şu noktalarda toplanabilir:

1- Bolşevikler komünizmin kabulüne bağlı olmaksızın emperyalist işgalcilere karşı Türkiye'ye yardıma devam etmeye karar vermiştir.

2- Mevcut durumda Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye büyük miktarlarda yardım yapması mümkün değildir. Ancak alınacak her yardım küçük de olsa önemlidir. Ayrıca bu yardımlar Anadolu halkının maneviyatını yükseltecektir.

3- Sovyet Rusya ile kurulan iyi ilişkilerin devamı ettirilmesi çok gereklidir. Ancak Rusya'ya karşı zaaf ve tereddüt gösterilmemelidir.

4- Bolşevik liderler ve Doğu Müslüman halkları tarafından kendisine büyük önem ve değer verilen Enver Paşa'ya, TBMM Hükümeti'nce resmî bir sıfat ve yetki verilmesi gereklidir.

5- Bolşevizm ve Bolşevikler hakkında bilgisi olan, Doğu'yu tanıyan ve Türkiye'deki olaylara vakıf olan TBMM Hükümeti'nin tayin edeceği bir temsilcinin acilen Moskova'ya gönderilmesi önemlidir.

6- Bütün Müslüman halklar, Bolşeviklerin onlara karşı yaptıkları bazı olumsuz hareketlere bakmayarak, Sovyet idaresiyle birlikte yürümeli ve bu suretle bağımsızlıklarını kazanmak ve korumak için çalışmalıdırlar.

7- Rusya'daki mevcut komünizm usulünün, sovyet sisteminin ve Kızıl Ordu teşkilatının Türkiye'de uygulanması mümkün değildir. Türkiye'nin yapısına ve gerçeklerine uymaz.

8- Diğer yandan "Türkiye, bir sol hareketi vücuda getirmeye muhtaçtır." Ancak, sola kaymakta acele edilmesi "Türk ve Müslüman âlemiyle manevi irtibatı tamamen kesecek ve imha edecektir." Bunun için bir yandan Sovyet yardımı için gerekli işler yapılırken, bir yandan da halkın daha geniş esaslar üzerinde hükümet idaresine katılması ve umumun yararına iş yapacak müesseselerin kurulması gereklidir. Bu gibi noktaları içeren bir program ve izlenecek hareket hattı; sosyalizm âleminde yavaş yavaş Türkiye'nin yer almasını sağlayacaktır. Yalnız, bu uygulama için yurt çapında siyasal bir örgütlenmeye gitmek zorunluluğu vardır.

Bu son maddedeki düşünce ekseninde "Mesai" programı oluşturulmuş ve Anadolu'da teşkilatlanma faaliyetleri başlatılmıştır. Diğer bütün hususlar hakkında TBMM Hükümeti'ne Enver Paşa ve arkadaşları bilgi verirken, "Mesai" programını gizli tutmaları ve ayrıca teşkilatlanmayı da gizlice yapmaya kalkışmaları, TBMM Hükümeti'nin tepkisine yol açacaktır. Böylece Bakû Kurultayı sonrasında, derin izler bırakacak olan Mustafa Kemal Paşa-Enver Paşa mücadelesi başlayacaktır. Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme planları Mustafa Kemal Paşa'nın aldırdığı etkin önlemlerle sonuçsuz kalacaktır. Bu hareket içerisinde yer alan ve kurultayda Enver Paşa'nın çevresinde bulunmuş İttihatçılarla Mustafa Kemal Paşa arasındaki hesaplaşma, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast olayı ve 1926 İstiklal Mahkemeleri yargılamalarına kadar sürecektir.

Diğer taraftan Enver Paşa'nın bu tarz hareketleri içerisine girmesinde Sovyet Rusya Hükümeti'nin de rolü vardır. Çünkü Bolşevik liderler Enver Paşa'dan Hindistan gibi uzak yerlerde değil, daha çok özellikle Türkiye ile ilgili olarak yararlanmak amacındaydılar 1921 yılı içerisinde gelişen olaylar bunu açıkça ortaya koymaktadır; Sovyet liderler, Sakarya zaferine kadar, Türk ordusunun Yunanlılara karşı başarısızlığa uğramasından ve Ankara'nın emperyalist devletlerle uzlaşmasından çekinerek, Enver Paşa'yı Türkiye'ye sokarak Mustafa Kemal Paşa'nın yerine geçirmeyi düşünmekteydiler.

Sonuç olarak Doğu Halkları Kurultayı süreci yurtdışındaki İttihatçılarla Bolşevikler arasında ilişkilerin en üst düzeye çıktığı, ilişkilerde zirvenin yaşandığı dönem olmuştur. Ancak bu süreç uzun sürmemiş, TBMM Hükümeti'nin emperyalistlere karşı mücadelede başarılı sonuçlar alması ve Sovyet Rusya'ya karşı izlediği akılcı siyaset, Sovyet Rusya'nın Türkiye politikasında İttihatçıların alternatif olma durumunu ortadan kaldırmış ve gözden düşmelerine sebep olmuştur. Büyük ümitlerle Rusya'ya gelen Enver Paşa, Cemal Paşa ve diğer bir kısım İttihatçıların yıldızlarının parlaklığı çok kısa sürmüş ve birçoğu aynı acı kaderi paylaşmışlardır. Belki de onlar hakkında en doğru değerlendirmeyi, en büyük muhalifleri olarak gördükleri Mustafa Suphi yapmıştır:[2]

> "Bir veya diğer karışıklık içinde kendilerine uzun müddet yol aramış, yalnız Türkiye'de değil Avrupa veya Asya'da gâh emperyalist devletlerle ittifaka ve gâh İslâm ve Türk ittihadı etrafında memleketlerini halasa (kurtarmaya) çalışmış siyasilerdir."

3- Kurultayın Türkiye Komünist Teşkilatı Açısından Sonuçları

Mustafa Suphi başkanlığında faaliyet gösteren Türkiye Komünist Teşkilatı, Doğu Halkları Kurultayı'nın kararlaştırılmasından itibaren, hazırlık çalışmalarında aktif olarak yer almıştır. Kurultay Teşkilat Bürosu toplantılarına zaman zaman Mustafa Suphi de katılmıştır. Teşkilat Bürosuna, Türkiye ile ilgili bilgilerin temin edilmesi ve Türkiye'den kurultaya delege getirilmesi TKT'ye verilen görevlerin başında gelmekteydi. Mustafa Suphi, bir yandan TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya kurultaya delegeler gönderilmesi için bir davetiye gönderirken, diğer yandan Türk halkına, *"Türkiye Zahmetkeş Ahalisine Davetiye"* başlığıyla bir bildiri yayınlayarak, onları kurultaya davet etmişti. TKT'nin çalışmaları sonucu Türkiye'den 51 kişinin kurultaya getirildiği bilgileri mevcuttur.

2 Mustafa Suphi, "Misafir Paşalarımız", *Yeni Dünya*, 12 Temmuz 1920.

Mustafa Suphi, kurultayda *"Türkiye Komünistleri Grubu"*nun en yetkili şahsiyeti olarak yer almış ve kurultay açıldığında oluşturulan 31 kişilik kurultay başkanlık kurulunda komünistler listesinden Türkiye adına yer almıştır.

Kurultayın Türkiye Komünist Teşkilatı açısından en olumlu sonucu, Doğu Halkları Kurultayı'ndan sonra *"Türkiye Komünist Teşkilatlarının Birinci Kongresi"*ni gerçekleştirilmesi olmuştur. TKT, Doğu Halkları Kurultayı hazırlıklarına paralel kendi kurultayının da hazırlıklarını yürütmüş, Doğu Halkları Kurultayı için oluşturulan imkânlardan yararlandığı gibi, Doğu Halkları Kurultayı için Türkiye'den gelen delegelerin bir kısmının kendi kurultayına katılmasını da sağlayabilmişti. Bu kurultayla TKT, parti haline dönüşmüş ve Türkiye Komünist Fırkası adını almıştır.

Doğu Halkları Kurultayı, TKT ve özellikle lideri Mustafa Suphi açısında olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Mustafa Suphi'nin kurultay esnasında hiç konuşma yapmaması ve kurultay sonunda oluşturulan Doğu Halkları Kurultayı Propaganda ve Hareket Sovyeti'ne (Şark Şûrası) seçilmemesi oldukça ilgi çekicidir. Bu durum kurultaya gelen Üçüncü Enternasyonal liderleriyle, Mustafa Suphi'nin bazı konularda anlaşmazlığa düştüğü şeklinde yorumlanabilir. Bu anlaşmazlığın en önemli sebeplerinden birisi de, Enver Paşa'nın kurultaya katılışı olmalıdır.

Enver Paşa konusunda Sovyet liderlerinin politikasının dışında bir tutum takınması ve diğer bazı sorunlardan dolayı, Mustafa Suphi'nin yavaş yavaş Sovyet Rus liderlerin gözünden düştüğü ve TKT adına Üçüncü Enternasyonal İkinci Kongresi'ne de katılan İsmail Hakkı'nın ön plana çıkmaya başladığı hissedilmektedir. İsmail Hakkı'nın kurultay sonrası oluşturulan Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu'nun dokuz üyesinden birisi seçilmesi bu hisleri kuvvetlendirmektir.

Kurultayda Enver Paşa'nın yıldızı parlarken, Mustafa Suphi'ninki sönmeye başlamıştır. Nitekim kurultay sonrası Mustafa Suphi ve

teşkilatının Bakû'deki konumu giderek kötüleşmiştir. Teşkilatı içerisinde birçok sorun bulunuyor, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti ile bazı anlaşmazlıklar yaşıyor, Azerbaycan Komünist Partisi'nin ilk başlarda gösterdiği destek ve yakın ilgi, artık olumsuz olarak değişmeye başlıyor, Dr. Fuat Sabit, Enver Paşa ve diğer İttihatçılara karşı verdiği mücadelede yalnız bırakılıyordu. Bu olumsuzluklar karşısında daha fazla Bakû'de kalmayı mümkün görmediğinden her ne olursa olsun bir an önce Anadolu'ya geçmeye karar vermişti. Bu nedenlerden dolayı Anadolu'da aleyhte gelişen vaziyeti bile bile vatanına gitmek için Bakû'den ayrıldı.

Ancak, 28 Aralık 1920'de, Anadolu'ya gelen Mustafa Suphi başkanlığındaki Türkiye Komünist Fırkası Heyeti'nin talihi yaver gitmemiş, Ankara Hükümeti'nin isteği ile Kâzım Karabekir Paşa tarafından hazırlanan bir planla, Erzurum-Trabzon yolu ile sınır dışına çıkarılmışlardır. Bu sınır dışı olayından hemen sonra, 28/29 Ocak 1921 gecesi Mustafa Suphi ve arkadaşları Karadeniz'de öldürülmüşlerdir. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının bu suretle öldürülmelerinde; onların Doğu Halkları Kurultayı günlerinde Enver Paşa'ya karşı yaptıkları muhalefetin rolü olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Bu olay Türkiye Komünist Fırkası'na büyük bir darbe olmuş, bir müddet Bakû'de kalan Harici Büro Başkanı İsmail Hakkı teşkilatı canlandırmaya çalışmışsa da, 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları gereği olarak, Bakû'deki teşkilat da kendini ilga etmiştir.

III) Kurultaydan Bugüne Yönelik Çıkarımlar

20. yüzyılın başlarından 21. yüzyıla gelindiğinde dünyada önemli değişim ve gelişmeler yaşanmasına karşın, bazı şeylerin, özellikle Batı'nın Doğu'ya bakışının pek değişmediği görülmektedir. Demokrasi, evrensel insan hakları ve uluslararası hukuk alanın-

da çok önemli teorik gelişme ve açılımlar olmasına rağmen, pratikte emperyalizm çok daha insafsız ve kuvvetli bir şekilde Doğu uluslarını sömürmektedir. Bugün Doğu uluslarının tümüne yakını Batı emperyalizminin ekonomik, siyasi ve askeri işgali veya tehdidi altında bulunmaktadır. Doğu Halkları Kurultayı, Doğu halklarının sömürüden kurtuluş yolunu; 1920 Bakû'sünden göstermektedir.

Öncelikle; Doğu ulusları, Batı'nın siyasi esaretinden kurtularak, kendi geleceklerine sahip çıkmalıdırlar. Siyasi esaretten kurtuluş, ekonomik esaretten de kurtuluşun yolunu açacaktır.

İdeolojik, etnik, dinsel ve mezhepsel fark gözetilmeden Doğu halkları birlikte düşünme, birlikte hareket, birlikte siyaset üretmenin yollarını bulmak ve uygulamak zorundadır. Bunun için emperyalistlerin yüzyıllardır uyguladıkları politikalarla birbirinden ayrılan, birbirine düşman edilen Doğu uluslarını, birbirleriyle yeniden yakınlaştırmak için gerekli stratejiler üzerinde çalışılmalıdır.

Doğu uluslarının her biri veya daha çok imkânı olanının, diğerinin siyasi ve ekonomik esaretten kurtulması için maddi ve manevi her türlü yardımda bulunması, bu yönde atılacak önemli bir adımdır.

Doğu halkları arasında birlikte iş yapmak ve birlikte siyaset oluşturmak için etkin teşkilatlar kurmak, mevcut olanları daha aktif hale getirmek de oldukça önemlidir.

Aslında hepsinden daha önemlisi Doğu halklarının eğitim seviyesini ve kalitesini yükselterek, cehaletin ve gericiliğin pençesinden onları kurtarmak için etkin ve acil çareler bulunması gereklidir. Böylece Doğu'da bilinçli birey ve toplumlar oluşacak ve toplumlar kendi hakları ve bağımsızlıkları için mücadele edebileceklerdir.

Hedef Batı'dan değil, Batı emperyalizminden kurtulmak olmalıdır. Bu nedenle Batı'nın gerçekten demokrat ve insan haklarına saygılı kuruluş, toplum ve bireylerinin desteğini sağlamak yolunda da açılımlar yapılmalıdır. Uygarlık yolunda atılacak her adım, Doğu uluslarını emperyalistlerin sömürüsünden kurtulmaya biraz daha yakınlaştıracaktır.

Bütün bu düşünce ve hedefleri konuşmak, aradaki sorunları tartışmak, diyalog kurarak stratejiler geliştirmek için "İkinci Doğu Halkları Kurultayı"nı toplamak gereklidir. Bugün emperyalizmin en büyük hedefi haline gelen ve sömürülen ulusların da ümit bağladığı Türkiye Cumhuriyeti bu yönde ilk girişimi başlatabilir. İkinci kurultayın toplanma merkezi "Mustafa Kemal'in Ankara"sı olmalıdır. Çünkü Mustafa Kemal Ankara'sı emperyalizme karşı duranların simgesi olduğu gibi, Mustafa Kemal de emperyalizme karşı başarı kazanmış, ülkesini esaretten tam bağımsızlığa taşımış ve bütün ezilen uluslara emperyalizmle verdiği mücadele ile örnek model olmuştur.

Burada bir hususu özellikle vurgulamak gerekmektedir. O da, Mustafa Kemal'in başından itibaren Doğu ve Batı'ya yönelik düşüncelerinin ve uygulamaya çalıştığı siyasetin, şaşılacak derecede gerçekçi ve isabetli olduğu konusudur. Öyle ki, Mustafa Kemal'in hemen hemen bütün değerlendirme ve öngörüleri doğru çıkmıştır. Bu durumun, tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında en önemli etkenlerden biri olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

EKLER

Протокол

I-го заседания Организационного Бюро

по созыву съезда народов Востока

июль ~~август~~ 19 1920 г.

Присутствуют : т.т.Стасова, Орджоникидзе, Нариманов, Сафаров, Габиев, и Михоэлс

Заслушали доклад т.Стасовой о цели, задачах, порядке и времени созыва съезда и по обсуждении выдвинутых вопросов постановили:

I. По вопросу о времени созыва съезда.

Постановили:

Днем созыва съезда оставить 15-е августа с тем, чтобы информировать Исполнительный Комитет Коминтерна об условиях работы и о желательности перенести открытие съезда на 25-е августа.

2. О составе съезда.

Постановили:

К участию в съезде привлечь следующие страны и народы: Персию, Турцию, Армению, Грузию, Азербайджан, Советский Туркестан, Хиву, Бухару, Афганистан, Китайский Туркестан, горцев Северного Кавказа, казанских татар, башкир, калмыков, киргизов, крымских татар и индусов.

3. О норме представительства.

Постановили:

От 25 тысяч населения один делегат.

4. О количестве делегатов от каждой страны и народа.

Постановили:

Ek-1: Doğu Halkları Kurultayı Teşkilat Bürosu I. Toplantısının Protokolünün ilk sayfası.

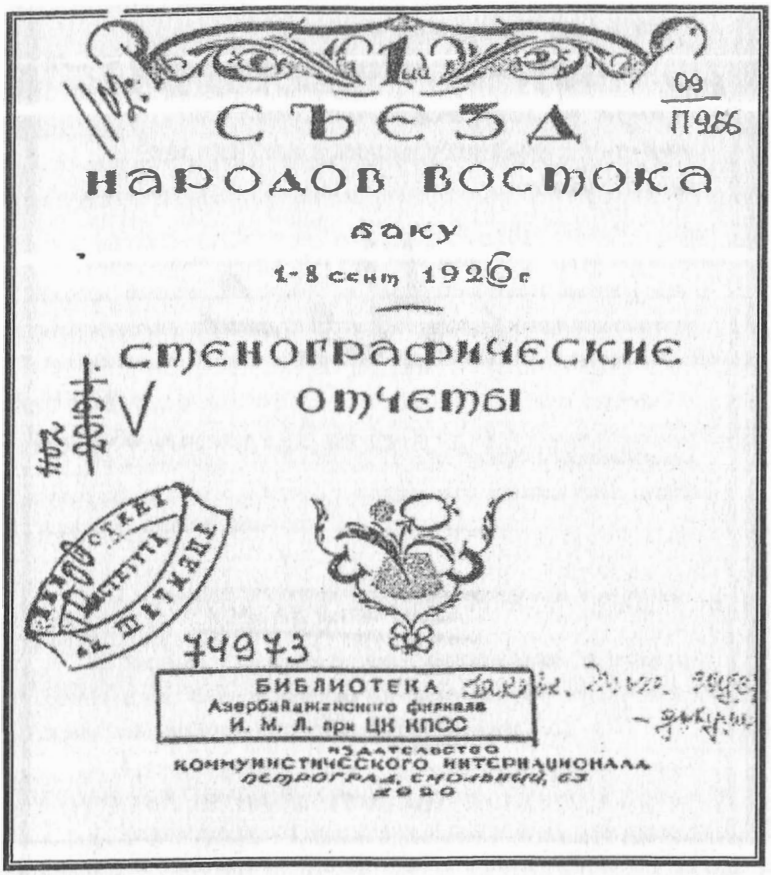
К ПОРАБОЩЕННЫМ НАРОДНЫМ МАССАМ ПЕРСИИ,
АРМЕНИИ И ТУРЦИИ

Исполнительный Комитет Коммунистического Интернационала созывает 15-го августа 1920г. в Баку конгресс рабочих и крестьян Персии, Армении и Турции.

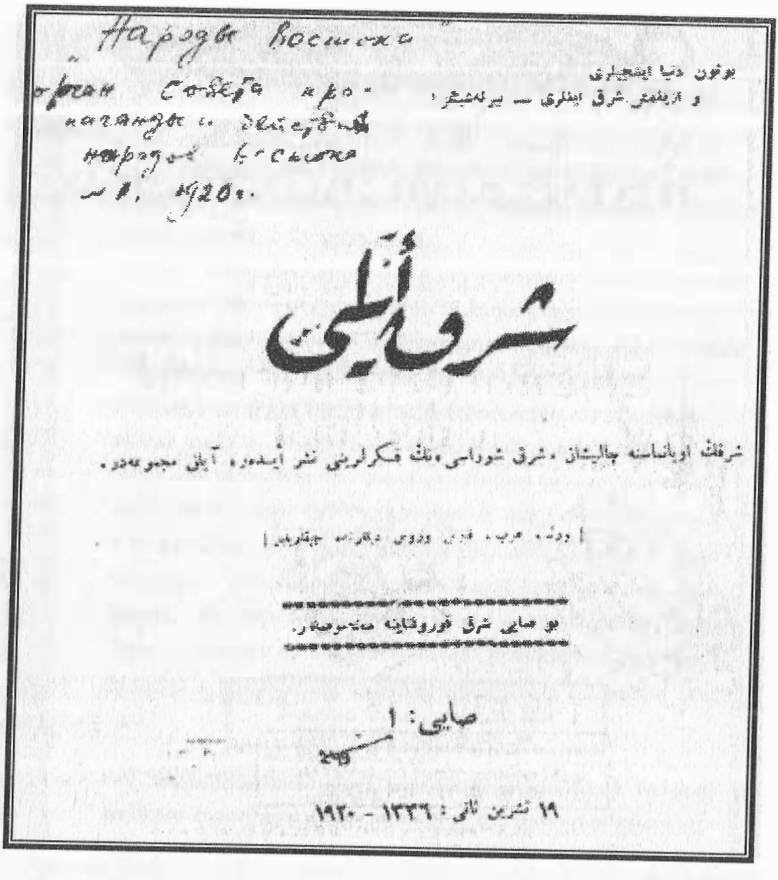
Что такое Коммунистический Интернационал? Это- организация революционных трудовых масс России, Польши, Германии, Франции, Англии и Америки, которые, пробудившись от грохота мировой войны и побуждаемые голодом, восстали для того, чтобы работать на на богатых, а на самих себя, и чтобы не поднимать больше оружия против своих же страдающих и обездоленных братьев для того, чтобы его употребить для своей собственной защиты против хищников. Эти трудовые массы поняли, что их сила -только в единении и организации, что ключ в этом залоге их победы, и в прошлом году ими создана мощная организация -в лице III Интернационала. Последний ,несмотря на все преследования капиталистических правительств, сделался за I 1/2 года своего существования душой всех рвущихся к освобождению революционных рабочих и крестьян всего мира.

Почему же теперь Коммунистический Интернационал созывает конгресс персидских, армянских и турецких рабочих и крестьян, что предлагает он им, чего хочет он от них? Борющиеся с капиталом рабочие и крестьяне Европы и Америки, обращаются к вам, потому что вы, подобно им, страдаете под игом мирового капитализма , подобно им вынуждены оралтаться с

Ek-2: "Kurultayın Türkiye, Ermenistan ve İran'ın Köleleştirilmiş Halk Kitlelerine Çağrısı"nın Komünistiçeski İnternatsional'da Yayınlanan Rusça Metni
(Azerb.Cum. SPİHA, F.7, Op.1, D.1, L.246.)

Ek-3: Doğu Halkları Kurultayı'nın tutanağı mahiyetinde olan "Perviy Siyezd Narodov Vastoka" adlı kitabın kapağı

Народ Восточка
Орган Совета нар.
народов о. Востока
народов Востока
№ 1, 1920.

بوتون دنیا ایشچیلری
و ازیلمش شرق ایللری سز بیرلشیکز!

شرق ایلی

شرقك اویانماسنه چالیشان، شرق شوراسی، نك فکرلرینی نشر ایدن، آیلق مجموعه در.

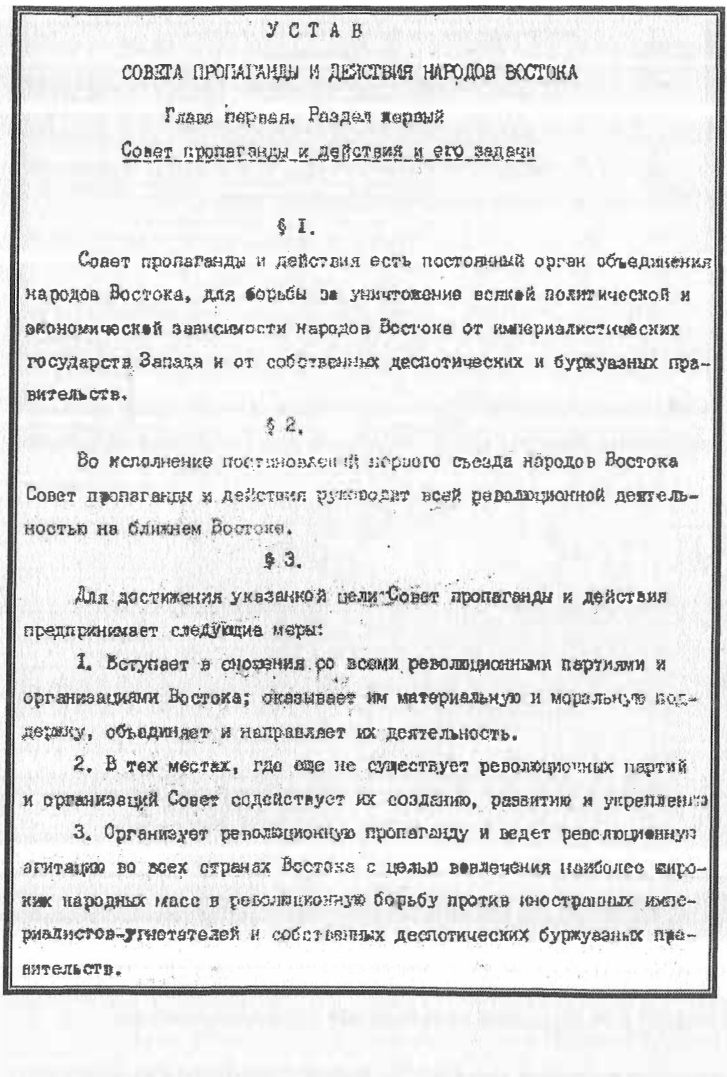
[دولت، عرب، فارس، ورووی دیللرنده چیقاریلیر]

بو صایی شرق قوروقتایه مخصوصدر.

صایی: ۱

۱۹ تشرین ثانی: ۱۳۳۶ - ۱۹۲۰

Ek-4: Doğu Halkları Kurultayı Hareket ve Propaganda Sovyeti tarafından yayınlanan ve Doğu Halkları Kurultayı'na özel çıkarılan *Şark İli* dergisinin kapağı

УСТАВ

СОВЕТА ПРОПАГАНДЫ И ДЕЙСТВИЯ НАРОДОВ ВОСТОКА

Глава первая. Раздел первый

Совет пропаганды и действия и его задачи

§ 1.

Совет пропаганды и действия есть постоянный орган объединения народов Востока, для борьбы за уничтожение всякой политической и экономической зависимости народов Востока от империалистических государств Запада и от собственных деспотических и буржуазных правительств.

§ 2.

Во исполнение постановлений первого съезда народов Востока Совет пропаганды и действия руководит всей революционной деятельностью на ближнем Востоке.

§ 3.

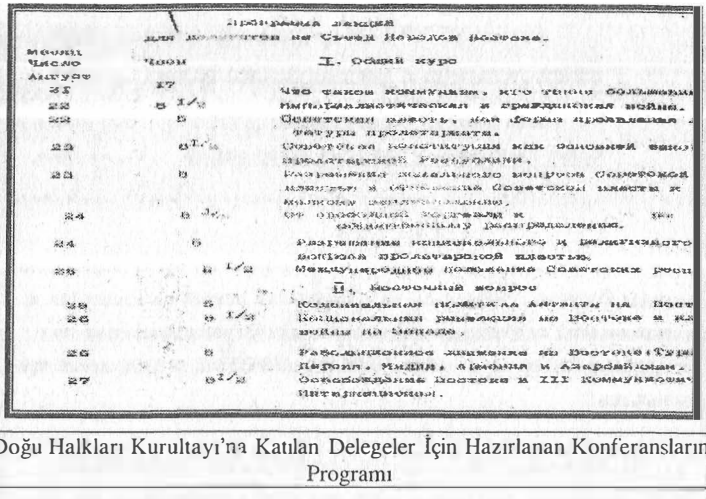
Для достижения указанной цели Совет пропаганды и действия предпринимает следующие меры:

1. Вступает в сношения со всеми революционными партиями и организациями Востока; оказывает им материальную и моральную поддержку, объединяет и направляет их деятельность.

2. В тех местах, где еще не существует революционных партий и организаций Совет содействует их созданию, развитию и укреплению.

3. Организует революционную пропаганду и ведет революционную агитацию во всех странах Востока с целью вовлечения наиболее широких народных масс в революционную борьбу против иностранных империалистов-угнетателей и собственных деспотических буржуазных правительств.

Ek-5: Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti (Şark Şûrası)'nin Tüzüğünün ilk sayfası

Doğu Halkları Kurultayı'na Katılan Delegeler İçin Hazırlanan Konferansların Programı

		I. GENEL KURS
TARİH	SAAT	KONUSU
21.08.1920	17.00	Komünizm ne demektir? Bolşevikler kimdir?
22.08.1920	08.30	Emperyalist ve vatandaş savaşı.
22.08.1920	17.00	Sovyet İktidarı. Proleter diktatörlüğünün forması vs.
23.08.1920	08.30	Sovyet Anayasası, proleter cumhuriyetinin esas kanunu vs.
23.08.1920	17.00	Sovyet iktidarının toprak sorununu çözümü ve Sovyet ikti darının toprak mülkiyetine bakışı
24.08.1920	08.30	Bağımsız ticaretten toplumsal bölüşüme doğru.
24.08.1920	17.00	Proleter iktidarının dini ve milli sorunları çözümü.
25.08.1920	08.30	Sovyet Cumhuriyetlerinin Uluslar arası durumu.
		II. DOĞU SORUNU
25.08.1920	17.00	Antanta'nın Doğu'daki sömürge politikası
26.08.1920	08.30	Doğu'da milli inkılap, Batı'da sınıfsal savaş
26.08.1920	17.00	Doğu'da inkılâp hareketleri: Türkiye, İran, Hindistan, Ermenistan, Azerbaycan.
27.08.1920	08.30	Üçüncü Enternasyonal ve Doğu'nun kurtuluşu.

Ek-6: Doğu Halkları Kurultayı'na Katılan Delegeler İçin Hazırlanan Konferansların Programının Rusçası ve Türkçeye tercümesi. (Azerb.Cum. SPİHA, F.7, Op.1, D.1, L.246.)

Ek-7: *Yenigün* gazetesinde çıkan "Bakû Kongresi'nin İngiltere'deki İn'ikasatı (yansıması)" Başlıklı Yazı. (*Yenigün*, 11 Teşrin-i sani 1920.)

(Enver Paşa'nın) Türk Bildirisi

Ek-8: *Şark İli* dergisinde yayınlanan Enver Paşa'nın Doğu Halkları Kurultayı'nda okunan bildirisi (2 sayfa)
(*Şark İli*, Bakû, 1920, s.63-64.)

اولان شورا روسیه‌سی قورولمشدر. بو صفتله، تورکیه‌ده‌نیار
قورتولمق ایچون [illegible] آچیقدن اورتاقی اولدی. حقیقة
مظلوم کوزلرده یاقالاقدر. بن بو ساله تورکیا ایچون غلبه
وظفر سایه‌یورم...

یولداشلر! بو کون استیلاجیلر [illegible] کوچدن
توشوب [illegible]
کبی مظلوم اولماسیندر. [illegible] تورکلرینی
آشاغی ایده‌بیلمه‌سی. جو اوردو [illegible] دوشماله اروپ بش
سنه [illegible] ایله کدن [illegible] ایسکی‌یلر
[illegible] احتیاج و صیقینتی ایچنده [illegible]
[illegible] اولکنه [illegible]
تورک اوردوسی قطعی [illegible] بوروبور. [illegible] جونکه
شرق ملتنک اوجوتبی [illegible] ایله چیقق اولاجقی و
[illegible] دنیا [illegible] و [illegible]
آرتق [illegible] کورویور.

یولداشلر! [illegible] انقلابی [illegible]
[illegible] ۱۹۲۳ [illegible] استیلاجیلر [illegible]
[illegible] و ۱۹۲۷ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] مظلوملرنی مدافعه ایچون [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] اوجونجی [illegible]
[illegible] و [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] بیز انقلابی [illegible]
و [illegible]
بیزم [illegible] و [illegible]
[illegible] انقلابی [illegible]
[illegible]
[illegible]
بیز [illegible] و [illegible]
[illegible]
[illegible]

مقدراتنک کندی الی ویرلمه‌سی طرفداریز. اونلر که
برمله یاشاماق ایستیورلر. بز حیاتمزی [illegible] یاغی
[illegible] اونلر که [illegible] یاشاماق ایستیورلر. بز [illegible]
[illegible] ایستیورق. [illegible]
بیزم [illegible].

یولداشلر! بیز [illegible] علیهنده‌یز. [illegible]
انسانلرک [illegible] و [illegible]
و [illegible] ایچون اوجونجی بین‌الملل ایله برلکده
[illegible] و [illegible] ایچوندر که [illegible]
[illegible] قدار دوام ایتمه‌یه
ایده‌جکز.

یولداشلر! بیز [illegible] ایسته‌یورز.
[illegible] ایستر [illegible] اولسون. [illegible]
[illegible] زورله استفاده ایده‌نک [illegible]
[illegible] بیز [illegible]
[illegible] بو یولده [illegible] ایله [illegible]
[illegible] ایسته‌یورز.

یولداشلر! آزادلق و [illegible] آجیق
[illegible] و [illegible] اعتقاد ایده‌یز.
[illegible] اساسی
[illegible] ایسته‌یورز.
[illegible] آراسنه [illegible] اجتماعی
[illegible] دوشونجه‌مز بودر.

- یولداشلر! [illegible] ایسته‌یورم که [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
و [illegible] و [illegible]
[illegible].

یولداشلر! [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] اولسون!

Ek-9: Enver Paşa'nın Bakû Kurultayı'nda okunan bildirisinin Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde bulunan Türkçe metninin kopyası ve transkribi. (Ağustos-Eylül 1920)

Nutkun aslıdır.[1]

Arkadaşlar! Bugün Bakû şehrinde dünya emperyalizm ve kapitalizmine karşı harbeden Şarkın ihtilalci âlemi vekilleri olan bizlerin burada toplanmasına vesile olan Üçüncü Enternasyonal'e ve bunun azimkâr reislerine umûm arkadaşlarım namına teşekkür ederim.

Arkadaşlar!

Bugün bizi asırlardan beri ezen ve çırılçıplak soymakla kalmayarak, kanımızı emen, öldüren dünya emperyalist ve kapitalistlerine karşı mücadelemizde elini tutacak ve Avrupa politikacılarının yalancılığının büyüklüğü nispetinde hak yolunda doğru ve sözüne inanılır ve milletlerin hukuk ve hürriyetini tanımağı programına yazmış olan Üçüncü Enternasyonal gibi bir müttefikin yanında mevki almakla mübâhî olduğumuzdan birbirimizi tebrik edelim.

Arkadaşlar!

Türkiye Harb-i Umûmî'ye girdiği zaman dünya ikiye ayrılmış idi. Birisi emperyalist ve kapitalist olan eski Çar Rusya'sı ve müttefikleri, diğeri de yine emperyalist ve kapitalist olan Almanya ve müttefiki idi. Bu iki gruptan bizi doğrudan doğruya boğazlamak ve mahvetmek isteyen Çar Rusya'sı ve İngiltere dostlarına karşı; yalnız hayatımızı bağışlamaya razı olan Almanlarla yan yana harp ettik. Fakat biz her vakit emperyalizm aleyhinde bulunduk. Alman emperyalizmi de bizden kendi maksadına göre istifade etmek istemiş olabilir. Fakat biz istiklalimizi muhafazadan başka bir hedef takip etmedik.

Arkadaşlar!

Bizleri Berlin'in müreffeh hayatından Trablus'un kızgın çöllerine, fakir, Bedevi çadırlarına sevk eden ve onlarla hayatın en sıkışık

1 Bu notun sonradan eklendiği anlaşılmaktadır.

ve ağır günlerini yaşattıran his, hiçbir zaman emperyalizm hissi değil idi. Biz nasıl Trablus'u ve Trabluslular için kurtarmaya çalıştık ve nihayet tam dokuz sene mücadeleden sonra İtalya emperyalistlerini tardettiklerini görmekle mübâhî olduk. Azerbaycan'da başka bir emel beslemedik. Biz Azerbaycan'ı Azerbaycanlıların biliriz. Yalnız ahvalin inkişafı esnasında zuhur eden zararlara pek müteessifiz.

Arkadaşlar!

Ben Harb-i Umûmî'de en mühim bir mevkide bulundum. Fakat sizi temin ederim ki, bu harpte yan yana harp ettiğimiz Almanlar içerisinde emperyalist düşüncelerin bulunmuş olmasına müte'essifim. Ve Alman emperyalizm ve emperyalistlerine de aynı İngiliz emperyalizm ve emperyalistleri derecesinde hasımım. Bence bilâemel halkın kesesinden zengin olmayı düşünen her beyin parçalanmaya layıktır. İşte benim emperyalizm hakkındaki düşüncelerim.

Arkadaşlar!

Sizi te'min ederim ki, eğer bugünkü Rusya o zaman mevcut olarak şimdiki gaye ile harp etseydi, biz muhakkak bugün olduğu gibi Rusya'nın yanı başında bize has olduğunu emsaliyle gösterdiğimiz hulûs ile ahz-ı mevki' ederdik. Bu maksadımızı biraz daha izah için şunu söylemek isterim ki, Rus Şûrâlar Hükümeti ile beraber çalışmaya karar verip teşebbüs ettiğimiz zaman Yudeniç Ordusu Petersburg civarına kadar yaklaşmış, Koçak Uralları aşmış, Denikin Moskova cenubuna doğru takarrüb etmiş idi. Bu kuklaları oynatan Avrupa emperyalistleri de bu oyunu kazınılmış sayarak yırtıcı dişlerini göstererek ellerini sevinçle oğuşturuyorlardı. Biz bu vaz'iyette Rusya ve hemhâl olmaya çalışmıştık. Eğer Karadeniz'in kasırgaları bindiğim geminin direklerini kırarak beni geri atmamış ve Kovno, Riga hapishanelerinin demir parmaklıkları ve bindiğim tayyarelerin düşüp parçalanması gibi mevâni yoldan alıkoymamış bulunsaydı, ben Rusya'nın en sıkışmış bir zamanında aranızda bulunarak bu lüzumsuz hikâyeleri size söyleyerek bazı arkadaşları tenvîre lüzûm görmeyecektim.

Arkadaşlar!

Bildiğiniz gibi Cihân Harbi'nin ilk emperyalistleri mücadelesinde mağlup olduk. Fakat ben mazlumlar mücadelesi nokta-i nazarından mağlup olduğumuzu kabul etmiyorum. Çünkü Türkiye Boğazları kapamakla ceberûti ve dünyayı yutmakla doymak bilmeyen Çarlık Rusya'sının yıkılmasındaki ve yerine bugün dünya ezilenleri için tabi'i bir müttefik haline geçen Rusya Şurâlar Hükümeti'nin gelmesindeki amillerden biri oldu. Ve böylece mazlumlar âleminin kurtuluş yolunun açılmasına yardım etti. Ben bunu dünya mazlumları için bir galibiyet addederim.

Arkadaşlar!

Bugün bütün emperyalist dünyasına karşı meydan okuyacak kadar cesaret gösteren ve kuvvetini Türkiye köylülerinden alan mücahitler ordusu dediğim gibi mağlup olmadı. Yalnız bir an için silahını bırakmıştı. İşte hele son onbeş seneden beri mütemadi harbettiği bu düşmanlara karşı, iki senedir, en büyük mahrumiyetler içinde yeniden uğraşıyor. Fakat bugünkü uğraşma bundan evvelkilere makîs değildir. Ba-husûs böyle Şark âleminin Üçüncü Enternasyonal ile birlikte yani dünyanın mazlum halkı ile mazlum sınıflarının kendi mühik davasına iştirakini görünce kat'i ümîd-i muzafferiyet ile çalışacaktır.

Arkadaşlar!

Transval Muharebesinden başlayan Cihan-ı Harb'in büyük meydan muharebesi 1914'ten 1918'e kadar devam ve emperyalistler arasında idi. Fakat şimdi harp asıl kat'i devresine girmiş bulunuyor. Ve herhalde bizim ya'ni mazlûmların galibiyetiyle emperyalizmin değil teslim-i silâh fakat mahvıyla neticelenecektir.

Bu kongrenin ictimâ'î mazlumlar müdafaasında elindeki bayrağı kanla boyayan Kızıl Ordu ile Türk muhariplerine yeni bir itimâd-ı nefs bahşedecek ve herhalde bu mücadelenin bizim tarafın galibiyetiyle neticelenmesine yardım edecektir. Bizi Üçüncü Enternasyonal'e sevk eden sebep yalnız girdiğimiz mücadelede kendimize da-

yanacak bir yer bulmak değildir. Belki aynı zamanda prensiplerinde birbirine yakınlığıdır. Biz her vakit ihtilâl kuvvetimizi halktan, halkın ezilen kısmı olan köylüden aldık. Belki bizim fabrika amelimiz de kuvvetli olsaydı onları başta sayardım. Mamafih onlar da bizimle idi. Bunlar istedikleriyle ruhlarıyla beraber çalıştılar. Şimdi de öyledir. Bina'enaleyh işte bu suretle halkın ezilmiş kısmına dayanarak onun dertlerini biliyoruz. Onunla yaşıyoruz. Onunla öleceğiz.

Arkadaşlar!

Biz halkın arzusunu dinlediğimize göre onu da kararını vermekte serbest bırakmak taraftarıyız. Biz bizi isteyenle birlikte yaşar, onunla birlikte ölürüz. İstemeyen halkın da kendi işini kendisinin düzmesi taraftarıyız. İşte bizim milletler hakkındaki nokta-i nazarımız bu.

Arkadaşlar!

Biz harp yani insanların tecebbür için birbirini boğazlaması aleyhindeyiz. Ve işte ebedi bir sulha varmak için de Üçüncü Enternasyonal ile birlikte gidiyoruz. Buna binaendir ki, biz bugün her türlü mevâni'e rağmen en kanlı mücadelelerde bulunuruz ve devam edeceğiz.

Arkadaşlar!

Biz çalışan halkın refahı taraftarıyız. Yani gerek Avrupalı ve gerek yerli murabahacı ve muhtekirlerin emeklerini gasbetmesi aleyhindeyiz. Memleketimizin büyük mikyasta ziraat ve sanayi'in inkişafında müşterek sâ'inin neticesinden istifade taraftarıyız. Vergilerin müterakki surette tevzi' ile çalışan fukaranın menâfiini muhafazayı hedef edinmişizdir. İşte bugünkü iktisadi düşüncelerimiz.

Arkadaşlar!

Biz çalışan halkın ancak benliğini tanımasıyla refah ve hürriyet bulacağı kanaatindeyiz. Bunun için de sâ'î ile birlikte giden ve halkın mukaddesatına hürmet ederek hürriyet-i hakikiyeyi te'min eden esaslı bir maarifin memleketi tenvir etmesi taraftarıyız. Bu yolda ve amelde erkek ve kadın farkı bilmeyiz. İşte ictimâ'i düşüncelerimiz.

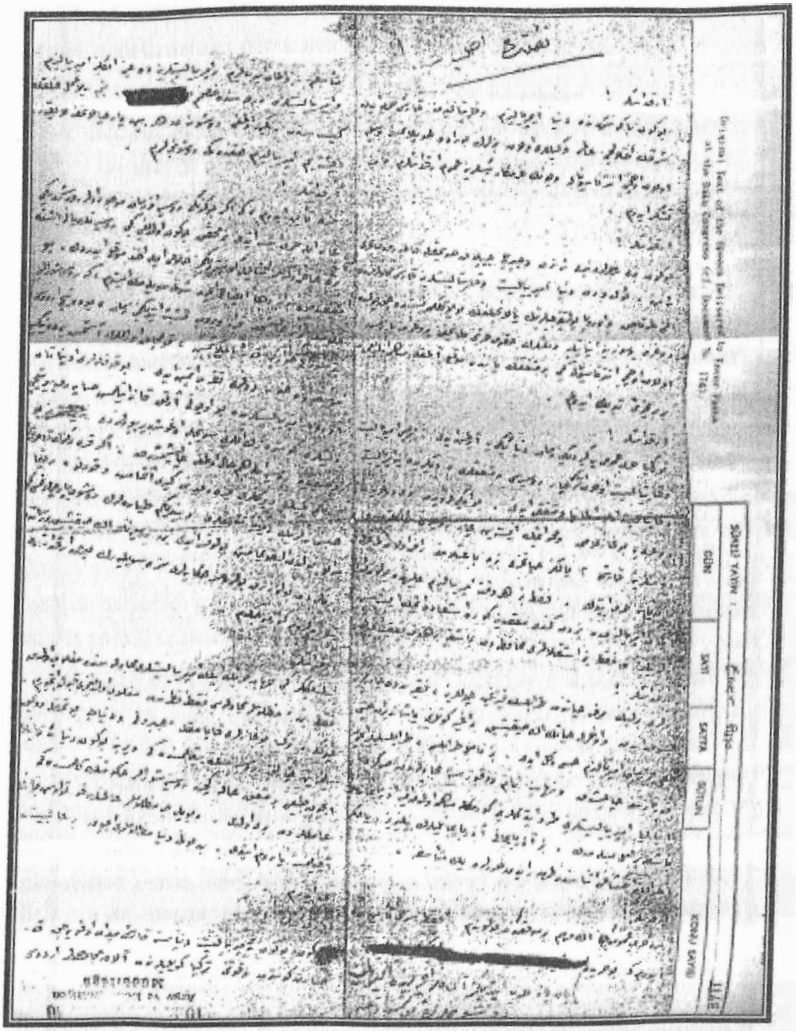
Arkadaşlar!

Size şunu tebşir ederim ki, bu mücadelemizde beni vekil olarak buraya göndermiş olan Cezâyir, Tunus, Trablusgarp, Mısır ve Arabistan'la Hindistan İhtilal Cem'iyetleri İttihadı bu maksadda tamamiyle bizimle müşterektirler. Ve o suretle azmetmişlerdir ki, kullanacağı her türlü vasıta-i ihtilaliye ile üzerlerine çöküp benliklerini kemiren vahşi hayvanların en nihayet dişlerini kırarak, onları önlerinde yere serilmiş göreceklerine imânları tamdır.

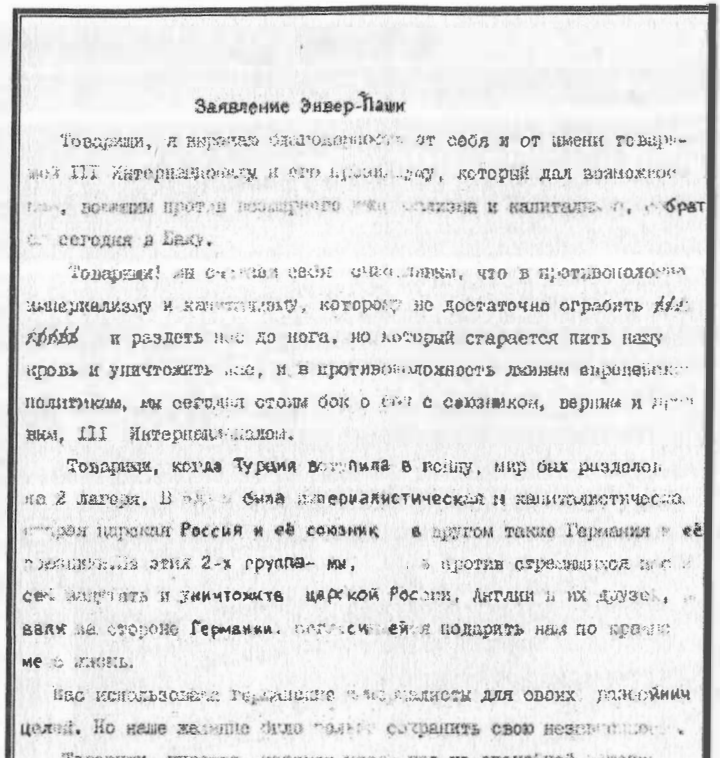
Arkadaşlar!

Bu maksat etrafında birleşen azimkâr ruhların tahrik ettiği eller burada birbirine uzatılmış bulunuyor. Ben arkadaşların namına bu uzun ve ancak galebemizle neticeleneceğine tamamiyle iman ettiğim mücadelede sonuna kadar beraber işleyecek olan elleri sıkar, hepimiz için Hak'tan muvaffakiyetler temenni ederim.

Yaşasın mazlumlar ittifakı, kahrolsun bu ittifak karşısında titreyen zâlimler.

(TTKA, Kl.32, F.1168'den naklen Yamauchi,
Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa, s.283-285.)

Заявление Энвер-Паши

Товарищи, я выражаю благодарность от себя и от имени товарищей III Интернационалу и его президиуму, который дал возможность, боющимся против империализма и капитализма, собрат[ься] сегодня в Баку.

Товарищи! мы считаем себя счастливы, что в противоположность империализму и капитализму, которому не достаточно ограбить [illegible] и раздеть нас до нога, но который старается пить нашу кровь и уничтожить нас, и в противоположность данным европейским политикам, мы сегодня стоим бок о бок с союзником, верным и преданным, III Интернационалом.

Товарищи, когда Турция вступила в войну, мир был разделен на 2 лагеря. В одном была империалистическая и капиталистическая [illegible] царская Россия и её союзник в другом такие Германия и её [illegible] этих 2-х групп- мы, [illegible] против стремились всеми [illegible] и уничтожить царской России, Англии и их друзей, [illegible] стороне Германии, которая [illegible] подарить нам по крайне[illegible] жизнь.

Нас использовали германские [illegible] для своих [illegible] целей. Но наше желание было [illegible] сохранить свою независимость.

Товарищи, чувство, которое увело нас из спокойной мирной жизни в знойные пустыни Триполи и под беглые шатры бедуинов, и заставила провести с ними самую тяжелую часть нашей жизни, не было чувством империализма. Мы старались спасти Триполи для триполитанцев и радуемся теперь тому, что после 9-ти летней борьбы нам удалось прогнать итальянских империалистов. По отношению к Азербайджану нас также не было другого намерения. Мы считаем, что Азербайджан принадлежит азербайджанцам. Если мы попадали в ложное положение, то это была наша беда.

Ek-10: Doğu Halkları Kurultayı'nda Okunan Enver Paşa'nın Bildirisinin Rusça metninin ilk sayfası
(Azerb.Cum.SPHİA, F.544, Op.2, D.17, L.3-6.)

Ek-11: Enver Paşa'nın Bakû Kurultayı ve Rusya'daki iç durum hakkındaki görüşlerini belirttiği bir yazısı.

Enver Paşa tarafından Bakû Kongresi ve Rusya'daki iç durum üzerine bazı alıntılar, Tarihsiz (Eylül-Ekim 1920)

Bakû'deki görüşüp konuştuklarımdan ve Rusya dahilindeki gördüklerimden hasıl ettiğim fikre bina'en ber-vech-i âti mütala'atta bulunuyorum.

1- Buraya gelmekten maksadım arkadaşlarımızla karar verdiğimiz vechile Türkiye ve bütün Şark ve İslam âleminin düşman-ı cânı olan Avrupa emperyalizmine hassaten İngilizlere karşı onların mahvına kadar devam edecek mücadelemizde Sovyet ve Komünist âlemiyle tevhid-i mesâ'i etmektir.

2- Bizim bu mesaimizde hedefimiz Şark'ta ve Şark'ın bünyesine göre ve birinci derecede İngilizlere karşı olacak cereyanları takviye ve onlarla çalışarak, Emperyalist boyunduruğundan onları kurtarmak ve Şark işlerini bu suretle Şark'ta bi'l-fi'il kuvvetli ve oraya nazaran çalışan İngiliz vesair emperyalizmiyle mücadeleye azim şarklı teşkilatlara vermektir.

3- Aksi suretle çalışıldığı halde tabiatıyla halk İngilizlerin kucağına atılmış olur. Halkı kurtarıcı diye nâci görünürken onları kendimize hasım bir şekle sokmuş oluruz.

4- İngilizler Şark'ta, Şark'ın mukaddesatına ri'ayetle beraber bazı memleketlere istiklal vermekle onları celbe çalışmakta ve Rusya dahilindeki İslamları da bu suretle kendilerine celp eylemekte olduğundan Sovyet Hükümeti aynı suretle ve daha geniş olarak bu politikayı takip ederse, biz de müşterek mesaimizde muvaffak oluruz. Yoksa beraber çalışmakta faide hasıl olmaz. Mesela Azerbaycan gibi evvelce Antant tarafından istiklali tanınmış bir memleketin istiklâlini imhâ suretinde görünürde harekette bulunursa ve kezâ Denikin'e karşı harp etmiş olan Dağıstan ve Şimâli Kafkasya vesaire ahalisine istiklalleri verilmezse, tabii İngilizler aleyhine çalışmakta müşkülât çekilecek. Hatta bu hareketler Şark ihtilalcilerini halk

arasında çalışmaktan dûçar-ı müşkülat edecektir. Halbuki Sovyet idaresi idareleri komünist olan bu memleketlerin idaresini Üçüncü Enternasyonal'in kabul ettiği gibi serbest bırakır. Yalnız aralarındaki askerî, iktisâdi münasebatı ayrıca serbest bir milletle münasebatını tanzim edermiş gibi ahde bağlarsa, zaten kendi komünist teşkilatı ile merbut olan bu memleketler gönül rızası ile Sovyetler maksadına müttehiden çalışırlar. Yoksa yalnız sun'î ile te'sîs edilecek idareler ora halkı için ecnebi görünen adamlar elinde bu memleketlerde hâkim kaldıkça oraları daima bir aksi propaganda merkezi olacak ve diğer İslam memleketlerine geçmek için köprü olacak bu yerler herhalde iyi bir zemin teşkil etmeyeceklerdir. Türkistan vaz'iyeti de buna nazaran bizde gerek memleketimizde ve gerekse diğer Şark İslam âleminde müttefikimiz olan Sovyetler idaresini muhik gösterecek esaslardan mahrûm kalmış oluruz. Müşevvik-i efkâr etmemek lazım gelir ki, Azerbaycan vaz'iyeti Gürcistan ve Ermenistan gibi memleketlerin halkı üzerinde Sovyetler'e karşı olan muhabbeti azalttığı gibi bugün cidden Sovyetler'le beraber gitmeye azmetmiş olan Türkiye halkı arasında şüpheler tevhidine sebep olmuştur. Kezâ İran'daki harekât netâ'ici de hoş görülecek bir şekil değildir. Binâ'enaleyh Sovyet idaresi Üçüncü Enternasyonal ile İngilizler aleyhine müttehiden harekete karâr vermiş olan Şark ihtilâlcileri ittihâdı ber-vech-i âti nukatı arzı vecibe addeder.

1- İslam ve Şark memleketlerinde halkın ekseriyetini tarafımıza celp edebilecek bir siyaset takip etmek, yani onları İngilizlerin aleyhine hareketlerinde kendi bilgileri gibi çalışmakta serbest bırakmak ve buna yardım etmek.

2- Komünizmin süngü ile oraya ithaline çalışılmaması ve bu memleketlerde halkın ekseriyetine istinat eden demokrat teşkilatlarla tevhid-i mesai edilmesi.

3- Biz İslam âleminde ancak Müslüman olarak çalışıldıkta onların düşmanlarımız aleyhine sevk olunacakları fikrinden ve terakkiye doğru ilerleyebilecekleri kanaatinde olduğumuzdan bu suretle çalışmamızın başka suretler telakki edilmemesi.

Bu vesile ile İslam İhtilal Cem'iyetleri İttihadı programımızdaki mükafatı lütfen takdim ile ittihada dahil memleketler için esas olduğundan Türkiye'den ma'ada programımızı takdim ile kesb-i şeref eylerim.

(Bu belgede tarih ve kime yazıldığı konusunda bilgi bulunmamaktadır. M. Yamauchi, muhtemelen Eylül-Ekim 1920 tarihli olabileceği notunu düşmüştür.) (TTKA, Kl.35, D.4, F.274'ten naklen Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa,* s.286.)

آغره حکومتگ وکیلی ابراهیم طلیعگ

بیانامه‌سی

Ek-12: Dr. İbrahim Tali Bey'in kurultayda okunan bildirisi. (*Şark İli*, s.66-67)

Ek-13: Dr. İbrahim Tali'nin Doğu Halkları Kurultayı'nda okunan bildirisinin Açıksöz Gazetesi'nde özet şeklinde yayınlanan metni.

Emperyalizm Muharebesi Türkiye'yi dört sene yorgun ve bozgun bir hale getirdi. Fakat şimdi bunu Garp kapitalistlerine karşı kıyam eden Türkiye köylüsü düzeltmeye çalışıyor.

Yoldaşlar! Anadolu kıyamının avâmili, biri dahili diğeri harici olmak üzere ikiye ayrılır.

Harici avâmil; dört sene muhtelif cephelerde dünyanın en koyu burjuvazi hükümetlerine karşı çarpışan Türkiye köylüsü artık alnının teri ve kolunun kuvvetiyle kazandığı ekmeğini biçmek ve köyünde rahat yaşayabilmek için büyük ihtiyaç hissediyordu. Türk köylüsü emperyalistlerin ve pişdarların gittikleri yerde kan, ateş ve maya ile çalışan ve dünya nimetlerini istihsal eden sınıfın menafi' bir kısım.....feda eden caniler olduğunu bilmiyordu.

Nihayet Anadolu'nun Akdeniz'e açılmış nefes borusu olan İzmir'e karşı başlayan taarruz o zaman Garp'ta ve Şark'ta teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk kuvvetlerinin derhal katillere karşı birleşmesini icap ettirdi. İzmir'in işgalini müteakip Şark'ta emperyalist pişdarlarının karşısında bulunan teklifiyle Erzurum ve Trabzon halklarının Erzurum'da bir halk kongresi akdedilerek, haklarının müdafaasına karar verdiler. Sonra Sivas ve Ankara halk kongreleriyle şekl-i müdafaa tamam etti.

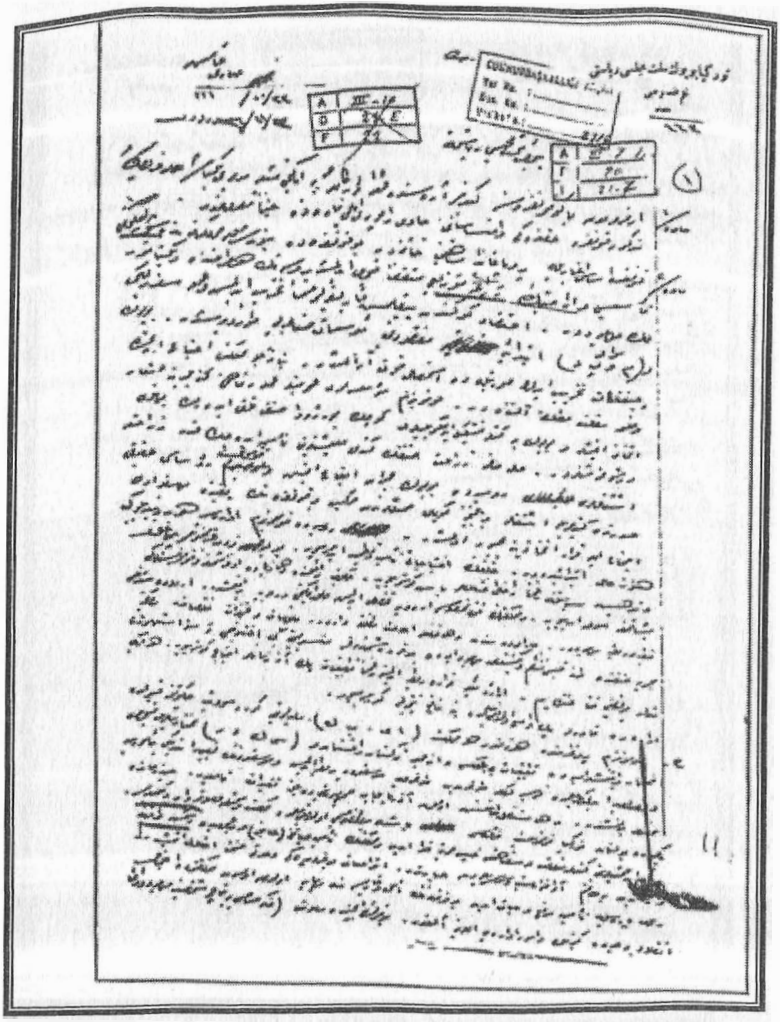
Dahili amile gelince; zavallı Anadolu köylüsü asırlarca burjuvazi hükümetlerinin zulüm ve tahakkümlerine mahkûm kalmış ve İstanbul'dan gelen gâh bürokrat ve gâh diktatörlük ve onların gönderdikleri tıfıl memurların zincir-i tahakkümü altında ezilmiş idi.

İbrahim Tali Bey, Türkiye amele ve köylüsünün çektiği zahmet ve meşakkatleri tahlil ettikten sonra konuşmasını şu sözlerle bitirdi:

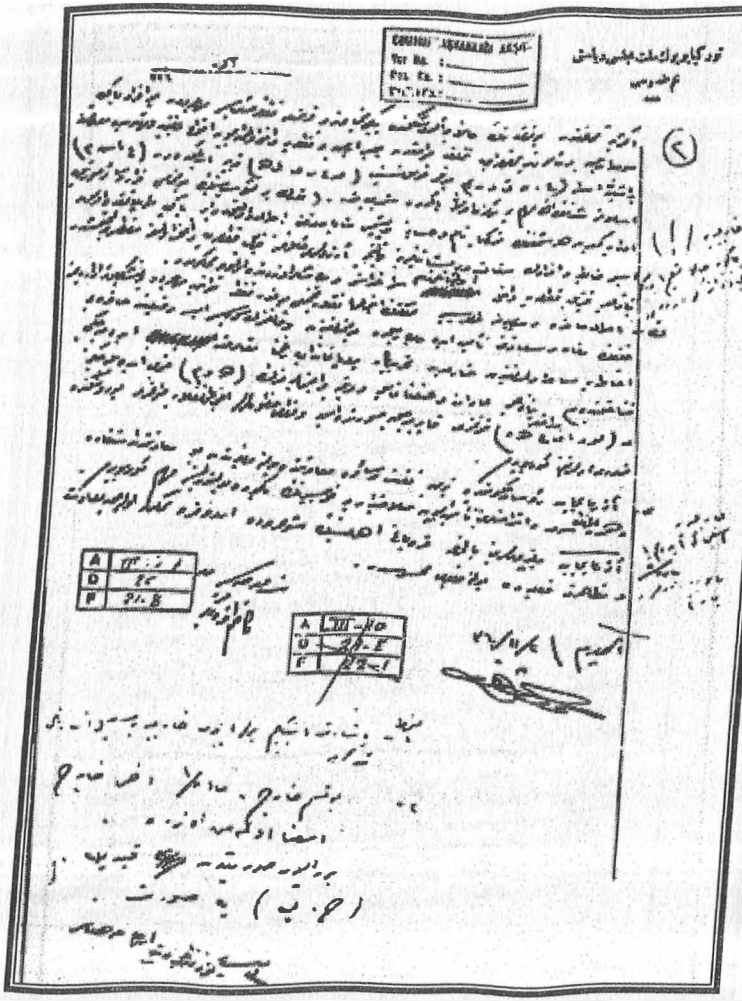
Arkadaşlar! İşte bu izaha şunu ilave ediyorum ki; terakki ve tenevvüre doğru giderken kendi hürriyet ve istiklâlini de son nefesine kadar müdafaaya azmetmiş ve bu yolda kendisine uzatılan dost şûralar elini kemal-i samimiyetle tutmuştur.

Yaşasın beraber yürüyen İnkılâpçı Rusya ve Anadolu ve bunlara zahir olan Şark İhtilâl Âlemi!

(*Açıksöz*, 5 Teşrin-i sani /Kasım 1336/ 1920)

Ek-14: Bakû Kurultayı'na gönderilen Binbaşı Arif Bey'in kurultay dönüşünde verdiği raporu, BMM Riyasetine bildiren Kazım Karabekir Paşa'nın şifresi. (2 sayfa)
(C.A., A.III/71, D.20, F.21-7.)

В Президиум Коммунистической фракции
Съезда народов Востока

[illegible] августа 1920 года.

Турецкая группа Коммунистической фракции Съезда народов Востока на собрании 27 августа избрала в Президиум фракции от группы товарища Мустафа Субхи.

Председатель

Секретарь

Ek-15: Doğu Halkları Kurultayı Türk Komünist Grubu Fraksiyonu Başkanlığına Mustafa Suphi'nin seçildiğini gösteren belge. (Azerb. Cu. SPİHA, F.544, Op.2, D.10, L.9.)

Центральное Бюро
ТУРЕЦКИХ КОММУНИСТИЧЕСКИХ
ОРГАНИЗАЦИЙ

№ 1237

Августа 22 дня 1920 г.

МАНДАТ

№ 498

Настоящий мандат выдан тов. Мемед Эмин — в том, что он действите
но делегирован от Центрального Бюро Турецкой
Коммунистической Организации на с'езд трудящихся
Народов Востока, созываемый 3-м Интернационалом
в гор. Баку 1-го Сентября сего года.-

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ М. Субхи

Секретарь Турхан

Ek-16: Türkiye Komünist Teşkilatı Merkezi Bürosu'nun I. Doğu Halkları Kurultayı'na Mehmet Emin'i Delege Olarak Atadığına Dair Belge. (Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi, F. 544, Op. 2, Kl. 33, L. 82. Bu belge Mehmet Perinçek vasıtasıyla temin edilmiştir.)

Ek-17: Cemal Paşa ve arkadaşlarının Moskova'ya gelmesi üzerine Mustafa Suphi'nin Yeni Dünya'da yazdığı "Misafir Paşalarımız" adlı makale
(Yeni Dünya, 12 Temmuz 1920.)

Ek-18: Açık Söz ve Dertli Gazetelerinde Yayınlanan "Şark İlleri Kurultayı Murahhasları İle Mülakat" Başlıklı Yazı

"Şark İlleri Kurultayı" Murahhaslarıyla Mülakat-I

Şark'tan esen şiddetli bir rüzgârın cereyanına kapılan yelkenli bir motor meşhur dalgalar arasında yuvarlana yuvarlana dün Sinop limanına geldi. Karaya çıkan misafirlerin Bakû'de toplanan Üçüncü Beynelmilel Konferansa iştirak eden Trabzon murahhasları Abdülhalim ve Ali Kemal Efendilerle birtakım üseramızdan ibaret olduğu anlaşılınca Şark milletlerinin bu muazzam içtima' hakkında biraz malumat olmak üzere bir türlü mehâlike göğüs gererek dalgaları aşıp gelen bu fedakâr kardeşlerimizle hayli görüşüp konuştuk. Sahil halkına mahsus fıtrî bir zekâya malik olan bu faal ve cevval adamlar tehlikeyi atlattıklarının dini şükranını Seyid Bilâl Hazretleri Camii şerifinde öğlen namazı kılmak ve orada dua etmek suretiyle eda etmiştir. Novorossiski'de torpil hattını geçerek enginlere açıldıktan sonra uzaklarda bir yılan gibi sath-ı deryada sürünerek geçip giden, gittiği gideceği yere şer ve mefsedet götüren bir İngiliz zırhlısının tasallutundan azade kaldıkları için Allah'a şükür ve sena ettiler. Muhataplarını anladıktan sonra bütün müşahedat ve ihtisasetlerini serbestçe söylemekten çekinmediler. Bolşeviklerin maksad-ı siyasiye ve içtimaiyeleri hakkında şayan-ı dikkat bazı muhakemat ve mütâlaâtta bulundular. Abdulhalim Efendi verdiği malumat ve serdettiği mütâlaâtın birçoklarını, mahrum ve hususi kaydıyla takyid etmeyerek söyleseydi, bende dinlediğimi eksiksiz olarak nakleder, pek ziyade nazar-ı dikkati celp edecek daha birtakım hakayıktan karileri haberdar eylerdim. Fakat mademki Abdulhalim Efendi şimdi bazı şeylerin gazete sütunlarına geçmesini muvaffak-ı maslahat ve siyaset görmüyor ki ben de bu hususta kısmen fikirlerine iştirak ediyorum. Neşrine müsaade ettiği müşahedat ve ihtisasıyla iktifa etmek mecburiyetindeyim.

Abdulhalim ve Kemal Efendiler hayatlarında ilk defa olmak üzere gördükleri bu muazzam içtimai, beşeriyetin bir panoraması

diye tavsif ediyorlar. Bütün Şark ve Garp akvamının nümayendelerinden, murahhaslarından mürekkep olan türlü türlü kıyafet numunelerinin meşheri bulunan bu konferans ruhları üzerinde öyle azim bir esir icra etmiş ki Şark'ın ve bütün İslâm âleminin reha ve halasını bir emr-i muhakkak telakki ediyorlar. Ve bu istihlâs ve istiklâl cereyanlarının önünde duracak hiçbir kuvvetin mevcut olmadığı iman ve kanaatte bulunuyorlar. Ciddi ve samimi bir alaka ile büyük bir neşe ve ümit ile anlatıyorlar:

O ne azimetli, ne şayan-ı hayret bir içtima oldu. Türlü türlü şekil ve kıyafette insanlar, bi-nihaye milletler, hey'et-i umumiyesi üçbinbeşyüz kişiden ibaretti. Fakat bunun üçbinikiyüzü İslam akvamının murahhaslarını teşkil ediyordu. Türkler, Araplar, Hintliler, Afganlılar, İran, Hive, Buhara, Semerkant, Taşkent, Dağıstan, Çeçen, Kalmuk, Çerkez, Kırgız, Başkırt, Kaşgar, Çin, Sibirya, bütün Kafkas Milletleri, bütün Tatar kavimleri. Hasılı Şark'ın, Garp'ın milletleri ve murahhasları. Rumlardan başka Macar, Rus, İngiliz, Fransız, İtalyan, Alman, Bulgar vesair bütün bilumum Müslüman milel ve akvamı, kezalik orada hazır idi. Bu beşeriyet kitlesinden yalnız Rumlar hariç idi. Rumlardan velev bir kişi olsun orada bulunmuyordu.

Konferansı Azerbaycan Şûrası Reisi Neriman Nerimanof açtı ve Azerbaycan Türkçesi şivesiyle irat ettiği kısa bir nutuktan sonra Üçüncü Beynelmilel Konferans Reisi Zinovyev[1] söze başladı, dört saat kadar devam eden ve mühim bir nutuk irat etti. Bu uzun nutkun kaydettiğim esas noktaları hulâsaten şunlardı. Pek zeki ve ateşin bir hatip olan bu müthiş ihtilâl reisi dedi ki:

Yoldaşlar! Bu kongre Şark milletlerinin müracaatı üzerine burada inikad ediyor. Bugün burada Şark halkını kurtarmak hususundaki nokta-i nazarlarımızı izah edeceğiz. Bu maksatla bütün Şark nümayendelerini buraya topladık.

1 Bu Zinovyef, meşhur Rus Sefiri Zinovyef değildir. Onun sülalesinden de değildir, Bolşevik mütefekkirlerinden biridir.

Tarihte birinci defa olarak bütün Şark milletleri böyle bir araya toplanıyor ve mukadderatlarını müzakere ediyor. Öteden beri Şark milletlerinin bâdî-i felaketi olan şu iki nesnedir:

1- Birbirine adavet

2- Yekdiğerini tanımamak

Artık bütün Şark milletleri yekdiğeriyle tanışarak, anlaşarak, dertleşerek bu husumetlere nihayet verilmek zamanı gelmiştir. İşte Yoldaşlar bugün bu meseleleri halledeceksiniz.

Biz kurultayı Şark tarihinde ve belki Cihan tarihinde azim bir vaka diye telakki ediyoruz. Bu harekette Şark'ın kıyam ve intibahını görüyoruz. Şark milletleri küre-i arzda yaşayan ahalinin ekseriyetini teşkil ediyor. Bu cihetle zahmet ile sermaye arasındaki mübarezeyi halletmek iktidarını haiz bulunuyor. Yoldaşlar, buraya gelenlerin hepsi komünist olmadığını takdir ederim. Görüyorum ki murahhasların çoğu muhtelif fırkalara mensuptur. Bir haylisi de bitaraf bulunuyor. Fakat ne be'is var? Biz bugün kimseye sormuyoruz. "Sen komünist misin, değil misin? Beynelmilel komüniste girdin mi, girmedin mi?" Hangi fırkaya mensup olursa olsun, biz bunu aramıyoruz. Bizim yegâne aradığımız şey şudur: Zahmetkeşler, alnının teriyle geçinenler! Bu sınıfa mensup olduktan sonra, artık hiçbir şey bunlardan bizi ayıramaz ve bu zahmetkeş sınıf halka hitap ederiz:

Yoldaşlar, aranızdaki bütün münazaaları terk ediniz, birleşiniz. Sizi ezenlere karşı mübareze kapılarını açınız. Mücahede teşkilatları vücuda getiriniz. Ancak bu sayededir ki zalimlerin esaretinden kurtulur refah ve saadete muvaffak olursunuz.

Yoldaşlar, sizden hiçbir fırka pasaportu soran yoktur. Biz şimdi bütün dünya karşısında bulunan meseleleri halledeceğiz. Bu fırka meselesi değildir. Zahmet ve sermaye arasında mübarezedir. Öyle bir mübareze ki her zahmetkeş bununla alâkadardır.

Biz de sizin gibi idik. Bütün köylülerimiz, işçilerimiz, sermayenin esiri olmuştu. Bütün mukadderatını burjuvanın eline terk etmiş

sefil ve miskin yaşıyordu. Köylülerimiz siyasi hayata ancak şimdi atılıyorlar. Ve bütün Rusya'da bu kongrenin içtimaını işitmeyen, bilmeyen hiçbir köylü yoktur. Biz öyle istiyoruz ki bütün Şark milletleri de bu kurultayın Şark ahalisini azat etmek için toplandığını bilsinler. Ve iman ediyoruz ki bu idrak ve intibah bugün Şark'ta hasıl olmuştur.

Yoldaşlar, bu idrak ve intibahtır ki, zahmetkeşleri sermayenin zalim ve insafsız pençesinden kurtarmak meselesini ortaya koymuştur. Hayat bütün zahmetkeşleri alnının teriyle geçinir erbab-ı mesaiyi bu meseleyi halletmeye davet ediyor.

Misal mi istersiniz? İşte yanı başınızda Gürcistan! Orada zahmetkeşlerin hürriyeti vardır. Hürriyet-i fikriye vardır, hürriyet-i matbuat vardır. Fakat bütün bu hürriyetler yalnız burjuvaziye mahsustur. Avamın, köylünün, işçinin bu hürriyetlerden hiçbir nasibi yoktur. Milletin hakiki hürriyet rehberleri hep mevkuftur. Gürcistan Hükümeti'nin başında bulunanlar sahra köpekleri gibi Gürcistan'ın ağalığını muhafazalığını yaparlar. Gürcistan'ı o adamlar muhafaza ederler ki, istedikleri vakit İngiliz sermayedarlarına takdim edeler. Gürcistan'ı o adamlar idare ederler ki, Fransa, İtalya'ya, İngiltere generalleri karşısında raksa amadedirler. Bize dostluktan bahsederler, fakat bizi biraz zayıf görünce derhal Denikin'e dehalet ederler. Gürcüler istiklâliyet adı ile bu mimletin menafi-i milliyesini muhafaza ettiklerini bildirmişlerdir. Fakat ve onun yoldaşları bülbül gibi istiklalden dem vurmakla millete ne menfaat hasıl oldu.

Hatip müthiş bir volkan gibi etrafına ateşler saçıyordu. Daha bazı misaller getirdikten sonra bütün Şark milletlerini zalim emperyalist ve kapitalist zincirlerini kırarak hakiki hürriyeti tesis için herkes kemal-i serbesti ile fikrini izah etmeye davet etti.

Bunun üzerine sıra ile muhtelif akvam murahhasları tarafından mühim mühim nutuklar irad olundu. Herkes kendi lisanında söylüyor bilahare, Türkçe, Fransızca, Rusçaya tercüme olunuyordu. Bu üç lisan, lisan-ı resmi olarak kabul edilmişti.

Şu nokta kemal-i ehemmiyetle herkesin nazar-ı dikkatini celb etti ki bütün İslam milletlerinin murahhasları Türkiye'nin başına gelen felaketleri yâd ederek söze başlıyordu. Anlaşılıyor ki, herkesin, her İslam kavminin en derin yarası, kendilerinden ziyade bizim duçar olduğumuz mağlubiyettir. Bize karşı kalplerde öyle bir muhabbet ve merbutiyet var ki insan tarif edemiyor. Bütün ümitlerini, bütün emellerini bizim mukadderatımıza rabt etmişler, bizi hakikaten bir dimağ telakki ediyorlar. Bizim küçük bir galibiyet ve meserretimiz dalgalana, dalgalana Himalaya dağlarını aşıyor. Bütün ruhlara bir neşe ve ümit bahşediyor. Bir musibete duçar olsak bizden ziyade kederleniyorlar. Nazarlarında Anadolu'da çarpışan mücahitler mukaddes insanlardır. İslam âleminin fedaileridir. Mağlubiyetten sonra bu kıyam-ı milli Şark âleminde bizim kıymetimizi pek ziyade yükseltmiş ve ihtilal ve hareket tohumunu bütün gönüllere ekmiş. Dertlerimiz müşterek, bizi mahvetmek isteyen zalim kuvvet onların başında da hüküm-ferma. İngilizler bütün milletlerin nazarında artık bir timsal-i zulüm olmuş. Onun yıkılmasını beşeriyetin ferah ve halası diye telakki ediyorlar. Onun için bu zalim kuvvetle çarpışan Milletlere tabi bir surette bir muhabbet ve merbutiyet besliyorlar. Bolşeviklere karşı olan merbutiyetlerinin sırrı da budur. Bolşevikler İngilizlerle anlaştığı dakikada İslam milletlerinin bu teveccüh ve muhabbetini kaybedeceğine hiç şüphe yoktur. Bütün Asya hareketinin müşterek hedefi, İngiliz zulmüdür. Ve bu hedefi muhafaza etmek, bütün ihtilal rüesasının yegâne umdesidir. İslam hareket ve kıyamı bu timsal-i zulüm ile neşv ü nema buluyor. Hatta bu vaziyet ile Anadolu'nun İngilizlerle anlaştığını farz ediniz. O anda umum Şarkta müthiş bir inkisar-ı hayal baş gösterir. Bizim hareketimiz alelâde birkaç vilayet kavgası zannedenler çok aldanırlar. Biz Asya ümmetleriyle temas neticesinde bu hakikate agâh olduk. Bizim Anadolu hareketimiz bütün Şark ihtilal ve kıyamının pîş-dâr hareketidir. Herkes, bütün beşeriyet-i mazluma bütün böyle telakki ediyor. Ve Asya kıyamı bütün gıdasını buradan alıyor. Doğrusu, bizim hareketimizi evvelce bu kadar mühim ve azametli görmüyorduk.

Şimdi hakkıyla anladık ki mücahedemizin kıymeti alem-şûmüldür. Ve hudutlarda çarpışan kahramanlarımız büyük ve müttehit Asya ordusunun piş-darlarıdır. Arkada yüzlerce milyon insan kitleleri vardır ki hepsi bizimle beraberdir. Bizim gibi düşünürler, bizim gibi ümit beslerler. Bizim gayemize müteveccih olmuşlar. Cihat sahalarına atılmışlar, hepsi feryat ediyor, hepsi İngiliz zulmünden elaman diyor. Bu zalim kuvvet bir kâbus gibi Şârk âleminin üzerine çökmüş. Bağıran sesler hep bu noktada birleşiyor. Bolşevikler Şark'ın bu halet-i ruhiyesini keşfetmişler. Bu saik ile onları bir araya topladılar, onlar da bu cihetten Bolşeviklere minnettarlık beyan ediyorlar. Fakat bize karşı olan muhabbet ve merbutiyetleri öyle derin ve esaslı ki, her hususta daima bize bakıyorlar, bize iktida ediyorlar. Biz Bolşeviklerle müttefik olduğumuz için onlar da Bolşevikleri dost telakki ediyorlar. Ve bugün beraber çalışmayı muvafık buluyorlar. Bolşevikler bunu gördükleri ve anladıkları için bize herkesten ziyade hürmet ve iltifatta bulunuyorlar. İngilizleri vurmak için mutlaka Şark ile, İslam âlemi ile anlaşmak ve birleşmek zaruridir. Almanya İmparatoru bu hakikati anlamıştı. Fakat bundan hakkıyla istifadeye felek müsaade etmedi. Şimdi bu azim kuvveti Bolşevikler ele almak istiyor. Onu tevhit ve tensik etmek, hareket ve faaliyete getirmek istiyorlar. Sonra Anadolu Hareketi'nin Şark akvamı üzerindeki tesiratını da görüyorlar. Şark'ı ayaklandırmak için Anadolu'nun oynayacağı rolü herkesten ziyade iyi takdir ediyorlar. Onun için bize karşı muameleleri pek farklıdır. Diyebilirim ki bugün Rusya'da bir Türk kadar hiçbir millet, mazhar-ı hürmet ve itibar değildir.

Bolşeviklerin bugün bizden bekledikleri nedir? Para mı, yoksa silah ve mühimmat mı? Tabii bunların hiçbirisi değil, onların bizden bekledikleri şey; İngiltere'ye ve müttefiklerine karşı olan bu mübarezede Şark âlemine piş-dar olmak, Şark'ı ayaklandırmaktır. Bolşevikler Garp kapılarında müşkülata uğradıkça bize daha ziyade takarrüb eder ve samimiyet gösterirler. Zira biliyorlar ki bu bü-

yük dava asıl Şark'ta hallolunacaktır. Bolşevikler azim bir mesele ortaya attılar. Öyle bir mesele ki bütün cihana şümulü vardır. Zaferyab olmak için mutlaka Şark'ı kazanmak lazım. Şark'ın hareketi ise herhalde Türkiye'nin vaziyetine tabidir. Bugün Bolşeviklerin dostluğu bize ne kadar lazımsa, bizim dostluğumuz da onlar için o kadar kıymettardır. Düşman müşterek, hepimizi birleştiriyor. Garip tecelliyat lisanları, yaşayışları âdet ve tabayi', hatta din ve mezhepleri muhtelif bu kadar akvam bir araya geliyor, tevhid-i mesai ediyor. Bu çok ibret alacak bir haldir.

Sonra nazar-ı hayretimizi celb eden bir mesele daha vardır: Enver Paşa'nın Müslümanlar üzerindeki nüfuz-u azimi! O ne cazibe, o ne kerametti r! Meclis açılmıştı. Nutuklar devam ediyordu. Birden locaların birinde Enver göründü. Müslümanlar Enver'i görür görmez kıyametler koptu. Herkes meclisi bırakarak etrafını ihata etti. Kimi elini öpüyor, kimi arkasını okşuyor. Kimi elbisesine temas ediyor, kimi hayran hayran yüzüne bakıp duruyor. Onu adeta fevkal-beşer bir mahluk telakki etmek istiyorlar. Etrafını tavaf edip duruyorlar. Görüp de hayretlere düşmemek mümkün olmuyor. Yetişip elini sıkamayanlar, onunla musafaha edenleri yakalıyorlar: "Enver'le musafaha eden o mübarek elinizi veriniz öpeyim" diye görseniz ne muhabbet ne rabıta gösteriyorlar. İslam âlemini tahrik için öyle müessir bir şahsiyet ki!.. O kadar şöhret kazanmış ki İslam âlemi arasında adeta bir timsal-i ittihad ve necat olmuş. Onu bilmeyen, işitmeyen zannetmem ki hiçbir Müslüman olsun. Müslümanlar onun hakkında hiçbir kelime-i tenkidi dinlemek istemiyorlar. Kusurlarını söylemek isteyenlere düşman oluyorlar ve bazı yerlerde katiyen söyletmezler, söylemek cüretinde bulunanlar olursa öldürmeye kalkışırlar. Çok garip bir mazhariyet..

Enver Paşa kongrede, resmen Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp, Mısır, Arabistan, Hindistan ihtilal cemiyetleri vekili olarak bulundu. Ve bu nam ile mühim bir nutuk irat etti. Ve pek çok alkışlandı. Azerbaycan ordularını teşkil ve tensik edecekti. Fakat Bolşevikler

bırakmadılar, beraber alıp Moskova'ya gittiler. Geçtiği yerlerde ihtilal ateşi saçarak geçiyor. Kendisine karşı Ermenilerin vaziyetini görseydiniz, öyle hain hain bakıyorlardı ki o hiçbir şeyden aldırmayarak yalnız geziyordu. Fakat Müslümanlar onun haberi olmaksızın onun takip ve muhafazasını ihmal etmediler. İşittiği zaman sıkıldı. "Ne hacet var?" dedi. Başında siyah kalpak, sırtında sivil haki ceket, pantolon, ayağında çizme, pek sade bir halde. Bir gün evvel birkaç arkadaş oturuyoruz. Geldi selam verdi. "Aranızda bulunmakla müftehirim" diye bizimle beraber konuşmaya başladı. İçimizden biri dedi ki:

"Paşa senin hayatın pek tuhaf oldu. Bir aralık Meşrutiyeti ilan ettiniz, sizi alkışladık. Sonra Trablus çöllerinde ordular vücuda getirdiniz. Sizi tebcil ettik. Bir aralık başkumandan oldunuz. Bizi harbe sürüklediniz. Harbi kaybettik. O vakit sizi telin ettik. Fakat bu sefer de sizin için üçüncü bir perde açılıyor. İslam âleminin size olan teveccüh ve itimadını gözlerimizle gördük. Yeniden ümitlenmeye başlıyoruz..."

Hafif tebessüm ederek cevap verdi:

"Evet hakikaten benim hayatım pek gariptir. Bir aralık nefer olarak çalıştım. Bir zaman oldu Trablus'un kızgın çöllerinde uğraştım. Bir aralık da kader beni Osmanlı ordularının sevk ve idaresine memur etti. Hiç şüphe yoktur ki, harbe girmenin en büyük ameli ben oldum. Sonunda mağlup olduk. Fakat mesele henüz bitmemiştir. İnşallah yakında üçüncü safha başlayacaktır ki, bu da İtilaf Devletlerinin Asya ve Afrika'dan kovulmaları, bütün Şark milletlerinin, bütün İslam akvamının hürriyet ve istiklallerini kazanmalarıdır. Bizim harbe girmemiz cihan inkılâbını temin etti. Sırası gelince gerek ben, gerek Talat mutlaka gelip hesap vereceğiz. İçtihadımızı millet takdir etmezse bizi idam etsin. Hayatın nazarımızda o kadar kıymeti yoktur. Benim uğradığım felaketlere kim tahammül edebilirdi? Denizlerde fırtına hayatımızdan kat-ı ümit ettirecek kadar gemimizi parçaladı. Tayyareden düştüm. Aylarca Riga hapishanelerinde

kaldım, yine yaşadım. Ecel gelmeyince, bir şey olmaz. Ölümden korkacak hiçbir şey yoktur. Bugün ailem Berlin'dedir. Fakat görüyorsunuz ben ailemin yayında oturmuyorum ve oturmayacağım. Ben bu milletin mukadderatıyla oynadım. Bugün nasıl kenara çekilebilirim? Ben bu milletin ve bütün İslam milletlerinin yükselmesi için hayatımın son dakikasına kadar çalışacağım. Bu sulh değildir. Asıl sulh üçüncü sulh olacaktır. İngiliz tahakkümü yıkılacak. İtilaf zulüm şebekesi parçalanacak, bütün mahkûm milletler istiklallerini kazanacaklardır. Bütün dünya emin olsun ki bu olacaktır. Yalnız Anadolu'nun mukavemeti şarttır. Her şeyi yapabilecek olan Anadolu'nun bugünkü hareketidir. Mustafa Kemal'in mesaisi pek kıymettardır. Anadolu bu mukavemetin devamını temin etsin, bu kâfidir. Ruslar bizimle tesis-i muhâdenet eylediler. Ellerinden gelen muaveneti yapmak istiyorlar. Şark'ın kıyam ve hareketi için beraber çalışıyoruz. Müşterek düşmanımız bizi birleştiriyor. İnşallah milletimiz kurtulacak ve bütün mahkûm milletler halas bulacaktır."

Enver Paşa ile çok görüştük, bize daha çok şeyler söyledi. Kalplerimize büyük kuvvet ve iman geldi. Hakikaten bu Üçüncü Beynelmilel Konferans, Şark âleminde büyük bir vakadır. Bu kadar milletlerin görüşüp tanışması, dertleşmesi müttehiden hareket için azmetmesi çok mühimdir. Vakıa orada Garp milletleri de vardı. Fakat onlar pek ekalliyette idiler. Kongre Azerbaycan gazetelerinin dediği gibi tamamıyla "Şark İllerinin Kurultayı" oldu ve zaten mevzuubahis olan Şark meselesi, Şark kıyam ve intibahı idi. Şark'ın intibahı İslam intibahı demektir. İslam âlemi arasında hakikaten çok mütefekkir siyasi adamlar varmış. Müslümanların bu faaliyet ve cevvaliyetlerini gördükçe bize çok ümit geldi. Hepsi feryat ediyor. Ve feryat etmenin yolunu biliyor. Hele Hindistanlı kardeşlerimiz çok yüksek adamlar, gece gündüz çalışıyorlar. Hint ihtilal komiteleri için Taşkent'i merkez ittihaz etmişler. Hindistan ile daimi münasebette bulunuyorlar. Moskova'nın muavenetiyle Hindistan'ı karıştırıp duruyorlar. İngiltere'nin vaziyeti pek müşkülleşmiştir. Şim-

di bizim Türk zabitleri Afganistan ordusunu tanzim ve tensik ile iştigal ediyorlar. Bir gün oralarda kıyametin koptuğu işitilecektir. Hintliler bizim Anadolu hareketiyle pek çok alakadar oluyorlar ve buna fevkalade ehemmiyetler veriyorlar.

Biz onlara:

- Siz Hindularla birleşemediğiniz için İngiliz zulümden kurtulamadınız. Biz sizin Hindularla ittihadınızı münasip görüyoruz.

Dediğimiz zaman, diyorlar ki:

- Siz onun için merak etmeyiniz. O ittihat, bugün hasıl olmuştur. Siz Anadolu hareketini tanzim ve idameye gayret ediniz. Hepimizi, bütün Şark'ı kurtaracak bu harekettir. Siz bizim başımızsınız. Sizin Anadolu'daki mukavemetinizin bütün Şark âlemine tesiri vardır.

- İyi ama, İngilizler Hint askerleriyle bizi mağlup ettiler ve hâlâ Hint efradıyla bizi tehdit ediyorlar.

- Ah o yarayı deşme. O gaddar İngiliz, halkımızı o kadar cahil bıraktı ki, hayvan gibi onu kendi menafii uğrunda kullandı. O efrat sanki yaptığını yapacağını biliyor mu?

Hintli elini alnına koydu. Derin derin tefekkürlere daldı. Baktım gözlerinden yaşlar dökülüyordu. Biz de çok müteessir olduk.

- Ağlama birader, ağlama dedik. Biz sizi affettik. Yalnız bunun intikamını almak şartıyla. İngiliz'i mutlaka Hindistan'dan kovmalı.

Hintli artık bir arslan gibi kükremişti. Dişlerini gıcırdatarak, gözlerinden yaşlar dökülerek bağırıyordu:

- İngiliz, İngiliz!.. Seni parça parça etmedikçe bana hayat haram olsun. Senin zulüm ve kahrın altında kalaksa bütün Hindistan mahvolsun.

Hintlinin bütün tüyleri dimdik olmuştu. Hayrette kaldık. Biz böyle adamlar görmedik. Ne müthiş ihtilalciler. Bunlar Hindistan içerisine girince kıyametleri koparacaklarına hiç şüphe olmasın. Oraya gelen murahhasların çoğu böyle.

Her kiminle görüştüysek, her şeyden evvel Anadolu hareketinden, Mustafa Kemal Paşa'dan bahsediyorlar. Bu mukavemeti o ka-

dar tebcil ediyorlardı ki insan şaşıp kalıyor. Onlar öyle telakki ediyor ki bugün Anadolu'da hiçbir fert yoktur ki silahını alıp da cihat meydanlarına koşmuş olmasın. Onun için nazarlarında dünyanın en kahraman milleti Anadolu Türkleridir. Ve kendilerini kurtaracak münci de bizden başkası değildir.

Fakat maatesessüf gördük ki, bu azim âlemi biz asırlarca ihmal etmişiz. Zevk ve sefaya dalmış, bunlara arka çevirmiş, yabancı diyarlardan medet beklemişiz. Kafamızı taştan taşa vurmuşuz. Ne olmuş? Zarardan başka hiçbir fayda hasıl olmamış. Bari şimdiki vaziyetten istifade etsek de Şark milletleriyle, oradaki kardeşlerimizle ciddi surette uğraşsak. Anadolu'da da böyle bütün Şark milletlerinden mürekkep bir kurultay teşkil etsek. Şark'ın muhtelif mahallerinde propaganda merkezleri tesis eylesek.

Bu propagandaya çok ehemmiyet vermek azımdır. Bolşevikler bu sayede muvaffak olmuşlar, fikirlerini neşretmişler, halkın efkârını kazanmışlar. Şehirlerin her tarafı propaganda ocaklarıyla doludur. Ta köylere varıncaya kadar mutlaka bir istihbarat odası olacak, oraya türlü türlü gazeteler gelecek, hatipler konuşacak, kalpleri fethedeceklerdir. Kahvede oturuyorsunuz, bir de bakıyorsunuz, biri kalkıyor nutuk irat etmeğe başlıyor. Hatipler var ki her nerede bir kalabalık görseler hemen, yoldaşlar diye başlayarak fikirlerini neşrederler. Gazete, kitap, beyanname her taraf dolu, her gün içtimalar, nutuklar kıyametler kopuyor. Herkes inkılâp derdine düşmüş, mal, mülk hiç kıymeti yok. Çoğunun ayakları ayakkabıdan mahrum, yalınayak koşuyorlar, uğraşıyorlar. "Kazanacağız, bütün dünyayı kurtaracağız" diye bağırıyorlar. Öyle bir aşk ve neşe ki insan hayretlere düşüyor. Ve hakikaten muvaffak olacaklarına emniyet hasıl ediyor. Biz oradaki o müthiş propagandayı gördük de doğrusu gıpta ettik. Biz eğer onların yüzde biri gibi yapsak, yine maksadımızı halka anlatabiliriz zannederim. Halbuki burası (Sinop), koca bir liva merkezi. Bir istihbarat odası yok, bir matbaası yok, küçük bir gazetesi yok. Hatta ajansları neşredecek küçük bir el maki-

nesi bile yok. Birkaç yere ajans suretini yaptırmakla maksat hasıl olur mu? Rusya'da her dükkânda, her sokak başında ajanslar asılıyor. O günkü havadisleri işitmedik bir fert kalmıyor. Onunla da iktifa etmiyorlar, kahvelerde, toplu mahallerde hemen birisi kalkıyor, o günün ajansını okuyor. Mutlaka herkese işittiriyorlar, herkesi haberdar ediyorlar.

Onun için biz de hem Anadolu'da, hem Şark'ta bu propaganda hususuna çok ehemmiyet vermeliyiz, kolaylıklar göstermeliyiz. Bolşevikler ordulardan ziyade, propagandaya ehemmiyet veriyor. Ve hakikaten çok vakalar olmuş ki; propaganda sayesinde düşmanın kuvve-i maneviyesini kırmışlar, harbi kazanmışlar. Temenni ederim ki biz de bu propagandanın kıymetini takdir edelim.

14 Teşrin-i evvel 336, Sinop
Eşref Edip

"Şark İlleri Kurultayı" Murahhaslarıyla Mülakat-II

Arkadaşlardan biri sordu:

- Siz bu Bolşeviklikten, yahut komünistlikten ne anladınız? Bunlar bizim işimize gelir şeyler mi?

Abdülhalim Efendi hemen cevap verdi:

- Ha, o mesele başka. İşimize gelen cihetleri de var, işimize hiç gelmeyen cihetleri de var. Bu mesele hakikaten bizim zihnimizi çok işgal etti. Bu hususta söz söyleyecek adamlar mutlaka bir defa Rusya'ya gidip onların hayatlarını yakından görmeli, ondan sonra beyan-ı mütalaada bulunmalıdır. Her hastaya aynı ilaç verilemez. Hatta aynı neviden olan hastalara verilen aynı ilaç, bile bir derecede olmaz. Hastanın bünyesi, ahvali hususiyesi mutlaka nazarı dikkate alır. Onlar için çok iyi olan bir şey, bizim için de aynı neticeyi vereceğine hükmolunamaz.

Bazı hususlarda dertlerimiz birleşiyor. Fakat birçok hususatta da ayrılıyor. Onların hayatları, teşkilatları, âdet ve tabayi'i bizden büsbütün başka. Bir kere oradaki fabrikalar, oradaki amele hayatı, amele teşkilatı bizde mevcut değil. Oradaki zenginler, milyonerler

bizde nerede? Onların şehirleri, binaları, müesseseleri yanında bizim şehirlerimiz birer köy gibi kalır. Orada gördüğümüz bin doksan iki odalı ve yedi katlı bir bina bizim bir şehrimize muadildir. Bizde servet orada olduğu gibi eşhas-ı mahdudenin elinde tecemmu' etmiş değildir. Bizde herkesin iyi kötü başını sokacak bir kulübesi vardır. Fakat orada azim binalara sahip olmak herkesin kârı mıdır? Emlak hep sermayedarların elindedir. Sonra orada arazi meselesi vardır ki bizdekinin aynı değildir. Orada bir adam milyonlarca dönüm araziyi zapt etmiş, orada çalışan binlerce insan o adamın kölesi. Köylü araziye sahip değil. Bizde ise az çok köylülerin birer miktar tarlası vardır. Ama çalışır çabalar da yine mesut olamaz. O başka. Bizim dertlerimiz de yok değil. Fakat onlarınkinden başka olduğunu arz etmek istiyorum. Yani bizim derdimiz, mesela araziyi taksim etmekle halledilmiş olmaz. Malum ya, bizde esasen arazinin rakabesi beyt-ül-mala aittir. Toprakta çalışanlar ecir hükmündedir. Bir adam üç sene süreye bir yeri ekmezse tasarruf hakkı sakıt olur. Bizdeki kaideler güzeldir. Bolşeviklerin yapmak istediği adaleti, bizim Peygamberimiz bin üç yüz sene evvel tesis etmiştir. Ama biz o yoldan gitmiyoruz o başka. Hadi Bolşeviklerin kaidelerini aynen kabul edelim. Hakkıyla tatbik etmedikten sonra ne faide var?

Sonra onlar diyanet meselesinde de bizden ayrılıyorlar, onların elinde batıl bir din vardır ki kendilerini batılane, dalalete davet ederdi. Tabii onun kuyud-ı batılasından sıyrılmak lazımdır. Müterakki, mütefekkir bir adam Allah'ı hem bir, hem üç nasıl kabul eder? Hiç şüphe yok ki bir gün gelecek, bunun batılını anlayacak ve hakikati taharri edecektiler. Zaten Hıristiyanlık denilen şey bugün dinlikten çıkmış, papaların bir dalavere aleti olmuş. Bu kadar müterakki insanların hâlâ papaların batıl akidelerine mıhlanıp kalmaları nasıl olur? Biz çoklarıyla görüştük. Allah'ı bizim ne suretle telakki ettiğimizi söyledik. Derhal kabul ettiler. Yani bu adamlar bugün hakikat aşığı olmuşlar. O müthiş zulüm ve dalaletten sıyrılmışlar, hürriyet-i mutlakaya çıkmışlar. Düne ait her ne varsa, hatta din de dahil olduğu halde, hiçbiriyle kendilerini mukayyet addetmiyorlar. Tabii hak-

ları vardır. Ve şimdiye kadar nasıl o kuyud-ı batılaya tahammül ettiklerine şaşmamak mümkün değildir. Şimdi onlar zulmetten sıyrılmışlar, kafesten kurtulan bir kuş safvet ve heyecanıyla sağ sol demeyerek gelişi güzel uçarlar, henüz bir tarafa konmak zamanı gelmemiştir. Mutlak bir boşluk içinde muttasıl uçuyorlar. Ta ki kanatları yoruluncaya kadar bu hal devam edecektir. Bu halde artık onlar maziye ait hiçbir şeyi hatırlarına bile getirmek istemezler. Hakları da vardır. Maddeten zulümden, manen zulmetten ibaret o hayat-ı maziyenin istenecek bir ciheti de yok ya. Hükümet deyince karşılarına çarlığın zalim hükümeti dikiliyor, nefret ediyorlar. Kanun deyince tazyik makineleri içine düşmüş gibi titriyorlar. İşitmek bile istemiyorlar. Din deyince papazların kendilerini içine çektiği zulmet ve kasvet çukurları hatırlarına geliyor, alabildiğine kaçıyorlar. Medeniyet denince binlerce vahşet ve şenaat levhaları gözleri önüne dikiliyor. Ondan da kaçıyorlar. Hürriyetlerini takyid edecek önlerine ne gelmişse yakmışlar, yıkmışlar. Başıboş bir hayat. Ve kendileri gibi olmayanları da ayniyle evvelce bulundukları zalim ve zulmet zindanlarında kalmış telakki ediyorlar, onları da kurtarmak için feryat edip duruyorlar. Niyetleri güzeldir. Arzuları samimidir. Bütün beşeriyetin saadetini kendileri gibi harekette telakki ediyorlar. Bütün dünya onların kafilesine karışsın, hep beraber uçulsun istiyorlar.

Hakikat ve saadetin arkasında koşacaklarına, nura kavuşmak istediklerine hiç şüphe yoktur. Fakat oraya vasıl olmuşlardır, denilirse hükümde istical edilmiş, hataya düşülmüş olur. Çünkü inkılâp henüz devam ediyor ve nerede karar kılacağı belli değildir. Ve eskisini yıktılar; tarumar ettiler, yeni hayata ait birtakım esaslar da var ettiler. Fakat bugün orada her şey hal-i ifrattadır. Bu hareket itidal dairesini bulmak için daha hayli zaman ister. Fakat anladığımıza göre oraları daha çok çalkanacak, kanlı mücadelelere sahne olacak. Bizim 324'teki ilan-ı hürriyet devrini hatırınıza getiririz, oradaki heyecan-ı ser-mestinin küçük bir numunesini görmüş olursunuz. Onlarınkisi yalnız siyasi bir inkılâptan, adamların değişmesinden ibaret değil. Asırlardan beri teessüs eden hayat-ı içtimaiyeyi

değiştiriyorlar. Azamet-i dava ile ortaya atılmışlar. Bu hareket saiki, endişe-i şahsi olduğuna delalet edecek hiçbir şey yoktur. Fakat Kolçak, Denikin, Yudeniç hareketleri tamamen şahsi endişelerden mütevellit idi.

Onun için onların ömrü kısa oldu. Vrangel de ötekileri gibi akıbet parçalanacak, dağılacaktır. Çünkü bir aşk ile değil, şahsi menfaatleri için hareket ediyor. Ve kendilerinden ecnebilerin alet oluyor. Bolşevikler böyle mi ya? Heriflerde öyle bir aşk ve neşe var ki insan cidden hayret ediyor. Aç kalıyor, siyah kuru ekmek yiyor, yalın ayak geziyor, yine ıstırap duymuyor. Bilakis bu halden mütelezziz oluyor. Herkesin tüfeği duvarında asılıdır. Düşman geliyor! Denildi mi herkes tüfeğini kaparak seve seve koşuyor. Bakıyorsunuz bütün şehir halkı toplanmış, taburlar teşkil etmiş, öldürüyorlar, ölüyorlar. Düşmanı mutlaka tart ediyorlar. Bu kadar fedakârlık her halde bir aşk ve kanaat meselesidir.

Vakıa biz bugün sıkıntı çekiyoruz diyorlar. Fakat yarın rahat edeceğiz. Biz ölsek de evlatlarımız saadete kavuşacaktır. Biz bütün beşeri kurtaracağız. Yeryüzünde sulh ve saadeti tesis edeceğiz. Onun haline baksanız acırsınız:

- Hele sen, şu eski hayatı gel öp başına koy! diyeceğiniz geliyor. Fakat emin olunuz ki aldanıyorsunuz. Hayalinde doğan istikbal güneşi onun gözlerini öyle kamaştırmıştır ki, onun için artık hiçbir şeyin kıymeti kalmamıştır. Bugün onun yegâne zevki; didişmek, uğraşmak, ıstırap çekmektir. Ve ıstırap çekmezse o zevkten mahrum kalacak diye rahat da istemiyor. Tabii siz buna güler, belki de inanmazsınız. Hakkınız var. Biz de şaşıp kalıyorduk. Fakat ne çare ki hakikat bu merkezde.

Ne olmuş, nasıl olmuş da bu adamlar bu cazibeye tutulmuşlar?

Huzur ve rahatlarını bırakarak beşerin hürriyeti için yalın ayak koşuyorlar, uğraşıyorlar? Kendileri yemiyorlar, mesela Amerika'daki fukara-i kâsibenin hürriyetini temin için yüzbinlerce liralar gönderiyorlar, hayatlarını tehlikeye koyarak propagandacılığa gidiyorlar.

Herhalde bu kadar fedakârlıklar şahsi endişe ile olamaz. Bu adamlarda bir iman ve kanaat olmasa bu kadar ıstıraba katlanamazlar, onların ideallerine bakılırsa mutlaka cihanın tavrı değişecek, bütün milletler esaretten kurtulacak, çalışan halk mesaisinin semeresini başkalarına kaptırmayacak, bütün insanlar saadete kavuşacaktır.

Çok iyi, çok ulvi emeller! Ama onu temin edebilecekler mi? Tabii o bir meseledir. Ve onun için zaman ister. Bir şeyi istemek temenni etmek başkadır, onu yapmak, saha-i fiile getirmek de başkadır. Onlar iyi olmak istiyorlar. Hem kendileri için, hem bütün milletler için. Fakat bakalım tuttukları yollar nereye varacaktır? Nerede karar kılacaklar? Onlar tecrübe devirleri geçiriyorlar, tabii bu tecrübeler ucuza mal olmuyor. Bu uğurda feda edilen nüfus milyonları aştı. Heba edilen servet milyonları geçti. Bütün memleket baştanbaşa sarsıldı. Her şey alt üst oldu. Fabrikalar durdu. Tarlalar sürülmedi. Meşakkat ve ıstırap her tarafı kapladı. Ama yarın daha iyi olacak? İhtimal fakat ya beklenilen gaye istihsal edilemezse? Bakalım bu tecrübeye her memleketin hal ve vaziyeti müsait midir? Mesela bizim bugünkü halimiz böyle bir zelzele-i inkılaba katiyen mütehammil değildir. O anda yıkılır gider: Çünkü biz çok sarsıntılar geçirdik. Sonra düşmanlar dört tarafımızı sarmıştır. Böyle iken bir de dahili gaile ihdas etmek kâr-ı akıl olur mu?

Hem onların bazı şeyleri var ki bizim hayatımıza uymuyor. Onlar bizim içtimaiyatımız, iktisadiyatımız, itikadımız, ahlakiyatımız ... Her hususta onların mazisine benzeseydi, bugün o hareket-i inkılâbiyenin aynıyla burada da tekevvün etmesi pek tabii olurdu. Nitekim o hayata az çok müşterek olan Avrupa milletleri arasında er geç o kıyamet kopacaktır. İsteseler de, istemeseler de kopacaktır. Çünkü aynı hastalık orada da vardır. Rusları bu harekete sevk eden şerait-i iktisadiye, mesela Fransa'da, Almanya'da, İtalya'da, İngiltere'de, Amerika'da vesair yerlerde de var. O tazyik mutlaka bir gün kazanı patlatacaktır. Ama bizdeki hastalık, onların marazı gibi değildir. Bazı hususlarda müşabehet vardır. Fakat çok hususatta da ayrılır, onun için aynı tarz-ı tedaviyi tatbike kalkışmak bence katiyen

doğru olamaz. Adi bir taklitçilik olur ki bizim çektiğimiz hep bu yüzdendir. Nasıl Garbı körü körüne taklit etmemiz faide vermediyse bu defa da müdebbirane hareket etmezsek yine zararlı çıkarız.

Ama maksadım yanlış anlaşılmasın. Bu azim inkılâba karşı bigane kalmak fikrinde değilim. Bununla, ne kadar mümkünse o kadar büyük bir ehemmiyet ve ciddiyet ile alakadar olmalıyız. Ve bu âlem-şümul inkılâbın bütün safahatını takip etmeliyiz. Bundan ne suretle istifade mümkünse katiyen ihmal etmemeliyiz. Zaten bizim en büyük kusurumuz odur. Hadisat-ı cihan ile, inkılâb-ı efkar ile hiç alakadar olmuyoruz. Dünyalar alt üst oluyor, beşeriyet türden türe giriyor, âlemde büyük büyük inkılâplar vukua geliyor. Biz bu tahavvülata külliyen bigane bir halde, sedd-i Çin arkasında yumularak eski bildiklerimizle yaşamak, eski düşüncelerimizle kavrulmak istiyoruz. Fakat bir de bakıyoruz ki cihan başka cihan olmuş; ilimde, fende, sanaatta, fikirde azim terakkiler husule gelmiş: İnsanlar göklere çıkmış, kuşlar gibi uçuyorlar. Denizlerin dibine inmiş, balıklar gibi su altından gidiyorlar. Bütün kuvve-i tabiiyeyi yed-i teshirlerine almışlar, bu arada bütün cihanla konuşuyorlar. Milletler ellerini, kollarını bağlayan esaret zincirlerini kırmışlar, fertler etrafını ihata eden zülüm şebekelerini parçalamışlar, Allah'ın insanlara büyük bir nimeti olan hürriyetlerine kavuşmuşlar, insan gibi yaşıyorlar, Allah'ın insanlar için yaratmış olduğu bi-payan nimetlerden müstefid oluyorlar. Kendi memleketlerini imar ettikten, kendi hayat-ı içtimaiyeleri tanzim eyledikten sonra bir seyl-i huruşan gibi etrafa taşıyorlar, yayılıyorlar. O zaman ayaklarımız suya erer, hayretten eliniz böğrümüzde kalır. Dağları taşları devirip gelen o coşkun seli, çamurla durdurmak isteriz. Acı tecrübelerle aczimizi anlarız. O kuvvetin zebunu olarak ricattan başka elimizden bir şey gelmiyor. Onlar semayı terakkide yükseldikçe biz zemin-i inhitatta alçalırız. Onlar asırlarca süren mesai neticesinde vasıl oldukları dereceye biz hamlede fırlamak isteriz. Bittabi nasibimiz hüsrandan başka bir şey olmaz. Cambazın ip üstündeki hünerlerini yerde taklit eden soytarı gibi biz de onların şekillerini almakla kendimizi o de-

receye vasıl olmuş addediyoruz. Böylece kendimizi aldatmakla zilletten zillete, felaketten felakete yuvarlanıp gidiyoruz.

Beşeriyet için hayatta bir an bile tevakkuf yoktur. Âlem-i insaniyet mütemadiyen türden türe intikal ediyor. Bu tahavvülata bigane kalan milletler için nasıl hakk-ı hayat olur? Bugün karşıki sahillerde azim bir fikir inkılâbı vukua gelmiş, biraz dikkat edilse tutuşan yangının alevleri görülebilecektir. Zanneder misiniz ki bu inkılâp bütün cihana sirayet etmeyecektir? Bu bir tufandır ki, bunun önüne duracak hiçbir kuvvet yoktur. Çok geçmeyecek, bu tufan bütün dünyayı kaplayacaktır. Bugün aklı başında olan her millet Rusya'da infilak eden bu inkılap ile alakadardır. Aynı hastalığa duçar olan nice devlet tahtları bugün gıcırdıyor. Her millet bu sarsıntıyı nasıl geçireceğim diye endişe edip durmaktadır. Vakıa biz onlar gibi değiliz. Bizim bünye-i içtimaiyemiz onlardan farklıdır. Bu sarsıntıdan onlar gibi bizim, biz Müslüman âleminin pervamız yoktur. Fakat böyle olmakla beraber, o hareketi karşılamalıyız. O coşkun selin memleketimizde tahribat ikâına meydan bulmaması için şimdiden bünye-i içtimaiyemizin icabını vechile lazım gelen mecraları hazırlamalıyız. O vakit Şark'taki bu inkılâptan beklediğimiz faideyi istihsal etmiş oluruz. Yoksa her zamanki gibi bu inkılâba da iptidasında yabancı kalırsak sonra en ziyade ezilen yine biz oluruz.

Bugün biz her milletten ziyade bu inkılâp ile alakadar olmalıyız. Muhtelif mesleklere mensup müteaddit heyetleri Rusya'ya göndermeliyiz. Bu hareket-i içtimaiyeyi yakından tetkik ve tetebbu' ettirmeliyiz. Yalnız rical-i siyasiyeden mürekkep heyetler göndermekle iktifa etmemeliyiz. Hukuk-şinaslardan mürekkep bir heyet göndermeliyiz. Arkasından ulemadan mürekkep bir heyet göndermeliyiz. İktisadi yönden mürekkep bir heyet göndermeliyiz. Askerlerden mürekkep bir heyet göndermeliyiz. İlah ... Bu inkılabın mahiyet-i hakikiyesine infaz-ı nazar için böyle ayrı ayrı heyetlerin gözüyle tetkik ettirmek lazımdır. Onların verecekleri raporları mezc ve tevhid ile esaslı bir fikir hasıl ettikten sonra ihtiyar olunacak hatt-ı hareket bittabi milletimiz için faideli olur.

Biz bugün iddia edebilir miyiz ki bu şekl-i siyasi ile münfesih garbın küflenmiş nazariyet ve kanunlarıyla hukuk, refah ve saadetini temin ederiz? Zannetmem ki bunu iddia edebilecek aklı başında bir adam bulunabilsin. Tanzimat'tan beri bu kadar zaman geçti, bu sahte taklitçilikten zarardan başka ne faide hasıl oldu? Şekilden şekle girdik. Yine adaleti temin edemedik. Halka refah ve saadet yüzü gösteremedik. Nice zamanlardan beridir hep müsellah sıfatıyla halkı oradan oraya sürükleyip durduk. Maatteessüf sahil-i selamet ve saadete çıkarmaya muvaffak olamadık. Demek ki tuttuğumuz usullerden faide yoktur. Artık daha ziyade tecrübeye lüzum kalmamıştır, zannederim. Biz başkalarını taklitçilikten vazgeçmeliyiz. Doğrudan doğruya halkın ihtiyacatını nazarı dikkate almalı, halkın dertlerini dinlemeli, ona göre sade ve i'vicacesiz bir şekl-i idare kararlaştırmalıyız. Şimdiye kadar halkı kendimize doğru çekip durduk. Hiçbir faide hasıl olmadı. Şimdi biraz da halka doğru gidelim, bakalım ne netice hasıl olur? Ama yine her zamanki gibi modaya tabi olarak taklitçilik hevesine kapılırsak tabii bu fırsattan da istifademiz olmaz. Meseleyi ciddi ve ilmi bir surette tetkik edelim. Rusya'ya göndereceğimiz adamlar hoppa züppe kimseler olmamalı. Aklı başında, ağır ve mütefekkir, milletlerin ruhuna, içtimaiyatına vakıf zevat olmalı. Onlar halkın refahı ve saadeti için tutulan usulleri tetkik etmeliler. Sonra burada milletin ahval-i içtimaiye ve ruhiyesi nasıl hareket etmek icap ediyorsa o tarikten ayrılmayarak yürümeliler. Yoksa alayişe kapılarak orada her görülen şey burada aynen tatbike kalkışılacak olursa zannetmem ki zarardan başka bir netice hasıl olsun.

Biz orada Türklerden bazı gençler gördük. Fikirlerini, hareketlerini hiç beğenmedik. Eğer onların kafasıyla hareket edecek olsak üç günde Anadolu'nun altı üstüne gelir. Bırakınız ki onların kafalarına uyacak Anadolu'da kimse bulunmaz. Biçareler, kendi içimizden oldukları halde memleketimizin ahvaline o kadar yabancı görünce insan hayret ediyor.

Hasılı bu mesele çok öyle kolay kolay hüküm (verilemez.)[2] Bu hususta kati fikir yürütebilmeye bizim bıdaamız kafi değil(dir). Kendi fikrimize göre bazı ..... çok beğendik. Fakat bazı ..... havsalamız almadı. Zaten onlarda henüz tamamıyla takrir etmediler. Kem küm. Bazıları çok müfrit halis komünistler. Bunlar din (diye) bir şey tanımıyorlar. Bir kısmı da daha mutedil ki bunlarda Bolşevikler, herkes istediği bir dine mensup ve bulunduğu dinde serbest diyorlar. Tabii bunların arasında münakaşalar, mübarezeler vardır. Onlar tecrübe devri geçiriyorlar. Ve kendileri daha ziyade itidale meylediyorlar. Hiç münakaşa yokmuş, komünistlik, Bolşeviklik hakkında hiç kimsenin söz söylemeye salahiyeti yokmuş, en şedit cezaları tatbik ederlermiş, fakat şimdi artık bu (şiddetten vaz) geçmişler. Aleyhlerinde söylenen .... dinliyorlar. Hatta bir gün Zinovyef, kongrede kalkıp dedi ki:

- Her kim Bolşeviklerden bir işkence gördüyse açık söylesin. Hiç kimseden korkunuz olmasın. Biz kusurlarımızı ıslah (edeceğiz). İhtimal ki bazen hata ederiz. Fakat hatamızı tashih etmek vazifemizdir. (Bazı) şeyleri siz bizden daha iyi görebilirsiniz. Onun için herkesin ihtar-ı hahanede bulunmasını temenni ederiz. Bunun üzerine Azerbaycanlı ..... Bolşeviklerden uzun uzadıya ..... bulundu:

- Filan yerde şöyle zulüm (ettiniz), falan mahalde şöyle haksız (hareket) ettiniz, filan hususunda (şöyle) yanlış harekette bulundunuz, diye birer birer saydı. Hepsi zabıt ceridesine geçti. Eskisine göre şimdi hayli itidal vardır, (zannederim) gittikçe daha ziyade itidal dairesine geleceklerdir. Onun için (diyebiliriz ki) oradaki inkılap henüz karar kılmamış, bizim fikrimize göre, orada efkâr bir daha çalkalandıktan sonra nihayet mutedil sosyalist hükümet teessüs (edecektir). Ve bu şekil bütün cihanda .....edecektir. Onun için mesele (çok) naziktir. Alayişe kapılmamak, ihtiyatlı ve düşünür kafalı olmak lazımdır.

2 Gazete'nin bu sayfasındaki tahribattan dolayı okunamayan kelimelerin yerleri ..... şeklinde bırakılmıştır. Parantez içerisinde verilen kelimeler ise, bizim tarafımızdan tahmini olarak ilave edilmiştir.

Meselenin bir de siyasi cephesi vardır ki bunu hüsn-ü idare etmek .... siyasiye için en mühim bir vazifedir. Şark'ı ve bütün İslam âlemini emperyalist ve kapitalist Garb'ın tahakküm ve esaretinden kurtarmak istersek mutlaka Bolşeviklerle beraber hareket etmek mecburiyetinde olduğumuzu anlamalıyız. Mademki bugün Bolşevikler İngilizlerle ve müttefikleriyle hal-i muhasamadadırlar. Bizim için bu büyük bir fırsattır. Biz onlara muhtaç olduğumuz gibi onların da bize ihtiyaçları vardır. Kongrede bütün Şark akvamının bize karşı olan teveccüh ve rabıtalarını gördüler. Tabii Zinovyef gibi akıllı bir adam bunu nazarı dikkate almıştır. Şark'ı kendileriyle beraber hareket ettirmek için mutlaka Şark'ın başında bizim olmamız zaruridir. İslam akvamının hissiyatı ihmal edilemez. Bugün Bolşeviklerin en büyük hasmı İngiltere'dir. Ve Asya'da İngiliz tahakkümünü kırmak Bolşeviklik için bir hayat memat meselesidir. İngiliz'in ser-nigûn olması ise mutlaka Şark akvamının hareket ve kıyamına vabestedir. Enternasyonal'in Bakû'de toplanmasında büyük bir hikmet-i siyasiye vardır.

Lehistan'da kazanamayan Bolşevikler bunun intikamını Şark'da, Hindistan'da alacaklardır. Onun için hem hudut olan Afganistan'a çok ehemmiyet veriyorlar. Afgan ordusunu tanzim ve tensik için ellerinden gelen muaveneti dirig etmiyorlar. Şimdi de Azerbaycan'da seferberlik ilan ettiler. İran'da bulunan İngilizlere karşı bir sefer hazırlanıyor. Ahiren Reşt'i işgal edeıı İngilizleri Enzeli'ye sokmamak, Bahr-i Hazer sahillerinden uzak bulundurmak lazımdır. Diğer taraftan Vrangel ile Aksay-ı Şark'daki Simyanof ordularının da hesabı kesilmek zaruridir. Yine Bolşevikler için hal olunacak daha hayli mesail vardır. Ve bütün bu mesailde Müslümanların beraber hareketi lazımdır. Müslüman kavimlerin bazıları işin dakayıkına vakıftırlar. Bolşeviklerle anlaşarak istiklallerini temin etmek ve kuvvetlenmek istiyorlar. Zaten bugün şark akvamı için, yani mahkûm milletler için bundan başka bir politika takibi katiyen muvafık değildir. Bolşeviklere karşı hareket İngilizlerin ekmeğine yağ sürmektir. Bu ise mahkûmiyetten kurtulmamak demektir. Nitekim Azerbay-

can'daki Müsavat Fırkası her nasılsa böyle bir hata irtikap ettiler. Bolşeviklere muarız bir vaziyet aldılar, vaziyeti layıkıyla ihata edemediler. Halbuki Bolşevikler için gaz meselesi hayat memat meselesidir. Bakû'den Bolşevikler istifade etmezse yaşayamazlar, ne şimendiferleri işleyebilir, ne Bahr-i Hazer'deki vapurları. Azerbaycan hükümeti Rusya'nın bu ihtiyacını mutlaka nazarı dikkate almak mecburiyetinde idi. Bu hususta ne kadar fedakârlık yapmak mümkünse yapacaktı. İşi sulhen tasfiye edecekti. Bolşevikleri bir dost sıfatıyla kabul edecekti. Halbuki maatteessüf böyle olmadı. İngiliz hile ve tesvilatı orada da kan dökülmesine sebep oldu. Gence hadisesinde binlerce Müslümanlar telef oldu. Ermeniler bu meselede büyük bir rol çevirdiler. Her halde Bolşeviklerin Azerbaycan'a bu suretle girişi iyi olmadı. Azerbaycan'ın ordusu dağıldı. Ermeniler bir müddet için bundan çok istifade ettiler. Vakıa şimdi mesele başka bir safhaya giriyor. Fakat neye yaradı? Azerbaycan diplomatları sanki siyaset mi gösterdiler! Her ne ise şimdi bu meselenin münakaşası zamanı değildir. Maksadım bugün Şark akvamının Bolşeviklerle anlaşması menafi-i hayatiyeleri icabatından olduğunu arz etmektir. Nitekim bu hakikati idrak edenlerin ekseriyeti teşkil ettiğini maa-l-memnuniye gördük. Şûra usulü idaresi Şark milletleri arasında günden güne tamim ediyor. Kongrenin dağılacağı sırada idi, Buhara'da da şûra hükümeti ilan olundu.

Bütün İslam akvamının aynı şekl-i idareyi kabul etmeleri beynel-İslamın vahdeti temin nokta-i nazarından hakikaten şayan-ı ehemmiyettir. Eğer bu meseleyi bi-idrak ve ihata edecek mütefekkir İslam uleması olsa, iş başka türlü olur. Hatta bazı mutaassıp Hıristiyanlar İslam akvamının intibahı bir ittihad-ı İslam meselesi ortaya çıkaracağını ileri sürerek Bolşevikleri Müslümanlarla beraber hareketten menetmek istiyorlar. Bunlara karşı böyle bir ittihada mümanaat olunacağına dair teminat veriliyor. Biz böyle bir teminat verilmesini tabii addederiz. Çünkü Müslümanların Bolşeviklere yardım etmesi de İslav ittihadını husule getirmek için değildir. Lenin İslam akvamının intibah ve kıyamını zaruri addediyor. Ve bu

gün din meselesinin mevzuu bahis olmadığını ileri sürüyor. Fil hakika bugünkü mesele emperyalist ve kapitalist meselesidir. Yani zalimler ile mazlumlar mübarezesidir. Ruslar gibi Müslümanların da bunu idrak etmeleri lazımdır. İleride ne olacak? O Müslümanların dirayet ve kiyasetine tabi bir meseledir. Bugün karşımızdaki müşterek düşmanı tepelemek meselesi vardır. Bugün mahkûmiyetten kurtularak Şark milletlerinin istiklallerini temin etmek meselesi vardır. Bunun neticesi ne olur? Gözümüzü açarsak herhalde bizim için zararlı olmaz, zannederim. Ruslar bile bugün bunun neticesinden korkmayarak Asya'yı teslih ediyorlar. O halde Bolşeviklere karşı muarız bir vaziyet almak İslamın menafi-i aliyesi için katiyen muvafık değildir. Çünkü bugünkü mesele insaniyet meselesi, zalim-mazlum meselesidir. Mahkûm milletleri esaretten halas etmek, şarkı garbın tahakkümünden kurtarmak, hepimizin düşmanı olan İngiliz ve müttefiklerini ser-ni-gûn etmekten başka şeyleri düşünmek doğru değildir. Hele bir kere düşmanın başı ezilsin de artık Ruslarla dostluğumuzun devamına mani bir şey kalmaz. Onun için Bolşeviklerle münasebet-i hasane tesisi etmek ve bunu esaslandırmak menafi-i aliy-i İslamiye icabatındandır.

Bu mesele çok ehemmiyetlidir. Bunun ehemmiyetini herkesten ziyade İslam ulemasının takdir etmesi lazımdır. Fakat ne çareki bizim ulemalarımız İslam akvamının hayat-ı siyasiyelerine ait bu gibi meselelerle hiç iştigal etmiyorlar. İslama hizmetin yollarını bilmiyorlar.

Bazıları da maatteessüf adi fırkacılık cereyanlarına kendilerini kaptırmışlar, yüksek nazarla İslamın menafi-i aliyesini takdir edemiyorlar. Bugün Anadolu kıyam ve hareketinin, Anadolu kuva-yı milliyesinin Asya'daki ehemmiyet ve azametini görseler o vakit belki hakikati anlarlardı. Bugün mazlumlara –ki bunların ekseriyetini teşkil eden Müslümanlardır– hizmet zamanıdır. Böyle bir fırsatın bir daha zuhur edeceği ne bellidir? Bundan istifade etmemek günahtır. Vakıa bu meseleler naziktir. İki taraflı kılıç gibidir. Ama hüsn-ü idare edilirse hiç şüphesiz menfaatten başka bir şey hasıl olmaz. Onun için istiyorum ki Rusya'ya, Asya'ya çok heyetler gönde-

rilsin. Bilhassa ulema bu işin azamet ve ehemmiyetini takdir etsinler de bütün mevcudiyetleriyle çalışssınlar. Mahkûm milletlerin istiklali mübarezesinde ön saflara geçsinler; halkı irşat ederek vahdeti temin etsinler. İstikbal biz mazlum milletlerindir. İngilizlerin ve müttefikleri olan zalimlerin yıkılacağı zaman takarrüp etmiştir. Kongreye iştirak eden üçbinbeşyüz murahhas hep bu kanaatle memleketlerine avdet ettiler, Allah cümlemizi mücahedemizde muvaffak etsin.

17 Teşrinevvel 336 Sinop

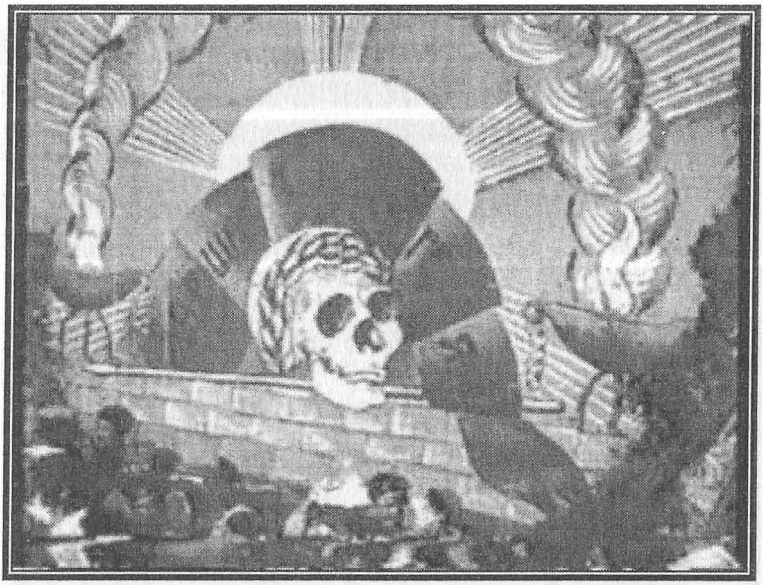

«شرق ایللری قورولتایی» سرخصلر یله ملاقات

(*Açık Söz*, 28 Teşrin-i Evvel/Ekim, 8 Teşrin-i sani/Kasım 1336/1920; *Dertli*, 27 Kanun-ı evvel/Aralık 336/1920.)

Ek-19: Birinci Doğu Halkları Kurultayı Amblemi

ارمنستان ایشجی کندلری و کیلرینك

بیاننامه سی

Ek-20: Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na Sunulan Ermenistan İşçi ve Köylüleri Vekillerinin Beyannâmesi.
(*Şark İli*, Bakû, 1920, s.68-69)

شرق ملتلری قورولتایی ریاستنه

قارص و باطوم ولایتلری وکیلرینك معروضه‌سی

آتشفیدا امضا قویمش اولان بیز وکیلر یونون پروکه تاریخ حضورنده قورولتای ریاسته عرض ایدیورز که (قارص) و (باطوم) ولایتلرنده تأسیس ولایتك (آخیسخه) (آخیسخه‌لك) قضالرینده و ابرواتك (سورمه‌لی) و (شوره) قضالرینده آسایشپرور و سلاحسز اسلام اهالیسی ظلم‌جا جکمکده‌در مسلمانلرك نفالتلری یر طرفدن آرمنی داشناقلری، دیگر طرفدن گورجستان منشه‌ویکلریدر. بیز ولایتلرك و قضالرك اهالیسی کندی مقدراتلرینی کندی الارینه آلمق ایسته‌ویکلریندن، ۱۹۱۸ یلنك کانون‌اول آینده جمهوریت اداره‌سی اعلان ایتدیکی جنوب غربی قافقاس جمهوریتی قوروقیله، ۱۹۲۹ مارت آینك ۲۷ سنه قارصده طوپلانان پارلامنتو بو اعلانی تصدیق ایتدی بنو جمهوریت ۱۹۲۰ یلنك تیساتك اورتاسنه قادار یاشادی فقط انگلیز امپیالیستلری بو جمهوریتی بوغدی. انگلیزلر جمهوریت حکومتنك عضولرینی و پارلمان اعضالرینی بحبسیتی حبس ایچوب مالمه آداسنه سوردیلر و داشناقسری قارص ولایته و اولی قضایه اردهان قضاسنك یر قسمنه موقدیلر. گورجی منشه‌ویکلری ایسه، بنو جمهوریتك باشنه گلن بلادن آلدیغنی استفاده ایچون آخیسخه و آخیسخه‌لك قضالرینی گیردیلر.

شمدی آسکی جنوب غربی قافقاس جمهوریتی آراسینده مسلمانلر ایله داشناق و منشه‌ویك اتفاقی آراسنده شدتلی محاربه دوام ایدیور. بوتون مسلمانلرله روس اهالیسی (بورالرده روسلرله مسلمانلر اهالیك اك چوق پارچاسنی تشکیل ایدیورلر) آتماق، عمومك منشه‌ویکلری شورا حکومتی ایسته‌یورلر. اگر اك یاقین بر زمانده شورا اعلان اولونمازسه مسلمانلرك و روسلرك هپسی صولك آدامه وارینجه‌یه قادار صلاحلانوب نفالتلری اوزه‌رینه یورویه جکلردر.

قورولتایك ریاستندن جانلدن و یورکمن رجا ایدیورز: بزم یاپاجغمزی تحقیق بویورسونلر. ایکی قارداش ملت آراسنده، مسلمانلرله ارمنیلر آراسنده‌یکی برمحاربه توركی آلپنین تحقیقاتواجرا آنکرك نتیجه‌سی داشناق حکومتك میدانه قلقماسی اولاجاغنه اینیز. چونکه بو حکومتی نه مسلمانلر، نه ده اوروپالیلر قبول ایدیورلر. یالنز یاشاسین قافقاس اجتماعی شورا جمهوریتلرینك فدراسیونی!

(۱۰۲ وکیل طرفدن امضالانمشدر)

Ek-21: Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na Sunulan Kars ve Batum Vilayetleri Vekillerinin Maruzası.
(*Şark İli,* s.70)

دیلیجان و کپلر بنك معروضه‌سی

Ek-22: Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na Sunulan
Delican Vekillerinin Maruzası
(*Şark İli*, s.71)

شرق ملتریه

قورولتایك بیانامه‌سی

۱۹۲۰ یلی اوکتك بیرنجی گونی باکو شهرنده شرق ملتری و کیلرینك قورولتای طولاندی قورولتایه شو مملکتلر دن:

تورکیا ـ ایرانده ـ مصردن ـ هندستاندن ـ افغانستاندن ـ یونجستاندن ـ کاشغردن ـ چینلی ـ زایسویدن ـ عربستاندن ـ سیریادن ـ فلسطیندن ـ بخرادن ـ خیوه‌دن ـ داغستاندن ـ شمالی قافقاسدن ـ آذربیجاندن ـ ارمنستاندن ـ گورجیاندن ـ تورکستاندن ـ قرغزدن ـ باشقیر جمهوریتندن ـ تاتار جمهوریتندن ـ اورالك شرق جمهوریتندن ـ قافقاق مستقل آلتترندن ۱۸۹۱ وکیل کلدی.

شرق ملتری قورولتایی قومونیست بین‌المللی طرفندن چاغرلدی. هر کوتله، هر ایشچی و هر رنجبر قومونیست بین‌المللك طرفدارلری بلدیلدن. قومونیست بین‌المللی سرپایه‌دارلیغه ماکسیمی محو ایمه‌یوب حالق براپرلکه چاقیرلدی. بوتون دنیه قومونیست کوچو ایشچیلرینك نائبلری (براکیکی) ایدی.

موسکوده (۹۲۰) نجی ایلك آغستوسنده بوتون دنیا قومونیست اوچنجی بین‌المللك ایکنجی قوروکانیستوملکلرك وکیلری بولوپورمش:

تورکیا، ترکستان، تورونچ ایران، ارمنستان، انگلیه جنوبی اسلاویا، فلاندرا، هندستان، خیوه، فرانسه، سیمار، سان، کاشغار، چین، بخارا، آلمانیا، اسوچیره، لاتویا، ژاپونیا، اسپانیان، آگوسلاویا، سلخیقا، ایتالیا، اوریا، آرجنتینا، ایتالیا، هولاندا، رومانیا، هندستان، دوسیه اسپانیا، دانیا، بولغاریا، گورجستان، اوقرانیا، نیستان، ایسوچ، آذربایجان.

بو قومونیست بین‌المللی بلگر زنگینلرك ماکسیمی دکلر پر جلغك بلکه خلق اوزمریه مکمل انلقی‌ده محو ایتمك ایسته‌یور. یوکه کوره آوروپا و آمریقا اشچیلری شرق حلقنك کوپلو و ایشچی صنفلریه رلتمه‌لیدیلر.

شرق ملتری و کیلرینك قورولتایی مغلوب و محکوم‌لرك خلاسی ایچین بوتون شرق‌لیلریی بو براپرلکه چاغیریور

شرق ملتری

یوسندن آتی‌لی اولوروده ۳۰ میلیون انسانك حیاتی هایه ویرمه‌دن بوزلرجه شهرلر و یگلرجه کویلری خرابه‌زاده جه‌ویرمدن، آوروپانك بوتون مملکتلرینی ماغدار و غلامی آچلیق و یوقسولق جنایه دوچار ایمه‌ن بویوك و مدهش جهان محاربه‌سی بانلادی. بویوك محاربه آوروپاده اولدقجه براز آمریقا و آسیاده بولاشیوردی. بو محاربه، آوروپا ملتلری طرفندن آنه شقه‌نمه‌دی و شرق ملتلری ایسه پك آز اشتراك ایمیوردی. بوگره بلگر ماکسیلری طرفندن آلمانیانك آز اولسون سرمایه‌دارلرینه یاردیمه گلدیکی تورك کوپلوری ایچیك انگلیز و فرانسز زنگینلری طرفندن کوله‌گی ماتین آلتوب بانکرلرله تاجرلرینك منفعتی و قازانجی مسلمانه ایشك ایچون قرانه‌لك اوزاق اووالرینه گونده‌رلن اوچ میلیون عسکلی و زنجیر اوزه‌ریله یوروتیلن ایتدیلر.

هر نه قدر شرق ملتری بو محاربه‌یه قاریشمامیدی کناره دوریوردیلر و یاخود آهیستر سس سوتنه قاریشیوردیلر ایسه‌ده بو محاربه آوروپا ملتری و غربه ملتری ایچون، کل شرق مملکتلری و ملتری ایچینده و یرینه گی فقط دنیانك و خصوصیه شرقك آسیانك بالطبیعه‌سیدی. بو محاربه آسیا مملکتلرینك و شرق ملتلرینك کیمك ملکی و کیمك قولی اولاجغی حل ایتمك ایچون دوام ایمیور. بو محاربه‌انگلیز سرمایه‌داری، فرانسز، یونانی آلمان زنگینلریمی، تورك فارس، مصر، هند ایشچی و کوپلولرینك دوستی سویه‌جکلری بو مسئله‌ی نتیجه‌لندیرمك ایچون اوزاتوب گیه‌یوردی.

دورت یاقه فیچیر محاربه فرانسه‌نك و انگلترەنك غلبه‌سیله بیتدی. آلمانیا زنگینلری ازمه‌لر بوطرله براپر آلمانیا ملتی‌مه ازیلوب آجلقدن اولمكه معروض قالدی. بوندن باشقه فرانسه‌نك، تجارتاولكه‌لری دافیه‌لرك، اونی‌ده درمانسز بوراقدی، دیمك كه نتیجه‌ده آوروپا و آسیانك برچوق حسا كمی استیلاجی انگلتره اولدی. بونكله بلگر بو مملكت قوتی معاملاته موافق اولدی. چونكه بو مملكت، كندی قوته و دكل، بشقه‌لرینك قوته و مغلوم هندلر و زنجیرلرك قوتی و قوتك قوته، هم‌ده اوخری بویوك دوق آلینده بولنان مملكتلرك مقتضه حریه‌لیه‌یوردی.

Ek-23: Doğu Halkları Kurultayı'nın Doğu Halklarına Bildirisinin *Şark İli* dergisinde yayınlanan metninin ilk sayfası. (*Şark İli*, s.11-16)

Ek-24: Hafız Mehmet Bey'in *İstikbâl* gazetesinde çıkan Bakû Kurultayı hakkındaki beyanatı. (*İstikbâl*, 10 Teşrin-i evvel 1336/Ekim 1920.)

Ek-25: John Reed'in kurultayda okunmayan, ancak kurultay tutanaklarına eklenen konuşmasının metni

Ben, sömürge halklarına zulmedip onları sömüren büyük emperyalist güçlerden biri olan ABD'nin devrimci işçilerini temsilen burada bulunmaktayım.

Siz Doğulu, Asyalı halklar, Amerika'nın hâkimiyetini henüz tecrübe etmediniz. Sizler İngiliz, Fransız ve İtalyan emperyalistlerini biliyor ve nefret ediyorsunuz ve muhtemelen "özgür Amerika"nın daha iyi yöneteceğini, sömürge halklarını özgürleştireceğini ve onlara ekmek verip, onları savunacağını düşünüyorsunuz.

Hayır. Filipinlerdeki işçi ve köylüler, Orta Amerika ve Karayip halkları "özgür Amerika"nın yönetimi altında yaşamanın ne demek olduğunu biliyorlar.

Örneğin, Filipinler halkını ele alalım. 1898'de Filipinliler zalim İspanyol Hükümeti'ne karşı ayaklandı ve Amerikalılar onlara yardım etti. Fakat İspanyollar kovulduktan sonra Amerikalılar ülkeyi terk etmedi.

Sonrasında Filipinliler Amerikalılara karşı isyan etti ve bu sefer "kurtarıcılar" onları, karılarını ve çocuklarını öldürmeye başladı: herkese işkence ettikten sonra ülkeyi zapt etti. Ülkeyi tümüyle ele geçirdikten sonra herkesi çalışmaya zorlayıp Amerikalı kapitalistlerin kârlarını arttırdı.

Amerikalılar Filipinlilere bağımsızlık vaat etmişlerdi. Kısa bir süre sonra bağımsız Filipinler Cumhuriyeti ilan edilecek. Fakat bu demek değildir ki, Amerikalı kapitalistler ülkeyi terk edecek ve Filipinliler kendileri için kazanacak. Amerikalı kapitalistler Filipinli liderlere hükümet işleri, toprak, para ve kârlarından pay verdiler; işçilerin ürettiği kârlarla yaşayan ve çıkarları ülke halkının köle olarak kalmasında olan Filipinli bir kapitalist sınıf yarattılar.

Aynı durum, Amerikalılar tarafından İspanyol hâkimiyetinden kurtarılan Küba'da da yaşandı. Şimdi Küba bağımsız bir cumhuri-

yettir. Fakat tüm şeker plantasyonlarına zengin Amerikalı tröstler sahip ve geriye kalan küçük miktardaki arazi de Kübalı kapitalistlere kaldı: bu kapitalistler aynı zamanda ülkeyi de idare ediyor. Küba işçileri, Amerikalı kapitalistlerin çıkarına olmayan bir hükümet seçmek istediklerinde ABD, halkı kendi zalimlerini seçmeye zorlamak için ülkeye asker gönderiyor.

Ya da başka bir örnek anlamında, yüzyıl önce hürriyetlerine kavuşmuş bulunan Haiti ve San Domingo cumhuriyetlerine bakalım. Adanın verimli oluşu ve orada yaşayan insanların Amerikalı kapitalistlerce kullanılma ihtimali yüzünden ABD, düzeni sağlama bahanesiyle buraya asker ve gemiciler gönderdi ve iki cumhuriyeti ezerek buralarda İngiliz tiranlığından daha kötü bir askerî diktatörlük kurdu.

Zengin bir ülke olan Meksika, ABD'ye çok yakındır. Meksika'da, ilkin İspanyollar ardından da yabancı kapitalistler tarafından köleleştirilerek geri bıraktırılmış olan bir halk yaşıyor. Bu ülkede, yıllarca süren bir iç savaşın ardından halk, Meksika'nın zenginliklerini Meksikalılar için korumak isteyen ve yabancı kapitalistleri vergilendiren, proleter nitelikte olmasa da, demokratik olan kendisine ait bir hükümet kurdu. Amerikalı kapitalistler aç Meksikalılara ekmek göndermeyi düşünmedi. Aksine onlar Meksika'da, ülkenin ilk devrimci başkanı olan Madero'nun katline sebep olan karşıdevrim sürecini başlattı. Üç yıllık mücadele sonrasında devrimci rejim yeniden tesis edildi ve Carranza başkan oldu. Amerikalı kapitalistler yeniden devrim karşıtı bir hareket başlattı, Carranza'yı öldürüp kendileriyle dostane ilişkiler içinde olan bir hükümet kurdu.

Kuzey Amerika'da, herkesin eşit vatandaş olduğunu söyleyen yasaya rağmen, hiçbir toplumsal ya da politik hakka sahip olmayan on milyon siyah insan yaşıyor. Amerikalı işçilerin kapitalistlere yönelik dikkatini başka tarafa çekmek için sömürücü sınıflar ırklar arasında bir savaş başlatıp işçilerin siyahlardan nefret etmeleri için uğraşıyor. Diri diri yakılan siyahlar, tek umudun beyaz haydutlara karşı silahlı direniş olduğunu düşünmeye başlıyor.

Son günlerde Amerikalı kapitalistler Doğu halkları ile dostane ilişkiler kuruyor ve onlara yardım ve yiyecek vaadinde bulunuyor. Bu ilişkiler, özellikle Ermenistan'la kuruluyor. Amerikalı milyonerler tarafından açlık çeken Ermenilere ekmek göndermek için milyonlarca dolarlık yardımlar toplanıyor, birçok Ermeni Sam Amca'dan yardım bekliyor. Amerikalı kapitalistler ülkedeki işçi ve köylüleri birbirine karşı kışkırtıyor:

Küba ve Filipinlerdeki halkları sömürüp onları aç bırakıyor, siyah Amerikalıları diri diri yakıp vahşi biçimde öldürüyor, ülkedeki işçileri berbat koşullarda uzun çalışma saatlerine ve düşük ücretlere mahkûm ediyor. İşçiler yorulduğunda sokağa atılıp orada ölüme terk ediliyor.

Şimdilerde açlık çeken Ermenilere yardım götürme işini üstlenmiş olan ve onları çöle süren Türkler hakkında duyarlı makaleler yazan Bay Cleveland Dodge, binlerce Amerikalı işçinin çalıştığı büyük bakır madenlerinin sahibidir ve işçiler cesaret edip greve gittiklerinde Bay Dodge'un madenlerini koruyan muhafızlar ellerindeki süngülü silahlarla, Ermenilere yapıldığı gibi, çöle sürülmüştür.

Birçok Ermeni, savaş süresince Türklerin uyguladığı vahşetten dolayı acı çeken milletine yönelik tavrından dolayı Amerika'ya karşı minnettarlık duymaktadır. Fakat sözlü beyanatlar dışında Amerika Ermeniler için ne yapmıştır? Hiçbir şey.

1915'te, olayların yaşandığı esnada İstanbul'daydım ve bu nedenle misyonerlerin Türkiye'de çok miktarda mülkiyete sahip olduklarını, bu sebeple Türkiye'ye baskı uygulanmaması gerektiğini söyleyerek yaşanan iğrençliklere karşı ciddi bir tepki göstermediklerini biliyorum. Kendi ülkesindeki teşebbüslerinde binlerce işçiyi sömüren Amerikan Büyükelçisi Bay Strauss, tüm Ermeni halkının gemilerle Amerika'ya götürülmesini, bu proje için de yüklü miktarda bir parayı bağışlamayı önermiştir; fakat esasında bu plan Ermenileri Amerikan fabrikalarında çalıştırmak, Bay Strauss ve dostlarının kârlarını artırmak amacını gütmektedir.

Amerikalı kapitalistler neden Ermenistan'a yiyecek dahil çeşitli konularda yardım vaatlerinde bulunup duruyor? Nedeni basit bir hayırseverlik mi? Eğer öyleyse, gitsinler, Orta Amerika halklarına yiyecek yollasınlar ya da Amerika'daki kendi siyah halkına yardım etsinler.

Hayır. Yapılan yardımların asıl nedeni, Ermenistan'daki maden zenginliği ve Amerikalı kapitalistlerin sömürmek için yanıp tutuştuğu muazzam ucuz emek rezervidir.

Ermenistan'ın sırtına tırnaklarını geçirmek ve Ermeni milletini köleleştirmek amacıyla Amerikalı kapitalistler onların güvenini kazanmak istiyor. İşte tam da bu amaçla Amerikalı misyonerler Yakındoğu'da okullar kurmuştur.

Fakat bunun bir diğer önemli nedeni de şudur: Diğer kapitalist milletlerle birlikte Milletler Cemiyeti çatısı altında buluşan Amerikalı kapitalistler, Ermenistan işçi ve köylülerinin Sovyet Rusya ve Sovyet Azerbaycanı örneklerini takip edip dünya emperyalizmine karşı tüm dünya işçi ve köylüleriyle yan yana birleşik bir cephe oluşturarak iktidarı alıp kendileri için çalışacağından korkuyor.

Açlık çeken halklara yiyecek vaat etmek ve bir yandan da Sovyet cumhuriyetlerini abluka altına almak Birleşik Devletler'in temel politikasıdır. Sovyet Rusya'ya yönelik abluka binlerce kadın ve çocuğun ölümüne yol açmıştır. Aynı yöntem, Macar halkının kurduğu Sovyet hükümetine karşı olmasını sağlamak amacıyla da uygulanıyor.

Aynı taktik, şimdilerde Beyaz Macaristan halkının Sovyet Rusya'yla savaşa girmesi için de kullanılıyor. Rusya-Finlandiya sınırında küçük birer ülke olan Estonya ve Letonya'da da bu yönteme başvuruluyor. Fakat tüm bu küçük ülkeler açlık çekip iflas ettikleri için Sovyet Rusya ile barış yapmaya mecbur kaldılar. Şimdilerde Amerikan Hükümeti onlara yiyecek teklif etmiyor. Artık bu ülkelere ihtiyaç duymadığından insanların açlıktan ölmelerine izin veriyor.

Amerikalı kapitalistler Ermenistan'a ekmek sözü verdi. Bu eski bir numaradır. Ekmek sözü verirsin ama asla ekmeği vermezsin. Sovyet Hükümeti'nin devrilişinden sonra Macaristan söz verilen ekmeği alabildi mi? Hayır. Macar halkı bugün hâlâ aç. Peki Baltık ülkeleri alabildi mi? Hayır. Patatesten başka hiçbir şey bulamayan Estonyalılar açlıktan kıvranırken Amerikalı kapitalistler kâr getirmediği için satamadığı çürük patatesleri gemilere yükleyip onlara yolladı.

Hayır yoldaşlar, Sam Amca kimseye karşılıksız bir şey vermez. Bir elinde çuval dolusu saman diğer elinde kırbaç. O'nun vaatlerini duyan herkes bir süre sonra kendisine verilenleri kanı ve teri ile geri ödeyecektir. Amerikalı işçiler emek ürünlerinden daha büyük bir pay talep ediyor; kendi evinde devrimi önlemek amacıyla Amerikalı kapitalistler yeni sömürgeler arayıp buralardaki halklardan yeterli miktarda kâr elde ederek kendi işçisini itaatkâr kılmak ve onları Ermenilerin sömürülmesi sürecine ortak etmek istiyor.

Ben burada, tüm bu gerçeklerden haberdar olan, Ermeni işçi ve köylüleri ve tüm dünya emekçi yığınlarıyla birlikte hareket etmek suretiyle kapitalizmin yıkılacağını bilen Amerikalı binlerce devrimci işçiyi temsil ediyorum. Dünya kapitalizmi yok olacak ve tüm halklar özgürleşecektir.

Bizler tüm mazlum emekçi halklar arasında oluşacak dayanışmaya ve Komünist Enternasyonal çatısı altında, Rus Bolşeviklerinin liderliğinde Avrupa ve Amerika'nın tüm ülkelerindeki devrimci işçilerin gerçekleştireceği birliğe dönük ihtiyacın önemini biliyor, siz Doğu halklarına şunu söylüyoruz: Amerikalı kapitalistlerin vaatlerine kanmayın!

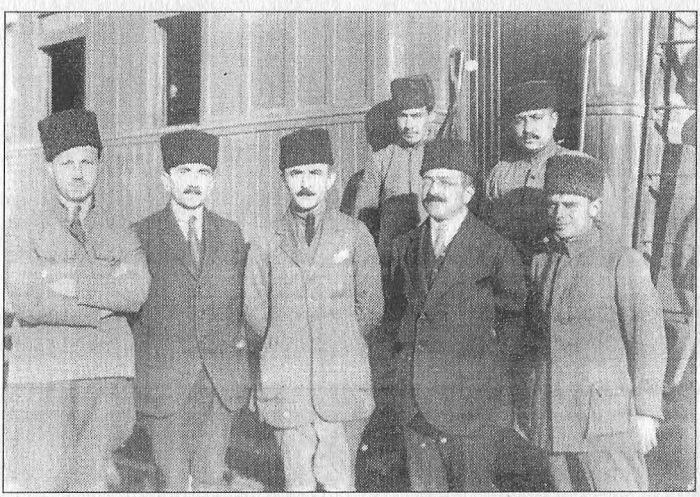
Özgürlüğe giden tek bir yol vardır. Kapitalistleri deviren ve Kızıl Ordu'suyla yabancı emperyalistleri mağlup eden Rus işçi ve köylüleri ile birleşin! Komünist Enternasyonal'in kızıl yıldızını takip edin!

(*Gündoğumunu Görmek Birinci Doğu Halkları Kurultayı,* Bakû 1920, Türkçeye çeviren ve derleyen: Derviş Okan, İstanbul, 2006, s.96-100.)

FOTOĞRAFLAR

Birinci Doğu Halkları Kurultayı'ndan genel bir görünüş
(Bu fotoğraf Mehmet Perinçek tarafından temin edilmiştir.)

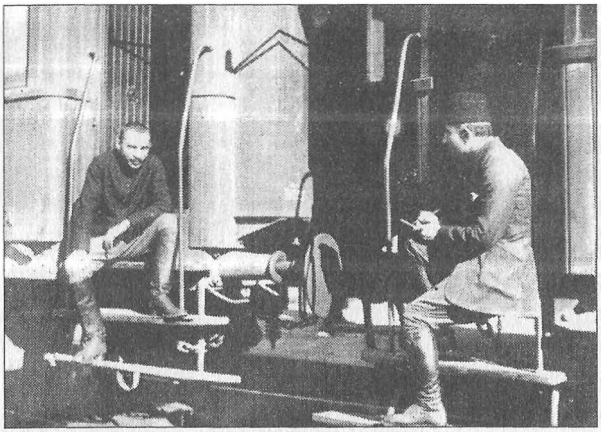
Enver Paşa 1920 Eylül'ünde Bakû'de
(Sağında Azmi ve solunda Dr. İbrahim Tali Beyler)

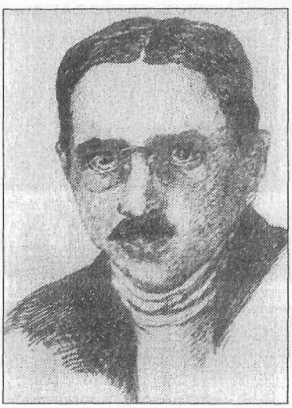
Kurultay günlerinde Bakû'de çekilmiş bir fotoğraf. Oturanlardan soldan üçüncü kişi Enver Paşa (kalpaklı olan), hemen yanındaki ise Dr. İbrahim Tali, ayakta duranlardan soldan dördüncü kişi Erzurum'dan kurultaya katılan Cevat Dursunoğlu'dur. (Fotoğrafın arkasında Fransızca olarak "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyeti'nden Delegasyon Başkanı İbrahim Tali Bey'e yazısı bulunmaktadır. (Bu fotoğraf Dündar Akünal Özel Arşivi'nden Erdal Aydoğan vasıtasıyla temin edilmiştir.)

Enver Paşa 1920 Eylül'ünde Bakû'de
(Sağında Azmi ve solunda Dr. İbrahim Tali Beyler)

Enver Paşa'nın Moskova'dan Bakû'ye giderken
çekilmiş bir fotoğrafı
(Bu fotoğraf Mehmet Perinçek tarafından temin edilmiştir.)

Türkiye Komünist Teşkilatı adına
kurultaya katılan
Mustafa Suphi

Komünist Enternasyonal
Yürütme Kurulu Başkanı ve
Birinci Doğu Halkları Kurultayı
Başkanı Grigori Yevseyeviç
Zinovyev.

Doğu Halkları Kurultayı'nın toplandığı bina
(Kurultay esnasında)

Azerbaycan İnkılâp Komitesi Reisi Neriman Nerimanov kurultay açış konuşmasını yaparken
(Nerimanov, Zinovyev ve Bela Kun birlikte)

Bela Kun kurultayda raporunu okurken.

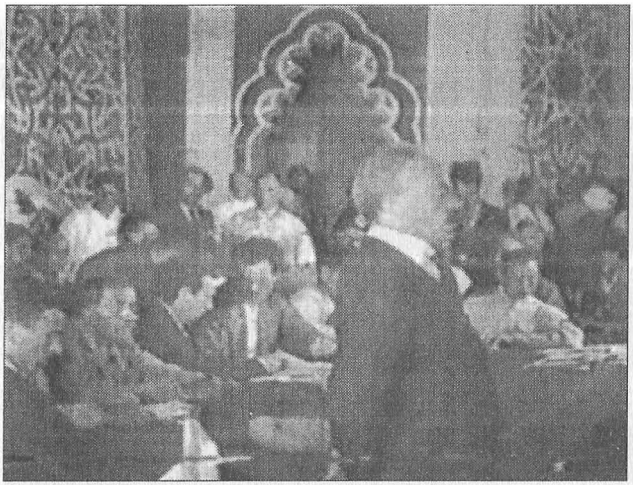
Doğu Halkları Kurultayı Propaganda ve Hareket Sovyeti
(Şark Şûrası) Sekreteri A. E. Skaçko
kurultayda konuşmasını yaparken

Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Sekreteri
Karl Radek kurultayda raporunu sunarken.

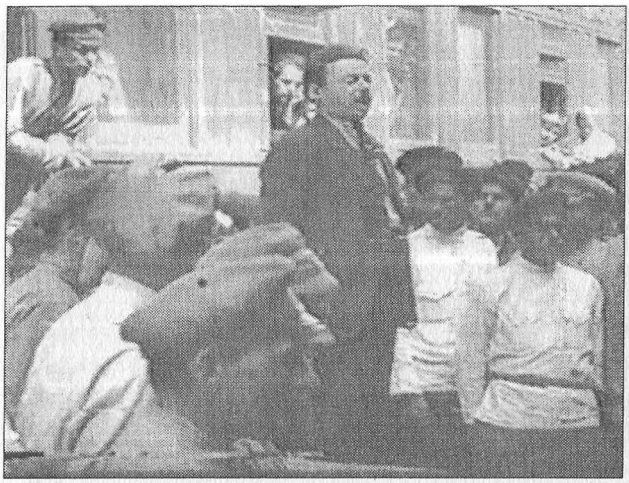
Azerbaycan Delegesi Dadaş Bünyadzade (Azerbaycan Eğitim
Komiseri) kurultayda konuşmasını yaparken

İngiltere'den kurultaya katılan Britanya Sosyalist Partisi'nin Lideri Tom Kvelç (Thomas Quelch) kurultayda konuşurken.

Fransa'dan Alfred Rasmer kurultayda konuşurken.

Kurultay için Bakû'ye gelen Komintern temsilcileri çeşitli yerlerde bölge halkına konuşmalar yapmışlardır.
Bela Kun ahaliye seslenirken.

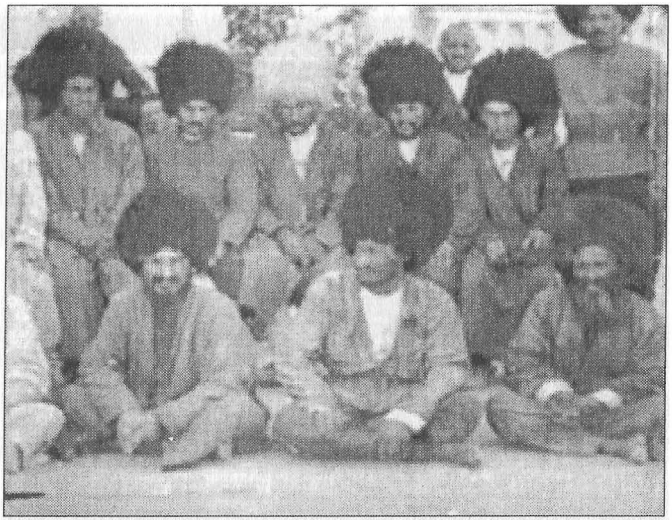
Kurultaya çeşitli ülkelerden gelen delegelere ait fotoğraflar.

Kurultaya çeşitli ülkelerden gelen delegelere ait fotoğraflar.

Çeçen delegelerden bir grup.

Dağıstanlı delegeler.

Özbek delegelerden bazıları.

Kurultaya gelen Müslüman delegeler ibadetlerini yaparken.

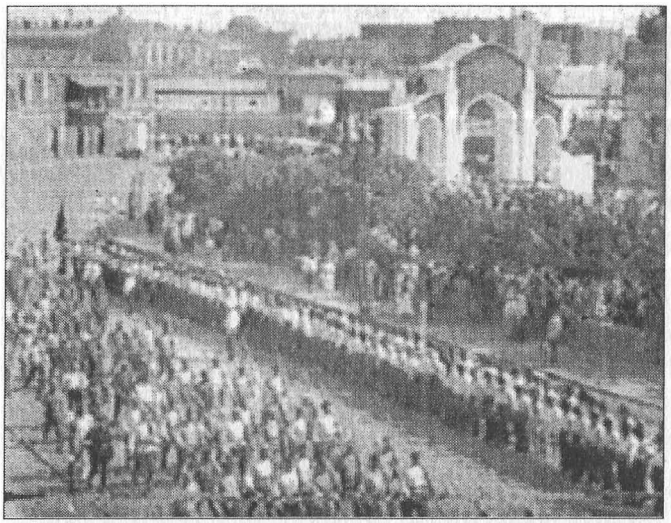
Kurultay Başkanlık Kurulu'na seçilen Türkiye Delegesi
Hilmi kızı Naciye Hanım kurultayda konuşmasını yaparken.

Kurultay Başkanlık Kurulu'nun kadın üyelerinden
Azerbaycan Delegesi Haber Şabanova.

Kurultay Başkanlık Kurulu'nun kadın üyelerinden
Dağıstan Delegesi Tatu-bulak.

Kurultay sonrası Bakû'de yapılan törenlerden görüntüler.

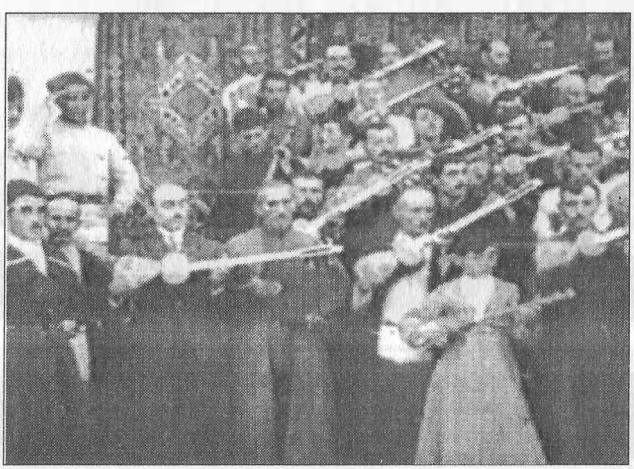
Kurultay sonrası Bakû'de yapılan törenlerden görüntüler.

Kurultay sonrası Bakû'de yapılan törenlerden görüntüler
(Törenlerde çocuklar yürürken)

Törenler esnasında Türk bayrağı ile yürüyüş yapan grubun,
Bakû'de Türk esirlerinden oluşturulmuş olan
Türk Kızıl Alayı olması büyük olasılıktır.

Kurultay sonrası Bakû'de yapılan törenlerden görüntüler.

Zinovyev ve arkadaşları törenleri izlerken

K. Radek ahaliye seslenirken

KAYNAKÇA

Arşivler

Genel Kurmay Başkanlığı Askeri tarih ve Ştratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi (CA)

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Siyasi Partiyalar ve İçtimai Hareketler Arşivi (Azerb.Cum.SPİHA)

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En yeni Tarih Arşivi (Azerb.Cum.MDEYTA)

Gazete ve Dergiler

Açıksöz
Albayrak
Araç (Erivan)
Atatürk Dergisi
Azadlık (Bakû),
Azerbaycanskaya Bednota (Bakû)
Dertli
Elm ve Heyat (Bakû)
Ertoba (Tiflis)
Gruziya (Tiflis)
İstikbâl
İzvestiya (Bakû)

Jizn Nasyonalnosti(Moskova)
Kars İli Özel Sayı
Kommunist (Astrahan)
Kommunist (Bakû)
Kommunistiçeskii İnternatsional (Moskova)
Millet
Mitiliani Sahartvelo (Tiflis)
Natsionalisti (Bakû)
Nor-Aşhatavor (Tiflis)
Sebilü'r-reşâd
Seyyare-i Yeni Dünya
Slova (Tiflis)
Şark İli (Bakû)
Tanin
Tarih ve Toplum
Türk Kültürü
Türk Kültürü İncelemeleri
Yeni Dünya (Tiflis)
Yeni Dünya (Bakû)
Yeni İstanbul
Yeni Kafkasya

Kitaplar

AKAL, Emel, *Milli Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2002.

AKBULUT, Dursun Ali, *Albayrak Olayı*, Erzurum, 1991.

Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926, Hazırlayan: Ahmed Nedim, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993.

ARİF CEMİL, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, Arma Yayınları, İstanbul, 1992.

ASLAN, Betül, *Türkiye- Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov 1920-1923*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

ASLAN, Yavuz, *Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri- Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

ASLAN, Yavuz, *TBMM Hükümeti, Kuruluşu- Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu-(23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.

ASLAN, Yavuz, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, Ankara, 1992.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, VIII, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

AYDEMİR, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa* ,III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.

AYDIN, Mesut, *Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

AYDOĞAN, Erdal -İsmail Eyüpoğlu, *Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, Alternatif Yayınları, Ankara, 2004.

Azerbaycan'da Sovyet Hakimiyeti Uğrunda Faal Mübarizler, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakû, 1958.

BAGİROV, Y.A., *İz İstroii Sovyetsko-Turetskih Otneşeniy (1920-1922)*, İzdatelstvo Akademi Nauk Azerbaydjanskoy SSR, Bakû, 1965.

BALCIOĞLU, Mustafa, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, 2001.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakû, 1920, Türkçesi: Ali Alev, Koral Yayınları, İstanbul, 1990

CEBESOY, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.
CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1982.
CHÀQUERİ(Hüsrev Çakeri), Cosroe, *Bakû Kongresi*, Çeviri: Yuluğ Tekin Kurat, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayını, Ankara, 1984.
ÇİÇEK, Hikmet, *Dr. Bahattin Şakir- İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.
DAYI, Esin, *Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum)'de Millî Teşkilâtlanma*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1991.
Dokumentı po İstorii Grajdanskoy Vaynı v SSSR, I, Moskova, 1941.
ERTÜRK, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, Yazan: Sami Nafiz Tansu, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1969.
Gizli Celse Oturumlarında Atatürk'ün Konuşmaları, Haz: Sadi Borak, Çağdaş yayınları, İstanbul, 1977.
GÖKAY, Bülent, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, Türkçesi: Sermet Yalçın, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.
Gün Doğumunu Görmek Birinci Doğu Halkları Kurultayı Bakû 1920, Türkçeye çeviren ve derleyen: Derviş Okan, Sorun Yayınları, İstanbul, 2006.
HALİL PAŞA(Kut), *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, Hazırlayan: Taylan Sorgun, Kamer Yayınları, İstanbul, 1997.
ILIKAN, Selma - Faruk Ilıkan, *Ankara İstiklâl Mahkemesi (Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i kasd ve Taklib-i Hükümet Davası'na Ait Resmi Zabıtlar)*, Simurg Yayınları, İstanbul, 2005.
JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar(30 Ekim1918-11 Ekim 1922)*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
KANDEMİR, Feridun, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1966.

KARABEKİR, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz,* Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988.
KARABEKİR, Kâzım, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990.
KOCAOĞLU, Bünyamin, *Mütarekede İttihatçılık(İttihat ve Terakki Fırkası'nın Dağılması 1918- 1920)*, Temel Yayınları, İstanbul, 2006.
L'Internationale Communiste et la Liberation de l'Orient, Le Premier Cangres Des Peuples De L'Orient Bakov 1920, Editions de l' Internatonale Communiste, Petrodrad, 1921.
Marxist Düşünce Sözlüğü, Türkçeye çeviriyi derleyen: Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
NERİMANOV, Neriman, *İzbranniye Proizvedeniye*, I, Azerbaydjanskoye Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Bakü, 1988.
ÖZEL, Sebahattin, *Milli Mücadelede Trabzon*, TTK Yayınları, Ankara, 1991.
Paçkoriya, B.A., *Şalva Eliava*, İzdatelstvo Sabçota Sakartvelo, Tibilisi, 1974.
Perviy Siyezd Narodov Vastoka, Bakû, 1-8 Sentiyabır (Eylül) 1920, (Stenoğrafiçeski otçetı), İzdatelstvo Kommunistiçeskogo İnternatsionala, Petrograd, 1920.
Protokolı Kongresov Kommunistiçeskogo İnternatsionala, Perviy Kongress Kominterna (Mart 1919), Moskva, 1933.
S. AHUNDZÂDE, *Mart Hadiseleri ve Nuri Paşa'nın Bakû'yü İşgali*, Bakû, 1919.
SAYILGAN, Aclan, *Türkiye'de Sol Hareketler(1871-1972)*, Hareket Yayınları, İstanbul, 1972.
SORGUN, Taylan, *Mütareke Dönemi ve Bekiraga Bölüğü*, Kamer Yayınları,İstanbul, 1998
SORKİN, G.Z., *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, Moskva, 1961.
Sovyetskaya Rossiya i Kapitaliçeskiy Mir v 1917-1923, Moskva, 1957.
SUNY, Ronald Grigor, *Bakû Komünü*, Türkçesi: Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

SÜLEYMANOV, Manaf, *İşittiklerim, Okuduklarım, Gördüklerim*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakû, 1989.
SWİETOCHOWSKİ, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Türkçesi: Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988.
ŞEHİTOĞLU, Süreyya H., *Eylül 1920 Bakû Kurultayı ve Milli Mücadele'ye Sağdan ve Soldan El Koyma Çabaları*, ?, 1975.
TARAKÇIOĞLU, Mustafa Reşit, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Karadeniz Üniversitesi Basımevi, Trabzon, 1986.
TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, Vatan Hizmetinde, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
TEVETOĞLU, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
TEVETOĞLU, Fethi, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
TUNÇAY, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, I-II, BDS Yayınları, İstanbul, 1991.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, I, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1999.
Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi, Türkiye Komünist Fırkası Neşriyatından, Bakü, 1920.
UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000
Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka, Bakû, 1920.
YALÇIN, Hüseyin Cahit, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.
YAMAUCHI, Masayuki, *Hoşnut Olmamış Adam-Enver Paşa (Türkiye'den Türkistan'a)*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
YERASİMOS, Stefanos, *Türk Sovyet İlişkileri (Ekim Devriminden "Milli Mücadele"ye)*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1979.

Makaleler

ALİ AZERİ, "Mart Faciası (17-21 Mart 1918)", *Yeni Kafkasya*, No.13, (31 Mart 1924).

ARİF ORUÇ, "Bakû Beynelmileli ve Biz", *Seyyare-i Yeni Dünya*, 10 Eylül 336/1920.

ASLAN, Betül, "Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma, *Atatürk Dergisi*, IV/1, (Ocak 2004), s.29-64.

ASLAN, Yavuz, "Bolşeviklerle İlişki Kurmak Amacıyla Oluşturulan Bir Siyasi Kuruluş: Türk Komünist Fırkası (Bakû-1920)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı:6, (Bahar 2002),s.31-52.

BÜNYADOV, Ziya , "Şark Halklarının Birinci Kurultayında Enver Paşa'nın Çıkışı", *Elm ve Heyat*, No:11-12, Bakû, 1991, s.1.

ÇORUHLU, Samih, " İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 10 Temmuz 1966.

KIRZIOĞLU,Fahrettin,"Y.Mühendis Osman Server Atabek 1886-1962", *Kars İli Özel Sayı:1*, Ankara, Sayı:5, (1965), s.54-58.

MENEMENCİOĞLU, Nermin, "Enver Paşa ve Doğu Halkları Kurultayı", *Tarih ve Toplum*, XV/88, (Nisan 1991), s.239-243.

NESİPZADE, Nesip, "Mart Faciası", *Azadlık* (Bakû), 17 Ocak 1991.

SONYEL, Salahi R. "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız", *Belleten*, XLI/64, (1977), s.665-666.

TEKELİ, İlhan - Selim İlkin, "Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", *Belleten*, XLIV/174, (1980), s.301-345.

TEVETOĞLU, Fethi, "Milli Mücadele'nin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti II", *Türk Kültürü*, VIII/95, (1969-1970), s.757.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 22 Şubat 1945, Tefrika:135

DİZİN

Abaza, 45.
Abbas Haci, 176.
Abbas Mir Bahir-zade, 229.
Abdülhalim, 226, 335, 366.
Abdülhamit Yumusov, 50.
Abdullahoğlu, 192.
Abdullayev, 51, 174.
Abdurrahimov, 227.
Abdurrahman Mesudi, 229.
Abdurreşidoğlu, 192.
Abdürreşidov, 50.
Abhazya, 109.
Abid Alimov, 227.
Acara, 212, 226.
Açariya, 175.
Açarya, 192.
Adana, 183, 234.
Adıgüzel Kâzım-zade, 230.
Afganistan, 33, 43, 44, 50, 51, 97, 128, 139, 155, 175, 176, 180, 185, 187, 189, 192, 251, 253, 266, 268, 269, 273, 274.
Afrika, 17, 18, 67, 74, 75, 92, 101, 102, 107, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 163, 362.
Ağa Ahmetoğlu, 229.
Ağa Zâde, 50, 175, 192.
Agariya, 50.
Ahaltsih, 109.
Ahılkelek, 148.
Ahıska, 226
Ahmed Nedim, 47, 281.
Ahmet Abdullah, 228.
Ahmet Ali, 229.
Ahmet Han, 50.
Ahmet Hulusi, 229.
Ahmet İbrahim, 228.
Ahmet Kaldı Kara Ağa,zade, 230.
Ahmet Kemal, 229.
Ahmet Mithat, 221.
Ahmet oğlu Mustafa, 228.
Ahmet Servet (Trabzon), 229.
Ahmet Şükrü, 228.
Ahmet Tahir (Bayburt), 228
Ahmet Yahya-zade, 229.
Ahmet Yusuf, 228.
Ahrar-ı Milli Hükümetleri, 133.
Akbaba (Ekaslis), 143, 149.
Alev, Ali, 24.
Alexandrapol, 152, 153.

Ali Arif, 221.
Ali Azeri, 173.
Ali Bahri (Bayburt), 228.
Ali Fuat Paşa, 201, 202, 272, 317.
Ali Kemal Bey, 226.
Ali Mehmet, 228.
Ali Mustafa (Trabzon), 228.
Ali Rıza, 229.
Aliyev, 50.
Alizade, 192.
Alman, 41, 45, 65, 75, 80, 92, 108, 142, 181, 186, 246, 247, 248, 261, 273, 282, 338, 339, 356; -lar, 96, 248, 261, 338, 339; -ya, 17, 18, 37, 56, 58, 63, 71, 74-77, 80, 82, 83, 88, 91-93, 96, 104, 109, 155, 159, 162, 180, 181, 247, 255, 261, 268, 273, 279, 282, 291, 318, 338, 360, 370.
Amerika, 37, 40, 41, 42, 47, 50, 53, 54, 58, 59, 60, 61, 77, 78, 81, 82, 83, 92, 93, 95, 104, 107, 113, 141, 146-148, 150, 151, 155, 157, 160, 162, 172, 180, 181, 198, 233, 306, 369, 370, 386-390; -lı, 40, 41, 386, 387, 388, 389, 390; -lılar, 77, 78, 81, 386, 388
Amur Sanan, 50, 176
Anadolu, 18, 19, 31, 38, 39, 51, 76, 86, 91-93, 99, 101, 102, 127, 158, 183, 190, 192, 197, 200-202, 205, 213, 215, 216, 224, 230, 231, 233-239, 241, 243, 245, 251-253, 256, 265-267, 269-274, 282, 284, 285, 290, 291, 292, 293, 296, 297, 298, 301, 304, 305, 307, 308, 315, 316, 319, 320, 321, 324, 349, 350, 359, 360, 363, 365, 366, 373, 377; - İnkılâbı, 235, 236.
Ankara, 20, 24, 25, 47, 64, 201, 202, 204-206, 208-211, 217, 222, 224, 226, 227, 232, 234, 239, 252, 272, 290, 296, 270, 273, 279, 296, 304, 321, 324, 326, 349, 381,
Antanta, 30, 31, 40, 45, 74, 78-80, 100, 143-145, 171, 172, 235, 262, 334.
Apti Haliloğlu, 228.
Arabistan, 18, 39, 69, 75, 76, 92, 101, 158, 180, 184, 187, 189, 226, 264, 277, 280, 342, 361
Araç, 196, 197.
Arap, 18, 31, 45, 184, 187, 259, 305; -lar, 75, 77, 78, 101, 185, 190.
Aras, 212.
Ardahan, 91, 109, 148, 226
Aresoğlu, 192.

Arif (Erzurum), 229.
Arif Bey (Binbaşı), 219, 222, 244, 351.
Arif Oruç, 216
Arif, 230.
Arjantin, 180.
Arpaçay, 212.
Aşi Sultan-zade, 229.
Asım (Erzurum), 229.
Asım Bey (Muallim), 222.
Aşım Efendi (Teğmen), 219, 222.
Aslan, Betül (Doç. Dr.), 15, 19, 205, 247.
Astarhan, 173.
Asurilar, 75.
Atlas Denizi, 95.
Avar, 45.
Avis, 175.
Avrupa Sovyet Cumhuriyetleri, 134.
Avusturya-Macaristan emperyalistleri, 134.
Aydemir, Şevket Süreyya, 23, 226.
Azerbaycan, 14, 19, 26, 33, 34, 43, 44, 46, 50, 51, 91, 109, 120, 121, 143-146, 150, 173, 175, 176, 180, 186, 189, 192, 197, 199, 203-205, 216, 220, 225-227, 242, 245, 250, 251, 253, 255, 261, 267, 282, 284, 290, 292, 316, 317, 334, 339, 345, 346; - Cumhuriyeti, 26, 201, 202, 217, 227, 245; -lı, 161, 204, 205, 258; -lılar, 151, 261, 339.
Azerbaycanskaya Bednota, 224-226, 306.
Azim, 51, 192
Aziz (Trabzon), 229.
Aziz Bey, 221.
Azmi Bey, 226.

Bağdat, 39, 92
Baha Ali, 219, 223, 224, 228, 308.
Baha Sait, 201, 202, 204, 205, 225.
Baha Şakir, 176.
Bahaeddin Şakir, 227, 230, 257, 273, 278-283, 319
Bahri Feyzi, 229,
Bakû, 13, 18, 22, 24-27, 29, 34-37, 41, 46, 47, 63, 91, 109, 126, 143, 152, 161, 162, 173, 175, 177, 178, 180, 193-196, 199, 201-205, 214-221, 223-226, 231, 232, 236-238, 241, 242, 244-246, 248-260, 265-270, 272-275, 278-281, 284, 285, 287, 290, 292, 293, 296, 297-299, 301,-306, 308, 310-313, 316-320, 324, 325, 336, 338, 345, 355, 375, 376, 381, 393-395, 400, 405, 406, 408.

Balabanova, A., 42.
Başkırdistan, 176, 189, 290.
Başkırt, 45, 356; -lar, 33, 34, 43, 44.
Batum, 91, 109, 141, 148, 202, 212, 224, 226, 271, 272, 303, 305, 315, 382.
Bayburt, 235, 228.
Bedri Bey (Polis Müdürü), 273.
Behçet, 227.
Bekir Ahmet, 228.
Bekir Sami Bey (Hariciye Vekili), 210, 212.
Bekiroğlu Ahmet, 221.
Bela Kun, 48, 50, 52, 116, 120, 238, 239, 254, 265, 287, 294, 298, 396, 397, 400
Belçika, 17, 93, 95, 180.
Berlin, 86, 92, 247, 261, 270, 273, 279, 280, 338, 363.
Beyaz Macaristan, 112, 389.
Beyaz Polonya, 86.
Birmanya, 17.
Biruz Alioğlu, 230.
Bitlis, 109.
Bizans, 92.
Boğdan Hmelnitski, 96.
Bolşevikler, 20, 21, 23, 25, 36, 101, 146, 147, 195, 196, 199-209, 211, 212, 214, 215, 220, 225, 226, 237, 238, 241, 244, 245, 247, 248, 254, 256, 266, 271, 273, 274, 278, 279, 284, 293, 295, 298, 299, 302, 303, 313, 315, 316, 318-320, 322.
Bolşevizm, 18, 65, 78, 83, 92, 146, 197, 204, 206, 273, 290-293, 295, 320,
Bombaççı, 42,
Borkiş, 234.
Bourbon sarayı, 234.
Brest-Litowsk, 88, 91.
Brest-Litowsk Konferansı, 255.
Brüksel, 100.
Buhara, 33, 43, 44, 50, 104, 105, 110, 128, 155, 175, 176, 180, 186, 189, 192, 268, 290, 356, 376.
Buharin, N., 36, 42.
Bulak Tatu (Bulaç), 51, 404.
Bulgaristan, 47, 50, 108, 180.
Bünyadzade, 255.
Bursa, 183.

Cabar Zâde, 175.
Cafan Baht Muganlı, 229.
Canuzakov, 176.
Cebesoy, A.F., 24, 26, 231, 258, 272.
Cafer Seyid-zade, 229.
Celal (Samsun), 229.
Celal Korkmazov, 255.

Celal, 194.
Cemal Efendi Asımaov (Tuapse), 230.
Cemal Paşa, 218, 246, 249, 250, 268, 269, 273-275, 277-280, 318, 322.
Cenevre, 103.
Cengiz Han, 90.
Cenub-i Garb-i Kafkas Cumhuriyeti, 148.
Cevad, 228.
Cevat (Dursunoğlu) Bey, 222, 232.
Cevat (Erzurum), 229.
Cevat Hasan, 227.
Champagne, 157.
Chaqueri, Cosroe, 26, 43.
Clemencau, 83, 92.
Curaboyov, 175.

Çanakkale meselesi, 100, 112.
Çapanoğlu ailesi, 235.
Çar Hükümeti, 56.
Çeçen, 45, 356, 401; -istan, 175.
Cedit, 223.
Çek, 45.
Çekoslovak, 85; -ya, 112.
Çerkas, 175.
Çheidze, 166.
Çiçek, Hikmet, 279.
Çiçerin, 27, 208, 209, 272.
Çin, 33, 44, 50, 61, 62, 66, 68-70, 89, 95, 104, 106, 155, 157-159, 176, 180, 189, 269, 276, 277, 300, 356, 371; - Türkistanı, 33, 43.
Çinli, 45, 60, 108.

D'Anselme (Fransız Generali), 96.
Dada Latfaki-Zade, 199.
Dağıstan, 50, 51, 175, 180, 186, 189, 192, 203, 207, 244, 266, 267, 345, 356, 404; -lılar, 63.
Danimarka, 17, 180.
Darülfünun, 184.
Delican, 141, 146, 383.
Deliner, 42.
Denikin, 56, 85, 86, 144, 146, 150, 194, 262, 339, 345, 358, 369.
Digurof, 192.
Digurov, 50.
Diyarbakır, 109.
Doğu Kafkasya, 45.
Doğu Sovyet Cumhuriyetleri, 132, 137.
Doğu Türkistan, 51.
Dro (General), 109.
Duma, Şarl, 102.
Dyer olayı, 68.

Edirne, 99, 109.
Efendiyev Nadir (Anadolu), 227, 230.
Efim Boykin, 227.

Elcezire, 69, 75-78, 92, 101, 110, 157, 158, 184, 187-189.
Elçibey, 176.
Elçioğlu, 192.
Elçiyev, 51.
Eliava, 176, 177, 201,
Elviye-i Selâse, 203, 226.
Eminov, 32.
Emir Faysal, 76, 105, 268.
Emperyalistler, 123, 240, 242.
Enver Paşa, 14, 25, 91, 109, 141, 215, 222, 226, 227, 232, 237, 239, 241, 244, 246-251, 253-260, 265, 269-273, 278-285, 293, 295-300, 303, 304, 309, 310, 312, 314, 315, 317-324, 336, 338, 343-345, 361, 363, 393-395.
Ereğli, 38.
Erivan, 146, 148, 152, 197.
Ermeni, 30, 36, 37, 39, 41, 45, 78, 109-111, 114, 127, 142-152, 190, 197, 208, 211, 212, 226, 232, 242, 246, 252, 276, 283, 305, 388, 390; - Kazakistan'ı, 152; Meselesi, 215, 246, 251, 253, 315, 316; - Türkiye'si, 143.
Ermenistan, 26, 33-37, 40, 43, 44, 50, 61, 62, 68, 77-79, 99, 109, 112, 120, 141-155, 166, 175, 180, 186, 189, 192, 193, 196, 197, 243, 276, 283, 298, 313, 315, 330, 334, 346, 381, 388-390.
Ertoba, 197, 198.
Erzurum, 47, 202, 211, 220-223, 225-227, 229-231, 234, 240, 244, 250-252, 266, 270, 274, 281, 285, 294, 295, 324, 349, 394; - lu, 47, 222, 226, 232; - lar, 217.
Esat (Oktay) (Doktor), 226.
Estonya, 180, 389; - lılar 390.
Ethem (İstanbul), 230.
Ethem Efendi, 221.
Ethem Nejat, 221

Faik Bey (Yüzbaşı, Doktor), 272
Fars Halici, 93.
Fars, 45, 181,
Fas, 95, 102, 103, 110, 157, 186, 226, 249, 264, 280, 361.
Fergana, 51, 175, 180, 189, 192.
Ferit Bey (Kütahya Mebusu), 222, 275.
Fevzi Paşa (Müdafaa-i Milliye Vekili), 208.
Fevziye, 229.
Feyzi Kaptan (Kayıkçı), 220.

Feyzi Mesut (Trabzon), 228.
Feyzullah Sacid, 227.
Filipin, 95; ler, 386, 388; li, 386; - liler, 386
Filistin, 18, 69, 180, 185, 189.
Finlandiya, 157, 180, 389.
Fransa, 17, 37, 47, 50, 59, 63, 67, 70, 76, 77, 79, 80, 83, 91-93, 95, 99, 103, 106, 133, 155, 158, 162, 171, 172, 180, 181, 183, 198, 234, 358, 370, 399.
Frunze, M., 273.
Fuad Bey (Mısırlı), 248.
Fuad Sabit, 227.

Gabiyev, Sait, 32-34, 43, 175.
Galiyev, 35, 305.
Gazvin, 267.
Gegeçkori, 56, 166.
Genikov (Yenikiyev), 176.
George, Lloyd (İngiliz Başbakanı), 76, 77, 79, 82.
Gertsen, A.İ., 168.
Gogol, 97.
Gradeadey, A., 42.
Grasio Romen Merino, 47.
Gürcistan, 33, 34, 43-45, 50, 55, 56, 91, 99, 109, 112, 120, 143, 154, 166, 175, 180, 186, 189, 192, 193, 196, 197, 242, 282, 313, 346, 358.
Gürcü, 30, 45, 56, 111, 166, 252, 274; - ler, 358.

Hacı Ali Ömer, 228.
Hacı Mahmut (Trabzon), 227.
Hafız Mehmet, 51, 192, 220, 243, 244, 248, 254, 256, 266, 296-299, 302-304, 310, 318, 385.
Hakkı İsmail, 229.
Hakkı Kaptan, 221.
Hakkı Mehmet Ali, 229.
Halil Paşa, 203, 205, 272, 280, 284, 285, 317.
Halil Şakir (Trabzon), 229.
Halim Bey (Bayındırlık Dairesi Başkâtibi), 221.
Halim Efendi, 220.
Halim Numan (Trabzon), 229.
Hamit oğlu Mahmut, 228.
Hamzatov, 175.
Hanoğlu, Ahmed, 192
Harbutabekov, 177.
Hasan Cevat (İstanbul), 230.
Hasan Hasanov, 229.
Hasan Hüseyin Haydaroğlu (Tuapse), 230.
Hasan Mustafa, 228.
Haşim Hamurli, 229.
Haşimoğlu, Ali (Samsun), 230.
Havza, 202.

Haydar Han, 175, 192.
Haydarhan, 50.
Hayreti Bey, 248.
Hazarlı, 45.
Hemzatov, 176.
Herve, 100.
Hırvat, 45.
Hikmet Bey, 272.
Hindiçini, 17.
Hindistan, 17, 41, 50, 51, 57, 61, 62, 66, 69-71, 73-75, 83, 84, 86, 91-95, 97, 99, 101-104, 108, 110, 128, 130, 133, 157, 158, 161, 165, 166, 175, 176, 180, 182, 185, 188, 189, 192, 248, 251, 253, 264, 269, 271, 280, 300, 321, 334, 342, 361, 363, 364, 375.
Hintli, 19, 45, 60, 61, 69, 84, 89, 108, 181-183, 364; -ler 33, 43, 68, 69, 84, 181, 183, 184, 356, 364.
Hitay, 185.
Hive, 33, 43, 44, 50, 128, 155, 175, 176, 180, 186, 189, 192, 192, 267, 290, 356.
Hocam Kuliyev, 176.
Hollanda, 17, 47, 50, 95, 180.
Hulusi Bey (Karahisar Mebusu), 218.
Hüsamettin Ertürk, 246, 247.
Hüseyin (Trabzon), 230.
Hüseyin Ahmet, 228.
Hüseyin İsmail (Tuapse), 230.
Hüseyin Meculbeğ Ali, 229.
Hüseyin Seyid, 227.
Hüseyinov, 32, 175.
Hüsrev (Gerede) Bey, 202.

Irak, 18, 252.

İbrahim Efendi (Mülazım), 208.
İbrahim İbrahim-zade, 229.
İbrahim Tali Bey, 36, 141, 215, 216, 218, 232, 233, 236, 237, 239, 241-243, 254, 281, 315, 348, 349,
İbrahimov, 176.
İlyas Miriç, 227.
İlyeva (Ankara Sefiri), 274, 290.
İnduslar, 44.
İngiltere, 17-20, 37, 47, 50, 59, 65, 71, 73-79, 81-84, 91-95, 99, 101, 103, 106, 107, 109, 133, 155, 162, 171, 180-182, 186, 188, 189, 191, 193-196, 198, 243, 245, 248, 261, 297, 301, 302, 312, 313, 315, 316, 335, 338, 360, 363, 370, 375, 399.
İnguş, 45.
İnyazim oğlu Ali, 228.
İran, 18, 26, 28, 31, 33-39, 43, 44, 50, 60-62, 65, 66, 68-71,

73-75, 79, 80, 86, 92, 97, 99, 101, 102, 104-106, 108, 110, 194, 120, 121, 125-127, 129, 130, 133, 139, 145, 155, 159, 166, 169, 175, 180, 184, 187-189, 192, 199, 248, 276, 277, 290, 330, 334, 346, 356, 375; - lı, 30, 41, 45, 60, 69, 108, 161; - lılar, 69, 101.
İrlanda, 57, 83, 107.
İsfendiyar Sultan-zade, 229.
İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı, 200.
İslam ittihatçılığı, 66.
Islavya, 180
İsmail (Erzurum), 229.
İsmail (Nalbantoğlu) Bey (Kitapçı), 222.
İsmail Bey (Erzurumlu), 47, 222.
İsmail Hakkı, 175, 177, 221, 227, 310, 323, 324.
İsmail Hakkı, 175, 177, 221, 227, 310, 323, 324.
İsmail Kâzım-zade, 230
İspanya, 17, 47, 95, 180.
İstanbul, 18, 20, 38, 69, 76, 101, 173, 183, 184, 194, 201-203, 221, 222, 224, 230, 234, 235, 246, 247, 269, 284, 307, 388, 390.
İsveç, 180.
İsviçre, 180.
İşittiklerim, Okuduklarım, Gördüklerim, 173.
İtalya, 17, 58, 63, 81, 83, 155, 159, 162, 180, 183, 268, 339, 358, 370; - lı, 198.
İtalya, 17, 58, 63, 81, 83, 155, 159, 162, 180, 183, 268, 339, 358, 370; - lı, 198.
İtalyan, 28, 29, 38, 41, 42, 56, 68, 76, 89, 101, 107, 356, 386.
İtilaf devletleri, 19.
İttihatçılar, 14, 203, 237, 246, 272, 279, 284, 294, 296, 304, 309, 317-322, 324.
İzmir, 76, 110, 183, 234.
İzmit, 183.

Jana (General), 85.
Japonya, 47, 50, 59, 92, 93, 95, 141, 155, 162, 180, 189.
Japonya, 47, 50, 59, 92, 93, 95, 141, 155, 180, 185, 189.
Jordanya, 56, 101, 109, 166.

Kabartay, 45.
Kaçar, 45.
Kafkas Dağlıları, 33, 34, 43, 255.
Kafkasya, 18, 19, 45, 50, 143, 173, 180, 192, 193, 202-205, 225, 247, 255, 267, 268, 273, 279, 280, 315, 345.
Kahire, 92.

Kaledin, 85, 194.
Kalküta, 92.
Kalmık Cumhuriyeti, 50, ,176, 192.
Kalmık Özerk Eyaletleri, 180.
Kalmık, 45, 180; -lar, 33, 34, 43, 44.
Kara Taci, 51, 192.
Kara Taciyev, 176.
Kara Vasıf Bey, 201.
Karabağ, 109, 143, 149, 203.
Karadeniz, 100, 223-225, 262, 308, 324, 339.
Karahan, 27, 29.
Karahisar, 218.
Karakol Cemiyeti, 200, 201-204, 225, 247, 284.
Karaoğlu, 192.
Karayev, 32, 34, 50.
Kardaşoğlu, Sidaceddin, 51, 192.
Karpov, 175.
Kars, 91, 109, 141, 148, 225, 226, 253, 317, 324, 382.
Kastanyan, 50, 192.
Kaşen, 28.
Kautski, 102.
Kazakistan, 45
Kazan Tatarları, 33, 43.
Kâzım Karabekir Paşa, 47, 202, 204, 205, 207, 208, 211, 213, 219, 222, 231, 237, 244, 249, 250, 265, 269-271, 319, 324.
Kemal Asem (Trabzon), 230
Kemal Kâzımbeyli, 229.
Keyptavn, 92.
Kır Ali (Kayıkçı), 221.
Kırgız, 97, 175, 192, 266, 55, 356; - lar, 33, 34, 43, 44.
Kırım, 33, 43, 99, 176, 201, 304; - Tatarları, 33, 43, 44.
Kırzıoğlu, F., 226.
Kızıl Macaristan, 112.
Kızılkum Sahrası, 173.
Kirov, 176.
Kive, 51.
Klinger, G., 42.
Kolçak, 85. 86. 194. 262. 369.
Komintern, 24, 25, 36, 53, 223, 225, 249, 254, 257, 259, 265, 281, 283, 305, 306, 319, 400; - İcra Komitesi, 26, 27, 29-32, 34-36, 46, 178, 179.
Komünist Enternasyonal İcra Komitesi, 24, 26, 37, 41, 42, 164, 174, 177
Komünist Enternasyonal, 21, 24, 26, 30, 31, 37, 42, 49, 53, 54, 57-59, 62, 65, 70, 110, 115, 121, 145, 161-163, 167, 172, 180, 189, 190, 196, 239, 281, 283, 390, 395, 398.
Komünist gazetesi, 29.
Kopenhag, 195.
Kore, 159; -li, 45

Korkmazoğlu, 192.
Korkmazov, 50, 175, 177, 255.
Köstring, 247.
Kovno, 262.
Kremlin Sarayı, 20.
Küba, 95, 386-388; -lı, 387.
Kuban, 175.
Kubayev, 177.
Kubayoğlu, 192.
Kubeyev, 51.
Kubse Osman, 176.
Küçük Han, 197, 267.
Küçük Talat (Muşkara), 203, 227, 265, 270, 280, 281, 284, 285, 293, 295, 318, 319.
Küçük Talat Bey, 280, 293.
Kudret Emiroğlu, 173.
Kumık, 45.
Kurat, Yuluğ Tekin, 24.
Kurina, 180.
Kuzey Kafkasya, 45, 50, 186, 189.
Kürt, 39, 45, 77, 127.
Kütahya, 275.
Kvelç, 28, 42, 47, 48, 50. 399.
Kvelç, Tom, 42, 47.

Lagrosilliere, 102
Latif Zeynel Abdul-Zade, 199.
Latviya, 180.
Lazistan, 305.
Lehistan, 95, 96, 99, 100, 107, 112, 168, 180, 268, 375.
Lenin, 20-22, 27, 48, 50, 53, 59, 94, 105, 115, 195, 315, 376.
Lermantov, 97.
Letonyalı, 45.
Lezgi, 45.
Litva, 180.
Londra, 39, 47, 57, 61, 68, 70, 73, 80, 100, 195.
Lord Curzon (İngiltere Dışişleri Bakanı), 79, 195.
Lord Grey, 73, 74.
Lozovski, S.A., 42.
Lütfi Bey (Doktor), 202.
Lütfü Nejdet, 228.
Lütfü Ömer, 228.
Lyakov (General), 73, 74.

Macar, 238, 265.
Macaristan, 42, 50, 95, 112, 159, 180.
Madrid, 47.
Maharadze, Filip, 50, 175.
Mahmudoğlu, 192.
Mahmudov, 51, 176.
Mahmut Hamdioğlu (Trabzon), 230.
Mahmut Han, 50, 192.
Mahmutoğlu, İsmail, 228
Maksut (Erzurum), 228, 230
Malta Adası, 148, 183, 269.
Manaf Süleymanov, 173.

Manchester Guardian, 78.
Mangışlak Bölgesi, 51.
Mansurov, 175.
Maraş, 78, 234.
Mardin, 234.
Marhlevski (Karski), 29, 42.
Marks, Karl, 171-173, 307.
Mart Faciası, 173.
Mcleyn, W., 42.
Mecid, 228.
Mehmedoğlu, 192.
Mehmet Ahmet, 228.
Mehmet Emin Abbasoğlu, 227.
Mehmet Halil, 228.
Mehmet İzzet (Trabzon), 227.
Mehmet Necati, 226.
Mehmet oğlu Seyfettin, 228.
Mehmet Raşitoğlu (Trabzon), 228.
Mehmet Sami İbrahim-zade, 229.
Melikoğlu, 192.
Melikov, 50.
Memduh Şevket Bey, 252, 292.
Memed Samih Tevfikoğlu (Trabzon), 230.
Memedoğlu, İsrafil, (Trabzon), 230.
Memedov, 176, 228.
Menşevikler, 55, 56, 101, 114, 119, 143, 148, 154, 193.
Merejits Abram, 47.
Mesut (Çankaya) Bey, 222.
Mesut (Erzurum), 229.
Mesut Zeki (Samsun), 228.
Methi Baba-zade, 230.
Mezopotamya, 28, 31, 38, 39, 305.
Midivani, 32.
Mihayilofka, 146.
Minsk, 248.
Mirza Yusufoğlu, 228.
Mirza, 105.
Mirzayev (Samsun), 230.
Mitiliani Sahartvelo, 198.
Mondros Mütarekesi, 18, 22, 200, 201, 203, 246, 247, 279.
Moskova, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 36, 46, 47, 53, , 59, 62, 98, , 101, 180, 195, 198, 201, 202, 205, 207, 208, 210, 211, 214, 218, 224-226, 231, 232, 236, 241-245, 247-249, 251, 254, 257, 260, 262, 265-275, 278-281, 287, 290-292, 295, 299, 301-304, 309, 314-317, 320, 324; - Yahudi Şubesi, 47.
Muhammed Aziz, 228.
Musaoğlu, 192.
Müsavatçılık, 66.
Musayev, 51, 176,
Mustafa Ahmet (Trabzon), 228.
Mustafa Fahri (İstanbul), 230.
Mustafa Fazıl (Çun), 224.
Mustafa Kasapoğlu, 229.

Mustafa Kemal Hareketi, 19, 53, 205, 284.
Mustafa Kemal Paşa, 19, 36, 78, 200-203, 206-210, 213, 217, 218, 232, 237, 238, 241, 250, 260, 265, 270-275, 278, 285, 286, 294, 295, 297, 298, 306, 317, 321, 322.
Mustafa Memed, 228.
Mustafa Recepoğlu (Trabzon), 230.
Mustafa Suphi, 14, 32, 35, 50, 192, 200-202, 205, 224, 225, 238, 244, 245, 257, 284, 295, 299, 303-306, 308-310, 312, 314, 316-319, 322-324.
Mustafa Turudoğlu, 228.
Mustafa Vasıf, 228.
Musul, 77, 78, 158, 185, 234.
Mutuşev, 255.
Muzaffer (Trabzon), 230.
Muzaffer Cabbar Cihangir-zade, 229.

Naciye Hanım, 51, 229.
Nadejda Çepurnaya, 227.
Nail Bey (Yenibahçeli), 221, 265, 270, 284, 285, 293-296, 319.
Naim Nejat Caitoğlu, 228.
Narbutabekov, 51, 176.
Narbutabeyoğlu, 192.
Navorossiski, 224
Nazım Bey (Doktor), 246, 272.
Nazir Sediki, 51, 192.
Nazmi İbrahimov, 228.
Nedim Agâh, 228.
Nejdet Asım, 229.
Nejdet Hatem, 229.
Nerimanoğlu, 192.
Nerimanov, Neriman, 32, 35, 43, 48, 50, 51, 72, 89, 175, 204, 311.
Nesip Nesipzade, 173.
New York, 47, 77.
Niyaz Kuli, 51, 192.
Niyazi (Trabzon), 229.
Nor Aşhatavar, 196
Normandiya, 157.
Norveç, 180
Noske, 56
Novorossiski, 223.
Nuri Paşa, 202.
Nuri Serdar, 228.
Nüzhet Sabit, 225.

Odessa, 304.
Okan, Derviş, 22.
Oltu, 148.
Ordjenikidze, 30-36, 43.
Orjonikidze, 176.
Oset, 45, 109.
Osetya,
Osman Çalak (Tuapse), 228.

Osman Demirci, 228.
Osman Server Atabek, 226.
Osman Süleyman, 228.
Osmanlı Devleti, 17, 18, 126, 246, 247.
Osmanlı Hükümeti, 77, 126, 312.

Ömer (Olgun) Bey, 222.
Ömer Ahmet, 228.
Ömer Faziyat, 229.
Ömer Hasid (Trabzon), 228.
Ömer, 221.
Özbek, 45, 175.
Özbekistan, 51.
Özerk Başkurt Sovyet Cumhuriyeti, 95.
Özerk Tatar Sovyet Cumhuriyeti, 95.

Paris, 39, 47, 61, 70, 80, 100; Hükümetleri, 39.
Paşa Bayramoğlu, 229.
Pasifik, 18.
Pavloviç, 46, 52, 90, 91, 115, 176, 177, 223, 238, 255.
Pers Körfezi, 92.
Perviz Siyezd Narodov Vastoka, 281.
Petlürov, 96.
Petrograd,20, 74,.86, 92, 98, 262.
Petroviç, Şablin İvan, 47.
Pichon (Fransa Dışişleri Bakanı), 77.
Pire Mehmet, 226.
Polak, 97
Polonya, 37, 42, 86.
Polonyalı, 45.
Portekiz, 17.
Postana, Angel, 42.
Puşkin, 97.

Rabiye, 229.
Radek, Karl, 26-28, 30, 32, 42, 45, 46, 48, 50, 52, 71, 197, 198, 254, 257-259, 265, 273, 274, 287, 294, 298, 299, 310, 318.
Rahmanoğlu, 192.
Rahmanov, Mollabekcan, 50, 192.
Rakoçi, 42.
Rayona, L., 42.
Reed, Jhon (Rid Con), 47, 48, 141.
Ren, 100.
Renaudel, 102.
Riga, 262.
Rıskulov, 50, 175.
Rıza Bâki (Tuapse), 230.
Rıza Şaban-zade, 229.
Romanya, 180.
Rosmer, A., 42, 48, 50.
Rudnyanski, 42.
Rumin Vlademir, 228.

Rus, 21, 29, 40-42, 46, 61, 64, 65, 71, 73, 74, 79, 81, 85-88, 94, 95, 97, 104, 106, 107, 113, 116-118, 121, 143, 146, 148, 151, 155, 159, 165, 167-169, 171, 178, 186, 189, 198, 204, 205, 221, 237, 241, 245, 253, 255, 266-269, 277, 282, 294, 300, 310-312, 316, 318, 323; - Çarı, 73, 74, 106; - Sosyalist Koşma (Federal) Cumhuriyeti, 95.
Rusya, 17-24, 29, 37, 40, 41, 45, 55, 62, 63, 67, 71, 73, 78, 81, 82, 85-88, 91-94, 97-101, 104-109, 111, 112, 116, 117, 119, 122, 127, 143, 149, 154, 155, 158, 161, 167-169, 180, 186, 194-196, 198, 200, 201, 203, 205, 206, 208-213, 215, 216, 221, 223, 232, 236, 241, 243-246, 248, 260, 261, 262, 267-269, 271-274, 278, 279, 282, 283, 287, 289-292, 294, 295, 297, 300, 302, 304, 307, 308, 311-318, 320-322.
Rüştü Bey (15. Kolordu Kumandan Vekili, Miralay), 285.
Rüştü Bey (3. Kafkas Fırkası Kumandanı), 217.
Sabri, 228.
Sadrettin Bey (Trabzon Sağlık Müdürü), 221.
Sadul, J., 42
Saffet Efendi, 220.
Saffet Memet (Trabzon), 229.
Sahte Milletler Cemiyeti, 21.
Şakir Bahattin, 228.
Salih Zeki Bey, 219.
Salim (Cimilli) Bey, 47, 222.
Salim (Erzurum), 229.
Sami Bey, 269.
Samih, 228.
Sanan, Amur, 50, 176
Sarıkamış, 153, 252, 317.
Sart, 45.
Savin Latif, 227.
Seeckt, 247.
Seeley (Profesör Sili), 84.
Semen Loskutov, 228.
Semerkant, 51, 175.
Semiraç, 175.
Sentro Kaspi Hükümeti, 173.
Seraceddin Kardaşoğlu, 192.
Serdarzade Nuri, 221.
Serotti, 28.
Sevr, 210.
Seyyare-i Yeni Dünya, 216.
Sırbistan, 108.
Sir-Derya, 175.
Sivas Kongresi, 203, 284.

Skaçko, 52, 123, 124, 135, 176, 177.
Skoropadski (General), 95.
Smolensk, 248.
Sorkin, G.Z., 46.
Sosyalist Hümmet Partisi, 204.
Sovyet Rusya, 19-22, 24, 29, 41, 71, 78, 85-87, 93, 94, 98, 100, 101, 106, 107, 109, 111, 116, 117, 122, 143, 149, 155, 167, 168, 194-196, 200, 201, 206, 208, 210, 211, 213, 215, 216, 241, 244-246, 248, 262, 271-273, 290-292, 294, 295, 311-318, 320-322.
Sovyet Türkistan, 33, 43, 44.
Stalin, 50.
Stasova, 29, 30, 32-34, 36, 43, 45, 176, 177.
Steyngardt, 50.
Stoklinski, A., 42.
Stuttgart, 56.
Sultan Efendiyev, 35.
Sultan Galiyev, 35, 305.
Sultan Zâde, 175.
Suriye, 18, 39, 40, 76, 91, 92, 101, 110, 189, 234, 252, 305.
Süleyman Efendi (Kayıkçılar Kâtibi), 220.
Süleyman Nuri, 175, 228.
Süleyman Sami Bey, 219.
Süleyman Yusuf (Trabzon), 229.
Sürmeli, 148.

Şaban Dursun (Trabzon), 229.
Şaban Efendi (Doktor, Giresun Belediye Tabibi), 221.
Şabanova, 51, 176.
Şablin, N., 42
Şalva Eliava, 201.
Şam, 76, 158, 159.
Şark İli, 46, 174, 258, 260.
Şefik (İstanbul), 230.
Şemseddin, 146.
Şerefdinoviç, Şemsettin, 227.
Şerifoğlu , İsmail Mustafa (Tuapse), 230.
Şerur, 148.
Şevçenko, 96, 97.
Şevket Süreyya (Aydemir), 226.
Şevket, 229.
Şeyh Recep, 235.
Şeyh Şerif, 235.
Şikago, 47.
Şimali Kafkasya, 180, 192; Kafkas Dağlıları, 33.
Şteyngart Karl, 47.
Şükrü (Erzurum), 227.
Şükrü Bey, 222.

Tacik, 45, 175.
Taciyev, 176, 177.

Tahir Hüseyin (Samsun), 228.
Tahran Kaçar Hükümeti, 38.
Tahsin Bey, 192.
Tahsin Efendi (Dava Vekili), 221.
Talat Mehmetoğlu (Trabzon), 228.
Talat Paşa, 200, 203, 246, 274-275, 279, 280.
Tarakçıoğlu, Mustafa Reşit, 47.
Taşkent, 51, 174, 192, 268, 275, 304.
Taşnaksutyun Partisi (Taşnak Partisi), 31, 40, 143, 149, 150, 152, 154, 155.
Tatar Cumhuriyeti, 50, 176, 180, 192.
Tatar, 30, 33, 34, 43, 44, 50, 95, 97, 112, 176, 192.
TBMM Hükümeti, 205, 209-211, 214-220, 222, 223, 225, 231, 232, 240, 242, 245, 246, 249, 250, 265, 281, 272, 295, 297, 299, 314-318, 320-322.
Tekelili, 45.
Tekfur Çayır Mahallesi, 221.
Tevfik Oğlu Mehmet (Trabzon), 228.
Thomson, William M., 19.
Tiflis, 148, 196, 199.
Timçenko (Altıncı Ermeni Alayı Kumandanı, Miralay), 146.
TKT, 173, 225, 254, 306, 308-310, 322, 323.
Tokyo, 47.
Tolstoy, 97.
Trablus, 159, 261, 264.
Trablusgarp, 226, 249, 280, 300.
Trabzon, 47, 109, 110, 194, 217, 219-225, 227, 231, 234, 243, 244, 266, 270, 272, 281, 293, 295-297, 299, 303, 308, 310, 319, 324.
Trakya, 99, 279, 305.
Tranval Muharebesi, 263.
Troçki, 48, 50, 94.
Tshakaya, Mihail, 166.
Tuapse, 223-225, 272, 228, 230.
Tuhareli, 109.
Türk Kızıl Alayı, 173.
Türk Komünist Teşkilatı, 200, 249.
Türk, 17, 19, 22, 37-39, 65, 74, 75, 80, 91, 99, 100, 109, 126, 143, 144, 148, 150, 173, 181, 183, 184, 197, 200, 201, 203, 205, 207, 210, 211, 213, 215, 217, 220, 225, 233-236, 239, 240, 245, 247-249, 255, 258, 262, 263, 269, 272, 282-284, 291, 295, 304-307, 310, 314-318, 321, 322.
Türkistan, 33, 34, 43, 44, 50, 51, 122, 166-168, 176, 177, 180,

186, 189, 192, 242, 244, 245, 248, 251, 266, 267, 269, 273, 275-277, 290, 300, 316.
Türkiye, 18, 22, 25, 26, 28, 33-38, 43, 44, 50, 51, 53, 60-66, 68-71, 73-76, 80, 86, 91, 99, 101-103, 106, 108-110, 112, 120, 121, 126, 127, 130, 133, 139, 142-146, 152, 155, 161, 166, 169, 175, 176, 180, 183, 184, 187, 188, 189, 192, 197, 200, 201, 205, 208, 210, 213-220, 223-227, 231-233, 238-240, 242-246, 249, 250, 252-255, 257, 260, 262, 266, 270-278, 280, 282-284, 286, 287-291, 293-295, 299, 300, 303-309, 311, 314-317, 319-324, 326.
Türkmen, 45, 175, 176.
Türkmenistan, 51, 192.

Ukrayna Halk Cumhuriyeti, 95, 96.
Ukrayna, 95-97, 112.
Ukraynalı, 45, 96, 97.
Upmal, 224.

Üçüncü Enternasyonal, 20, 23-26, 35-37, 49, 53, 55, 56, 59, 100, 101, 103, 105, 110, 112, 115, 118, 168, 171, 179, 180, 189, 191, 195, 214, 216, 223, 226, 232, 241, 243, 249, 250, 260, 263, 264, 266, 276, 277, 287, 294, 297, 298, 300-302, 305- 308, 309-312, 315, 318, 319, 323.

Van, 109.
Van İn, 192.
Vandervelde, 102.
Venizelos, 99, 110, 112, 233, 235.
Veynkop, D., 42.
Vorovski, V., 42
Vrangel, 86, 99, 100, 223, 242, 268.

Wilhem, II., 91, 109, 255.

Yahudi, 45, 47, 65, 176.
Yahya Reis, 220.
Yamauchi, Masayuki, 248, 259.
Yansen, Skot Çarl, 47, 48, 50.
Yaşihara, Toro, 47, 48.
Yazıcızade Ali (Nafıa İdaresi'nden), 220.
Yekatarinadar, 224.
Yeni Dünya, 199, 216, 306.
Yeni Ermenistan, 77.
Yenibahçeli, 284.
Yenikeyoğlu, 192.
Yenikiyev, 50, 176.
Yerasimos, Stefanos, 208.
Yohennesburg, 248.

Yozgat, 235.
Yudeniç, 85, 86, 194, 262.
Yumusov, Abdülhamit, 50.
Yunanistan, 98, 99, 108, 112, 183.
Yunanlılar, 18, 19, 272, 321.
Yusuf Ahmet (Trabzon), 229.
Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey (İktisat Vekili), 201-213, 221.
Yusuf Keymama (Trabzon), 230.

Zakaspiskaya, 175.
Zaporojskoy Seçi Savaşı, 96.
Zekeriya Beyazıt (Tuapse), 230.
Zekeriya Osman (Trabzon), 229.
Zekeriya Reis (Kayıkçı), 220.
Zengezor, 109, 143, 149.
Zengibasar, 143, 144, 149.
Zinovyev, G., 27-29, 42, 46, 48, 50, 52, 53, 94, 103, 163, 173, 174, 192, 195, 223, 254, 257-259, 265, 294, 298-300, 310, 311.
Ziraat Bankası, 131.
Ziya Bey, 248.
Ziya Bünyadov, 258.
Zülfükâr Mageli, 229.

YAŞAMÖYKÜSÜ

Yavuz Aslan 1964 yılında Erzurum'da doğdu. 1986 yılında Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. 1988 yılında Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ne araştırma görevlisi olarak girdi. Bu Enstitü'de "Yüksek Lisans" ve "Doktora" öğrenimini tamamlayan Aslan, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı'na "Öğretim Üyesi" olarak atandı.

2002 tarihinde "Doçent" olan Aslan, Atatürk Üniversitesi Atatürk Ülkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdür Yardımcılığı, Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdür Yardımcılığı, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı görevlerinde bulundu. Atatürk Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Müdürü olan Aslan'ın "Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Hareketler, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk Milli Mücadelesi, Türk-Sovyet İlişkileri, Ermeni Sorunu ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri üzerine çeşitli kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Yazarın, Kaynak Yayınları'ndan daha önce de *Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri (Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve) (2002)* adlı bir kitabı çıkmıştır.

Yavuz Aslan

BİRİNCİ DOĞU HALKLARI KURULTAYI

"Doğu Sorunu"nun, emperyalist güçlerin Asya'yı ve Afrika'yı bölüşmek ve paylaşmak sorunu olduğu, tarihin ortaya koyduğu bir gerçektir. Bu sorunun yansımaları bugün de aynı şiddette görülmekte ve yaşanmaktadır. Batı emperyalizmine karşı durmanın en önemli yolu, Doğu uluslarının Batı emperyalizmine karşı hareket ve siyaset birlikteliği yapmasından geçmektedir. Tarihte bu yolda atılmış en ciddi adım, bu eserin konusunu oluşturan "Birinci Doğu Halkları Kurultayı"dır. 1-7 Eylül 1920'de Bakû'de, iki bine yakın çeşitli Doğu halklarının temsilcilerini bir araya getiren bu kurultay, Doğu halklarının tarihindeki en kapsamlı ilk toplantıdır.

Bu eserin ilk bölümünde; kurultayın hazırlıkları, kurultaya katılım meselesi, yapılan görüşmeler, alınan kararlar ve kurultayın yayımladığı bildiriler üzerinde durularak, kurultaya yönelik tepkiler ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde ise; "Doğu Halkları Kurultayı ve Türkiye" konusu işlenmiştir. Bu konu ele alınırken; TBMM Hükümeti, İttihatçılar ve Mustafa Suphi teşkilatı olmak üzere üç temel çevrenin kurultayla ilgili faaliyetleri, düşünceleri ve uyguladıkları siyaset açıklanmaya çalışılmıştır.
Konunun asıl kaynaklarını, Türkiye ve Azerbaycan Arşivlerinden belgeler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra devrin basını, hatıralar ve konu ile ilgili araştırma eserlerinden de yararlanılmıştır. Kurultayda sunulan rapor ve bildiriler asıl olarak kurultay tarafından kurulan Doğu Halkları Kurultayı Hareket ve Propaganda Sovyeti (Şark Şûrası)'nin yayın organı olan ve ilk sayısı kurultaya özel çıkarılan *Şark İli* dergisinden alınmıştır

ISBN 978-975-343-514-7

SKB 0490982 VDS

KAYNAK YAYINLARI